

איוו אנדריץ'
גשר על הדרינה

תרגמה מסרבית־קרוואטית והוסיפה אחרית דבר
דינה קטן בן־ציון

כרמל • ירושלים

המפעל לתרגום
ספרות
מזרחית
מרכז הספר והספריות
בסיוע משרד התרבות והספורט

Ivo Andrić

Na Drini ćuprija

Sa srpskohrvatskog prevela
Dina Katan Ben-Cijon

עריכה
מיה לוי ירון

מסח"ב 978-965-540-281-0

All rights reserved © The Ivo Andrić Foundation, Beograd, SERBIA
© זכויות התרגום לעברית שמורות להוצאת כרמל

ת"ד 43092, ירושלים 91430

טל' 02-6540578 ; פקס 02-6511650

דוא"ל: books@carmelph.co.il אינטרנט: www.carmelph.co.il

תשע"ג / 2012

Printed in Israel

פרק 1

ברוב מהלכו זורם נהר הדרינה באפיק שהוא מפלס בנקיקים הצרים שבין מורדות הרים תלולים או בגיאיות עמוקים ששיפועיהם החדים צרים את גדותיו. רק בכמה מקומות מתרחבים חופיו, לפעמים מצד האחד ולפעמים משני עבריו, ויוצרים עמקים פתוחים שטופי שמש של ארץ מישורית או מדורגת, הנוחה לחקלאות ולהתיישבות. התרחבות מעין זו נוצרה גם כאן, ליד וישג'אד, ששם הדרינה פורצת בעיקול פתאומי מתוך נקיק עמוק וצר שבין מצוק בוטקוֹבָה להר אונְנִיק. פיתול הדרינה במקום זה חדר במיוחד ומורדות ההרים משני עברי הנהר כה תלולים וסמוכים זה לזה, עד שהם נראים כמקשה יצוקה של הרים שהנהר בוקע היישר מתוכה כמתוך קיר אפל. כאן, לפתע, נפערים ההרים ויוצרים כעין אמפיתיאטרון עקום, שקוטרו במקום הרחב ביותר אינו עולה על כחמישה-עשר קילומטרים בקו אווירי.

במקום זה, שהדרינה פורצת אליו בכל כובר מימיה הירוקים הקצופים כמתוך מערך סגור של הרים שחורים תלולים, ניצב גשר האבן החטוב, על אחד-עשר קמרוניו הערוכים במרווחים גדולים. החל מן הגשר, כמו מתוך בסיס מניפה, נפתח מרחב השפלה הגלית, ובו הקסבה¹ הווישגראדית וסביבתה, על הכפרים הוערים הצפונים בין קפלי גבעותיה, עטויים חלקות שדה, כרי מרעה ובוסתני שויפים, המרושתים קווי-תיחום וגדרות, ופה ושם זרויים עצי חורש ומצבורים אקראיים של עצי מחט.

וכך, כשהמראה נצפה מלמטה, נראה כאילו מתוך קמרונותיו הרחבים של הגשר הלבן זורמת ומשתפכת לא רק הדרינה הירוקה, אלא כל המרחב המבוית המופז אור-שמש, על כל מה שבו ועל שמי הדרום הפרושים מעליו.

¹ עיירה (טורקית).

על הגדה הימנית של הנהר, החל מן הגשר, משתרע רוב שטחה של הקספה ובכלל זה דחוב השוק, קצתו במישור וקצתו על שיפולי הגבעות. מעברו האחר של הגשר, לאורך הגדה השמאלית, פרוש שדה מלוקה, פרבר שבתיו פזורים לצדי הדרך המובילה לסראייבו. וכך הגשר, הקושר בין שני קצות הדרך לסראייבו, מחבר את הקספה אל פרברה.

באומרנו "מחבר", לאמיתו של דבר הרי זה כאילו אמרנו: השמש מפציעה בבוקר כדי שאנחנו, בני-האדם, נוכל לראות מה שנמצא מסביבנו ולעסוק בעבודתנו, והיא שוקעת לפנות ערב כדי שנוכל לישון ולנוח מעמל היום. שהרי גשר האבן הגדול, מבנה יקר-ערך המצטיין ביופי יחיד במינו, שכמוהו לא יימצא גם בערים הרבה יותר אמידות ושוקקות חיים ("בכל הממלכה יש רק עוד שניים כאלה", נהגו לומר בימים עברו) שימש מעבר קבוע ובטוח, האחד והיחיד בכל הגזרה העילית והתיכונה של ערוץ הדרינה, וחוליה מקשרת חיונית בדרך הקושרת בין בוסניה לסרביה ואל מה שמעבר לגבולה, לשאר המחוזות בממלכה הטורקית בואכה איסטנבול. ואילו הקספה ופרבריה אינם אלא יישובים המתפתחים תמיד ובכורח הנסיבות בסמוך למרכזי התחבורה העיקריים ומשני עבריהם של גשרים גדולים וחשובים.

גם כאן התרבו הבתים במרוצת הזמן והיישובים משני עברי הגשר הלכו וגרלו. הקספה ניזונה מן הגשר כשהיא צומחת ממנו כמתוך שורש בלתי-נכחד.

(כדי שנוכל לצייר לעצמנו את מראה הקספה ולהבין היטב את מהות זיקתה לגשר, יש לדעת שקיים בעיר גשר נוסף ואפילו נהר נוסף. זהו נהר הרזאב, שגשר עץ נטוי עליו. בקצה העיר ניגר הרזאב אל הדרינה, כך שמרכז העיר, על רובעה הראשי, נטוע על לשון האדמה החולית שבין שני הנהרות המתלכדים במקום זה, הגדול והקטן, כאשר בתי שכונות הספר פזורים לצדם של שני הגשרים, על הגדה השמאלית של הדרינה והימנית של הרזאב. עיר שתולה על פלגי מים. עם זאת, אף שקיים נהר נוסף וגשר נוסף, הביטוי "על הגשר", השגור בפי כול, לעולם אינו מתייחס אל גשר הרזאב, מבנה עץ פשוט וחסר חן, נטול עבר ונערר משמעות למעט תכליתו השימושית

כאמצעי-מעבר לתושבי המקום ולבהמתם, אלא תמיד ובאופן בלעדי אל גשר האבן שעל הדרינה).

אורכו של הגשר כמאתיים וחמישים אמה ורוחבו כעשר אמות, חוץ מאשר במרכזו, ששם נוספו לו משני צדי נתיב המעבר שלו מרפסות המכפילות את רוחבו. זהו חלק הגשר המכונה בשם קאפיה, דהיינו, השער. במקום זה, כלומר על גבי עמוד התווך המתרחב כלפי מעלה, הותקנו תמוכות המחזיקות את רחבת המרפסות, החורגות באופן נועז ומתואם משני צדי הגשר ומתנשאות מעל למים הידוקים הגועשים במעמקים מתחת. אורכה ואף רוחבה של כל מרפסת כחמש אמות, וכמו הגשר לכל אורכו, שתי המרפסות חשופות ולא מקורות ומוקפות במעקה אבן. המרפסת הימנית מצד העיר מכונה בשם 'ספה'. היא מוגבהת בשתי מדרגות, מוקפת במושבים הערוכים לאורך המעקה, המשמש כמשענת, כאשר המדרגות, המושבים והמעקה, חצובים מאותה אבן בהירה, כיחידה אחת שלמה. המרפסת השמאלית, זו שממול ה'ספה', זהה אמנם בגודלה ובמבנה, אף שהיא ריקה ונטולת מושבים. במרכז, מעל למעקה, מתנשא קיר גבוה מקומת אדם; סמוך לקודקודו קבוע לוח שיש לבן ועליו כתובת עשירה, הקרויה תאדיק.² חקוקה בכתב טורקי וערוכה בשלושה-עשר בתי שיר שבן מוזכר שמו של בונה הגשר ושנת הקמתו. למרגלות הקיר מצויה מזרקת המים: סילון מים דק הקולח מלוע דקקן של אבן. על המרפסת הזאת התמקם מוכר הקפה ועימו הקנקנים והפינג'נים, לפניו מוצב מתקן-צלייה על גחלים שבו עור באופן קבוע ואחד הילדים מסייע בידו בהגשת הקפה לאורחים יושבי ה'ספה' שבמרפסת מנגר. זהו "השער".

על הגשר, אצל השער, מסביבו או בזיקה אליו, כפי שנראה, מתנהלים ומתפתחים חייהם של תושבי הקספה. בכל הסיפורים על חוויות אישיות, משפחתיות או חברתיות, מופיע תמיד צירוף המילים "על הגשר". ואכן, על גשר הדרינה נערכים טיולים ראשונים עם הילדים וכאן מתחילים משחקי הבנים. ילדי הנוצרים, שנולדו מעבר לגדה השמאלית של הדרינה, עוברים את הגשר כבר בימים הראשונים

² תאדיק – כך במקור; כתובת החקוקה על-גבי קבר או בניין (טורקית).

מהם ואדישה לחרפות ולמהלומות נשרכה בוכייה ומקוננת בעקבותיהם כל הדרך עד הגיעם לווישגראד. שם עלה בידה לפלס את דרכה בקרב ההמון ולהתייצב בפני האדריכל.

הילדים נכלאו אמנם בקיר האבן, שהרי כך נגזר, אך אומרים כי האדריכל, שרחמיו נכמרו על האם, הותיר בעמודים פתחים שדרכם יכלה האם האומללה להיניק את התינוקות שלה לאחר שהועלו קורבן. אלה האשנבים הענוגים שנחצבו לשם נוי, צרים כחרכי ירי, שכיום מקננות בהם יוני הבר. כזכר למאורע, זה מאות בשנים שהקיר זב חלב-אם. אלה אותם סילונים לכנבנים דקים הזולגים בעונתם מן המחפרים המושלמים ומותידים על פני האבן עקבות בלתי-נמחים. (תיאור חלב-האם מעורר בלבו של ילד תחושה של דבר-מה קרוב מאוד ומעציב, ובאותה מידה גם מעורפל וטמיר, משהו מביך ואימתני, בדומה לוויזרים ולאדריכלים). את עקבות החלב הללו אנשים מגרדים מן העמודים ומוכרים כאבקת מרפא לילדות חשוכות חלב.

בעמוד התיכון של הגשר, מתחת ל"שער", ישנו פתח גדול יותר בלא משקוף, צר וארוך כעין חרך-ירי שנועד לענקים. מספרים כי בתוך העמוד הזה נמצא חדר, אולם רחב ידיים ואפל שבו שוכן הערבי השחור. כל הילדים יודעים זאת. בחלומותיהם ובמעשיות שהם בודים נודע לו תפקיד נכבד. אדם שיראה אותו במו עיניו חייב למות. שום ילד עוד לא ראה אותו, כי ילדים אינם מתים. אבל לילה אחד הוא נגלה לעיני חמיר, סבל קצר-נשימה שעניו דלוקות, תמיד שתוי או נתון למרה שחורה, שמת בו בלילה, פה ליד החומה. האיש היה אמנם שיכור עד אובדן חושים ונשכב לישון על הגשר, תחת כיפת השמיים, בקור של חמש-עשרה מעלות מתחת לאפס. לעתים קרובות מציצים הנערים מן הגדה אל תוך הפתח האפל הזה כאל תהום אימתנית ומושכת כאחת. הם נדברים ביניהם להסתכל בה כולם בלי להניד עפעף, והראשון שיבחין במשהו, יצעק. רועדים מסקרנות ופחד הם נועצים את מבטם בסדק האפל, הרחב, עד שמורך-לבו של אחד מהם גובר ונדמה לו כי הפתח זע לעיניו כמסך שחור, או שאחד הבדחנים והנועזים (תמיד ישנו אחד כזה) צועק: "הערכי!" ופונה כביכול לברות. זה משבית את המשחק ומעורר אכזבה ומורת-רוח אצל

לחייהם, שכן כבר בשבוע הראשון הם מוכלים לטבילה בכנסייה. אך גם שאר הילדים, ואפילו אלה שנולדו בצד השני, שבגדה הימנית, לרבות ילדי המוסלמים, שאינם עוברים טבילה, נוהגים לבלות בסביבת הגשר את רוב ימי ילדותם, בדומה לאבותיהם ולאבות אבותיהם לפנים, שהיו שולים דגים בסמוך לו או צדים יונים מתחת לקמרוניו. משחר ילדותם ספגו עיניהם את מראה המבנה הענק ההרמוני העשוי אבן נקובת בהירה, על קווי מתארו הישרים להפליא. הם הכירו היטב את כל הפיתוחים שסותתו ביד אמן, לרבות הסיפורים והאגדות שנכרכו בהקמת הגשר ובמלאכת בנייתו, שדמיון ומציאות, ממשות וחלום נמהלו בהם באופן מופלא ולבלי הפרד. כל הדברים האלה היו נחלתם הבלתי-מודעת, כאילו ידיעתם אותם באה לעולם יחד עימם, כפי שאנשים יודעים תפילות שאין זוכרים עוד ממי נשמעו ונלמדו בפעם הראשונה.

הם ידעו כי הגשר הוקם על-ידי הוויזר הגדול מקמד-פחה, אשר נולד בכפר הסמוך סוקולוביצי שמאחורי אחד ההרים שהגשר והקספה מוקפים בהם. דק הוויזר מסוגל היה לספק את כל הדרוש כדי שייבנה פלא עשוי אבן עמיד-לעד שכזה (בתודעת הנערים מייצג הוויזר משהו נוצץ, ענק, אימתני וטמיר).

את הגשר בנה האדריכל ראקה, שמן הסתם היה צריך לחיות מאות שנים כדי לבנות במחוזות סרביה את כל היפה והחסין לעד שבה, ואכן בכינויו זה הוא חי בדמיון האנשים ובכיסופיהם, כדמות אגדית ובפועל אלמונית, כנהוג לדוב בקרב ההמונים שאינם אוהבים לזכור הרבה ולהרגיש חייבים לרבים, אפילו לא בזיכרונם. הם ידעו שמלאכת הבנייה הופרעה על-ידי הוויזר, נימפת המים, כפי שתמיד ובכל מקום מישוהו מפריע לכל בנייה שהיא, וכי בלילה הייתה זו הורסת כל מה שנבנה במשך היום. כל זאת עד ש"הכבר" פצה פה מן המים והשיא לאדריכל ראדה עצה, לחפש אחר שני ילדים חלופים, תאומים, אח ואחות ששמם סטניה ואוסטוניה, ולהטמינם בעמוד התיכון של הגשר. מיד החלו חיפושים אחר הילדים הללו בכל רחבי בוסניה. פרס הובטח למי שימצא אותם ויביאם למקום.

לבסוף מצאו הנוטרים בכפר נידח תאומים צמודים לשדי אִמם, שבפקודת הוויזר נלקחו ממנה בכוח; ואולם האם סירבה להיפרד

האזהבים את שעשועי הדמיון, מתעבים את הלעג ומאמינים שבהתבוננות סבלנית דיה הם עשויים לזכות בהתגלות ובחוויה. ואילו בלילה, בשנתם, מתכתשים רבים מהם עם הערבי מן הגשר כאילו התמודדו עם מר גורלם, עד שאמא מעירה אותם ושמה קץ לחלום הכיעותים. ובעוד האם משקה את ילדה במים צוננים (סגולה "לגרש את הסיוט") ומאיצה בו לבטא את שם הבורא, כבר חוזר הילד ונרדם, מותש ממשחקי היום, שוקע בשנת הילדות העמוקה, שפחדים אינם קונים בה אחיזה על-נקלה ולאורך זמן.

במעלה הנהר, באדמת הסיד האפורה של חופו התלול, מסתמנים משני צדדיו שקעים עגולים, ערוכים ברווחים שווים, כאילו נחקקו באבן עקבות פרסותיו של סוס ענק, שגודלו על-טבעי; הם מתחילים למעלה בעיר העתיקה, ונמשכים לאורך השונית עד לנהר, ושבים ומופיעים בגדה השנייה, ששם הם נבלעים באדמה הכהה ובצמחייתה. הילדים, שבימות הקיץ שולים דגים קטנים במשך כל שעות היום, יודעים כי העקבות הללו הם עקבותיהם של לוחמים מימי קדם. בימים ההם התהלכו על פני האדמה גיבורי-חיל, האבן הייתה עריין בשלבי התהוותה, רכה כעפר הארמה, והסוסים, וכמוהם אף הגיבורים, הצטיינו בקומתם הענקית. אלא שילרי הסרבים ידעו כי אלה טביעות פרסותיו של סוסו הנודע של הנסיך מַקְקו, עוד מימי כליאתו בעיר העתיקה למעלה ומנוסתו משם, כשגלש במורד ההר ובזינוק אחד דילג על פני הררינה, שבימים ההם לא היה עליה גשר. לעומתם, ידעו ילדי הטורקים³ שלא היה זה ואף לא יכול היה להיות הנסיך מַקְקו (כי מנין לכופר הממזר כוחות שכאלה וסוס שכזה!), כי אם עֲלִי גִ'רְגִ'לֶס, שכולם יודעים כי המעבורות ומפעיליהן היו אפסיים כעיניו, ושברוכבו על פרדתו המעופפת צלח נהרות גדולים בזינוק יחיד, כאילו היו נחלים קטנים. בעניין זה אין הם מתווכחים כלל, עד כדי כך משוכנע כל צד באמיתות אמונתו. ולא נודע כי אייפֶעם הצליח מי מהם לשכנע את זולתו או שמישהו שינה את גרסתו בעניין.

בשקעים עגולים אלה, שכל אחד מהם רחב ועמוק כאגן גדול, משתמרים המים זמן רב לאחר רדת הגשם כבתוך בורות חצובים

באבן. בורות אלה, שמתמלאים במי גשם פושרים, מכונים בפי הילדים בארות ומשמשים לכולם כאחד, בלי הבדלי דת ואמונה, להחזקת דגים קטנים, קברנונים ואדומי-עין שהעלו בחכתם.

על הגדה השמאלית, לצד דרך העפר, מתנשא תל גדול של אדמה מוצקה, אפורה ומאובנת. דבר אינו צומח או פורח שם, למעט עשב גמוד, קשיח ודוקרני כתיל. התל משמש כלוח-מטרה וכקו-גבול לכל משחקי הילדים בסביבת הגשר. בעבר נקרא המקום קבר-רדיסאב. מספרים כי רדיסאב היה גיבור סרבי אדיר כוח. וכאשר החליט הוויזיר מחמד-פחה להקים גשר על הדרינה ושיגר למקום את אנשיו, הכול קיבלו על עצמם בהכנעה את עבודת הפרך זולת רדיסאב, שהתקומם והמריר את העם ואף שיגר מסר אל הוויזר, שלא ישתעשע חלילה ברעיון להקים גשרים על הדרינה. צרות צרורות היו לוויזיר עד שהכניע את רדיסאב, שכן הלה היה גיבור וחזק משאר האנשים ולא נמצאו רובה או חרב שיכניעוהו או חבל ושלשלת שניתן לכבול אותו בהם; את הכול היה תולש וקורע כמו היו חוטים דקים. סוד כוחו היה בקמיע מיוחד שנשא על גופו. ומי יודע מה היה קורה ואם היה הוויזיר מקים אייפֶעם את הגשר אלמלא נמצא בין אנשיו איש אחד פיקח שפעל בתושייה, אשר שיחד את נושא כליו של רדיסאב וחילץ מפיו את דבר הסוד. כך הפתיעו את רדיסאב והטביעוהו בשנתו, לאחר שנכבל תחילה בחוטי משי, שכן רק המשי היה חסין בפני כוח הקמיע. נשים במקומותינו מאמינות, כי אחת לשנה נראה בלילה סילון של אור לבן עז שניתך על התל היישר מן השמיים. זה קורה איפשהו בסתיו, בתקופה שבין יום הולדתה של מריה הקדושה ליום עלייתה השמימה. אך הנערים, שמתוך אמונה מהולה בספק נהגו להישאר ערים ליד החלון הצופה אל קבר רדיסאב, לא הצליחו מעולם לראות את האש השמימית, שכן עוד בטרם חצות הייתה השנה מכריעה אותם. לעומתם, היו עובדי אורח תמימים וחסדי עניין בתופעה מבחינים בדרכם אל הקספה באור לבן נוגה על התל שמעל לגשר.

בניגוד לכך רווח בקרב המוסלמים בקספה סיפור עתיק יומין על דרוויש שנפל כשאהיד באותו מקום. הוא נקרא בשם שִׁיח־טוֹרְהֶנֶה, ושמעו יצא כגיבור חיל שבמקום ההוא הגן על מעבר הדרינה מפני אחד מצבאות הכופרים, וכי הסיבה לכך שאין במקום סימן לאחוזות

³ טורקים – כך היו המוסלמים מכונים בפי הסרבים.

קבר או לגלעד נובעת מרצון הדרוויש עצמו, שביקש להיקבר בלי כל ציון או מצבה, כדי שמקום קבורתו לא ייוודע. זאת כדי שאם אי-פעם ישוב אחד מצבאות הכופרים לתקוף באותו מקום, הוא יקום מקברו כפי שעשה לפניו, ויעצור בעדו, כך שהאויב לא יוכל לעבור את גשר וישגראד ולהוסיף להתקדם. לכן השמיים בכבודם ובעצמם הם שמדי פעם מאירים את קברו.

כך מתנהלים חייהם של ילדי הקספה מתחת לגשר ומסביבו, במשחקים סתמיים או בשעשועי דמיון ילדיים. ואולם עם שנות הבגרות הראשונות הם כמו-מועתקים אל הגשר, היישר אל השער, ששם נפתחים לפני דמיון פְּחִירָתָם תכנים ומחזות חדשים, אך שם גם מתחילות מלחמת הקיום ודאגות הפרנסה.

בשער וכסביבתו מתחילות לראשונה הזיות על אהבה, מפגשי מבטים, קריאות היכרות, לחישות והסתודרויות. כאן נעשות גם עסקות מסחריות ראשונות, ובעקבותיהן מכירות, מריבות והסכמים, מפגשים והתוודעויות. כאן, על מעקה האבן, מוצגים למכירה ביכורי הדובדבנים והמלונים, ובבקרים הסֶלֶף⁴ עם לחמניות חמות. כאן נאספים גם פושטייד, נכים ומצורעים, כשם שנקבצים שם הצעירים והחסונים, הבאים לראות, להיפגש עם חברים ולהיראות בציבור, וכל מי שמבקש להציג ולמכור משהו מיוחד, אם פרי ואם בגדים או כלי-נשק. לא אחת נועדים במקום גברים קשישים וגשומים כדי להחליף דברים בענייני-ציבור ולהשיח דאגות משותפות, אך לעתים עוד יותר קרובות אלה בחורים שדעתם נתונה רק לשירים והתבדחויות. בהתרחש אירועים חשובים או הפיכות היסטוריות היו צצים במקום כרוזים ומודעות (על הקיר הרם, מתחת ללוח השיש עם הכתובת הטורקית ומעל למזרקה), ואולם כאן גם, עד לשנת 1878⁵, נתלו או הוצגו לראווה ראשיהם המשופדים של המוצאים מסיבה כלשהי להורג, בימים שהוצאות להורג בעירת-ספר זו נעשו לעתים

⁴ משקה חם מחוק, המופק משורשי עשבים.

⁵ ב־1878 חם רשמית שלטון האימפריה העות'מאנית בחבלי ארץ אלה, משאוסטרר-הונגריה קיבלה את המנדט על סיפוח בוסניה.

מזומנות, ולעתים, כפי שנראה, במיוחד בשנים רצופות מהומות, התבצעו אפילו מדי יום ביומו.

חתונה או הלוויה לא הייתה עוברת על הגשר בלי להתעכב בשער. במקום זה נהגה תהלוכת הקרואים להתכונן לטקס הכלולות ולהיערך לפני כניסתה אל רחוב השוק. בעתות שלום ורגיעה היו מתכבדים בכוסית יי"ש, פוצחים בשיר ויוצאים במחול ה'קולו',⁶ ולא אחת גם מתעכבים במקום יותר מן המתוכנן. ואילו בשעת הלוויה היו נושאי הארון מניחים לשעה קלה את הבר-מינן כדי לפוש קמעה, תמיד בשער, שלידו או מתחתיו המנוח העביר חלק נכבד מחייו.

השער הוא חלקו המיוחס של הגשר, כשם שהגשר הוא חלקה המיוחס של העיירה, או כדברי עובר-אורח טורקי, שנהנה מהכנסת האורחים הנאה של בני וישגראד ורשם ביומן מסעותיו – "השער שלהם הוא לב הגשר שהוא לב הקספה, שמן הראוי שכל אדם ינצור אותה בליבו." הוא, הגשר, משמש עדות לכך שאדריכלים קדמונים, שלפי סיפורים נפוצים על אודותיהם קיימו מגע עם וילות ועם כל מיני ישויות מופלאות ושנאלצו משום כך לכלוא ילדים חיים בקיר החומה, ניחנו לא רק בחוש ליציבות המבנה ויפיו אלא גם במודעות לתועלת ולנוחות שהוא עשוי להעניק לדורות הבאים בעתיד הרחוק. אדם המכיר את החיים במקום חייב להודות, כי מעטים האנשים בחבל זה של בוסניה, הזוכים ליהנות מן הנוחות והעונג המובטח אפילו לאחרון אנשי הקספה בבואו לבלות על הקאפיה.

דברים אלה אינם אמורים, כמובן, בעונת החורף, שאז אין הולכים על הגשר אלא בלית-ברירה, ומי שעובר עליו מחיש את צעדיו ומרכין את ראשו מפני משב בלתי-פוסק של רוח קרה מעל לנהר. מובן מאליו שאין מתעכבים אז על מרפסות השער הפרוצות לרוחות. אבל בכל עונה אחרת של השנה השער מהווה ברכה אמיתית לקטנים וגדולים. כל אחד מתושבי המקום יכול להגיע אליו בכל שעה משעות היממה, להתיישב על הסֶפֶה ולשהות במקום אם לצורך עסקיו ואם לשם שיחת רעים. ספת האבן הצחורה, המתנשאת לגובה של כחמישה-עשר מטרים מעל למים הירוקים הגועשים מתחת, נראית

⁶ מעגל, וכינוי למעגל של ריקודי-עם.

כמרחפת בחלל האוויר בין הרים ירוקים-כהים שמעטרים אותה משלושה עברים, מעליה פרושים השמיים, בהירים, מעוננים או מכופכים, ומנגד מרחב הנהר במורד, כעין אמפיתיאטרון צד שהרים כחולים סוגרים עליו מלוא-עומקו.

כמה וזירים או שועי-עולם יכולים לבוא למקום שכזה בשעות שמחה או דאגה ולבלות בו להנאתם את שעות הפנאי? מעטים ביותר. ולעומת זאת, כמה מאנשינו ישבו כאן במרוצת הדורות במשך מאות שנים, מהם עד עלות השחר או עד לתפילת הערבית, או בלילות, כשכיפת הרקיע המכופכב מסתובבת מאליה ממש מעל לראשך! רבים מאיתנו ישבו כאן, תומכים ראשם בידיהם, גופם שעון אל האבן המסותתת, החלקה, ומול אורות מדצדים על רוכסי ההרים והעננים בשמי הרקיע מעל, הוגיעו את מוחם במאמץ להחיד את פקעת הגורל אשר שב ונשנה, אף שחוטיו מסתכסכים בחיינו תמיד באורח שונה? בעבר נמצא אדם שטען (אמנם היה זה נוכרי ודבריו נאמרו בבדיחות-הרעת) שלקאפיה נודעת השפעה על גורל הקספה ועל אופיים של תושביה. לטענתו, את הנטייה הרווחת בקרבם לשקוע בהרהורים ובחולמנות יש לזקוף לאינסוף השעות שהם מבלים בישיבה במקום זה, כאחד הגורמים העיקריים להלך-הרוח השאנן והעגמומי, האופייני לרבים מהם.

כך או אחרת, אין להכחיש כי בהשוואה לתושבי מקומות אחרים נחשבים בני וישגראד מאז ומתמיד לקליידעת ולפזרנים הנוהים אחר מנעמי החיים. עידם שוכנת במקום מבורך, מוקפת בכפרים פוריים ועשירים ואמנם דרך וישגראד זורם הכסף בשפע, אלא שאין הוא משתהה בה לפרקי זמן ממושכים. וגם אם נמצא בעל בית חסכן הבוחל בפזרנות ואינו מכוד לתאוות כלשהן, על-פירוב הוא נוכרי שהשתקע במקום; ואולם מימיה ואווירה של וישגראד גורמים לכך שילדיו כבר נולדים כשכפות ידיהם פתוחות ואצבעותיהם מפושקות, ועד מהרה הם נרכקים ברוח הפזרנות וקלות-הראש המושלת בחיים שסיסמתם: "יום חדש – גורל חדש."

מספרים כי משתש כוחו של נובק, גיבור עממי קדמוני, כאשר נאלץ לוותר על אורח החיים שניהל ברומניה כהידוק⁷, הנחה את הנער גרויץ'צה, שנועד למלא את מקומו, וכך אמר לו: "כשאתה שוכב במארב, התבונן היטב בעובר-אורח שנקרה בדרכך. אם הוא יושב באוכפו כנגדור, לובש אפודה אדומה מרוקעת כסף ורגליו נתונות בחותלות לבנות, סימן שהאיש מגיע מפוץ'ה. הפה אותו תיכף ומיד, כי יש כסף על גופו וגם באמתחתו. אם תראה עובר-אורח שבגדיו עלובים, ראשו מושפל והוא משתופף על הסוס כמי שיצא לקבץ נדבות, הכה ואל תחשוש, האיש בא מרוג'טיצה, ואלה כולם קמצנים, צבועים ונוכלים, שכיסייהם מלאים בכסף. אבל אם לפניך לץ שיושב באוכף ברגליים משוכלות, פודט על גיטרה ושר במלוא הגרון, אל תכה כי לשווא תלכלך את ידיך, הנח לאפס הזה לעבור, הוא מגיע מווישגראד ואלה אין להם כלום, כי אצלם הכסף לא מחזיק מעמד."

כל זה עשוי לתמוך בדעתו של הנוכרי ההוא. עם זאת, קשה לומר בווראות מה מידת האמת שבדעה זו. כמו בדברים רבים אחרים כך גם בעניין זה, לא קל לקבוע מה הסיבה ומה התוצאה. האם השער הוא אשר עיצב את אופיים של אנשי הקספה, או שהם אולי תופשים אותו על-פי טבעם ומושגיהם, כערוך לפי מידתם ועל-פי צורכיהם והרגליהם? השאלה עצמה סתמית ומיותרת. אין מבנים מקריים, מנותקים מן החברה האנושית שהצמיחה אותם ומצורכיה, שאיפותיה ומושגיה, כשם שבאדריכלות אין קווים שרירותיים ונעדרי סיבה. התהוותו וחיייו של כל מבנה נאה ומועיל, וכן היחס כינו לבין היישוב שבו הוקם, טומנים בחובם לא אחת פרשיות דרמטיות והיסטוריה מורכבת וטמירה. כך או אחרת, הקשר הקרוב שהתקיים במשך דורות בין חיייהם של בני הקספה לבין הגשר אינו מוטל בספק. גורלותיהם שזורים זה בזה עד שאין לתופסם או לתארם בנפרד. על כן סיפור הקמתו של הגשר ומה שעלה בגורלו הוא בעת גם סיפור חיי הקספה ואנשיה לדורותיהם, כפי שגשר האבן על אחד-עשר קמרוניו והשער, כגולת-הכותרת, הנמצא במרכזו, שזורים בכל הסיפורים הקשורים בה.

⁷ היידוקים – קבוצות מתמרדים, בתלקם שודדי דרכים.

הקספה הנוכחית, השתרעו אדמות העיר, נחצות על-ידי דרך-עפר שבסמוך לה ניצבו הח'אן הישן וכמה טחנות מים ובקתות.

שם, במקום שהדרינה חותכת את דרך העפר, פעלה "מעבורת וישגראד" המפורסמת. הייתה זו רפסודה שחורה, מיושנת, שהופעלה בידי משוטאי זעוף ואיטי בשם יאמאק, שליצור קשר איתו אפילו כשהיה ער היה קשה יותר מאשר להעיר אדם אחר משינה עמוקה. בעל גוף היה וענק שניחן בכוח אדירים, אלא שהמלחמות הרבות שהקנו לו מוניטין פגעו בו קשות. הייתה לו רק עין אחת, אוזן אחת ורגל אחת (השנייה הייתה רגל-עץ). בדמותו זו, בלי ברכת שלום וכלי חיוך, מעביר היה סחורות ונוסעים באופן תמהוני ועיקש, בקצב איטי וכלי סדר, אף כי בהגינות ובבטחה, ואנשים הפיצו סיפורים על אמינותו ועל יושרתו כשם שדיברו על האיתיות שלו ועל עיקשותו. הוא סידר לנהל כל שיחה או לקיים כל מגע עם האנשים שהעביר. את מטבעות הנחושת ששילמו לו כשכר טרחה היו הנוסעים מטילים על קרקעית הסירה השחורה, ששם היו מוטלות יום תמים בחול ובמים, ורק בערב היה המשוטאי אוסף אותן ברישול בכלי העץ ששימש לשאיבת המים מקרקעית הסירה ומביאן אל בקתתו שעל החוף.

המעבורת פעלה רק כשפני המים היו בגובה הרגיל או גבוהים קמעה, אך משעה שהיה הנהר נעצר ומימיו גאו מעבר לקו הגובה, היה יאמאק מושך את הדבורה הענקית שלו אל מפרץ קטן שעל החוף ושם קושר אותה, ובכך הפכה הדרינה בלתי-עבירה, כמוה כים הגדול. יאמאק היה אז מתחרש גם באוזנו הבריאה או שהיה פשוט הולך העירה לפקוד את שדהו. אוראז אפשר היה לראות במשך כל היום נוסעים שהגיעו מבוסניה עומדים נושאים על החוף הסלעי מנגד, קופאים ורטובים עד לשד עצמותיהם, מבטיהם שלוחים לשווא לעבר הדבורה והמשוטאי, כשמפעם לפעם נישאת מעל למים העכורים והשוצפים קריאתם המתמשכת:

"הוּוּ, יאמאאק!"

איש לא ענה ואיש לא הופיע עד שגאות המים פחתה; ואת הרגע הזה היה קובע יאמאק עצמו, קדורנית, ללא רחם, בלי להניח מקום לטענות ומענות וללא הסברים.

פרק 2

הבה נשוב כעת לימים שבהם עוד לא עלה על הדעת רעיון הקמת גשר במקום ההוא, כל שכן גשר כזה:

אמנם ייתכן שגם בימים הרחוקים ההם היה עובר-אורח עייף ורטוב מגשם מייחל בליבו כי בדרך נס כלשהי ימצא לו מעבר על-פני הנהר הרחב והסואן, באופן שיכול להקל עליו להגיע מהר יותר ועל-נקלה למחוז חפצו. שהרי אין ספק כי מאז שבני-אדם מתהלכים ונוסעים על האדמה הזאת ומתגברים על מכשולים הניצבים בדרכם, שבה ועולה בדעתם התהייה איך ליצור מעבר במקום הזה, כפי שכל הנוסעים כאשר הם חולמים מאז ומעולם על דרך נוחה למדרך רגליהם, על בני-לוויה מהימנים ועל מחסה חמים ללינת לילה. אלא שלא כל משאלת לב נושאת פרי ולא כל מחשבה העולה על הדעת מלווה בנחישות הרצון ובכוחות הדרושים למימושה.

תמונה ראשונית של גשר, שכמו נגזר עליה להפוך לממשות, צצה לראשונה, כמובן באופן בלתי-מוגדר ועדיין מעורפל, בדמיונו של ילד בן עשר מן הכפר הסמוך סוקולוביצי, בבוקרו של יום בשנת 1516, עת הובל מכפר הולדתו אל אורוח איסטנבול הרחוקה, המאירה והמחרידה.

הדרינה, נהר הרים ירוק וגועש, שמימיו, ככתוב בשיר – "לעתים קרובות נעכרים", הייתה בימים ההם נקרעת במקום הזה, בין גדות החול והטרשים השוממים. הקספה כבר עמדה על תלה, אף כי מראָה וממדיה היו שונים. בגדה הימנית, בראש הגבעה התלולה, במקום שכיום נראות בו רק החורבות, שכנה העיר העתיקה שנשתמרה היטב, מערך של ביצורים עוד מימי שגשוגם של מלכי בוסניה, ובו צריחים, כוכים וחומות שהקים אחד מבעלי האחוזות המבוססים לבית פבלוביץ'. על המורדות שמתחת לעיר-המבצר ובצלה שכנו גם היישובים הנוצריים מייֶכָאן וביֶקֶבֶץ והכפר הקטן דוֹשֶׁצ'ה, שלא מכבר התאסלם. מתחת, במישור בין הררינה והרֶבֶב, ששם התפתחה לימים

העיר, שבימים ההם הייתה בעצם עדיין יישוב קטן דחוק, שכנה על הגדה הימנית של הררינה, על מורד הגבעה התלול, מתחת לחורבות המבצר שהיה שם לפני, כי בימים ההם עדיין לא התקיימה שם הקספה בממדים ובדמות שקיבלה לאחר שנבנה הגשר, עם התפתחות התחבורה ושגשוג המסחר.

אותו יום של נובמבר הגיעה לגדת הנהר השמאלית שיירה ארוכה של סוסים עמוסים לעייפה ועצרה שם לחניית לילה. האגא,⁸ מפקד הניצ'רים,⁹ מלווה בלוחמיו החמושים, היה בדרכו לשוב לאיסטנבול, לאחר שבכפרי בוסניה המזרחית אסף ילדים נוצרים¹⁰ כמכסה שנדרשה לארץ-מזאולן, כופר הדם.

שש שנים חלפו כבר מאז נלקח כופר הדם האחרון, ולפיכך היה המבחר הפעם קל וההיצע בשפע; בלי קושי נמצאה מכסה של בנים זכרים בריאים, פיקחים וחסונים, בגילי עשר עד חמש-עשרה שנים, אף שהורים רבים היו מחביאים את ילדיהם ביער, מלמדים אותם להתחזות לרפיי-שכל או נכים, מלבישים אותם בבלויי סחבות ומותירים אותם ברפש ובזוהמה, ובלבד שהאגא לא יבחר בהם. מהם שהיו קוטעים אצבע מכף ידו של ילדם, כדי להטיל בו מום ממשי.

הנערים שנבחרו הובלו על-גבי סוסים בוסניים קטנים בשיירה ארוכה שהמשיכה בדרכה. על הסוס נתלו סלי נצרים משני צדי האוכף, בדומה לסלי הפרי, ואל כל אחד מהם הוכנס ילד עם צורו הקטן וכיכר לחם עגולה, המתת האחרונה שנשא מבית הוריו. מתוך סלי הנצרים, שהיטלטלו בתריקה חדגונית, הציצו פניהם הרעננים והמבוהלים של הילדים החטופים. אחרים התכוננו בשקט אל מעבר

⁸ אגא הוא בעל אחוזה טורקי. בעבר – תואר קצונה בתיל הניצ'רים; התואר עבר בירושה לצאצאיהם ולימים קיבל משמעות הקרובה ל"ארוך", שהוצמד לשם הפרטי.

⁹ חיל המצב הטורקי, שהיה מורכב משבויים נוצרים שהחאסלמו ולימים צורפו אליו החטופים במבצעי "כופר הדם". הם קיבלו שבר גבוה והשיגו הטבות שונות, ובהמשך הורשו לשאת נשים ולצרף את בניהם אל החיל. ב-1638 שם מוראט ה-4 קץ למלקוח ילדי הנוצרים.

¹⁰ ילדים נוצרים שנלקחו על-ידי שלטונות טורקיה כמכסת "כופר דם", כדי לגדלם על-ידי הממסד הטורקי ולהופכם לניצ'רים.

לפרסות הסוסים, שולחים מבט דחוק ככל האפשר אל מחוז הולדתם, אחדים התייפחו תוך כדי אכילה ואחרים נרדמו, ראשם שעון על מרדעת האוכף.

במרחק-מה מאחורני הסוסים בשיירה לא רגילה זו השתרכו קצרי נשימה וברגליים כושלות הורים ובני משפחות של הילדים החטופים, שנלקחו לבלי שוב אל מקום זר ונוכרי, שבו ימולו אותם ויהפכו לטורקים שישכחו את ארץ הולדתם, את דתם ואת מוצאם, ואת חייהם יעשו בגדודי הניצ'רים או במשרה רמת-דרג בשירות הממלכה העות'מאנית. לרוב היו אלה נשים, בעיקר אמהות, סבתות ואחיות של הילדים החטופים. כשהיו מתקרבות יתר על המידה אל המאסף, היו פרשי האגא מניסים אותן בהפגנות את הסוס כלפיהן ובצליפות מגלביהם, שלוו בצעקות רמות. הן היו מתפזרות ונחבאות ביער שלצדי הדרך, אך קצת אחר-כך שבו ונאספו בעורף השיירה, מאמצות את עיניהן הדומעות לראות ולו עוד פעם אחת מעל לסל הנצרים את ראש ילדן החטוף. עקשניות במיוחד היו האמהות, שלא ידעו מעצור. הן רצו אחרי השיירה בלי לשעות למה שמסביבן, חשופות חזה, פרועות שיער וקהות חושים, מקוננות בקולות מספד רמים, או שגנחו, יללו ושאגו כאילו צירי לידה כותשים את רחמן, ובעיניים סומות מדמעות התקדמו היישר אל מול מגלבי הפרשים ועל כל צליפת מגלב הגיבו בשאלה חסרת-שחר: "אבל לאן אתם לוקחים אותו? לאן אתם לוקחים לי אותו?" היו מהן שניסו לקרוא בקול בשם ילדן ולהוסיף עוד דבר-מה, מעין מסר אישי, עד כמה שאפשר להביעו בשתי מילים, עצה או אזהרה אחרונה: "קָדֶה, בני, אל תשכח את אמא..."

"אִילֶה! אִילֶה! אִילֶה!" זעקה אישה אחרת, תרה בעיניים נואשות אחר תווי הראש המוכר, היקר, חוזרת על שמו בלי הרף, כאילו ביקשה לחרות בזיכרון הילד את שמו שלו שבתוך ימים ספורים ייגזל ממנו לעולם נָעֵד.

ואולם הדרך ארוכה, האדמה קשה, הגוף חלש והעות'מאנים אדירי כוח וחסרי רחמים. מעט מעט החלו הנשים מפגרות, ומשקש כוחן מחמת ההליכה והמכות הניחתות, נואשו בזו אחד זו ממאמציהן חסרי הסיכוי. כאן, ליד מעבורת וישגראד, נאלצו גם העקשניות שביניהן לעצור, כי לא הניחו להן לעלות על הדוכרה ואי-אפשר היה לחצות

את המים. כאן התיישבו על החוף באין מפריע ובכו כאוות נפשן, כי איש לא התנכל להן עוד. כאן חיכו כמאובנות, ארישות לרעב, לצמא ולקור, עד שעל הגדה מנגד הופיעה שוב שיירת הסוסים והפרשים כשהיא חומקת מן העין בדרכה אל דוֹפֶרֶן, ובה ניסו לצוד במבטן ולו עוד פעם אחת את קלסתר פניו של הילד, פרי בטן ההולך ונמוג.

כאותו יום נובמבר, בתוך אחד מהסלים הרבים, נישא ילד שחרחר כבן עשר מכפר סוקולוביצי' ההררי, ששתק והתבונן בסביבתו בעיניים יבשות. בידו הסמוקה מקור החזיק סכין קטנה מעוקמת שבה חרץ בפיוזור־נפש את שוליו הקלועים של הסל שלו, ובה בעת התבונן ככל הסובב אותו. הוא זכר את החוף הסלעי, את עצי הערבה הבודדים הפזורים פה ושם חשופים ואפרוריים, את דמותו המעוותת של בעל הדוברה ואת טחנת המים העלובה, המשופעת קורי־עכביש ורוח פרצים, שבה נאלצו ללון עד שהצליחו כולם לחצות את מי הדרינה העכורים, לקול צריחות העורבים ממעל. כמעין מחוש גופני אי־שם כתוכו – אבחה שחורה שמפעם לפעם הייתה משסעת להרף עין את בית חזהו בכאב איום – כך נשא הילד את זכר המקום ההוא, היכן שהדרך נפסקת, ומקום בו חוסר תקווה ושיממון נדחסים ונערמים על חופיו הסלעיים של הנהר, שחצייתו קשה, יקרה והדת סכנה. זו הייתה נקורת התורפה הכאובה שבחבל ארץ הררי ושחון זה, שבה איתני הטבע חוסמים את דרכו של אדם הניצב נכחם נכלם מפאת חוסר האונים שלו ואנוס להכיד בעליבות ובנחשלות שלו ושל זולתו.

כל זה הוטבע בילד כמחוש גופני שנשא בקרבו מאז אותו יום נובמבר ושמעולם לא פג כליל גם לאחר־מכן, עם השינוי שחל בחייו כשהמיד שם, דת, ומולדת.

מה אירע עם הילד בתוך הסל ולמי הפך להיות בהמשך דרכו, הדברים כתובים בכל ספרי ההיסטוריה ובכל השפות וידועים בעולם הרחב יותר מאשר במחוזותינו. תחילה גדל להיות לוחם צעיר ואמין בחצר השולטן, וברבות הימים הפך לקפודאן־פחה,¹¹ חתן המלך, המצביא והמדינאי מחמד־פחה סוקולי המהולל, ששמו נודע לתהילה ברחבי העולם, מי שניהל על פני שלוש יבשות מלחמות שלרוב

הסתיימו בניצחוננו, הרחיב את גבולות הממלכה הטורקית וביצר אותם מחרץ, ובהנהגתו הטובה חיזק אותה גם מבפנים. במשך אותן שישים וכמה שנים שירת שלושה שולטנים, התנסה בטוב ואף ברע כפי שזוכים רק נבחרים יחידי סגולה, ועלה לדרגות הרמות ביותר של סמכות ועוצמה שלטונית, שרק מעטים מגיעים אליהן ושוורדים בהן. אדם חרש זה, שעוצב בעולם זר ונוכרי, שנבצר מאיתנו ללוותו לשם אפילו במחשבה, חייב היה לשכוח כל מה שהניח מאחוריו בארץ שממנה נחטף בשחר נעוריו. קרוב לוודאי שנמחו מזיכרונו חציית הדרינה בסמוך לווישגראד, החוף השומם שעובר־אורח דועדים בו מחמת הקור וחרדת הנפש, המעבורת המסודבלת אכולת התולעים, המשוטאי הרוחה והעורבים הנתעבים מעל למים העכורים. ואולם תחושת אי־השקט שכל אלה הותירו בו מעולם לא פגה. להיפך, בדבות השנים הייתה חוזרת ומופיעה ביתר שאת: תמיד אותה אבחת כאב מוכר היטב עוד מילדות, המבתק את חזהו בכאב חד שנבדל בבירור מכל המצוקות והמכאובים שידע בחייו. ברגעים אלה היה הוויזר מחכה בעיניים עצומות עד שהכאב החד יתפוגג ויחלוף. באחד מרגעים אלה עלה בו הרעיון, כי יכול היה להשתחרר ממצוקתו אילו היה שם קץ למעבורת ההיא שעל הדרינה הרחוקה, במקום העלוב ההוא הטובע בנחשלות ומצוקה, והצליח לגשר בין החופים התלולים המתנשאים על המים הרעים הזורמים ביניהם, לחבר את שני קצותיה של הדרך הנקטעת שם ולהקים קשר איתן ויציב בין בוסניה לבין המזרח ובין מקום מוצאו למקום שחייו התנהלו בו. כך הפך מחמד־פחה סוקולי להיות הראשון שלהרף עין, מאחורי שמורות עיניו העצומות, חזה בעיני רוחו את צלם דמותו המוצקה והתמידה של גשר אבן גדול שעתיד היה לקום במקום ההוא.

כבר באותה שנה, בפקודת הוויזר ועל חשבוננו, החלה בניית גשר הדרינה הגדול. העבודה נמשכה חמש שנים. אף כי אל־נכון הייתה זו תקופה יצאת דופן בתנופת העשייה ובחשיבות שנודעה לה מבחינת הקספה והמחזו כולו, משופעת באירועים ובשינויים קטנים כגדולים, הרי שלמרבה הפליאה, אף שבקספה נהגו לזכור אירועים שונים שעליהם היו מדברים ומספרים מדור לדור, ובכלל זה דברים שנגעו לגשר רק כעקיפין, נשתמרו בידינו פרטים מעטים בלבד על ביצוע

¹¹ אדמירל, מפקד הצי.

עבודות הקמת הגשר. העם זוכר וחוזר ומספר מה שביכולתו לתפוס ולהפוך לסיפור אגדה. כל השאר חולף דרכו בד בבד עם תופעות הטבע האדיש והאילים, בלי להתיר עקבות עמוקים וכלי לגעת בדמיון האנשים או להיחרת בזיכרונם. מלאכת בניית הגשר הממושכת והמפרכת הייתה מבחינתם של אנשי המקום עמל של זדים שנעשה על חשבונם של זרים. רק לאחר שהעמל המפרך הזה הפך למציאות חיה התחילו אנשים לדלות מתהום הנשייה פרטים שונים שהוסיפו נופך לייחודו של הגשר הבנוי לתלפיות, ולהעלות סיפורי דמיון שרוח העם השכילה להמציאם בכישרון ולנצור את זכרם לאורך ימים.

פרק 3

בעונת האביב של השנה שבה קיבל הוויזר החלטה על הקמת הגשר הגיעו לקספה אנשיו עם בני-לווייתם, כדי לבצע את ההכנות הדרושות לבנייתו. הם היו רכים ועמם סוסים, עגלות וקרונות, מתקנים שונים ואוהלים: כל אלה עוודו חשש ומבוכה בעיירה הקטנה ובכפרים הסמוכים, ובמיוחד בקרב המיעוט הנוצרי.

בראש גרוד העבודה עמד אבידאגה, נאמן הוויזר שהופקד על הקמת הגשר, ואליו נלווה טוסון אפנדי, האדריכל. (על אבידאגה כבר נפוצו סיפורים כעל אדם קשוח הנוהג באכזריות מופלגת). משהתמקמו באוהלים שהקימו מתחת למיידאן, זימן אליו אבידאגה את נציגי הממשל ואת נכבדי העדה הטורקית לשם התייעצות. לא הרבה נועצו שם יחדיו, שכן הדובר היחיד היה אבידאגה עצמו. הנאספים מצאו את עצמם מול אדם גדול ממדים, שעל פניו סומק חולני, עיניו ירוקות, לבוש בהידור נוסח איסטנבול, ולו זקן אדום קצר ושפם שקצותיו מסולסלים באופן מתמיה בסגנון ההונגרי. עוד יותר ממראהו החיצוני הפתיעו את הנאספים הדברים שנשא באוזניהם.

"אני משער שהשמועות אודותי כבר הגיעו אליכם וידע שלא מדובר בדברים חיוביים ונעימים. ככל הנראה שמעתם שאני דורש מכל אדם לעבוד ולהישמע להוראות, שאני נוהג להכות, אפילו עד מוות, כל מי שאינו עובד כנדרש, שמלא טענות ומענות ואינו מציית להוראות, שלא קיים בשבילי 'אי-אפשר' או 'אין לנו' ושאפילו בגלל הערה קטנה מעיפים אצלי את הראש, בקיצור, שאני רוצח ורשע מדושע. דעו לכם כי השמועות האלה אינן דמיוניות וגם לא מוגזמות. אני באמת אדם חסר רחמים. את המוניטין הזה רכשתי בשנות השירות הממושך והמסור שלי כמוציא לפועל של הוראות הוויזר הגדול. אני שם את מבטחי באללה כי אשלים גם את העבודה שלמענה נשלחתי הנה, ומקווה כי בסופה, בצאתי מכאן, יהיו השמועות שיהלכו לפני קשות ורעות מאלה שהגיעו אליכם."

בתום הפתיחה המשונה, שהכול האזינו לה כשתיקה וכעיניים מושפלות, הסביר אבידאגה לנאספים כי מדובר במכנה בעל חשיבות גדולה, שאין כמותו אפילו בארצות העשירות, וכי העבודה עשויה להימשך חמש ואולי שש שנים, אך רצון הווזיר יבוצע במלואו, בנאמנות עילאית ובכפוף ללוח הזמנים. אחר הציג את הצרכים הראשונים, את טיבן של עבודות התשתית וכן מה מצופה מנציגי הטורקים המקומיים, ומה מהראיה¹² הנוצרית.

לצדו של אבידאגה ישב טוסון אפנדי, טורקי מתאסלם, אדם נמוך, חזיר וצהוב פנים, שמוצאו מאיי־יוון, אדריכל שכבר בנה רבים מהמבנים שמחדר־פחה הקים באיסטנבול. הוא נראה שלו ואדיש, כמי שאינו שומע או מבין את דברי אבידאגה. מבטו המושפל נח על כפות ידיו ורק מפעם לפעם נשא את עיניו מעלה: א־אז אפשר היה לראות את עיני הקטיפה הגדולות, השחורות, היפות וקצרות הראייה של אדם שכל מעייניו נתונים למלאכתו ואין הוא רואה, חש או ער לכל דבר אחר הנוגע בחיים ובעולם.

נבוכים ומדוכדכים יצאו האנשים מן האוהל המחניק שלהט מחום. הם חשו בזיעה הניגרת מתחת לבגדיהם החגיגיים וכרגשי הפחד והדאגה הבלתי־נמנעת, שחלחלו אל ליבו של כל אחד מהם.

מה שניחת כעת על הקספה והאזור כולו היה בבחינת פורענות גדולה, בלתי־מובנת, שאין לדעת את אחריתה. בשלב הראשון הוחל בכריתת עצי היער ובהוכלתם לחוף. משני צדי הדרינה נערמה כמות אדירה של בולי עץ, עד שזמן רב חשכו הכול כי הגשר ייבנה מעץ. לאחר־מכן החלו עבודות העפר, החפירות ומלאכת הקידוח בסלעי החוף. כל אלה בוצעו על־פירוב באמצעות עבודות כפייה, שנמשכו עד שלהי עונת הסתיו, שאז נעצרה העבודה. בכך תם חלקה הראשון של מלאכת הקמת הגשר.

כל אלה התנהלו בפיקוחו של אבידאגה ומקלו הירוק הארוך, הנזכר בשירי־העם. כשהיה אבידאגה מורה בו על אדם שנראה מתבטל או מתרשל בעבודתו, היו משגיחיו מתנפלים על האיש ומפליאים בו את

מכותיהם, ואז שופכים מים על גופו המעולף והמדמם ומחזירים אותו לעבודה. בעוזבו את העיירה בשלהי הסתיו, שוב כינס אבידאגה את זקני המקום ונכבדיו ואמר להם כי ישהה בעונת החורף במקום אחר אך עינו הפקוחה תישאר כאן. כולם מוחזקים אחראים לכול. אם יימצא כי אירע באתר נזק כלשהו, או שבערמה כלשהי יהיה חסר ולו גם בול עץ אחד, יוטל קנס על כל תושבי העיירה. כשמישהו העיר לו כי נזק עשוי להיגרם גם על־ידי שיטפון, ענה בו במקום בקור־רוח ובלי היסוס, כי המקום הזה שלהם ולכן גם הנהר הוא שלהם וכך גם כל נזק שהוא עשוי לגרום.

כל עונת החורף שמרו תושבי הקספה על חומרי הבניין כעל בכת־עינים. באביב הופיע אבידאגה מלווה בטוסון אפנדי ובחבורת סתתים מן־למטיה, שהיו מכונים בפי העם "אומנים רומיים". בתחילה מנו כשלושים איש. בראשם עמד רב־אומן בשם אנטוניו, נוצרי מאולצין. גבר גבה קומה היה ויפה תואר, עיניו גדולות, מבטו נועז, אפו נשרי, שערו החום השתלשל עד כתפיו, לבושו אצילי בסגנון המערב. עוזרו היה כושי אמיתי, בחור עליו שהיה מכונה בפי כול 'הערכי'.

אם אשתקד נראה היה על־פי כמות בולי העץ כי בכוונתו של אבידאגה להקים גשר בנוי מעץ, כעת נדמה לאנשים שהוא מתכוון להקים על חוף הדרינה איסטנבול חדשה. בשלב זה הוחל בהובלת אבנים מן המחצבות שבהרים הסמוכים לפֶאֶנֶה, המרוחקת מן הקספה כמהלך שעה.

כעבור שנה זכתה הסביבה הסמוכה למעבורת וישגראד לעונה אביבית מיוחדת במינה. לצד כל מה שצומח ופורח בעונתו מדי שנה נבטו מן האדמה גם שכונות צדיפים, נסללו דרכי מעבר ושבילי גישה למים, ובמקום קרקשו עגלות רתומות לשוורים וסוסים. לנגד עיניהם של אנשי מיידאן ואוקולישֶטָה צמח, כמין יבול יומיומי למטה ליד הנהר יישוב ססגוני של בני־אדם, בהמות משא וחומרי בניין מכל המינים.

על גדת הנהר התלולה שקדו אומני האבן על מלאכת הסיתות. האזור כולו עטה גוון צהבהב של אבק סלעים. במרחק־מה, על המישור החולי, עסקו שכירי יום מקומיים לבושים בבלויי סחבות

¹² שם כולל לנתינים שאינם מוסלמים בארצות שנשלטו על־ידי הטורקים. לימים קיבלה המילה משמעות לוואי, כמילה נרדפת ל"אספסוף".

בכיווי הסיד, מלבינים בעשן הלבן שהיתמר לגובה מעל לבור הסיר. עגלות עמוסות לעייפה הותירו חריצים עמוקים באדמת הדרך. המעבורת עבדה ללא הפוגה כל שעות היממה בהעבירה חומרי בניין, משגיחים ועובדים מגדה אחת לשנייה. שקועים עד מותניהם במים הדלוחים, עסקו בעלי מקצוע מיוחדים בהצבת יתדות וכלונסאות, שעליהם הרכיבו סככות ממולאות בטין, שנועדו להטיית זרם המים.

בכל אלה צפו בהשתאות אנשי העיר הקטנה, שעד אז ניהלו בשלווה את חייהם על מודדות ההרים המתנשאים מעל למעבורת הדרינה. טוב היה אילו יכלו להישאר רק צופים מהצד בנעשה, אלא שהעבודות גאו והיקפן גדל והתרחב עד ששאבו אל המערבולת המסתחררת סביבן חיים ומתים גם יחד, ולא רק בקספה עצמה אלא גם ביישובים הסמוכים. מספר העובדים גדל כל-כך, עד כי בשנה השנייה לעבודה כבר כלל את כל הגברים שבעיר. העגלות, הסוסים והשוורים גויסו כולם באופן בלעדי לעבודות. כל מה שהיה מסוגל לנוע ולהתגלגל נלקח ונרתם, לעתים תמורת תשלום ולעתים בכוח הזרוע, לעבודות כפייה. אמנם עתה הגיעו כבר לידיהם של תושבי הקספה סכומי כסף גדולים יותר מאשר לפני, אך יוקר המחיה והמחסור האמירו אף הם עד שהקדימו את קבלת הכסף ומשהגיע, מחציתו כבר כלתה. עוד יותר מכך הציקו לתושבים אי השקט, אי הסדר וחוסר הביטחון שהשרו בעיר הקטנה המוני האנשים שהתקבצו ונאספו אליה מקצווי ארץ כדי לשמש כוח עבודה. אפילו חומדתו היתרה של אבידאגה לא מנעה חיכוכים ומכות בין הפועלים שהלכו ותכפו, ואף לא את הגניבות מן המטעים ומחצרות הבתים. כל אישה מוסלמית נאלצה לכסות את פניה בצעיף אפילו בצאתה לחצר הבית, פן יפלוש אליה מבטו של אחד מהמוני העובדים, זרים ומקומיים, שכן הטורקים המקומיים נודעו בלהט קנאתם. במיוחד דקדקו במצוות האסלאם צאצאי המתאסלמים החדשים, שכל אחד מהם עוד זכר את אביו או סבו בדמותם כנוצרים שנהפכו לטורקים. לפיכך התייחסו המבוגרים שביניהם, שהיו אמונים על החוק הטורקי, בשלילה גלויה לכל מה שהתרחש סביבם, בפנותם עורף להמולת הפועלים, בהמות המשא ולערמות העצים, העפר והאבנים, שהלכו וגבהו משני עברי

המעבורת, וככל שהתפשטו והתרחבו כן פגעו גם בסמטאותיהם, במטעיהם ובחצרות בתייהם.

בתחילה היו כולם גאים במיזם הענקי שהוזזר בן המקום עתיד להקים כאן לכוונתם. באותם ימים טרם ידעו את אשר עיניהם ראו עכשיו: באילו כמויות של פסולת, אנדרלמוסיה, מאמצים והוצאה כספית כדוך מפעל בנייה מהולל בסדר גודל שכזה. טוב ויפה להשתייך לדרת השלטת הטהורה, הם חושבים, טוב ויפה שבאיסטנבול יושב וזיר בן ארצך, טוב ויפה עוד יותר לדמיין גשר חזק שעולה הון נטוי מעל לנהר, אבל מה שמתרחש אצלם כעת הרי אינו דומה לשום דבר שהכירו. עירם הפכה לגיהנום אמיתי, למחול שדים הרוחש עבודות משונות, עשן, אבק, צעקות ומהומה רבתי. השנים נוקפות, העבודה הולכת וגדלה, ואין רואים את סופה כשם שאין מבינים את טעמה. מה שרואים דומה לכל מיני דברים ורק לא לגשר.

כך חשבו להם הטורקים המתאסלמים שבעיר וכיום לבין עצמם הורו שקצה נפשם בכל גינוני האדנות והגאווה ובתהילה המובטחת, וכי הם מתנערים מהגשר ומהוויזר, ורק מתפללים לאלוהים לשחררם מן המתקפה הזאת ולהשיב להם ולבתייהם את שלוות חייהם השקטים הצנועים מימים עברו, ליד מעבורת הנהר הישנה.

כל אלה נמאסו על הטורקים, לא כל שכן על הראייה הנוצרית במחוז וישגראד כולו, אלא שאיש לא שאל לדעתם בשום עניין, מה גם שלא יכלו לבטא את מורת-רוחם בגלוי. זו כבר השנה השלישית שאנשים עובדים בדרך במלאכת הבנייה הזאת, התובעת ידיים עובדות, סוסים ושוורים. ולא רק הראייה המקומית, אלא גם תושביהם של שלושת המחוזות הסמוכים לווישגראד. בכל מקום לוכדים פקחי אבידאגה כפריים ועירוניים מאנשי הראייה ומאלצים אותם לעבוד על הגשר. לרוב הם מפתיעים אנשים בשנתם ותופשים אותם כמו אפרוחים. המקומיים נוסעים היו ברחבי בוסניה ומזהירים איש את רעהו שלא להתקרב אל הדרינה, שכן כל הבא לשם נתפש מיד בלי שישאלו אותו מי הוא ומהי מגמת פניו, ובכפייה מאלצים אותו לעבוד לפחות כמה ימים. הנוצרים בעיר פרו את עצמם באמצעות מתן שוחד. אם ניסו כפריים צעירים להימלט ליער, היו הפקחים ממהרים ליטול מתוך בתייהם בני-ערובה, תכופות גם נשים.

זו כבר עונת הסתיו השלישית מאז מועסקים המקומיים בעבודות הגשר המפרכות, ובשטח אין כל עדות לכך שהעבודה אכן מתקדמת או מתקרבת אל סופה. שלהי הסתיו: אחרוני העצים השילו את עלוונם, הדרכים מרופכות מגשם, הדרינה גאתה ומימיה נעכרו, ושרדות השלף החשופים נמלאו עורבים עצלים. ואולם אבידאגה אינו עוצר את העבודה. בשמש נובמבר הדלה גוררים האיכרים עצים ואבנים, מבוססים בשביל הטובעני ברגליים יחפות או בנעלי חרטום "מדממות",¹³ מזיעים מגודל המאמץ וקופאים ברוח, מהדקים אל גופם את אברקיהם השחורים, המלאים חורים חדשים וטלאים ישנים, וקושרים את שולי כותונתם היחידה העשויה מבד כותנה גם, המשחירה מגשם, בוץ ועשן, שאין הם מעיזים לכבסה, לבל תתפורר במים. על כל אלה ריחף מקלו הירוק של אבידאגה, שהיה מסייר כמה פעמים ביום בכל המקומות, במחצבות באינה ובכל אתרי עבודות הגשר ושנפך את זעמו על כל העולם, על הימים המתקצרים ועל שהעבודה אינה מתקדמת בקצב הרצוי. במעיל כבד מפרווה רוסית ובמגפיים גבוהים, טיפס סמוק פנים על פיגומי העמודים שהוזקרו כבר מתוך המים, נכנס אל הנפחיות, המחסנים וצריפי העובדים ותקף בזה אחר זה את המפקחים ומנהלי העבודה.

"הימים קצרים. הם יותר ויותר קצרים! ואתם, בני כלבה, רק אוכלים פה לחם חסד!"

כך היה מרעים עליהם בקולו, כאילו אשמתם היא כי השחר עלה מאוחר והחושי הקדים לרדת. ואילו בעת דמדומי הערב, דמדומי וישגראד הנעדרים חמלה או בדל תקווה, כשההרים התלולים סוגרים על הקספה והחושי היורד כמהירות כבד ודחוס כקודמו, עולה חמתו של אבידאגה וחרונו מגיע לשיאו; וכשאינו לו עוד על מי לפרוק את זעמו, הוא אוכל את עצמו ומתקשה להירדם מהמחשבה על כל העבודות המושבתות והמון העובדים הבטלים ממלאכה. הוא חורק בשיניו, מזעיק אליו את מנהלי העבודה ומחשב איך ניתן למחרת היום לנצל את כוח העבודה ביתר יעילות.

¹³ במקור: opanak – נעלי כפריים עשויות מעור, שחלקן הקדמי מוארך, מחודד, ומתעגל כלפי מעלה.

ובינתיים, בבקתות ובצריפים היו העובדים ישנים, נחים ומחליפים כוח. אמנם לא כולם ישנו; גם בהם היו מי שנותרו ערים על משכבם, איש איש לעצמו, איש איש בדרכו.

באחד הצריפים המרווחים היבשים דלקה בתווך אש שהלכה ודעכה, עד שלא נותר ממנה אלא רמץ עומם באפלולית החדר. חלל החדר היה רווי עשן וריח חמצמץ שעלה מהבגדים הלחים, מנעלי האיכרים ומהבל פיהם של שלושים האנשים המכונסים בו. כולם היו עובדי כפייה מדלת העם, נוצרים ואיכרים צמיתים מכפרי הסביבה. כולם היו מרופשים, רטובים מגשם, מותשים ואכולי דאגה. הדאגה כססה בליבם בגלל עבודות הכפייה נטולות השכר שנבצר מהם להשתחרר מהן, בעוד שהשרדות שלהם שם למעלה כהרים מצפים לשווא לחריש הסתיו העונתי. מרביתם היו עדיין ערים. הם ייבשו מול האש את חותלות הרגליים, טיפלו בנעליהם או פשוט ישבו ובהו בגחלים. ביניהם היה גם בחור ממונטנגרו, שהמשיגחים תפשו אותו מהלך על אם הדרך ואשר כבר ימים אחרים הועסק כאן בכפייה, אף שלא חדל לקבול על כי מעבירים אותו שלא כדין, ועל העבודה המפרכת, שפוגעת בכבודו.

סביבו התקבצו עתה רוב האיכרים הערים, ובמיוחד הצעירים שביניהם. מתוך כיס שבעומק אפודת הפרווה האפורה שלו שלף בן מונטנגרו את הגוסלה¹⁴ הפשוט והזעיר כגודל היד, עם הקשת הקצרה. אחד האיכרים עמד על המשמר בפתח הצריף, לבל יופתעו עליידי מישו מהטורקים. כולם התבוננו במונטנגרי כאילו הם רואים אותו בפעם הראשונה ובגוסלה הנבלע בתוך כפות ידיו הגדולות. הוא גוחן אל הגוסלה שבחיקו, תומך בו בסנטרו, מושח את המיתר בשרף ונושף על הקשת עד שהיא נעשית לחה ורוויה. את כל הפעולות הללו הוא מבצע בתנועה שלווה ומודעת לעצמה, כאילו היה לבדו, כשהצופים אינם גורעים ממנו עין. לבסוף בוקע הצליל הראשון, צורמני ורוטט. התרגשות הקהל מתגברת. המונטנגרי משפר את התנוחה ובאנפוף קל מתחיל ללוות בקולו את צליל הגוסלה. כל זה

¹⁴ כלי נגינה עממי בעל שלושה מיתרים, שזמרים נודדים היו מלווים בו את שירי העם שהשמיעו באוזני הצופים.

מתואם היטב באופן המבשר סיפור מופלא. ואכן, ברגע מסוים, לאחר שפחות או יותר התאים את קולו לצליל הגוסלה, הפשיל המונטנגרי את ראשו לאחור בתנועה עזה וגאה, עד שפיקת גרונו הזדקרה על צווארו הצנום וצדודיתו החדה הבזיקה באור. תחילה השמיע צליל חנוק מתמשך: אה-הה-ההה – אה-הה-ההה ומיד אחר-כך, בקול צלול וברור:

כפריןן הנעימה יין ישת המלך סטון,

לצדו זקני העם יסבו;

ארבעה זקני עם נשואי פנים,

ולצדם תשעה בישופים

ועשרים וזירים נכבדים,

מושל-המחוז מיכאילו מוזג להם יין,

והאחות קנרוסיה מאירה

באבני החן הזוהרות על לוח ליבה...¹⁵

עוד ועוד איכרים נרחקים סביבו דומם, אפילו רחש נשימתם לא נשמע. כולם מעפעפים בהתפעלות, עיניהם מוכות סנוורים, עורם סומר, גוום מתיישר, ריאותיהם נמלאות אוויר, אצבעות ידיהם נקמצות ונפתחות לסירוגין ושרירי לסתותיהם קפוצים בנחישות. המונטנגרי שוזר את פסוקי השיר ומוסיף עליהם בקצב מהיר עיטורים יפים ונועזים יותר, ועובדי הפרך בסמרטוטיהם הבלים מאזינים לו פקוחי עיניים, אחוזי קסם ואטומים לכל היתר, קשובים אל השיר כאל גורלם האישי עצמו, גורל יפה וזוהר מכפי שהינו.

בין עובדי הפרך היה גם איכר בשם רדיסאב מן הכפר הקטן אונישטטה שממעל לקספה. אדם נמוך קומה שפניו קודרים ועיניו חסרות מנוח, גוו שחוח וצעדו מהיר, שבשעת הילוכו היה מטלטל את רגליו ומניע נמרצות את ראשו וכתפיו שמאלה וימינה, שמאלה וימינה, כמי שמנפה קמח בכברה. הוא לא היה עני ואביון כפי שנראה

¹⁵ זהו מן הסתם אחד משירי-העם, ומכאן שפתו הארכאית ודימויי מלכים, שרים ונגידים, וזכר וסמל לתפארת מלכות סרביה קצרת הימים, שבאה אל קצה בקרב קוסובו (1389).

וגם לא אדם פשוט וגם כפי שניסה להיראות. הוא נמנה עם בני משפחת הקראץ, שהחזיקו באדמות טובות ובביתם היו גברים לרוב, אלא שבארבעים השנים האחרונות התאסלמו כמעט כל אנשי הכפר והם נותרו לחוצים ומבודדים. וכך, קטן קומה, שפוף ומבוהל, היה רדיסאב עובר בלילות סתיו אלה מצריף לצריף, נדחק כמרצע בין האיכרים ומתלחש עם אחדים מהם. בעיקרו של דבר, כך אמר להם: "אחים, המצב קשה מנשוא ואנו חייבים להגן על עצמנו. אתם רואים בעצמכם שהבנייה הזאת תחסל אותנו. אפילו הילדים שלנו עוד יעברו כאן בפרך, אם בכלל נשרדו ונוסיף להתקיים. כל זה חותר תחתינו ונבנה על גבנו ועל חשבוננו. לעניים ולראיה אין צורך בגשר, הוא דרוש רק לטורקים, אנחנו הרי לא מגייסים צבא ולא מנהלים מסחר; לצורכינו די והותר לנו במעבורת. ולכן נדברנו כמה אנשים לצאת בחשכת הלילה ולחבל ולהרוס עד כמה שאפשר את מה שכבר הקימו, ולהפיץ שמועה שהנילה¹⁶ הורסת את המבנה ולא מאפשרת להקים גשר על הדרינה. אז נראה אם זה יעזור במשהו. אין לנו דרך אחרת, והרי חייבים לעשות משהו."

כתמיד, נמצאו כמה קטני אמונה וספקנים, שהדעיון נראה להם מופרך ואלה טענו שהטורקים אדירי הכוח והערמומיים לא יניחו לאיש למנוע מהם לממש את תוכניתם, וכי גזרת האל היא שיוסיפו לעמול בפרך, פן רק יחמירו את המצב ויביאו על עצמם פורענות גדולה מזו הנוכחית. אך נמצאו גם אחדים שסברו שכל דבר עדיף על המצב הנוכחי, שמשמעותו היא להוסיף לעבוד בפרך ולחכות עד שהגוף ישל את פיסת הבגד שנותר לו וטיפת הכוח האחרונה תאזל ממנו בגלל העבודה המפרכת והמזון הדל שאבידאגה מספק להם, וכי יש להיענות בחיוב למי שלפי הבנתו יוכל להוביל למוצא כלשהו. בדעה זו החזיקו בעיקר הצעירים שבחבורה, אם כי היו גם גברים רציניים בעלי משפחות שאף הם הסכימו עימה, אמנם לא בהתלהבות וכלי התלהמות, ואלה אמרו בדאגה:

"אז בואו ונהרוס את הגשר הארוך לפני שהוא יהרוס אותנו. ואם גם זה לא יעזור..."

¹⁶ דמות הנימפה הסלכית המיתולוגית.

כאן נופפו בידיהם בתנועות נחרצות של ייאוש.

וכך נפוצה בתחילת הסתיו השמועה, תחילה בין העובדים ולאחר-מכן גם ברחבי הקסבה, כי נימפת המים מעורבת בעבודות הגשר, שהיא הורסת ומפרקת בן-לילה את מה שנבנה במשך היום ושמכל הבנייה הזאת לא יצא כלום. ואכן בתוך כך החלו צצים חדשות לבקרים נזקים מסתוריים בדופנות הסכר ואפילו באתרי הבנייה עצמם. כלי עבודה, שעד אז הושארו על העמודים הרחוקים שאליהם הגיעו הבנאים, החלו נעלמים וסוללות העפר התבקעו והתפרקו.

השמועה שאייאפשו להקים את הגשר פשטה ברחבי הארץ, תופצה על-ידי הטורקים והנוצרים גם יחד ועד מהרה הפכה לאמונה בלתי-מעורערת. הנוצרים שבקרב הנאיה עלו ועלצו, כל זאת חרש ובלחש, אך בלב מלא שמחה לאידם של הטורקים. אפילו הטורקים המקומיים, שבעבר התגאו במפעל הבנייה של הוויזר, החלו מגיבים במבטי בוז ובתנועות ביטול. לא אחד מבין המתאסלמים המקומיים, שהמרת הדת לא ענתה על ציפיותיו ושמוזנו נותר דל כשהיה וכך גם קרעי המרפק בשרווליו, הקשיב לשמועות על הכישלון הגדול ונהנה לחזור עליהן, כמוצאו סיפוק מריר בירעה שאפילו מן הוויזרים נבצר להגשים כל משאלת לב העולה בדעתם. בתוך כך החלו שמועות על כוונת המומחים הזרים להסתלק מן העבודה וכי שום גשר לא יקום במקום שמעולם לא היה בו גשר ושמלכתחילה לא היה צריך להתחיל בבנייתו. כל אלה נשזרו יחדיו לסיפור שעד מהרה פשט ברחבי הארץ. העם ממציא על-ינקלה סיפורים ואלה נוטים להתפשט במהירות, בעוד המציאות מתערבת בהם באופן מוזר ולבלי הפרד. איכרים שבלילה שמעו את נגן הגוסלה סיפרו שאותה וילה הרסנית מסרה לאביראגה שלא תחדל לחבל בגשר עד שבאדניו יטמנו שני ילדים, אח ואחות תאומים בשם סטויה ואוסטויה. רבים אף נשבעו כי ראו את הפקחים מחפשים בכפרים וזג תאומים כזה. (הפקחים אכן הסתובבו בכפרים, אך לא חיפשו ילדים אלא צותתו וחקרו, בהוראת אביראגה, כדי לגלות את זהות האלמונים שמחבלים בגשר).

בימים ההם אירע שבאחד מן הכפרים שבמעלה וישגראד הרתה בחורה ענייה, אילמת ולוקה בשכלה, שעבדה כמשרתת בבית זד, שלא ידעה או שלא רצתה להגיד מי הגבר. היה זה מקרה נדיר. עד אז לא

זכור היה מקרה שנערה כמוה תהרה וזהות הבחור לא תיוודע ברכים. השמועה על כך פשטה למרחוק. לבסוף ילדה הנערה בצריף נידח תאומים, שניהם ולדות מתים. נשי הכפר סייעו לה בלידה, שהייתה קשה במיוחד, ובו במקום קברו את הוולדות במטעי השזיף. כבר ביום השלישי קמה הנערה ממשכבה והתחילה לחפש את ילדיה ברחבי הכפר. לשווא הסבירו לה שהתינוקות נולדו מתים וכבר נקברו. לבסוף, כדי להיפטר משאלותיה אמרו לה, ואולי כהסבר רק החוו בידם לעבר הקסבה, שם הטורקים בונים גשר, כאילו למקום הזה הובאו ילדיה. תשושה ונואשת כיתתה את רגליה העידה והתחילה להסתובב ליד המעבורת ובאתר הבנייה, כשהיא נועצת בעיני האנשים את מבטה המבוהל, ממלמלת מילים בלתי-מובנות ושואלת על ילדיה. אנשים הסתכלו בה בתמיהה או שגירשו אותה, שלא תפריע בעבודתם. בראותה שאינם מבינים את רצונה, התירה את כפתורי חולצת האיכרים שלבשה והראתה להם את שדיה התפוחים הדאובים, שפטמותיהם הסדוקות שתתו דם מלחץ החלב שגדש אותם עד ללא הכיל. איש לא ידע איך לעזור ולשכנע אותה כי ילדיה אינם כלואים בגשר, שכן בתגובה לכל המילים המרגיעות ודברי השכנוע, הגידופים והאיומים, הייתה רק ממלמלת בעצב, כשמבטה החשדני הנוקב מוסיף לבלוש בכל פינה. לבסוף חדלו לרדוף אותה, הניחו לה לשוטט באתר הבנייה, ובתחושת מועקה וחמלה היו עוקפים אותה בדרכם. הטבחים הקצו לה מנת דייסה חרוכה מתחתית הרוד. הם שהדביקו לה את הכינוי אילינקה המשוגעת, ועד מהרה נקראה כך בפי כול. אבידאגה עצמו היה חולף לידה ללא שום הערה ומתוך אמונה טפלה מסב את ראשו ממנה, ואף ציווה להקצות לה מנת מזון. וכך, כמשוגעת שקטה, נותרה וחיה לה שם בשולי הבנייה. בתוך כך הוסיפה להסתובב השמועה כי הטורקים טמנו ילדים באדני הגשר. האנשים, בין אם האמינו בכך ובין אם לא, חזרו על הסיפור והוסיפו להפיץ את השמועה.

ובינתיים הנזקים הוסיפו להתרחש, אם קטנים ואם גדולים יותר, ובמקביל נפוצו ביתר שאת שמועות כי הוולדות מתנכלות להקמת גשר הדרינה.

אבידאגה רתח מזעם. חרה לו שעל אף התנהלותו המחמירה, שעליה הייתה גאוותו, עשוי להימצא משהו המתנכל למפעלו ולמימוש תוכניותיו. לא פחות מכך עוררו בו שאט־נפש בני עם זה, מוסלמים ונוצרים כאחד, שעבודתם איטית ומרושלת, אך הם זריזים בהשמצות, מצטיינים בהמצאת ביטויי בוז ולעג וביחסם ההרסני כלפי כל מלאכה שהם מתקשים להבין ולבצע. הוא הציב שומרים משני עברי הנהר. הנזקים לעבודות העפר פסקו, אך פעולות ההרס בחלקי הבנייה השקועים במים חזרו ונשנו. רק בלילות ירח לא אירעו חבלות. עובדה זו שכנעה את אבידאגה, שלא האמין בווליות, כי הווילה אינה סמויה מהעין וכי אינה יצור ערטילאי. זמן רב סירב להאזין והתקשה להאמין לדברי אלה שטענו באוזניו כי מדובר רק בתעלולי איכרים ערמומיים, אבל לבסוף השתכנע שזו האמת, וחמתו בערה בו. עם זאת ידע היטב שאם ברצונו לחשוף את האחראים לנזקים ולשים מהר ככל האפשר קץ מוחלט לשמועות על וילות ועל הפסקת עבודות הגשר ולהיבורים העלולים לסכן את המשכן, עליו להצניע את זעמו. הוא זימן אליו אח זקן השומרים, הפֶּלְכְּלִי¹⁷, אדם חיוור וחולני, שחונך באיסטנבול.

שני גברים אלה עוררו זה בזה רגשות עזים של התנגדות ומשיכה הדדית גם יחד, וההתנגשויות ביניהם לא פסקו. בלי הרף רחשו ביניהם רגשות לא מובנים של שנאה, תיעוב, פחד וחוסר אמון. אבידאגה, שמעולם לא הפגין כלפי איש רוח ונועם הליכות, הפגין בגלוי כלפי מתאסלם חיוור פנים זה שאט־נפש קיצוני. כל מעשה וכל מילה של אדם זה עוררו בו התנגדות ודחף לגדף אותו ולהשפילו. וככל שהיה הפֶּלְכְּלִי כנוע וצייתן והשתדל להגיב במתק שפתיים, כן גדל התיעוב שעורר באבידאגה. זקן השומרים חש למן היום הראשון פחד אימים מפני אבידאגה. פחדו הפך לימים לתחושת מועקה תמידית, שלא הרפתה ממנו. בכל צעד ותנועה שלו, ואפילו בשנתו, לא הרפתה ממנו המחשבה, איך יגיב על כך אבידאגה. לשווא התרפס לפניו והתאמץ להשביע את רצונו. על כל מה שעשה או אמר הגיב אבידאגה במורת־רוח. שנאתו הטמירה של אבידאגה הביכה את

¹⁷ איש פֶּלְכְּלִי במוצאו.

הפֶּלְכְּלִי, הקשתה עליו מאוד והגבירה את נוקשותו וגולמנותו. הוא האמין שבגלל אבידאגה יאבד יום אחד לא רק את פרנסתו ומעמדו אלא גם את ראשו. על כן היה נתון בסערת נפש תמידית, שנעה בין רכרוך לקדחת עשייה אימתנית ואכזרית. ועתה, משהתייצב לפני אבידאגה חיוור ונוקשה, אמר לו הלה בקול חנוק מכעס:

"שמע־נא, ראש חלול שכמוך, אתה מכיר את החזירים האלה, מכיר את שפתם ואת התרגילים שלהם, ובכל־זאת אינך מסוגל לגלות מי הטינופת שמעוזה להתנכל למפעלו של הוויזר. וזה בגלל שאתה בעצמך טינופת כמוהם, אלא שעכשיו נמצאה טינופת עוד יותר גדולה ממך, שבחרה בך לתפקיד זקן השומרים ומנהיגם, אבל לא נמצא מי שיגמול לך כראוי על מעשיך. לכן זה מה שאעשה. אהפוך אותך לעפר ואפר עד שלא ייוותר ממך אפילו צל צילו של עשב קטן. אם בתוך שלושה ימים לא ייפסקו כל החבלות והנזקים, אם לא תתפוש לי את האחראים להם ולא תשתיק את כל הפטפוטים המטופשים האלה על וילות ועל הפסקת העבודות, אני אעלה אותך לראש הפיגום ושם אשפד אותך חי כדי שכולם יראו וייראו, שהפחד ייכנס להם ללב והשכל לראש. בחיי ובאמונתי אני נשבע לך שאעשה זאת ומוטב שלא תזלזל בדברי. היום יום חמישי, ויש לך זמן עד יום ראשון. ועכשיו לך לכל הרוחות ולעזאזל ששלח אותך אלי. תעוף לי מהעיניים, הסתלק לך!"

גם אלמלא השבועה היה הפֶּלְכְּלִי מאמין לאיומים, כי אפילו בחלום הלילה היו קול אבידאגה ומבט עיניו מפילים עליו פחד אימים. אחוז אותה עווית של פחד משתק שהייתה תוקפת אותו, מיהר לגשת לעבודה ברוח נואשת. הוא כינס אליו את אנשיו ובעוברו חיש מהר מהלם לחמת־טירוף, החל להמטיר עליהם גידופים.

"עיוורים! אפסים בטלנים!" – צרח הפֶּלְכְּלִי כאילו משפדים את גופו, כשהוא מסמין את פניו אל פני כל אחד מהשומרים ונועץ בו את עיניו. "ככה אתם עומדים על המשמר וככה שומדים על קניין השולטן? כשמדובר בארוחה אתם זריזים וקלי תנועה, אבל כשאתם צריכים להזדרז במילוי תפקידכם, הרגליים שלכם משותקות והשכל תקוע. ואני מי שסופג את הבושות שאתם גורמים. אבל אני אשים סוף לבטלנות שלכם! דעו לכם שאהפוך את הפיגומים האלה

לבית-מטבחים! ראשו של אף אחד מכם לא יישאר על הכתפיים שלו אם בתוך יומיים לא ייפסק הביזיון הזה ואם לא תתפשו את הפושעים ותכו אותם עד מוות! יש לכם עוד יומיים לחיות, אני נשבע לכם, באמונתי ובקוראן!"

שעה ארוכה המשיך לצרוח כך. לבסוף, משלא ידע מה להוסיף ובמה עוד לאיים על השומרים, ירק בפניו של כל אחד מהם לפי הסדר. בתום ההתפרצות, ששחררה אותו מעקת החרדה שנהפכה לחמת-זעם, מיהר להתגייס למשימה בכוח נואש. בלילה נלווה אל המשמר שהופקד על החוף. ברגע מסוים דימו לשמוע דפיקות בחלק הפיגום הרחוק השקוע במים, ומיהרו לשם. בהגיעם למקום עוד הספיקו לשמוע את קורת העץ נעקרת ממקומה ואת האבנים מתפזרות וצוללות במים, אך מצאו את הפיגום מגותך ודופנו מפורקת, ללא זכר למבצעי החבלה. אל מול הדיק האימתני הזה רעדו השומרים מצינת הלילה ומפחד טמיר. הם קראו זה אל זה, בהו אל החשכה, נופפו באבוקות דולקות, אך הכול היה לשווא. הנזק נגרם שוב ומבצעיו לא נלכדו או נהרגו, ממש כאילו היו באמת יצורים סמויים מן העין.

בלילה הבא שכלל זקן השומרים את המארב שהציב. כמה מאנשיו העביר אל הגדה מנגד. עם רדת החשכה החביא אבידאגה שומרים בתוך כל אחד מן העמודים, עד לאחרון שבהם, ואילו הוא עצמו, עם עוד שניים מאנשיו, המתינו בסירה שגוררו בחשאי אל הגדה מנגד. ממקום זה יכלו בכמה תנועות משוט להתקרב חיש אל אחד משני העמודים המותחלים. כך סגרו על מקום הנזק המיועד משני העברים, באופן שהמחבל, אם אינו ברייה מעופפת או תת-מימית, לא יוכל לחמוק מידם.

במשך כל הלילה הארוך והמקפיא שכב הפלֶלְבִּי מכורבל בסירה, מכוסה בעורות כבש ומתייסר במחשבות שחורות משחור, כשבמוחו מסתובבת ללא הרף השאלה: האם אכן יממש אבידאגה את האיום וישלול ממנו את החיים, שתחת ממונה כמוהו אינם בגדר חיים, כי אם רק פחד אימים ומועקה אינסופית. ואולם לאורך כל מתחם האתר לא נשמע כל רחש, למעט רשרוש המים הבלתי-נראים, המתפככים בצליל חד-גוני. השחר האיר והפלֶלְבִּי חש בכל גופו הנוקשה כי חייו מחשיכים ודועכים.

בלילה השלישי והאחרון הוצב שוב המארב, ערוך באותו אופן, באותו קשב ררוך. וכבר עברה שעת חצות. על זקן השומרים ירד שוויון-נפש מקפיא. לפתע נשמע צליל מים משתכשכים, ולאחר-מכן, ביתר חוזקה, הדהדה חבטה עמומה בכלונסאות עץ-האלון של תומכי הפיגומים הנעוצים בקרקעית הנהר. אי-משם נשמע הד שריקה חזקה. אבל סירתו של הפלֶלְבִּי כבר יצאה לדרך. הוא ניצב בתוכה זקוף קומה, בוהה אל החושך, מנופף בידיו וקורא בקול כבוש: "לחתור, לחתור מהההר!"

השומרים המנומנמים חתרו בתנועות חדות, אך זרם המים החזק הסיט אותם מדרכם לפני שהגיעו ליעדם. במקום להיעצר ליד הפיגום נסחפה סירתם בזרם החזק שלא ניתן היה להתנגד לו ושהיה מרחיק אותם מיעדם, אלמלא נעצרו על-ידי מכשול בלתי-צפוי.

כאן, בלב הזרם, היכן שלא היו כלונסאות או פיגומים, פגעה סירתם בגוף עץ קשיח, שהשמיע הד עמום, וזה בלם את הסירה. רק אז הבחינו כי השומרים שהוצבו על הפיגום נאבקים למעלה עם מישוהו. השומרים, כולם מתאסלמים מקומיים, צעקו למעלה בקולות שנבללו לאחד ומתוך החשכה עלו קריאותיהם הקטועות והלא מובנות:

"תחזיק, אל תעזוב!"

"קאהרימן, אלי!"

"זה אני, אני!"

בין הצעקות נשמעה חבטת חפץ כבד או גוף אדם פוגע במים. רגעים אחדים התקשה הפלֶלְבִּי להבין מה בלם את סירתו ומה מתרחש על הפיגום, אך כשחזר לעשתונותיו, החל להתקדם כשהוא נתמך באדני הגשר בעזרת אנקול החובלים וכך גורר את הסירה לאורכם, לעבר הפיגום. בהגיעו אל כלונסאות עץ-האלון, מעודד, קרא בקול גדול:

"לפיד! הדליקו לפיד! תנו לי חבל!"

תחילה לא הייתה כל תשובה. לבסוף, לאחר צעקות משני הצדדים, כשאיש אינו מקשיב ואינו מבין מאום, נדלקה למעלה אבוקה רוטטת באור קלוש. אור ראשון זה הטעה את העין, בערבלו אנשים ועצמים עם בבואת צלליהם המאדימים במים. מישוהו הדליק אבוקה נוספת.

משנחלש האור התחילו האנשים להתמצא ולזהות זה את זה. עד מהרה התבהר המצב.

בין סירתו של הפלֶקְלִי לבין הפיגום נמצאה רפסודה קטנה, כל כולה שלוש קורות ועליה משוט־רפסודות יחיד, קצר ועלוב. הרפסודה נקשרה במקלעת מנצרי־לח אל אחד מכלונסאות עץ־האלון שמתחת, והודות לכך נותרה לעמוד איתן בזרם המים המהיר ששטף אותה בכוח ואיים לסחוף אותה במורד. השומרים על הפיגום סייעו למפקדם לדלג על הרפסודה ולעלות אליהם. הכול היו המומים והתנשמו בכבדות. על קורת העץ היה מוטל איכר נוצרי כבול, חזהו מתנפח בהתנשמות מהירה וחזקה, ועיניו מתגלגלות בבהלה בחושפן לובן אימתני.

הקשיש מבין ארבעת השומרים סיפר למפקדו בהתרגשות איך ניצבו על משמרתם, חבויים במקומות שונים שבין הכלונסאות. בשומעם צליל חתירה בחושך חשבו כי זו סירת המפקד, אך היו די פיקחים שלא להיחשף אלא להמתין ולראות. לבסוף ראו שני איכרים מתקרבים אל הקורה כדי לחנות שם, כשהם מתאמצים לקשור אליה את הרפסודה. השומרים הניחו להם לטפס למעלה ולהתקרב אליהם ואז תקפו אותם בקרדומות, הפילו אותם ארצה והחלו לכבול אותם. את האחד שהכרתו אבדה מן המכות שספג בראשו לא התקשו לכבול, אך חברו, שתחילה העמיד פני מתעלף, חמק מידיהם, החליק כרג בין הקרשים וצנח למים.

השומר נאלם דום בבהלה כאשר הפלֶקְלִי התחיל לצעוק: "מי נתן לו לחמוק? הגידו מי נתן לו לחמוק, או שאקרע אתכם לגזרים!"

הבחורים החרישו ועפעפו בעיניהם באור האדמדם המהבהב, והפלֶקְלִי הסתובב סחור סחור כאילו הוא מחפש בחושך, פולט קללות שכמותן טרם שמעו מפיו. לפתע נרעד, גחן מעל לאיכר הכבול כעל אוצר יקר ורועד כולו סינן מבין שיניו במין קול דק כבייני:

"על זה תשמרו היטב, תשמרו עליו טוב־טוב! בני־זונה, אם תניחו לו להימלט, זה הסוף שלכם!"

השומרים התחילו להתפתל סביב האיכר; שניים מחבריהם רצו אליהם מהחוף, מדלגים על הרפסודה. הפלֶקְלִי המטיר עליהם פקודות, דרש להדק את כבלי האסיר ולהחזיק בו היטב. וכך, כגופת

מת נישא האסיר לאט ובזהירות אל החוף. הפלֶקְלִי השתרך בעקבותיהם בלי לגדוע עינו מהאיש הכבול. עם כל פסיעה דימה בנפשו כי הוא הולך וגדל וכי זה עתה נולד מחדש.

אבוקות נוספות נדלקו כשהן מסתחררות על החוף. האסיר הוכנס אל אחת מבקתות העובדים, ששם הייתה אש מבושרת, ונקשר לעמוד כחבל ובשלשלאות שהוסרו ממקומן ליד האת.

היה זה רדיסאב מאוני־שטה, הוא ולא אחר.

חמתו של הפלֶקְלִי שככה קמעה והוא חדל לצרוח ולקלל, אף כי נפשו לא מצאה מנוח. את השומרים שלח לחפש לאורך החוף את האיכר השני שקפץ למים, אף שהיה ברור שגם אם לא טבע למוות, אין כל סיכוי לתופסו בלילה כה חשוך. שיכור מהתרגשות הוציא הוראות שונות, יצא ונכנס ושב על עקביו. הוא החל בחקירת האיכר הכבול, אך כעבור שעה קלה חדל. ובכלל, פעלתנותו הקדחתנית שימשה בעיקר פורקן לסערת רוחו, שכן לאמיתו של דבר הייתה כל מחשבתו נתונה לעניין אחד בלבד: הוא המתין לאבידאגה. ואכן, לא היה עליו להמתין זמן רב.

לאחר כמה שעות שינה הקיץ אבידאגה כמנהגו אחרי חצות וכיוון שהשינה רחקה ממנו נעמד ליד החלון ותלה את מבטו בחשכה. מצריח ביתן העץ שלו בביקאבאץ הסתמנו לעין ערוץ הנהר וכל אתר הבנייה, על הבקתות, הטחנות והסככות הפזודות בו, לרבות השטח החפור והמגודר שמסביבו. בחשכה הצטיירו כל אלה ברוחו ובמרירות חשב על הקשיים והאיטיות שבהתקדמות העבודה, וכי יום אחד עתידה השמועה על כך להגיע גם לאוזני הווייר. מישאו כבר ידאג לזה. ואם לא מישאו אחר, יהיה זה טוסון אפנרי החלקלק, קר־המזג והערמומי. ואז עלול הווייר להסיר את חסדו ממנו. המחשבה על כך הדירה שינה מעיניו, ואפילו בשנתו היה נתון לחלומות ביעותים. מחשבה זו הרעילה את מזונו, המאיסה עליו את הבריות והשניאה עליו את החיים עצמם. כשחסד הווייר סר ממך, פירוש הדבר שאתה מוקצה ומורחק מקרבתו ואויבך שמים אותך ללעג ולקלס (הו, רק לא זאת!), שאתה אפס גמור, מסכן ובזוי לא רק בעיני הזולת אלא גם בעיני עצמך. פירוש הדבר לאבד רכוש שנקנה בעמל וזיעת אפיים, ואפילו תצליח להחזיק בו, לא תוכל ליהנות ממנו

אלא לאט ובהסתר, רחוק מאיסטנבול, איי-שם בגלות באיזה מחוז שכות, מיותר, נקלה ועלוב. לא, רק לא זאת! מוטב כבר לא לראות אור שמש ולא לנשום אוויר! עדיף מאה מונים לא להיות מישוהו ולהיות חסר כול! — זו המחשבה המציקה שאינה מרפה ממנו, והיא חוזרת וטורדת אותו כמה פעמים ביום וגורמת לדם בראשו לעלות ולהלום בעורפו וברקותיו, עד שהלחץ אינו מתפוגג אלא רובץ בנפשו כמין משקע שחור. זו המשמעות במערומיה של להיות מופקע מחסד הווזיר, דבר העלול לקרות בכל יום ובכל שעה, כי הכול פועל לרעתו ומאיים להמיט עליו אסון, הוא האדם האחר והיחיד הנאבק ומתגונן כאן מפני זה, ועל כן הוא אחד כנגד כולם ונגד הכול. המצב הזה נמשך כבר חמש-עשרה שנה, מאז זכה במעמד ובהשפעה, ומאז מפקיד הווזיר לאחריותו עבודות גדולות וחשובות. אז איך יחזיק מעמד? איך ינום על משכבו וימצא מרגוע?

אף שהיה זה ליל סתיו צונן ולח, פתח אבידאגה את החלון ונעץ עיניו באפלה, כי נדמה לו שהוא נחנק בחלל הסגור. אותה שעה הבחין באורות מרצדים על הפיגום ולאורך החוף. בראותו שהאורות הולכים ומתרבים, הבין כי משהו יוצא דופן מתרחש שם, והוא התלבש והעיר את המשרת משנתו. כך הגיע אל הבקתה המוארת בדיוק בשעה שהפּלֶבְלִי, שלא ידע למי עוד עליו לתת הוראות ובכלל מה לעשות כדי לקצר את הזמן, עמד והמטיר קללות לכל עבר.

הופעתו הבלתי-צפויה של אבידאגה בלבלה את הפּלֶבְלִי. כל-כך השתוקק לרגע הזה, ומשהגיע לא השכיל להפיק ממנו את התועלת המיוחלת. מחמת ההתרגשות החל לגמגם ושכח את האיכר הכבול. אבידאגה רק הביט בבוז מעל ראשו ומיד פנה אל האסיר.

האש בבקתה לובתה עד שהאירה אפילו את פינותיה הנידחות, והשומרים הוסיפו להזין אותה בגורי עץ.

אבידאגה ניצב ליד האיכר הכבול, גבוה ממנו משכמו ומעלה. שלו היה ומהורהר. הכול ציפו לדברו, ואילו הוא חשב: הנה מי שנגזר עלי להתעסק ולהתמודד איתו, שמעמדי וגודלי תלויים בו, במתאסלם הפּלֶבְלִי המטומטם והנבזה הזה ובמרדנות המרושעת הלא מובנת של האפסים האלה מהנאָיָה הנוצרית. לבסוף ננעד מהרהורי והחל לחלק הוראות ולחקור את האיכר.

הבקתה נמלאה שומרים, ובחוץ נשמעו קולות מפקחים ופועלים שניעורו משנתם. אבידאגה הציג את שאלותיו באמצעות הפּלֶבְלִי. תחילה טען רדיסאב כי הוא ובחור נוסף החליטו לברוח ולשם כך הכינו רפסודה קטנה כדי לשוט בה במורד הנהר. כשהוכיחו לו את האיוולת שבטענתו, שהרי אי-אפשר בלילה חשוך לשוט בנהר הסוער המלא מערבולות, סלעים ושרטונות, וכי מי שרוצים לברוח לא מטפסים על פיגומים והורסים את מה שנבנה, השתתק ורק אמר ברוגזה:

"הרי הכול בידיכם, אז תנהגו לפי הבנתכם."

"עוד מעט תראה איך זה לפי הבנתנו," נענה אבידאגה בערנות. השומרים התירו את כבלי האסיר וחשפו את חזהו. את שלשלת הברזל הטילו לאש המבועדת והמתינו. מכיוון שהייתה מפוחמת השחירו ידי כולם, וכך גם חזה האיכר ואף בגדי השומרים. כשהברזל היה מלובן, ניגש הצועני מֶרְדֵּן'אן ובמלקחת ארוכה שלף את קצה השלשלת ואחד השומרים החזיק בה באותו אופן בקצה השני. הפּלֶבְלִי תרגם את דברי אבידאגה.

"אז עכשיו גלה לנו את כל האמת."

"מה אני כבר צריך להגיד לבם, הרי אתם יכולים הכול ויודעים הכול."

השניים קירבו את השלשלת המלובנת והניחו אותה על חזהו הרחב המפוחם של האיכר. השיער נחרך בדחש. פיו של האיכר התעוות, עורקי צווארו תפחו, צלעותיו התבלטו ושרירי בטנו החלו מפרכסים כמו בעת הקאה. הוא גנח מכאב, משך בכבליו בניסיון שווא להתנגד לצריבת הברזל הלוהט ולצמצם את מגעו. עיניו פלבלו ורדמעו. השלשלת הורחקה.

"זו ההתחלה. לא מוטב שתדבר בלי זה?"

האיכר רק נשף בחוזקה בחוטמו, אך החריש.

"תגיד מי הבחור השני!"

"שמו יובאן, אבל לא ידוע לי מאיזו משפחה ומאיזה כפר."

שוב קירבו את הברזל המלובן, ושוב רחשוש השיער והעור הנחרך. כשהוא משתעל מהעשן ומתפתל מכאב, התחיל האיכר לדבר במקוטע.

רק שניהם נדברו לחבל בבניין הגשר. חשבו שכך צריך וזה מה שעשו. איש מלברם לא ידע על כך ולא היה שותף למעשה. תחילה פעלו במקומות שונים על החוף והצליחו במשימה, אך משראו כי השומרים מסתובבים על הפיגומים ולאורך החוף, עלה בדעתם להרכיב רפסודה משלוש קורות ובעזרתה להגיע למבנה דרך הנהר. זה היה לפני שלושה ימים. כבר בלילה הראשון כמעט נתפשו ואך בקושי הצליחו לחמוק. לכן בלילה הבא לא יצאו כלל. והלילה, כששוב ניסו להתקרב עם הרפסודה, קרה מה שקרה.

"זה הכול. זה מה שהיה וכך עשינו, ואתם עשו עכשיו כרצונכם."
 "לא, זה עוד לא הכול, תגיד מי הסית אתכם למעשה! כי אם לא, העיניניים שעברת הם כלום לעומת מה שמזומן לך."
 מרדואן הנפח התקרב, מחזיק בצבת. הוא כרע ליד הגבר הכבול והחל לתלוש את ציפורני בהונות רגליו היחפות. האיכר חשק את שיניו והחריש, אך רעד משונה, שטלטל את גופו הקשור עד מותניו, הסגיר את שיעורו של כאב חריג בעוצמתו. ברגע מסוים הסתננו מפי האיכר מילים לא ברורות. הפלֶבְלִי, שארב למבט עיניו ולתנועותיו וייחל להודאה כלשהי מפיו, אותה לצועני לחדול ועט על האיש הכבול:

"מה? מה אמרת?"

"שום דבר. אמרתי: בשביל מה אתם מענים אותי ומבזבזים את זמנכם."

"תגיד, מי הסית אותך?"

"מה פתאום מישוהו הסית אותי? השטן!"

"השטן?"

"בטח שהשטן, מי שהניע אתכם לבנות את הגשר."

האיכר דיבר חרש אך באופן ברור ותקיף.

השטן! מילה משונה, שנאמרת במרידות כזאת ובמצב כה מוזר. השטן! יש גם דבר כזה, חשב הפלֶבְלִי, בעומדו כעת בראש מושפל כאילו האסיר הכבול הוא שחקר אותו, ולא להיפך. המילה האחת הזאת פגעה בציפור נפשו, באופן שעורר לפתע את כל הדאגות והחרדות שלו במלוא עוצמתן, כאילו אין בלכידת הפושע כדי לבטלן. השטן! אולי זה הדבר היחיד שמפניו יש לחרוד? גופו של הפלֶבְלִי

נרעד, ואז חזר והתעשת. בעצם, כעסו הרועם של אבידאגה הוא שהבהילו.

"מה נרדמת, טמבל בטלן?" צעק אבידאגה והצליף במגלבי-עור קצר על מגפו.

כשהוא אוחז בצבת כרע הצועני ברך ונשא בבהלה את עיניו השתורות המבריקות אל מעבר לקומתו התמירה של אבידאגה. השומרים הוסיפו להזין את האש שהתלקחה היטב. חלל החדר היה חם, חגיגי ומואר. לפתע נדמה כי ממדיה של הבקתה הקודרת העלוכה התרחבו ושוננו. בחללה ומסביבה שררו מין התרגשות חגיגית ודממה מיוחדת במינה, כנהוג במקומות שבהם מתבצעת רדיפת הדין, שם בני-אדם נתונים לעינויים או שדברים גורליים מתחוללים בהם. אבידאגה, הפלֶבְלִי והאסיר הכבול התנועעו ודיברו כשחקנים על במה, וכל האחרים נעו על בהונותיהם בעיניים מושפלות, בלי להוציא מפיהם מילה מעבר למה שנדרש, וגם אז רק בלחש. כל אחד ביקש בליבו להיות רחוק מן המקום הזה וממה שמתרחש בו, אך כיוון שזה היה בלתי-אפשרי, כבש את דיבורו וצמצם את תנועותיו כדי לקיים באופן זה לפחות ריחוק מה מהמתרחש.

בראותו כי התקירה מתקדמת לאיטה ואינה נושאת פרי, החווה אבידאגה בידו בקוצר-רוח ויצא מהבקתה בקללות קולניות. הפלֶבְלִי קיפץ אחריו ובעקבותיו גם השומרים.

בחוץ הפציע השחר. השמש טרם עלתה, אך האופק כבר היה בהיר. בין צלעות ההרים נראו רצועות עננים סגולים-כהים, שביניהן הציצו פני שמיים בהירים, כמעט ידקקים. מעל לאדמה הלחה ריחפו גושי ערפילים נמוכים, שמתוכם הזדקרו ראשי עצי הפרי על עלוותם הקלושה המצהיבה. כשהוא מצליף קצובות במגלבו על מגפיו השמיע אבידאגה את הוראותיו: להמשיך בחקירת המחבל, ובמיוחד על שותפיו למעשה, אך לא להגזים בעינויים, כדי שלא יכרע תחתם; להכין כל מה שדרוש כדי לשפד אותו חי על הפיגום הקיצוני, במקום הכי גבוה, למען יצפו בו כל תושבי הקספה והפועלים משני עברי הנהר; מרדואן ידאג להכנת הגרדום והכרוז יודיע בחוצות העיר כי בצהריים יוכל העם לראות על הגשר מה צפוי למי שמחבל בבניית

הגשר. כל הגברים תושבי העיר, טורקים וראייה כאחד, לרבות ילדים וזקנים, נדרשים להתאסף בצהריים באחת מגדות הנהר.

היה זה יום ראשון בשבת. בימי ראשון התנהלה העבודה במקום כבכל ימי השבוע, ואולם ביום ההוא אפילו המפקחים היו שרויים בפיוור-נפש. משהאיר היום, פשטה שמועה כי המחבל נלכד ועונה וכי בצהריים יוצא להודג. האווירה החגיגית הכבושה ששררה בבקתה פשטה ברחבי אתר הבנייה. עובדי הפרך עשו את עבודתם דומם, נמנעים מלהסתכל איש בעיני רעהו וכל אחד התרכז רק במלאכתו, כאילו עולם ומלואו מתחיל ומסתיים בה.

כשעה לפני המועד התקהלו תושבי העיירה, רובם טורקים, ברחבה שליד הגשר. הילדים טיפסו על גושי האבן הגולמית שהתנשאו לגובה. הפועלים התקבצו ליד לוחות-העץ הדקים הארוכים, ששם חולקה להם מנת מזוןם הדל, שהספיק רק למנוע מוות ברעב. מחרישים והמומים לעסו את פתם והסתכלו סביבם. קצת אחר-כך הופיע אבידאגה, מלווה בטוסון אפנדי, ברבי-האומן אנטוניו ובעוד כמה מנכבדי הטורקים. הם התייצבו על שטח מוגבה וחשוף שבין הגשר לבקתה שבה נמצא הנידון למוות. אבידאגה ניגש שוב אל הבקתה, שם נמסר לו שהכול מוכן: שפור האלון באורך כשניים וחצי מטרים, מחודד כיאות, ובקצהו חוד ברזל דקיק וחד, שנמשח בשכבת חלב עבה; בראש הפיגום הותקנו קורות שהשפור ימוסמר אליהן, וכן קורנס עץ, חבלים וכל השאר.

הפּלֶבְלִי התרוצץ במקום, פניו אפורים ועיניו אדומות. גם בשעה זו התקשה לשאת את מבטו הלוהב של אבידאגה.

"שמע נא, אם לא יהיה הכול כמו שצריך ואם תגרום לי בושות לעיני הקהל, אל תראה יותר את פרצופך, אתה והאפס הצועני הזה; את שניכם אטביע בדרינה כמו גורי כלבים עיוורים!"

ובפנותו אל הצועני הרועד מפחד הוסיף בנימה רכה יותר:

"אשלם את שכרך שישה גרושים, ועוד שישה אם יישאר חי עד הערב. אז תחשוב איך."

מן המסגד הראשי שברחוב השוק נישא קול החוג'ה,¹⁸ צלול וחד. רחש עבר בקהל הנאספים, ומעט אחר-כך נפתחה דלת הצריף. עשרת השומרים נערכו בשני טורים, חמישה מכל צד. ביניהם עבר רדיסאב, יחף וגלוי ראש, מתקדם שחוח כדרכו, אך לא מניף את גפיו כי אם מהלך בפסיעות קטנות משונות, כמעט מנתר על רגליו הפצועות שחורים מדממים בקצות בהונותיהן; על כתפיו נשא שפור ארוך, לבן ומחודד. מאחוריו פסע מדדז'אן ועימו שני צוענים שיסייעו לו בביצוע גזירה-הדין. לפתע הופיע אי-משם הפּלֶבְלִי רכוב על סוסו והתייצב בראש השיירה, שהייתה מרוחקת כמאה צעדים מן הפיגום הראשון. אנשים בקהל שרבבו את צווארם והתרוממו על קצות בהונותיהם כדי לחזות באיש שהדריב עוז להתנכל לגשר ולחבל במלאכת הבניין. הכול הופתעו למראה הופעתו העלובה של אדם שבדמיונם הצטייר כדמות שונה לחלוטין. איש מהם לא ידע, כמובן, מה הסיבה לצורת ההליכה הקופצנית המשוונה שבהעברת המשקל מרגל אחת אל השנייה, ואיש לא ראה את פסי התריכה שהותיר הברזל המלוכבן על חוזה, מתחת לכותונת ולאפודת האיכרים שהעטו עליו. משום כך נראה בעיני כול עלוב מדי וחסר כל תואר והדר בהשוואה למעשה שבגללו הוא מובל לגרדום. רק השפור הארוך הלבן שיווה לחזיון כולו מעין רוממות אימתנית ומשך אליו את עיני כול.

בהגיעם לשטח עבודות העפר שבתוף, ירד הפּלֶבְלִי מסוסו ובחגיגיות מוגזמת מסד את המושכות לידי משרתו ונבלע בין היורדים בשביל הבוצי התלול המגיע עד לנהר. קצת אחר-כך שוב נראו שניהם לעיני הקהל כשהם מטפסים על הפיגום זה אחר זה, לאט ובוהירות. במעברים הצרים שבין מצבורי הקורות והלוחות דחקו השומרים ביניהם את רדיסאב וסגרו עליו מכל עבר, לכל יחמוק מידם ויקפוץ אל הנהר. באופן זה התנהלו לאיטם וטיפסו מעלה עד הגיעם לראש הפיגום. כאן, מעל למים הוכנה במת קרשים ששטחה כגודל חדר בינוני. על הבמה המוגבהת הועמד רדיסאב, לצדו התייצבו הפּלֶבְלִי ושלושת הצוענים ואילו שאר השומרים נותרו פזורים במקומות שונים על פני קורות הפיגום.

¹⁸ איש דת מוסלמי.

במישור למטה נדחקו האנשים להיטיב לראות. כמאה פסיעות הפרידו ביניהם לבין במת הקרשים, באופן שיכלו לראות כל דמות וכל תנועה שמתבצעת, אך בלי שאפשר יהיה לשמוע דיבור או להבחין בפרטים. תושבי העיר, והפועלים שהתרכזו בגדה השמאלית, היו מרוחקים מהחזיון פי שלושה מאלה שניצבו בגדה הימנית, והם נדחקו ביתר שאת במאמץ להיטיב לראות ולשמוע. ואולם כאמור אי-אפשר היה לשמוע דבר וכל מה שעניינם ראו נראה בתחילה פשוט מדי ולא מעניין ולבסוף נעשה מבעית כל-כך עד שהכול הסבו ממנו את ראשם ורבים עקרו רגליהם משם ומיהרו לחזור לבתיהם, מתחרטים על שנענו ובאו.

כשנצטווה רדיסאב לשכב, תחילה היסס דגע, ואז, בלי לשעות לצוענים או לשומרים כאילו אינם קיימים, התקרב אל הפלֶלְבִי, ובנעימה רוחשת אמון פנה אליו כדבר אדם אל דעהו ואמר חרש ובקול חנוק:

"בחיך שבעולם הזה והבא, תעשה טובה ותדקור אותי למוות, שלא אתענה כמו כלב."

הפלֶלְבִי נרעד וכמתגונן מפני נימת הקרבה היתרה הרעים עליו בקולו:

"לעזאזל איתך, כלב נוצרי! כזה גיבור לחבל ברכוש השולטן ופתאום מיילל כמו נקבה! יהיה כמו שציוו וכמו שמגיע לך!"

רדיסאב השפיל את ראשו ביתר שאת, והצוענים ניגשו אליו והחלו פושטים ממנו את האפורה והכותונת. על חזהו נראו כוויות הברזל המלוכלך, שהאדרימו והעלו שלפוחיות. בלי להוסיף מילה השתטח האיכר אפיים ארצה כפי שצווה, כשפניו כלפי מטה. הצוענים ניגשו אליו, תחילה כפתו את ידיו מאחורי גבו ולאחר-מכן כרכו חבל סביב כל קרסול. הם ניצבו משני צדיו וכל אחד מהם משך בחבל עד שרגלי הנידון היו פשוקות בהרחבה. בתוך כך הניח מרדואן את השפוד על שני בולי עץ עגולים, באופן שחורו הופנה אל בין רגלי האיכר. לאחר-מכן שלף מחגורתו סכין קצרה רחבה, כרע ליד האיש המוטל לרגליו וגחן כרי לפעור חור בבד מכנסי האיכר שבין רגליו ולהרחיב את פתח החדרת השפוד אל הגוף. למולם של הצופים, נעלם מעיניהם החלק המחריר הזה של מלאכת התליין. הם ראו רק איך היטלטל

הגוף הכבול בעוצמה מדקירת הסכין הקצרה הבלתי-נראית, איך הזדקק עד למותניו כאילו עמד לקום, ומיר צנח על רצפת הקרשים בקול חבטה עמומה. עתה קפץ הצועני על רגליו, אחז בקורנס העץ שעל הרצפה והחל מכה על קצהו הקהה של השפוד, במהלומות קלות וקצובות. אחרי כל שתי מהלומות היה נעצר לרגע ומתבונן תחילה בגוף שהשפוד ננעץ בו ולאחר-מכן בשני הצוענים, מזהיר אותם למשוך בחבל בתנועה מתונה וקצובה. גוף האיכר המפושק התעוות מעצמו; בכל מהלומת קורנס היה עמוד השדרה שלו מתפתל ומתקמר, אך החבלים מתחו ויישרו אותו. דממת מוות שררה משני עברי הנהר, עד שכל מכת קורנס נשמעה באופן ברור והדהדה כל אחת לעצמה בנפרד במרחב הגדה התלולה. העומדים בקרבת מקום יכלו לשמוע את הנידון מטיח את מצחו בקרשים, ובתוך כך גם קול מוזר להפליא; לא הייתה זו יללה או זעקת כאב או חרחור-גסיסה או משהו שדומה לצליל אנושי. הגוף המפושק המעונה הפיק מקרבו מין צליל חריקה והתבקעות, כמו גדר נרמסת או עץ נשבר. לאחר כל מהלומה שנייה היה הצועני ניגש אל הגוף המוטל לפניו, רוכן עליו ובודק אם השפוד מוחרר בכיוון הנכון, ומשנוכח שלא פגע בשום איבר חיוני מאיברי הפנים, היה פונה אחורה וממשיך במלאכתו.

כל זה כמעט שלא הגיע אל אוזני הקהל ועוד פחות מכך נראה לעיני העומדים על החוף, ובכל-זאת רגלי כולם רעדו, פניהם חוורו וקור פשט באצבעות ידיהם.

לפתע נדם קול המהלומות. מרדואן הבחין כי השרירים בקצה עצם הכתף נמתחים והעור תופח. הוא התקרב ומיהר לחתוך במקום הבליטה שני חתכים במצולב. דם חיזור החל ניגר מהפצע בזרם קלוש, שהלך והתחזק. עוד שתיים-שלוש מהלומות קלות וזהירות, ומתוך הפצע הפתוח הזדקק חוד הברזל שבראש השפוד. כמה מהלומות נוספות העלו אותו עד לגובה האוזן הימנית. האיש היה משופד ככבש על מתקן הצלי, אלא שהחוד לא יצא מתוך פיו כי אם מן הגב, באופן שלא גרם נזק קשה למעיים, ללב או לריאות. מרדואן סילק את הקורנס והתקרב. הוא הסתכל בגוף הדומם, כשהוא מקפיד לעקוף את הדם שניגר מפצעי כניסת השפוד ויציאתו ונקווה על הקרשים בשלוליות קטנות. שני הצוענים הפכו את הגוף הנוקשה על

גבו וקשרו את כפות רגליו אל השפוד. בינתיים ברק מרדואן אם האיש חי ובחן בעיניו את הפנים שצבו לפתע, גדלו והתרחבו. העיניים הפקוחות פרכסו אך שמורותיהן לא נעו, הפה היה קרוע לרווחה, השפתיים קפאו בעווית ומאחוריהן הלבינו השיניים ההרוקות. האיש כבר לא שלט בכמה משרידי הפנים, שעל כן נראו כעין מסכה. אך הלב הוסיף לפעום פעימות עמומות והחזה עלה וירד בנשימות קצרות מהירות. שני הצוענים החלו מרימים את הגוף כהרם פגר של בהמה על מתקן הצלי. מרדואן צעק עליהם להיזהר שלא לטלטלו ומיהר לעזרתם. את חלקו התחתון העבה של השפוד תקעו בין שתי קורות וחזקו במסמרים גדולים, ולאחר-מכן תמכו בו מאחור, באותו גובה עצמו, באמצעות קדש קצר שאף הוא סומר אל השפוד ואל קורת הפיגום.

לאחר שנסתיים חלק זה של מלאכתם, התרחקו הצוענים והצטרפו אל השומרים, ועל כמת הקרשים הריקה נותר לכרו, זקוף, ערום עד מתניו, חזהו מובלט, נישא בגובה מטר ומעלה, האיש המשופר. מרחוק אפשר היה רק לשער שגופו מפולח בשיפור שאליו הגוף קשור בקדסוליו, כשידיי כפותות מאחור. לכן נראה בעיני הקהל כאנדרטה מרחפת באוויר בקצה הפיגום, גבוה מעל לנהר.

קהל הצופים משני עברי הנהר הגיב בהמיה ובתנועה גלית. מהם השפילו את עיניהם, אחרים מיהרו להסתלק לבתייהם בלי להסב פניהם לאחור. הרוב נותרו מתבוננים באלם בדמות האדם המזדקרת במרחב, נוקשה וזקופה שלא כדרך הטבע. מעיהם קפאו מפלצות, רגליהם התאבנו תחתם, אבל הם לא יכלו להסיר את עיניהם מן החיזיון. בין האנשים המבועתים הסתובבה אילינקה המשוגעת; היא נעצה את עיניה בכל אחד מהם, משתדלת לפגוש את מבטם ולגלות בו היכן נקברו ילריה הטבוחים. אותה שעה ניגשו הפלכלי, מרדואן ושניים מן השומרים אל הנידון ובחנו אותו ארוכות מקרוב. האיש היה חי ובהכרה מלאה. החלציים עלו וירדו, ורידי הצוואר פעמו, העיניים התגלגלו לאיטן בלי לעצור. בין שיניו החשוקות בקעה נהמה מתמשכת שבקושי ניתן היה לבודד מתוכה מילים אחדות:

"טורקים, טורקים..." חדרה האיש על השפוד, "טורקים על הגשר..."

שתתפגרו... כמו כלבים שתתפגרו!"

הצוענים אספו את מכשיריהם וכולם יחדיו, עם הפלכלי והשומרים, החלו לעשות דרכם מהפיגומים לעבר החוף. העם נאלם דום נכחם והתחיל להתפזר. רק הילדים שטיפסו על גושי האבן הגבוהים ועל העצים החשופים ציפו לעוד משהו, וכיוון שלא ידעו מתי וכיצד אמור להסתיים המעמד, חיכו לראות מה עוד יקרה לאיש המוזר המרחף מעל למים כאילו קפא באמצע הזינוק.

הפלכלי ניגש לאביראגה והודיע לו כי העונש בוצע באופן מדויק ומשביע רצון, שהנידון חי ויש סיכוי שיישאר בחיים עוד זמן-מה, לאחר שאיבריו הפנימיים לא נפגעו. אביראגה לא ענה רבד ולא זיכה אותו אפילו במבט, אלא הורה בידו להביא אליו את הסוס וניגש להיפרד מטוסון אפנדי ומרבי-האמן אנטוניו. כולם החלו להתפזר. מרחוב השוק עלתה קריאת הכרוז המודיע על ביצוע גזר-הדין ומתריע כי אותו עונש יוטל על כל מי שילך בדרכי הנידון.

הפלכלי עמד מהסס ברחבה שהתרוקנה במהירות. המשרת החזיק בסוס והשומרים המתינו לפקודות. הוא חש שעליו לומר דבר-מה, אך לא עצר כוח לדבר מעוצם ההתרגשות שרק עכשיו גאתה בתוכו ופילחה אותו כאילו עמד לנסוק מעלה. רק עתה חדרו להכרתו דברים שלפני-כן, כאשר עסק בהכנות לביצוע גזר-הדין, לא הספיק לתת רעתו עליהם. עתה נזכר באיום של אביראגה, כי ישפד אותו חי אם לא יצליח לתפוש את האשם. ברגע האחרון חמק אמנם ממיתה מזויעה כזאת, אבל רק כפשע הפריד בינו ובינה. והאיש שם, על הפיגום, התאמץ בכל כוחו, בחסות החושך ובשפליות, להמיט עליו אסון. אבל עכשיו נהפכו היוצרות. די לו להעיף מבט באיש שעודנו חי כשהוא מסומד ותלוי מעל למים, כדי למלא אותו פלצות ובתוך כך גם מין שמחה כאובה על כי הוא יצא בשלום, על שגופו נותר ללא פגע והוא חופשי לנוע כרצונו. מחשבה זו שילחה בגופו מדקרות יוקדות שהתפשטו מחזהו אל גפיו ודחקו בו להתנועע, לצחוק ולדבר, כדי להיווכח שהוא בריא ושלם, חופשי לנוע, לדבר ולצחוק בקול, ואם ירצה גם לשיר, במקום לפלוט נהמות עלובות וקללות חסרות ישע שם על השפוד, כשהוא מייחל למוות כאל החסד היחיד שנותר. ידיו ורגליו התנועעו כמו מעצמן, פיו נפער בעווית צחוק והפיק שפע של מילים: "ח-ח-ח, רדיסאבריל-ה-הרדית, מה נהיית גולם? איפה

החבלות שלך בגשר? מה אתה נוהם ומחרחר? תתחיל לשיר, תתחיל לרקוד, וילה הררית!"

השומרים הנבוכים הסתכלו בתדהמה במפקדם המכרכר בזרועות פרושות, שר ונחנק מצחוק, מפיק מילים משונות וקצף לבן מצטבר בזוויות פיו, כשלידו ניצב סוסו החום ומלכסן אליו מבטים מבוהלים.

פרק 4

כל מי משני עברי הנהר שצפה בביצוע גזר־הדין הפיץ בעיר ובסביבתה שמועות זוועה למכביר. פחד אימים תקף את התושבים והעובדים. טיפין טיפין חלחלה אל הכרת הבריות משמעות האירוע שהתחולל במהלכו של יום נובמבר הקצר ממש כאן בסמוך אליהם. כל השיחות נסבו על האיש המשוּפד בראש הפיגום, שעודו בחיים. כל אחר נשבע לעצמו שלא ידבר עליו; אך מה טעם בשבועות כשהמחשבה אינה מדפה ממנו והמבט נמשך לשם, אליו?

איכרים שהובילו עגלות עמוסות בגושי אבנים מפאניה השפילו מבט ובקול כבוש האיצו בשוורים. פועלים שעבדו בחוף ועל הפיגומים פנו זה אל זה בקול חנוק ורק כשנדרשו לדבר. אפילו המפקחים האוחזים בשוטים נהגו ביתר איפוק ומתינות. סתתי האבן מדלמטיה, עסקו בעבודתם כשגכם אל הגשר, חיוורים, חשוקי לסת, כשהם מכים בחמת־זעם במפסלות שבידיהם, וקולות נקישותיהם, על רקע הדממה שהשתררה במקום, נשמעו כצקצוקי להקת נוקרים.

עד מהרה העריב היום והפועלים אצו בהולים אל בקתותיהם, כשכל רצונם להתרחק ככל האפשר מן הפיגום. עוד לפני שירד החושך כליל טיפסו מרדואן ואחד מנאמני אבידאגה שנית אל רדיסאב ווידאו מעל לכל ספק כי גם עכשיו, ארבע שעות לאחר ביצוע גזר־הדין, הנידון עודנו חי ושרוי בהכרה. כשהוא אחוז צמרמורת, עיניו מתגלגלות לאיטן ובכבדות, הבחין בצועני שמתחתיו והתחיל גונח בקול. מבעד לגניחה שבה הוציא לאט את נשמתו ניתן היה להבחין רק במילים בודדות:

"טורקים...טורקים...גשר!"

מרוצים חזרו אל בית אבידאגה בביקאבאץ, מספרים לבל מי שנקרה בדרכם שהנידון חי, וכי ממקומו על השפוד הוא חורק בשיניו, מדבר ואומר דברים ברורים, וכי יש תקווה שיחיה עד מחר בצהריים.

אבידאגה, מרוצה גם הוא, ציווה לשלם למרדז'אן את המענוק המובטח.

כלילה ההוא נרדמו האנשים בעיר וליד הגשר המומים מפחד. לאמיתו של דבר, מי שהיה מסוגל לישון נרדם, אבל היו רבים ששנתם נדרה.

למחרת, יום שני בשבוע, האיר בוקר נוכמבר שטוף שמש. כל העיניים באתר הבנייה וברחבי העיירה פנו אל מתקן הקרשים שהתנשא מעל למים. שם, בקצה הפיגום, כעל חרטום אונייה, זקוף ופרוש מן העולם, נחשף האיש המשוּפד לעיני כול. ורבים שהקיצו במחשבה כי אולי רק חלמו את מה שהתחולל אתמול על הגשר לעיני הקהל, ניצבו כעת מביטים בסיוט הממשי הנמשך לאין קץ לעין השמש.

בקרב הפועלים שררה דומייה רווית מפח־נפש ומרירות כביום הקודם, ובעיר רחשה אותה התלחשות נבוכה. מרדז'אן ונאמנו של אבידאגה חזרו וטיפסו על הפיגום, הקיפו את הנידון והחליפו ביניהם דברים, הביטו כלפי מעלה ובחנו בעיניהם את פני האיכר; ברגע מסוים משך מרדז'אן במכנסיו. על־פי אופן התנהלותם בדרתם אל החוף ובעוברם דומם בין האנשים השקועים בעבודה הבינו כולם שהאיכר נפח את נשמתו. וכל הסרפים חשו הקלה, כעין ניצחון סמוי.

עתה נשאו הכול את מבטם ביתר העזה לעבר הפיגום ואל הנידון, חשים כי במרי מאבקם התמיד עם הטורקים, כף המאזניים נוטה עכשיו לצדם. אין ערבות כבדה מן המוות. פיותיהם, שער כה נחסמו מעוצם הפחד, נפתחו מאליהם. וכך, מרופשים, רטובים, בלתי־מגולחים וחיוורי פנים, כשהם מגלגלים בעזרת מוטות אורן גושי סלעים מְבִאֵנָה, היו נעצרים לרגע, רוקקים אל כפות ידיהם ואומרים זה לזה בקול חנוק:

"אלוהים ירחם עלי!"

"אוי, המעונה! איזה כאב לב!"

"אתה לא רואה שהתקדש? נהייה קדוש, חבין!"

וכל אחד מהם הגניב מבט אל המנוח שנראה נטוע במקומו הגבוה כצועד בראש היחידה. למעלה, במרומיו, שוב לא נראה בעיניהם מבעית או מדאיב. נהפוך הוא, עתה היה ברור לכול ער כמה נתייחד

והתעלה. אין הוא ניצב על הקרקע, אינו נאחז בידיו, אינו שוחה, אינו עף; יש לו מרכז כובד משלו; משוחרר מנטל העולם וכבליה הוא אינו מוסיף לסבול; אין איש או כוח שיוכל לו, לא רובה ולא חרב, גם לא מחשבת זדון או דיבור אנושי ואפילו לא אימת הדין הטורקי. כך, עירום עד מותניו, ידיו ורגליו כפותות, זקוף, ראשו מופשל מעלה כנגד השפור, דמותו לא נדמתה לגוף בשר־ודם, הצומח והמתפורר, כי אם לאנדרטה רמה ונישאת, נוקשה ובת־קיימא, שעתידה להישאר כאן לעולמי עד.

עובדי הפרך נפנו והצטלבו בחשאי.

על המיידאן חצו הנשים בריצה את חצר ביתן אל חצר השכנה כדי להתלחש כמה רגעים ולהזיל יחד דמעה בטרם מיהרו חזרה אל מטבחן, להשגיח שלא ייחרך התבשיל. אחת מהן הרליקה נר נשמה. עד מהרה דלקו בכל הבתים נרות נשמה נסתרים בפנית החדר. הילדים מצמצו בעיניהם ובארשת חגיגית התבוננו באור הבוהק והאזינו למשפטים המעורפלים שבקעו מקוטעים מפי המבוגרים ("ישמור אלוהים וירחם!", "קדוש מעונה, אלוהים בחר בו, כאילו הקים את הכנסייה הכי גדולה!", "הושע נא, אלוהינו האחר והיחיד, גרש צר ואויב ושים קץ לשלטונם!"), ולא נלאו לשואלם מה זה קדוש מעונה, מי מקים כנסייה, ואיפה. הבנים היו סקרניים במיוחד והאמהות הרגיעו אותם:

"שששש... נשמה שלי! תשתוק, שמע בקול אמא וכל עוד אתה חי הישמר לנפשך מפני הטורקים, יימח שמם וזכרם!"

בטרם ירד שוב החושך פקד אבידאגה שנית את אתר הבנייה ושבע רצון מהשפעת הלקח המחריד, ציווה להוריד את גופת האיכר מן הפיגום:

"השליכו את הכלב לכלבים!"

כלילה ההוא שירד מהר, רטוב ופושר כמו ליל אביב, המו העובדים בחוסר מנוחה, ורחש עמום עבר כנחשול ביניהם. גם אלה שתחילה מיאנו לשמוע על התנגדות חבלנית פעילה מוכנים היו כעת להירתם ולעשות הכול. האיש על השפור עמד עתה בראש דאגתם והיה לקדוש. כמה מאות אנשים נדכאים ומיוסרים, מוֹנְעִים על־ידי יצריהם המולדים, עוצמת רגשי החמלה שחשו ומנהגים עתיקי־זמין, ניצורו

באופן כלתי-מודע וחברו במאמץ משותף להגיע אל גופת המעונה כדי למנוע את חילולה ולהביאה לקבורה נוצרית. כשהם מתלחשים בבקתות ובצריפים ונדברים ביניהם בחשאי, אספו עובדי הפרך סכום נכבד של שבעה גרושים שנועד לשחד את מרדואן. למשימה זו נבחרו שלושה מן הפעילים שביניהם, אשר הצליחו ליצור מגע עם התליין. רטובים ומותשים מיום העבודה, ניהלו עתה שלושת האיכרים את המשא ומתן עימו לאט, בעורמה ובדרכי עקיפין. הקשיש שביניהם פתח בדברים שנחלצו מפיו מגומגמים במתכוון, כשהוא מגרר בפדחתו ופונה באדרשת פנים קודרת אל הצועני:

"הנה, גם הדבר זה נגמר. שיהיה, אם זה מה שנגזר. אבל מה, זה כן-אדם, 'תה יודע, נברא בצלם אלוהים כמו שאומרים, וכאילו לא צריך שכלבים וחיות טרף יאכלו את בשרו."

מרדואן, שכל העת הבין שמדובר בעסקה, התגונן בעצב יותר מאשר בעיקשות:

"לא ככה! אל תגידו לי כאלה דברים. אש גדולה אתם מבעירים מתחת. אתם יודעים טוב איזה שועל זה, אבידאגה!"

כשהוא מתקשח, מזעיף עוד יותר את פניו וחושב בליבו, זה צועני, יצור חסר נשמה שאין אלוהים בליבו ואי-אפשר לחרות עימו ברית אחים או להשביעו בכל דבר שבארץ או בשמיים, לפת האיכר את שבעת הגרושים ביד ימינו, הנתונה בכיס האפודה הקצר.

"אני יודע טוב מאוד. נגיד שאנחנו יודעים שגם לך זה לא קל. אבל גם אתה לא תפסיד. הנה כאן, ארבעה גרושים, כסף טוב שמצאנו, וחשבנו שיספיק."

"לא, זה לא בא בחשבון, החיים שלי יותר יקרים לי מכל אוצרות העולם. 'אצל' אבידאגה אני לא אצא מזה חי, כי הוא אפילו בעיניים עצומות רואה הכול. אוי ואבוי, רק מלחשוב על זה אני מת מפחד!"

"טוב אז ארבעה ואפילו חמישה אם אין בָּרָה, והכול יהיה בסדר," המשיך האיכר בלי להתחשב בקובלנות הצועני.

"אני לא מעיז, לא מעיז וזהו!"

"טוב, ציוו עליך לזרוק את הגופה, נגיד שככה...לכלבים, ואתה כאמת תזרוק אותה ומה שיהיה איתה אחר-כך זה כבר לא באחריותך ואף אחר לא ישאל אותך על כך. אז תראה, נגיד שאנחנו כאילו נאסוף

את... הגופה, ונקבור אותה על-פי מנהגי הדת שלנו, ושכאילו נעשה את זה בסתר ששום נפש חיה לא תדע מזה. ונגיד שאתה תודיע למחרת שהכלבים סחבו את... הגופה, כאילו לאיזה מקום. שום רע לא יקרה לאף אחד, ואתה תקבל את שלך."

דברי האיכר היו זהירים ומחושבים, ורק לפני המילה גופה נעצר קמעה במבוכה בטרם ביטא אותה בדיוק כך: "הגופה."

"שאני אסכן את הראש שלי בעד חמישה גרוש! לא ולא, בשום אופן לא!"

"בעד שישה," הוסיף האיכר במנוחה.

אזי הזדקף הצועני, פרש את זרועותיו, פניו הרצינו והעלו הבעה מזעזעת בכנותה, שכמותה מסוגלים להעלות על פניהם רק אנשים שאינם מבחינים בין שקר לאמת, ונעמד לפני האיכר כאילו היה הוא עצמו הנידון והאיכר תליינו.

"שיהיה על ראשי, אם זה מה שנגזר עלי, ושהצוענייה שלי תישאר אלמנה וילרי יתומים: תיתנו לי שבעה גרושים ותיקחו את המת, רק שאף אחד לא יראה ולא ידע."

האיכר הניד בראשו, מיצר על כי עליו לתת לנוכל הזה את מלוא הסכום. ממש כאילו הציץ הלה אל כף ידו הקפוצה שבכיס!

ואז קבעו ביניהם באופן מפורט איך, לאחר שיווריד את המת מהפיגוס, יעביר אותו מרדואן לגדה השמאלית ועם רדת החושך ישליך אותו על חוף הטרשים שבצדי הדרך, כך שייראה היטב על-ידי בחוריו של אבידאגה והעובדים ושבים. השלושה יתחבאו בשיחים הסמוכים למקום. עם רדת החשכה הם ייקחו את הגופה, ישאו אותה משם ויקברוה, אך יעשו זאת במקום נסתר ובלי להותיר שום עקבות, כך שיווצר רושם כאילו במשך הלילה הכלבים גררוה משם וקרעו אותה לגזרים. שלושה גרושים ישולמו מראש וארבעה למחרת היום, כשהכול יסתיים.

עוד באותו לילה בוצע הכול כמוסכם וכמתוכנן.

משהעריב היום העביר מרדואן את הגופה והשליך אותה על החוף הסלעי בשיפולי הדרך. (זה לא היה דומה לגוף שכולם הסתכלו בו במשך יומיים אלה, נוקשה וזקוף על השפוד; עתה שוב היה זה דייסאב כפי שהכירוהו, דל-קומה וכפוף-גו, רק ללא רוח חיים).

משסיימו, חזרו מרדז'אן ועוזריו במעבורת אל החוף מנגד, העירה. האיכרים ארכו בסבך השיחים. במקום עברו עוד כמה פועלים שאיחרו לשוב או אחד הטורקים בדרכו הביתה. לאחר-מכן דמם האזור כולו ונעטף חושך. כלבים החלו להופיע, מגודלים, מוכי שחין, מזי רעב ומבוהלים, חסרי בית ובעלים. ממקום מסתורם שבשיחים יידו בהם האיכרים אבנים להניסם, והם נמלטו כשזנבם בין רגליהם, אך שבו ועצרו במרחק של כעשרים צעדים מן הגווייה. משם ארכו לבאות, עיניהם הרושפות בורקות בחושך. כשניכר שהלילה מכסה על הכול ואין סיכוי כי משהו יעבור במקום, יצאו האיכרים ממחבואם, מצוידים באת ובמכוש. את שני לוחות העץ שהביאו הניחו זה על גבי זה, השכיבו עליהם את המת וכך נשאו אותו בלכתם בצדי הדרך. בהגיעם אל שקע שיצרו פלגי המים הניגרים באביב ובסתיו ממרום הגבעה אל הררינה, פינו את חלוקי האבנים הגורלים, המוטלים שם כבתוך ערוץ נחל חרב, ובמהירות, חרש, בלי אף מילה, חפרו קבר עמוק ריו. בקבר הניחו את הגווייה הנוקשה, הקרה והמעוותת. המבוגר שביניהם ירד בקפיצה אל הקבר והקיש בזהירות במצת על אבן-ההצתה. תחילה הדליק את פתיל נר החלב, כשהוא מסוכך בשתי הידיים על שלהבתו; לאחר-מכן הציב את הנר למראשות המנוח ובחיפזון הצטלב שלוש פעמים כשהוא ממלמל בקול. אחריו מיהרו להצטלב גם שני חבריו שעמדו למעלה בחושך. אז נופף האיכר פעמיים את ידו מעל למת כיוצק עליו יין סמוי מתוך כפו הריקה ואמר פעמיים חרש ובהכנעה:

"אסוף נא, ישו, את נשמת עבדך עם הקדושים."

לאחר-מכן הוסיף בלחש עוד כמה מילות תפילה סתומות, אך חגיגות וכבודות-משקל, בעוד שני חבריו שמעל לקבר מצטלבים בלי הרף. וכאשר השתתק, הגישו לו השניים מלמעלה את שני לוחות העץ והוא הניחם מעל לגווייה, באלכסון ולאורך, באופן שיצר מעליה כעין גג. האיכר חזר והצטלב פעם נוספת, כיבה את הנר ויצא מבור הקבר. לאחר-מכן החלו שלושם לזרוק פנימה עפר, לאט ובזהירות, ואחר הידקו אותו היטב כדי לא להותיר על הקבר תלולית. משסיימו החזירו את אבני הנחל למקומן, פיזרו אותן על הקבר הטרי כחלק ממשטח

ערוץ הנחל, הצטלבו פעם נוספת ופנו לחזור בדרך עוקפת, רחוק ככל האפשר מן הקבר.

עוד בלילה ההוא ניתך גשם נטול-רוחות, סמיך וחרירי, והבוקר האיר אפוף ערפל חלבי כבד ורווי לחות פושרת שמילאה את כל אגן הנהר. רק ברק אור לבנוני, שזהר והועם חליפות, העיד כי השמש נאבקה אי-שם עם הערפל בלי להבקיעו. הכול היה חנוק, כחזיון רפאי חדש וזר. אנשים הגיעו באופן פתאומי מתוך הערפל ובאותה מהירות חזרו ונבלעו בו. במזג אוויר זה עברה בחוצות העיר עגלה פשוטה שעליה החזיקו שני שומרים בפלֶלְבֶּלי, מפקדם עד אתמול, כשהוא כבול באזיקים.

מאז שלשום, כשבבולמוס התלהבות על כי עודנו חי ואינו מוקע על שפוד יצא הפלֶלְבֶּלי במחול לעיני כול, לא מצא עוד מרגוע לנפשו. כל שרירי גופו פרכסו והדחף להיווכח ולהוכיח לכול כי הוא בריא ושלם ומסוגל להתנועע לא הרפה ממנו בשום מקום. לרגעים היה נזכר באביראגה (זה היה הכתם השחור שהעיב על שמחתו...). ונתקף מרה שחורה, אבל בתוך כך היה כוח חדש נמשך בעורקיו ודוחק בו להתנועע ולהשתולל כמי שאחזו שר, ואז שוב היה קם ומתחיל לנרקר בטפיפת רגליים ובפישוט זרועות, מפצפץ באצבעותיו ומנענע במותניו כרקדנית בטן, כאילו ביקש להוכיח בחיגיונות ובחדות תנועותיו שאינו תקוע על שפוד. הוא התנשף בקצב הריקוד:

"הנה... הנה... גם ככה אני יכול... וגם ככה... הנה!"

הוא סירב כליל לאכול וכל שיחה שהתחיל היה קוטע פתאום ומתחיל שוב לרקוד כשהוא מלווה כל תנועה בדיבור ילדותי:

"הנה, תראה, הנה... גם זה, הנה!"

כשאמש העזו לבסוף להודיע לאביראגה על מצבו של הפלֶלְבֶּלי, הוא הגיב קצרות ובנעימה צוננת:

"קחו את המשוגע לפלֶלְבֶּליה, שם יקשרו אותו בבית, שלא ישתולל בחוץ. מלכתחילה לא התאים לתפקיד."

וכך נעשה. אך היות שמפקדם לא נרגע, נאלצו השומרים לקשור אותו אל העגלה. הוא בכה והתגונן וככל שעוד יכול היה להזיז איבר כלשהו הוסיף לפרכס ולצעוק בקול: "הנה, ככה, הנה!" לבסוף נאלצו לכבול גם את ידיו ורגליו, וכך ישב בעגלה מהודק כשק קמח כרוך

כחבלים. אך עתה, כשנבצר ממנו להתנועע, התחיל מדמה כי משפרים אותו והוא התפתל והתנגד בזעקות נואשות:

"לא אותי, לא אותי! תפסו את הווילה! אבידאגה, לא אותי!"

אנשים הגיחו בריצה מאחרוני הבתים שבפאתי העיירה, נרגשים לשמע הצעקות, אך עד מהרה נעלמה העגלה עם השומרים והחולה בדרך דוֹפֶרֶן, נבלעת בערפל הסמיך שכיסה את עין השמש.

עזיבתו הפתאומית העגומה של הפֶּלְכְּלי הגבירה את תחושת התדרה שאחזה באנשים. שמועות פשטו כי הנידון היה חף מפשע והוא מעיק על מצפוננו של הפֶּלְכְּלי. נשות הסרבים שעל המיידאן סיפרו כי הווילות דאגו להביא את גווייתו של רדיסאב המסכן לקבורה מתחת לסלעי בוֹטְקוֹב, וכי בלילה אור נוגה מלמעלה היישר על קברו; רבבות נרות מהבהבים באור רוטט, ערוכים בשורה ארוכה הנמתחת מהשמיים אל האדמה. הן ראו אותה מכער לרמעותיהן.

אנשים האמינו בכל מיני דברים והשמועות נלחשו מפה לאוזן, אך הפחד גבר על הכול. עבודות הגשר נמשכו כתקנן והתקדמו מהר וללא הפרעה. ומי יודע עד מתי הייתה העבודה נמשכת, אלמלא גל של כפור עז שפקד את האזור בראשית דצמבר, שאפילו כוחו ועוצם ירו של אבידאגה לא יכלו לו.

היו אלה סופות שלגים וכפור שכמוהו לא נודע בארץ בתחילת חודש דצמבר. האבנים קפאו ודבקו לאדמה, העץ התבקע. פתותי שלג זעירים כמחטי בדולח הסתחררו סביב כל העצמים, קוברים תחתם את כלי העבודה והבקתות, ולמחרת היום רוח עיקשת פיזרה את השלג וכיסתה מקום אחר. העבודה נעצרה מאליה ואימת אבידאגה על האנשים דפתה עד שנגזזה כליל. ימים אחרים עוד הוסיף אבידאגה להתעקש עד שנכנע ויתר. הוא שחרר את הפועלים ועצר את העבודה. ולבסוף, בשיאה של סופת השלג, עלה על סוסו והסתלק עם פמלייתו. עימו עזב גם טוסון אפנרי, מכורבל בקש ובכִּי־פֶּרווה בתוך מזחלת איכרים, וכמוהו גם דב־האמן אנטוניו, שפנה בכיוון הפוך. כל מחנה עובדי הפרך התפזר על פני הכפרים והעמקים, ונבלע בהם כמים הנספגים באדמה. בניין הגשר נותר כצעצוע נטוש.

טרם צאתו שוב כינס אבידאגה את הנכבדים הטורקים. בלחץ זעמו חסר האונים אמר להם גם הפעם, בדומה לאשתקד, כי הוא משאיר הכול בידיהם ובאחריותם.

"אני עוזב אך עיני הפקוחה נשארת כאן. ושימו לב: מוטב להתיו ראשים של עשרים סרבנים מאשר לפגוע אפילו במסמר אחד מרכוש השולטן. בראשית האביב אשוב הנה ועל כל מחרל אפרע מכם."

זקני העיר הבטיחו הכול וכמו בשנה שעברה התפזרו לבתיהם אכולי דאגה, עטופים באפודות, באררות ובציניפים ומכירים תודה לאלוהים שהודיר לעולם את החורף עם סופות שלגיו ובעוצם כוחו שם סייג לעדיצותם של אדירי הכוח.

בפרוס האביב לא הגיע אבידאגה כי אם עֶאֶרְף בֶּג, ¹⁹ נאמנו החדש של הוויזר, ועימו טוסון אפנרי. לאבידאגה אידע הדבר שמפני חשש. אדם שהכיר היטב את העובדות לאשורן והיה עד ראייה לכול, הביא לידיעת הוויזר נתונים מפורטים וברוקים על אופן ניהולו של אבידאגה את מבצע הקמת הגשר בווישגראד. בפני הוויזר הוצגו פרטים מדויקים על עבודות שהועסקו בהן במשך שנתיים מאתיים עד שלוש מאות עובדי פרך בלי לשלם להם פרוטה בתמורה ושלעתיים קרובות מאוד נאלצו לממן מכיסם אפילו את מנת מזונם, כאשר אבידאגה משלשל את כספי הוויזר לכיסו. (נמצא גם מי שטרח וחישב את סכומי הכסף שנטל). כדרך הנוכלים כיסה על מעשי השחיתות שלו בהפגינו חריצות, מסירות עילאית וחומרה מוגזמת, עד שכלל תושבי המחוז, ולא רק הנאֶיָה אלא גם הטורקים, תחת שיברכו על המפעל, מקללים בקומם ובשוכבם את הדגע שבו התחילו בעבודה ואת מי שיזם את הקמת הגשר. מחמר־פחה, שכל ימיו נאבק בשחיתות פקידיו ובמעילות שלהם, ציווה על השליח שסרח להשיב את מלוא הסכום שנגנב, ולעקור מיד עם שארית רכושו והרמון הנשים שלו למקום נידח באנטוליה, ולבל יעז להשמיע את קולו משם, שאם לא כן צפוי לו עונש חמור שבעתיים.

יומיים אחרי בואו של עֶאֶרְף בֶּג הגיע מדלמטיה גם רב־האמן אנטוניו ועימו ראשוני הפועלים. טוסון אפנרי הציג אותו בפני

¹⁹ בֶּג — מושל מחוז טורקיה.

הממונה החדש מטעם הוויזר. ביום אפריל בהיר וחם סיירו באתר הבנייה וקבעו סררי עבודה ראשונים. משעזב עארף בג את המקום והשניים נותרו לברם על החוף, בחן אנטוניו היטב את פניו של טוסון אפנדי, שגם ביום שמש זה היה מעוטף בגלימתו השחורה הרחבה.

"זה אדם שונה לגמרי. השבח לאל! אני רק שואל את עצמי מי האיש האמיץ שהשכיל לפקוח את עיני הוויזר הגדול ולהביא לסילוק הבהמה ההיא."

טוסון אפנדי הביט נכחו ואמר בנחת:

"אין ספק כי החדש טוב מקודמו."

"אדם זה חייב להיות מישוהו המכיר היטב את שיטותיו של אביראגה, מישוהו מן המקורבים שהוויזר נותן בו אמן."

"הוא בהחלט טוב מקודמו, בהחלט טוב ממנו," ענה טוסון אפנדי, משפיל את מבטו ומתכרבל ביתר שאת בגלימתו.

כך החלה העבודה תחת פיקוחו של הממונה החדש עארף בג. ואכן היה זה אדם שונה בתכלית השינוי. ארך רגליים באורח חריג, שחוח, בלא זקן, לסתותיו בולטות ועיניו מלוכסנות, שחורות ומחייכות. העם הדביק לו מיד את הכינוי "המצרי". בלי צעקות וצווחות, בלי פרגול ושוט, בלי ריבורים יתרים ומאמץ גלוי, פיקח על העבודה וניהל אותה בחיוך ובנחת, כמו ממרומים נעלמים, אף כי לא החסיר מאוס ודבר לא חמק מעיניו. גם הוא, כקודמו, השרה סביבו אווירה של משמעת והקפדה על מילוי כל משאלות הוויזר וציווייו, אך היה אדם נינוח, בריא והגון, שלא היה לו דבר לחשוש מפניו או לחפות עליו, כך שלא נזקק לאיומים ושיטות הפחדה. העבודה התנהלה באותו קצב מהיר (שכן הוויזר היה מעוניין בביצועה המהיר), עברות נענשו באותה חומרה, אך מהיום הראשון חדלו להעסיק עובדים בכפייה ובלא תשלום. לכל הפועלים שולם שכר עבודה והם קיבלו מזון בקמח ומלח, ולעומת ימי אביראגה התנהלה הכול יותר מהר וביתר יעילות. אפילו אילינקה המשוגעת נעלמה: במשך החורף מצאה לה מקלט בכפר.

המבנה גדל והתרחב.

עתה ניכר כי מפעלו של הוויזר אינו כולל רק הקמת גשר, אלא גם בניית ח'אן, פונדק דרכים שישמש את הנוסעים המגיעים ממרחקים,

שבעוברים את הגשר ימצאו במקום מחסה ללינת הלילה להם, לסוסייהם ולסחורתם. על-פי הוראותיו של עארף בג הוחל בהקמת מלון האורחים. בשערי העיר, כמאתיים פסיעות מהגשר, היכן שמתחיל מורד הדרך התלולה המובילה אל המיידאן, היה מגרש שעליו נערך בימי רביעי שוק הבהמות. על המגרש הזה החלו עתה לבנות את הפונדק החדש. העבודה התקדמה בעצלתיים, אך כבר מראשיתה ניכר שמדובר במבנה איתן ומפואר, שמתכנניו ייעדו לו גרולות. האנשים, שעיקר תשומת-ליבם הייתה נתונה לבניית הגשר, כמעט שלא הבחינו איך לאט אך בקצב תמידי צומח לנוכח עיניהם פונדק האבן המרשים.

מה שנבנה עתה על הדרינה היה כה סבוך והעבודות כה מורכבות ומתוחכמות, עד שהולכי בטל מבין תושבי וישגראד, שצפו על הנעשה מן החוף כבחזיון טבע, לא יכלו עוד להבין מה מתרחש לעיניהם. הוקמו סוללות וסכרים חדשים שפנו לכיוונים שונים, הנהר חולק לערוצים ולחפלות וזרמו הוטה מאפיק אחר אל משנהו. רבי-האמן אנטוניו קנה את כל הקנבוס שנמצא בעיר ואף במחוזות סמוכים והביא עימו מדלמטיה קולע-חבלים מומחים. בבתי-מלאכה מיוחדים קלעו המומחים חבלים עבים וחזקים מאין כמותם. נגרים יווניים בנו על-פי תרשימיהם של אנטוניו וטוסון אפנדי מנופי עץ ענקיים, מצוידים בגלגלי הרמה, ואלה הוצבו על רפסודות. וכך הורמו גושי האבן הכבדים בעזרת חבלים, והועברו אל העמורים שצצו בזה אחר זה מתוך אגן הנהר. כארבעה ימים נמשכה העברתו של כל אחד מגושי האבן הגדולים מהחוף אל מקומו שבבסיס העמור.

המקומיים, שעקבו אחרי כל אלה מיום ליום ומשנה לשנה, החלו מאבדים את חשבון הזמן ואת יכולת התמצאותם בכוונותיו האמיתיות של האדריכל. נדמה להם שהעבודה לא רק שאינה מתקדמת אלא גם הולכת ומסתבכת ונפרטת לעבודות עזר משניות, וככל שהיא נמשכת יותר, כן היא דומה פחות למה שנוערה להיות. אנשים שאינם עובדים ולא יוזמים דבר בחייהם נוטים לאבד על-נקלה את הסבלנות ולטעות בהערכתם את עבודת הזולת. שוב החלו הטורקים בווישגראד למשוך כתפיים ולפטור כל דיבור על הגשר בתנועת ביטול. הנוצרים שחקו, אך התבוננו במלאכת הבנייה כשבסתר ליבם שמחה לאיד ותקווה

לראות בכישלונה, כפי שאיחלו לכל מיזם של הטורקים. באותם הימים רשם אב המנזר של פאניה הסמוכה לפריבוי על גבי הדף הפנוי האחרון של יומן החודש, המניאום: *הוזה ידוע לכול כי מחמד-פחה בונה גשר על הדרינה ליד וישגראד. הטורקים העבירו בכפייה את הנוצרים ככל מיני עבודות פרך. בעלי מלאכה מומחים הוכאו מארצות הים. הכנייה נמשכת שלוש שנים ועלותה הון תועפות. מי הנהר הופרדו לשניים ולשלושה חלקים, אך את הגשר לא הצליחו להקים.*

שנים נקפו, עונות הקיץ והסתיו, החורף והאביב התחלפו בזו אחר זו, פועלים ובעלי מלאכה היו מגיעים ומסתלקים. עתה כבר היתמר מעל הדרינה מעין שלד קמור, אך לא היה זה גשר אלא מבנה של פיגומי עץ, שנראה כסבך חסר פשר של קורות עצי אורן וקרשים למיניהם. משני צדיו התנועעו מנופי עץ גבוהים, מקובעים בקרקעיתם אל דוכרות מוצקות שנקשרו בחוזקה למקומן. משני עברי הנהר נראו כורי אש עשנים, ששימשו להתכת העופרת שנוצקה אל החריצים שבין לוחות האבן כדי לאחותם למקשה אחת.

בשלהי השנה השלישית לעבודה אירע אסון מן הסוג שהוא כמעט בלתי-נמנע בעבודות בנייה בממדים כאלה. העמוד התיכון עמד אז בשלבי סיום, קצת גבוה מן השאר, שכן נועד לשאת עליו את הקאפיה, היא שער הגשר. במהלך העברתו של אחד מגושי האבן הגדולים נעצרה העבודה. הפועלים נקהלו סביב אבן ענקית מרובעת, כרוכה בחבלים עבים ותלויה מעל ראשיהם. המנוף לא הצליח להעביר את הגוש הכבד ולכוונו בריוק למקום המיועד. עוזרו הכושי של אנטוניו רץ למקום קצר-רוח, ובכעס החל להמטיר הוראות קולניות (בשפה המעורבת המשונה, שנוצרה במרוצת השנים בין אנשים אלה שהגיעו מקצווי תבל) לעומדים למטה בתוך המים, שכיוונו את המנוף. באותו רגע התרופפו החבלים מסיבה לא מובנת וגוש האבן נפל ומחץ, תחילה רק בקצהו ולאחר-מכן ככל כובד משקלו, את הכושי הנסער שלא הביט למעלה אל האבן אלא במים שמתחציו. בדרך נס נחת הגוש בדיוק במקום המיועד לו, אך בעת נפילתו פגע בכושי ומחץ את פלג גופו התחתון. החלו התרוצצויות, מהומות וצעקות מכל עבר. עד מהרה הגיע רבי-האמן אנטוניו הכושי

הצעיר התאושש מן העילפון הראשוני, גנח בשיניים חשוקות והסתכל בעיני אדוניו במבט נוגה ומבוהל. בפנים חיוורות וגבינים כווצים חילק אנטוניו הוראות לשחרר פועלים, להביא כלים מתאימים ולהתחיל בהרמת גוש האבן. אך הכול היה לשווא. דמו של הצעיר קלח בשטף, נשימתו נקטעה ומבטו התערפל. בתוך חצי שעה הוציא את נשמתו, כשירו אותה בחוזקה ביר אדוניו.

הלוויית הכושי נערכה בטקס חגיגי שנותר שמור בזיכרון לאורך ימים. בהלוויה השתתפו כל הגברים המוסלמים, וכל אחד מהם נשא לאורך כמה צערים את ארון המתים, שבתוכו רק פלג גופו העליון של הצעיר, שכן חלקו התחתון נותר מתחת לגוש האבן. רבי-האמן אנטוניו הקים על קברו מצבה נאה מן האבן ששימשה לבניית הגשר. מזועזע היה ממות הצעיר, שבילדותו הביאו מבית הוריו האביונים באולצ'יניה, שם השתקעו כמה משפחות נוודים כושים. ואולם העבודה לא שבתה אף לרגע.

אותה שנה וגם בזו שלאחריה היה החורף מתון והעבודה נמשכה עד אמצע חודש דצמבר. זו הייתה השנה החמישית לעבודות הגשר. עתה כבר הצטמצם שטחה של טבעת השטח שנגרש בעצים, באבנים, במתקני עזר ובחומרי בניין למיניהם.

בשטח המיועד, ליד הדרך המוליכה אל המיידאן, כבר ניצב הפונדק החדש, שהפיגומים הוסרו ממנו. היה זה מבנה גרול דו-קומתי, בנוי מאותה אבן ששימשה לבניית הגשר. בתוכו ומחוץ לו עדיין נמשכו העבודות, אך כבר עתה, ממרחק, אפשר היה לראות עד כמה הוא בולט ושונה בגודלו, בעיצובו הנאה וביציבות מבנהו בהשוואה לכל מה שנבנה בקספה או שיכלו להעלות על הדעת שאי-פעם ייבנה בה. מבנה זה, העשוי מאבן בהירה בגוון צהבהב, מחופה בגג לבנים אדומות-כהות, עם שורת חלונותיו המחוטבים, נראה בעיני תושבי העיירה מפואר וחגיגי מאין כמוהו, ומעתה נועד להיות אחד ממרכיבי חייהם היומיומיים. המבנה הוקם עלידי הוויזר ונראה כאילו נועד לשמש משכן לוויזרים. כל כולו הקרין גדולה, טעם טוב ופאר שנסכו מבוכה בליבות התושבים.

בתוך כך הלך והצטמצם גם המבנה המגושם של תצלוכת קרשים ומוטות שהתבלטו מעל לנהר, צורתו החלה מתעצבת ולעין הסתמן

רישומו של גשר אמיתי, בנוי מאבן פֶּאָנֶה הנודעת ביופיה. עדיין ניכרו שם פועלים יחידים או קבוצות שטרחו על עבודות שבעיני המקומיים נראו תחילה חסרות שחר ולא שייכות לכל השאר, ואילו עתה כבר היה ברור גם לאחרון הספקנים שכולם שותפים להקמת הגשר על-פי תכנון יחיד במינו וחישוב מדוקדק שכל העבודות הן חלק ממנו. תחילה הצטיירו לעין רק הקמרונים הנמוכים הצרים, הסמוכים לחוף, ולאחר-מכן נחשפו בזה אחר זה כל האחרים, עד הסרתו של אחרון הפיגומים, והגשר על אחד-עשר קמרונים האדירים נתגלה לעין מושלם בהדרו המופלא, כמחוז נוף חדש וזר בעיני אנשי המקום.

נמהרים להגיב ולשפוט אם לטוב ואם לרע, בושו אנשי וישגראד בספקותיהם ובחוסר האמון שהפגינו כלפי המפעל בכללו. עתה אפילו לא ניסו להסתיר את התפעלותם ולא יכלו לכבוש את התלהבותם. המעבר על הגשר טרם הותר, אך אנשים נקהלו על שני החופים, ובמיוחד בגדה הימנית, אזור שבו התרכזו רחוב השוק ורוב שטחה הפעיל של העיירה, והתבוננו בפועלים העוברים על פניו, שנראו מלטשים את אבני המעקה ואת מושבי הקאפיה המוגבהים. טורקים מאנשי וישגראד שנקהלו במקום התבוננו בעבודה המבוצעת על-ידי זרים שמימנו אותה מכיסם, שבמשך חמש שנים תמימות המציאו לה כינויי גנאי למיניהם וניבאו לה רעות.

"לא פעם אמרתי לכם," אומר חוג'ה קטן מרושאץ בקול נרגש ושמת, "אין דבר שהשולטן לא ישיג ושבסופו של דבר האנשים החכמים האלה עוד יקימו את הגשר כפי שתכננו; ואתם כל הזמן בשלכם: לא יוכלו ולא יצליחו! אז הנה, אתם רואים שהקימו, ואיזה יופי, איזה גשר נהדר!"

הכול מסכימים עימו, אף שאיש מהם אינו זוכר מתי אמר להם דברים כאלה וכולם יודעים שגם הוא כמותם נהג להשמיץ את המבנה ואת מי שהקימו. אבל כולם כאחד אחוזי פליאה ולא חדלים להתענג בכנות על מראה עיניהם.

"תראו תראו, מה עצמח לנו פה בקספה שלנו!"

"ראית כמה כוח ושכל יש לוויזר, רק מעיף מבט וכבר צומח משהו חכם ומועיל!"

"וזה עוד כלום," מוסיף החוג'ה הקטן העליו, "זה יהיה יפה עוד יותר. תראו איך מקרצפים ומקשטים את הגשר כמו סוס ליום היריד!" כך הם מתחדים איש ברעהו בדברי שבח נלהבים, משתרלים למצוא ביטויים חדשים ויאים להביע את התפעלותם. ורק אחמד-אגא שָׁטָה, סוחר תבואה עשיר, אדם זועף וכליל, מוסיף לצפות בביטול במלאכת הבנייה ובו למוקיריה. גבוה, צנום וצהוב-פנים, מבטו הקודר נוקב ושפתיו הרקות קפוצות, ממצמץ בשמש ספטמבר של היום-הצח, הינו היחיד שאינו נסוג מדעתו הקודמת (שהרי יש אנשים שרחשי המשטמה והקנאה שבליבם גדולים ועזים מכל רעיון נשגב ומלאכת מחשבת מעשה ידי אדם). בתגובה על דברי המתלהבים מגודלו של הגשר ומאיתנותו ומתגאים שהוא יותר חזק מכל עיר הוא מפטיר בבוז:

"עוד נראה, כשיגיע השיטפון הגדול, מאלה שאנחנו מכירים פה בווישגראד, אז תראו מה יישאר ממנו!"

כולם מוחים במרירות על דבריו ומשבחים את כל מי שעמלו על בניית הגשר, ובמיוחד את עארף בֶּג, שבחיוך אצילי וכמשתעשע להנאתו הקים גשר כביר שכזה. ואולם שָׁטָה נחוש בדעתו שלא לזכות דבר בהכרה כלשהי.

"כן, אבל אלמלא משמעת הברזל והיד הקשה של אביראגה, ספק אם המצרי הזה היה מסוגל לגמור את הגשר ככה, בחיוכים ובידיים שלובות על הגב."

מר נפש נוכח ההתפעלות הכללית, כאילו הייתה עלבון אישי, מסתלק שָׁטָה בכעס אל מושבו הקבוע בחנות שלו, ממנו לא רואים את השמש או את הגשר ולא שומעים את תרועות ההתלהבות.

ואולם שָׁטָה היה בודד ויוצא דופן בעמדתו. הדי שמחתם והתלהבותם של תושבי העיר גאו והתפשטו גם לכפרים הסמוכים. בראשית אוקטובר ערך עארף בֶּג חגיגה גדולה לכבוד השלמת הגשר. ארם זה, שהצטיין בהתנהלותו האצילית, בקפדנותו הבלתי-מורגשת וביושרו הנדיר, ושאת כל הממון שהופקד בידי השקיע במשימה שלביצועה נועד מבלי להכניס פרוטה לכיסו, היה בעיני העם לגיבור הראשי בהקמת הגשר. דיברו עליו יותר מאשר על הוויזר עצמו. גם החגיגה שערך הייתה לאירוע מרשים, שהצטיין בעושרו ופארו.

המשגיחים והעובדים תוגמלו בכסף ובביגוד, וההשתתפות בחגיגה, שארכה יומיים תמימים, נפתחה לכל רכפין. אנשים אכלו ושתו לחי הווזיר, ניגנו, רקדו ושרו. נערכו גם מרוצי סוסים ותחרויות ריצה. בשר וממתקים חולקו לנצרכים. ברחבה שבין הגשר לרחוב השוק הוצבו דוודים לבישול חלווה, שחולקה בעודה חמה בין החוגגים. מטעמה המתוק נהנה גם מי שאפילו בימי הפייקאם²⁰ לא טעם חלווה. החלווה הגיעה אל כפרי הסביבה וכל מי שהתכבד בה איחל בריאות ואריכות ימים לוויזיר ולפעליו. היו ילדים שהתגנבו אל דוד החלווה ארבע-עשרה פעמים ויותר, עד שהטבחים זיהו אח פניהם ובתרוודים שבידיהם גירשו אותם מהמקום. אחר מילדי הצוענים מת לאחר שמילא את כרסו במנה גדושה מדי של חלווה חמה.

פרטים כאלה נחרתו בזיכרון הבריות וסופרו עם שאר המעשיות על הקמת הגשר, מה עוד שבדורות הבאים כלו מן הסתם מהעולם וזירים נדיבים ושלוחים נקיי כפיים ובמרוצת הזמן התמעטו חגיגות מעין אלה עד שאפסו כליל, וסיפורי הגשר חברו לבסוף לאגדות על וילות, על סטויה ואוסטויה ושאר מעשי נסים ונפלאות.

כל עוד נמשכו חגיגות חנוכת הגשר, לא נלאו האנשים לעבור על פניו מגדה אחת אל השנייה, הילדים בריצה, המבוגרים בהליכה איטית, שקועים בשיחה או צופים ממקומות שונים במראות חדשים שנפתחו לעיניהם. מוגבלים ונכים הובאו על-גבי אלונקה, כי איש לא רצה לוותר על מכסת הנאתו מפלא שכזה. כל אדם, אפילו העלוב באנשי הקספה, הרגיש כאילו יכולתו הוכפלה לפתע וכוחו גדל פלאים; כאילו הישג מופלא, על-אנושי, התממש בקנה מידה שבתחום יכולתו והוא גובל בחייו היומיומיים; כאילו לפתע נתגלה יסוד חדש, נוסף על היסודות הידועים שבטבע, האדמה, המים והשמיים; כאילו הודות למאמץ המבורך התמלאה משאלה ליבו העמוקה של כל אחד מהם, חלומו עתיק היומין של האדם: להלך על המים ולמשול בחלל.

צעירי הטורקים יצאו במחול, הקיפו את דוד החלווה במעגל שהתקדם ועבר על פני הגשר, כשהם מדמים בליבם כי צימחו כנפיים

ויותר משהם דורכים על האדמה הם מעופפים באוויר. ליד הקאפיה צופפו את המעגל ורקעו ברגליהם על מרצפות האבן החדשות, כבודקים את יציבות הגשר. סביב המעגל הצפוף של גופות צעירים המנתרים בקצב אחיד חגו והתרוצצו הילדים בין רגלי הרוקדים כבתוך מקלעת מתנועעת, עד שנעמדו באמצע הגשר ולראשונה בחייהם מצאו עצמם ניצבים על הגשר שזה שנים מדובר עליו, ובכלל זה הקאפיה, שאומרים כי בתוכה נכלא הערבי המסכן, שנוהג להופיע בלילות. ובעודם מתענגים על מחול הצעירים נפל ליבם בקרבם מגודל הפחד שהילך הערבי על ילדי העיירה עוד בימי חייו. על הגשר הגבוה, החדש והמופלא, דימו בנפשם כי עזבו זה מכבר אח בחיהם, יצאו מרשות הוריהם והם תועים על אדמת האנשים השחורים, המבנים הפלאיים והמחולות הייחודיים. פחדם לא הניח להם להתנער מזכר הערבי, וגם לא להינתק ממעגל המחוללים על הקאפיה החדשה רבת הקסם. רק מעשה-פלא חדש עשוי היה להסיח את דעתם.

בחור ושמר מונקאט, המכונה מוטה, צעיר דפה-שכל ממשפחה אגא טוקוביץ' מנוזקה, שלא פעם שימש מטרה ללעגם של חושבי הקספה, עלה לפתע על מעקה האבן של הגשר. האוויר נמלא בצווחות הילדים ובקריאות בהלה נרגשות של המבוגרים, בעוד השוטה פרש את זרועותיו לצדדים, כאילו ניחן בכוח קסמים, שרכב את ראשו לפנים והתחיל ללכת על מרצפות המעקה הצר עקב בצד אגודל, לא כמרחף מעל לתהומות המים אלא כמשתעשע במשחק מרתק. לצידו השתרכה להקת זאטוטים ובטלנים שעודדו אותו בקריאותיהם. ואולם בקצהו השני של הגשר חיוכה לו אחיו עליאגה, שחלק לו מכות כמו לילד שסרח.

רבים הרחיקו לשוטט לאורך הנהר, עד קלטה או מזלין, מהלך כחצי שעה, ומשם השקיפו על הגשר הלבן הענוג ועל אחד-עשר קמרוניו המזדקרים בגודלם הלא-אחיד בין הרים אפלים כמין ערבסקה מופלאה מעל לפני המים הירקרקים.

בימים ההם הובא לוח-שיש גדול לבן נושא כתובת חקוקה, שנקבע בחומת האבן האדמדמה שהתנשאה כשני מטרים לגובה מעל למעקה הקאפיה. זמן רב התקהלו אנשים ליר הכתובת ובהו בה, עד שנודמן

להם תלמיד יודע קרוא וכתוב או חאפיו,²¹ שתמורת כוס קפה או פלח אבטיח או לעתים אפילו לשם שמיים היה קורא באוזניהם את הכתובת ומפענח אותה כמיטב יכולתו.

כמאה פעמים ביום נקראו בימים ההם חרוזי *המאדיק*, פרי עטו של באדי, חרוזן מאיסטנבול, לציון שמו ותוארו של בונה הגשר ומועד השלמת המפעל בשנת הברכה 979 להגירה,²² או ב־1571 על־פי הלוח הנוצרי. תמורת סכום נכבד היה באדי כותב חרוזים קלים ערבים לאוזן, והשכיל לעניין בהם את רמי המעלה שעסקו בהקמת בנייני פאר או בשיפוצם. אלה שהכירו אותו (ואפילו קינאו בו במקצת) דיברו עליו בלעג ונהגו לומר שכיפת השמיים היא הבניין היחיד שטרם נחקק בו *המאדיק* מפרי עטו של באדי. ואולם, אף ששכרו שולם ביד רחבה, הוא עצמו היה עני ואביון, שרוי במאבק תמידי עם קללת הרלות המיוחדת בסוגה המעיקה לרוב על פייטנים, שאין די בשכר הולם או בגמול כלשהו כדי לשחררם ממנה.

בהתאם לכישורי קרוא־וכתוב, עיקשות ודמיון מופלג שאפיינו את המקומיים, היה כל אחד מן המשכילים בקספה קורא את כתובת הלוח ומפרש כרצונו את *המאדיק* של באדי החקוק עליו לעולמי־עד, גלוי לעין כול ולפרשנויות חכמים ושוטים, חורשי מזימות ודורשי טובה גם יחד. וכל אחד מהמאזינים זכר וחרת בליבו בעיקר את החרוזים שהלמו את טבעו ואת נטיות ליבו. כך הועברו הפסוקים החרותים באבן הקשה והגלויים לעין כול מפה לפה באופנים שונים ומשונים, שהיו לא פעם מסורסים עד לבלי הכר.

על לוח האבן נרשמה הכתובת הבאה:

מחמד־פחה, גדול החכמים ואנשי השם בדורו,
קיים את אשר נדר בלבבו, וברוב עמל ויגע
גשר בנה על נהר הדרינה
שעל מימיו העמוקים מהירי הזרם
קודמיו לא השכילו לבנות מעבר.

²¹ בוגר לימודי האסלאם, היודע את הקוראן על־פה.

²² לוח הספירה המוסלמית.

תקוותי כי בחסדי שמיים יעמוד המבנה איתן לדורות
ומקימו יראה ברכה בעמלו,
שלעולם לא ידע עצב ויגון
כי בחייו השקיע כסף וזהב במפעלי בנייה;
איש לא יוכל לטעון שממון המוקדש לתכלית כזאת
הוצא למטרות שווא.

באדי, שראה זאת במו עיניו, השמיע רברו בטקס השלמת
הגשר

וכתב את *המאדיק*:

"ינצור האל מבנה מופלא זה ויכרך את הגשר כליל היופי!"

לבסוף שבע העם והתעייף מהאבילה, מההתפעלות, מההליכה הנרגשת על הגשר ומשינון שבחי הכתובת. מה שהיה לחיזיון נפרץ בימים הראשונים הפך כעת לחלק בלתי־נפרד ממהלך החיים היומיומיים ואנשים היר עוברים על הגשר כשהם ממהרים לענייניהם, עסוקים בראגותיהם, אדישים ופזוזי דעת כמים הגועשים מתחת, כאילו אין זו אלא אחת מאינספור הדרכים שרגליהם ורגל בהמתם דשדשו בה משכבר הימים. ולוח האבן שבקיר, עם הכתובת החקוקה בו, דמם כדרך האבנים.

כעת נוצר קשר ישיר בין דרך המלך בגדה השמאלית ובין הררך שמעבר לנהר, היוצאת מן הרחבה. נעלמה המעבורת הקודרת, אכולת התולעים, ועמה הרפסודאי התמהוני. עמוק מתחת לקמרון האחרון של הגשר נותרו טרשים סחופי חולות על חופי הגדה התלולים, שכל־כך קשה היה לעלות ולרדת בהם, וכל ניסיון לעוברם היה כרוך בהמתנה מעיקה והצטעקויות שווא מגדה אחת אל האחרת. על כל אלה התגברו עתה כבדרך נס, ובכלל זה על מימי הנהר הגחמני. גבוה מעל כל אלה הילכו כעת אנשים כאילו צימחו כנפיים, בעוברים היישר מגדה מוגבהת אחת אל האחרת על גשר ארוך, רחב, איתן ומוצק כהר, שנקישת פרסות הסוסים העלתה בו הד כאילו כולו עשוי לוח אחד של אבן דקה.

נעלמו טחנות המים ובקתות העץ ששימשו בעבר להלנת עוברי אורח. במקומן עמד על תילו מלון האורחים, הקרוואן־סראי, ומספר

הנוסעים שהתאכסנו בו גדל מיום ליום. אל הח'אן היו נכנסים דרך שער רחב מעוצב בקווים הרמוניים, שמשני צדיו חלונות גדולים מסורגים בשבכות שסותתו באבן-סיד, אשר כל אחת מהן עשויה ממקשה אחת. בחצר הרבועה רחבת הידיים היה שפע מקום למטענים וסחורות, וסביבה נערכו שלושים ושישה החדרים על דלתותיהם הפונות אליה. בירכתי הבניין ולרגלי הגבעה שכנו האורות, שלמרכה הפליאה נחצבו אף הן באבן, כאילו נועדו לשמש את סוסי השולטן. מלון אורחים כזה אינו קיים מסרטיבו ועד אדריאנופול. כאן יכול היה כל נוסע לשהות יממה תמימה וליהנות חנים אין כסף ממחסה שסיפק אש ומים לו, למשרתיו ולסוסיו.

כל זה, בדומה לגשר עצמו, היה מפעלו של הוויזר הגדול מחמד-פחה, שלפני למעלה משישים שנה נולד כאן, בכפר סוקולוביצי הרם שמעבר להרים אלה, ובילדותו נחטף כאחד מקבוצת ילרי איכרים סרבים, כדי לגדלם ולחנכם באיסטנבול כחלק מהסדר כופר הדם – האדו-מי-אוגלאן. בהוצאות תחזוקת הקרואן-סראי נשא הווקף²³ שנוסר על-ידי מחמד-פחה, אשר הקצה למטרה זאת כספים שהוחרמו מאחוזות גדולות בשטחי הכיבוש החדשים שבהונגריה.

הגשר והח'אן שמו קץ לקשיים הרבים ולתלאות שקדמו להקמתם. עם הזמן עשוי היה להיעלם הכאב המיוחד שהוויזר נשא בליבו מאז נתקל במעבורת וישגרד הבוסנית: כאב שחור חד, שמפעם לפעם היה פולח את חזהו. ואולם מחמד-פחה לא זכה להשתחרר ממנו וגם לא ליהנות לאורך ימים ממפעלו בווישגרד. זמן קצר לאחר תום העבודות האחרונות, משהחל מלון האורחים לפעול ודבר קיומו של הגשר נודע בעולם, חש מחמד-פחה עוד פעם אחת את מדקרת הכאב השחור החר פולח את חזהו. בפעם האחרונה.

בהיכנסו באחד מימי שישי עם פמלייתו אל המסגר, ניגש אליו דרוויש משוגע לבוש בלויי סחבות וידו פשוטה לנרבה. הוויזר פנה לאחור וציווה על אחד מאנשי פמלייתו להעניק לו נדבה, ואילו הדרוויש שלף משרוול יד ימינו סכין קצבים גדולה ונעץ אותה בכוח

בין צלעות הוויזר. אנשי פמלייתו שיספו את הדרוויש. הוויזר ורוצחו הוציאו את נשמתם ברגע אחד. על מרצפת האבן האפורה שברחבת המסגר היו השניים שדועים עוד רגעים אחדים זה לצדו של זה. הרוצח ההרוג – מגושם, בריא-בשר, בפישוט רגליים וידיים, כאילו נישא עדיין בזעם העוועים שבו הנחית את המכה הרצחנית – ולצדו הוויזר הגדול, בחזה מגולה מתחת לגלימתו הפרומה ובמרחק מה מגופו מוטל הצניף, שהועף מראשו. בשנות חייו האחרונות כחש בשרו וקומתו שחה, פניו כהו ותווייהם התקשחו. ועתה, פרום בגד וגלוי ראש, שותת דם, גופו הקפוץ שקוע בעצמו, נדמה יותר לאיכר קשיש בסוקולוביצי שספג מכות רצח מאשר לרם דרג שנפל חלל, ואשר עד לא מכבר עמד בראש הממלכה הטורקית.

חודשים רבים חלפו עד שהיריעה על רצח הוויזר הגיעה אל הקספה, וגם אז לא כעובדה ברורה וודאית אלא כרכילות הנלחשת בחשאי מפה לאוזן ויש ספק באמיתותה; זאת משום שבממלכה הטורקית נאסר להפיץ ברכים בשורות רעות וסיפורים על אסונות אפילו אם אירעו במדינה שכנה, על אחת כמה וכמה כשמרובר בפורענות שאירעה בממלכתם. ומעבר לכך, איש במקרה זה לא מצא עניין להרבות בדיבורים על מות הוויזר הגדול. סיעת מתנגדיו, שהצליחה לבסוף להפילו, עשתה כמיטב יכולתה לקבור יחד איתו כל זכר חי המתקשר לדמותו. קרובי משפחתו של מחמד-פחה, ועימם יועציו וחסידיו באיסטנבול, לא התנגדו אף הם להמעיט ככל האפשר בדיבורים על הוויזר, שהרי באופן זה גברו סיכוייהם לרצות את השליט החדש ולזכות במחילה על עברם.

ואולם שני המבנים הנאים שהוקמו על הדרינה כבר החלו ממלאים את ייעודם בהשפעה המבורכת שנודעה להם על נתיבי התחבורה ועל שגשוג העיר וסביבתה, והם הוסיפו לממש את תכלית הקמתם בלי קשר לחיים או למתים, לממריאים או לשוקעים. עד מהרה החלה העיירה להתפשט ולגלוש במורד הגבעה לעבר הנהר, בהתכנסה סביב הגשר והקרואן-סראי, שבפי העם נקרא ח'אן האבן.

כך קם הגשר עם הקאפיה שלו וכך התפתחה העיר שצמחה מסביבו. מאז שימש הגשר במשך שלוש מאות שנים ומעלה גורם חשוב בחייהם של תושבי העיר הקטנה, כפי שתואר בקצרה בראשית

²³ מוסד המופקד על ענייני רווחה ודת.

הדברים. דומה היה כי מהות קיומו ומשמעותה טמונות היו בעצם נוכחותו ובקביעותו. קו צלמו הבהיר כחלק ממראה הקספה לא השתנה וגם לא מראה ההרים הסובבים, שפסגותיהם מצטיירות על רקיע השמיים. במהלך השינויים וצמיחתם המהירה של בני-אדם לדורותיהם נותר הגשר כשהיה וכל שינוי לא חל בו, בדומה למי הנהר הזורם מתחת. מטבע הדברים הלך גם הוא והזדקן, אך זאת בטווח זמן רחב פי כמה לא רק ממשיך חייו של אדם אלא גם ממשיך קיומם של דורות רבים, עד שנבצר מן העין האנושית להבחין בהזדקנותו. וכך, אף שלא היה בן-אלמוות נדמה הגשר נצחי, שכן קיצו לא ניתן לחיזוי.

פרק 5

חלפו מאה השנים הראשונות, פרק זמן ארוך בחייהם של בני-תמותה, שהמוות אורב להם ולרבים ממעשי ידיהם, אך אינו מותיר את רישומו על מבנים גדולים שהוקמו על יסודות איתנים. הגשר עם מלון האורחים הסמוך אליו עמדו על תלם והוסיפו לשמש עוברי-אורח כביום הראשון. כך יכלו לחלוף ולעבור להן גם מאה השנים הבאות, ועימן חילופי עונות השנה ובני-אדם לדורותיהם, והמבנים היו מוסיפים להתקיים כאז כן עתה, ואולם מה שלא יכול היה לשנות הזמן, חולל שינוי שחל בנסיבות דחוקות ובלתי-צפויות.

בימים ההם, בשלהי המאה השבע-עשרה, היו אנשים בכוסניה מרבים לשיר, לדבר ולהתלחש על גורלה של הונגריה, שהצבא הטורקי החל לפנותה לאחר כיבוש שארך כמאה שנים. רבים מבעלי האחוזות הבוסניים, שבמהלך קרבות הנסיגה הללו הגנו על האחוזות ההונגריות שהיו בבעלותם, עצמותיהם נותרו טמונות באדמת הונגריה. אפשר לומר כי מזלם של אלה שפר לעומת בעלי אחוזות שחזרו משם בעירום ובחוסר כול למולדתם הבוסנית, שם ציפו להם כברת אדמה עלובה וחיי עוני ומחסור, לאחר חיי הרווחה האדנותיים שניהלו באחוזותיהם שבהונגריה. הד רחוק וקלוש של אירועים אלה הגיע גם לכאן, אך איש לא העלה בדעתו כי להונגריה, הארץ הנזכרת בשירים, עשוי להיות קשר כלשהו לחיים היומיומיים המתנהלים בקספה. ובכל-זאת, כך היה. עם נסיגת הטורקים מהונגריה אבדו לבוסנים כל אחוזותיהם שמחוץ לגבולות הממלכה, ובכלל זה אחוזות הווקף, שמרווחיהן התקיים גם מלון האורחים בווישגראד.

תושבי הקספה ועוברי האורח שהסתייעו כבר מאה שנים במלון האורחים והתייחסו אליו כאל חלק מעולמם לא נתנו את דעתם על מקור הכסף ששימש למימון שירותיו. המלון שימש את כולם, והם ניצלו אותו כאילן נושא פרי על אם הדרך שאינו שייך לאיש והכול נהנים מפריו. היו ממלמלים מוכנית תפילה לעילוי נשמת הווזיר, ולא

העלו כלל בדעתם כי הוויר מת זה כבר מאה שנים, כשם שלא שאלו את עצמם מי שומר ומגן כיום על אדמות הממלכה והווקף. מי יכול היה להעלות על דעתו שדברים כה רחוקים קשורים אלה באלה לבלי הפרד? משום כך בתחילה איש לא הבחין בעובדה שההכנסות הפסיקו להגיע. המשרתים המשיכו בעבודתם והח'אן הוסיף לשרת את העובדים ושבים בדרכים כמימים ימימה. הכול חשבו שהכספים מתעכבים, כפי שקרה לא פעם גם לפני-לכן. ואולם חודשים ושנים חלפו והכסף לא הגיע. המשרתים עזבו את המקום. מנהל הווקף המקומי בעת ההיא, דאוד-חוג'ה מוט'אלין²⁴ (כינוי שהדביקו לו בתוקף תפקידו והוא דבק בו כשם משפחה)²⁴ פנה לכל גורם אפשרי, אך לא זכה למענה. אורחי הח'אן הנהיגו שירות עצמי והיו מנקים את המלון ככל שהיה חיוני להם ולבהמתם, אך בעוזבם הותירו לבאים אחריהם לטפל באי-הסדר והזוהמה, כפי שעשו הם בבואם למקום, וכך הותיר כל אורח נוסף בצאתו שכבת לכלוך נוספת על זו שמצא בבואו.

דאוד-חוג'ה עשה כמיטב יכולתו להציל את הח'אן ולהבטיח את המשך קיומו. תחילה השקיע בו את כספו הפרטי ולאחר-מכן לוהה כסף מקרובי משפחתו. כך משנה לשנה היה קושר קצוות ושוקר כמיטב יכולתו על תחזוקת הבניין יקר הערך. לאלה שביקרו אותו וטענו נגדו על מאמציו חסרי התוחלת לשמר דבר שאין לו סיכוי להמשיך ולהתקיים, היה עונה שכספו מושקע היטב, שהרי לאלוהים הוא מלווה אותו ובתפקידו כמוט'אלין ונאמן הבית הוא האחרון הרשאי לזנוח מוסד שכנראה כולם כבר הפנו לו עורף.

איש חכם וירא אלוהים זה, העיקש והדבק במשימה, שאת זכרו נצרה הקספה במשך זמן רב, לא נתן לכל שיקול זר להניאו ממאמציו חסרי התוחלת. במסירותו הבלתי-נלאית הסכין זה מכבר עם הידיעה כי גורלנו עלי אדמות מסתכם במערכה שאנו מנהלים נגד הקלקול, המוות וההיכחדות, וכי האדם נדרש לעמוד במאבק זה גם כאשר הוא חסר תוחלת. ובשבתו בפתח הח'אן שהלך ונמוג לנגד עיניו, היה עונה לאלה שניסו להניאו או שריחמו עליו:

"אין מה לרחם עלי. הרי כולנו מתים פעם אחת, להבדיל מגדולי העולם, שמתים פעמיים: פעם כשהם מסתלקים ופעם כשמפעלים נחרב."

בזקנתו, כשנבצר ממנו לשלם לשכירים, היה מנכש בעצמו את העשבים השוטים שצמחו פרא סביב הח'אן ומבצע כמו יריו תיקונים שוטפים בבניין. כך מצא באחד הימים את מותו, כשטיפס על הגג לתקן רעף סדוק. אך טבעי היה שיהיה זה מעל לכוחותיו של חוג'ה מקומי לקיים בכוחות עצמו את מה שהוקם על-ידי הווזיר הגדול ואשר בנסיבות האירועים ההיסטוריים נידון להיעלם מן העולם.

אחרי מותו של דאוד-חוג'ה ירד הח'אן פלאים. סימני ההידרדרות ניכרו בכל מקום. תעלות הביוב נסתמו וצחנה עלתה מהן, מהגג דלפו מי הגשם, רוח פרצים חדרה מהחלונות והדלתות והאורות שקעו ברפש ומלאו עשבים שוטים. לעומת זאת מבחוץ לא חל שינוי במראה בניין האבן המרהיב, שניצב על תלו שלו והדרור כאילו שום סכנה אינה מרחפת עליו. החלונות המקומרים הגדולים שבקומת הקרקע, בסורגיהם הענוגים, על מלאכת המחשבת שהושקעה בגילוף קשתות האבן הרכה, המקיפות אותם, השקיפו על העולם בשלווה גמורה. ואולם בחלונות הפשוטים שבקומה העליונה כבר ניכרו סימני העליבות, ההזנחה ואי-הסדר ששררו בתוך המבנה. נוסעים החלו מדירים את רגליהם מהח'אן, או שהעדיפו ללון במלון אוסטמזיין²⁵ שבעיר תמורת תשלום. אורחי הקרוואן-סראי פחתו והלכו, אף שכתשלום נדרשו רק לומר תפילה לנשמת הווזיר. משנתברר לבסוף כי שום כסף לא יגיע עוד וכי איש לא יקבל על עצמו את הדאגה למפעלו של הווזיר, משכו הכול את ידם מהקרוואן-סראי, לרבות המוטווליה החדש. מלון האורחים נותר שומם ללא נפש חיה, נתון לקלקול והרס ככל בניין שאיש אינו דר בו ושאין דואג לצרכיו. מסביבו צמחו עשבים שוטים, קוצים וברקנים, עורבים החלו לקנן בגגו ולהקותיהם היו עטות עליו בצרחות רמות.

וכך, בטרם עת ושלא כצפוי (למראית העין דברים כאלה מתרחשים שלא כצפוי) נזנח מלון האבן שהקים הווזיר והחל נחרב ומתפורר.

ואולם, אם בכורח הנסיבות הייתודיות נגזר על הקרוואן-סראי שלא למלא את ייעודו לאורך ימים ולשקוע בטרם עת, הרי הגשר, שלא

²⁴ מוט'אלין – מנהל נכס: הווקף.

נזקק להשגחה או טיפול, נשאר איתן על עומדו, קושר בין שתי הגדות ומשמש מעבר לחי ולדומם, כפי שהיה מיום חנוכתו.

ציפורים קיננו בקירותיו, ובסדקים הסמויים שהזמן פער באבניו צמחו אניצי עשב דקים. אבן הבניין הצהבהבה, הנקבובית, התקשתה בהשפעת חילופי הרכיבות והחום; משבי רוח שעלו מהנהר חבטו בה מכל עבריה, מי הגשם שטפו אותה ולהט השמש הצחיח אותה, עד שבמרוצת הזמן לבשה גוון לבנבן כגוויל לאור היום ובחושך זהרה כמוארת מבפנים. השיטפונות העזים התכופים, שהיוו מקור סכנה תמיד לעיירה, לא יכלו לגשר. הם חזרו ונשנו מדי שנה, באביב ובסתיו, אך על-פירוב לא סיכנו באופן גורלי את הרובע הסמוך לנהר. מדי שנה גאתה הדרינה לפחות פעמיים, מימיה נעכרו ובשאונו גדול היו נושאים עימם דרך קימורי הגשר חלקי גדרות שנעקרו מהשדות, גזעי עצים, שכבת עלווה כהה וענפים שנתלשו מעירות ההרים הסמוכים. בעיירה היו מי השיטפון הורסים חצרות, בוסתנים ומחסנים בקרבת הנהר. בכך היה תם הנזק. ואולם אחת לעשרים עד שלושים שנה היו שיטפונות אדירים פוקדים את העיירה, ואלה נותרו שמורים בזיכרון הבריות ובדומה למרידות או מלחמות היה מועד התרחשותם משמש לציון הספירה שלפיה חושב גילו של בניין או משך חייו של אדם. ("כחמש-שש שנים מהשיטפון הגדול", "בזמן השיטפון הגדול").

לאחר שיטפונות עזים כאלה נותרו על כנם דק מעט מזעיר מנכסיה צמודי הקרקע של העיירה שנמצאו במחציתה המישורית הגדולה השרועה על לשון האדמה החולית שבין נהרות הדרינה והרזאב. שיטפון בשיעור – "השיטפון הגדול" – גרם לעיר לסגת בכמה שנים אחורה, ולתושביה שחוו אותו להעביר את שארית ימיהם בתיקון נזקי החורבן שהותיר אחריו. עד סוף ימיהם עדיין היו מעלים בשיחותיהם את זכר הבלהות של אותו ליל סתיו, כשניסו בגשם קר וברוח עוועים לאור פנסים ספורים לפנות איש איש את הסחורה מחנותו, להעלותה אל המיידאן ומשם אל בתייהם ומחסניהם של זרים. כשהשקיפו בבוקר העכור שלמחרת מן הגבעה מטה על העיירה, שאהבו והוקירו אותה יותר ממה שידעו, התבוננו במי הקצף הדלוחים השוצפים ברחובות

ומציפים את גגות הבתים ותולשים מהם בקול נפץ קורה אחר קורה, והיו מנסים לנתש ביתו של מי עורדו עומד על תלו.

בימי חג המולד או בלילות הרמדאן היו בעלי בתים לבני שיער, כבדי תנועה ואחוזי ראגה ניעורים לחיים ומצטרפים לשיחה על "השיטפון הגדול", הקשה מכל האירועים שחוו. ממרחק של כחמש-עשרה או עשרים שנה, שבמהלכן קוממו הריסות ושיקמו בתים, נראה להם "השיטפון הגדול" כמאורע מחריד וכביר ועם זאת קרוב ויקר ללב. הוא קשר ברחשי קרבה את בני זמנו המחמעטים, שהרי אין דבר המאחד בני-אדם כאסון משותף שהצליחו לשרוד אותו. זכר הפודענות הגדולה שחוו עורר בהם רגש עז של שותפות גורל. לכן אהבו כל-כך להעלות בזיכרונם את הקשה במכות שהחיים הנחיתו עליהם, ומצאו בכך סיפוק שצעירים התקשו להבינו. זיכרונותיהם היו בלתי-נדלים והם לא נלאו לחזור ולספרם, כשהם משלימים איש את דעהו ומזכירים זה לזה פרטים נשכחים. הם היו מציצים איש באישונו עיניו המצהיבות של רעהו הזקן ורואים שם את אשר הצעירים לא יכלו להעלות בדעתם; מתבשמים מדברי עצמם הטביעו את דאגות יומם בזיכרונותיהם על דאגתם הגדולה מכול משכבר הימים, שממנה יצאו בשלום.

כך ישבו בחדרי בתייהם המוסקים, שפעם הוצפו בשיטפון, ונהנו לתאר בפעם המאה מראות טרגיים או מרגשים במיוחד. וככל שהחזיון היה קשה ומעיק, כך היה הסיפור מענג יותר. מבעד לעשן הטבק או כוסית יין שרף רך, היה הדמיון המתעורר ממרחק הזמן משנה לעתים קרובות את פרטי הדברים, מעצים את המראות ומשלים פרטים, ואולם איש מהם לא הבחין בכך וכל אחד מהם יכול היה להישבע שבדיוק כך היה הדבר, שכן בלי משים היו כולם שותפים להאדרתו.

באופן זה נמצאו תמיד עוד כמה זקנים ש"השיטפון הגדול" האחרון היה שמור בזיכרונם ועליו יכלו לדבר ביניהם בכל עת, כשהם חוזרים ומדגישים באוזני הצעירים שאין עוד אסונות כאלה שאירעו בעבר, אך גם כל הטובה והברכה שידעו בימים ההם איננה עוד.

אחד מהשיטפונות הגדולים ביותר, שאירע בשנה האחרונה במאה השמונה-עשרה, נשמר בזיכרון הבריות לאורך זמן ועליו היו מרבים לדבר.

בדור ההוא, כפי שסיפרו לימים זקני העיר, כמעט שלא היה אדם שזכר היטב את השיטפון הגדול הקודם, ובכל זאת כולם בימי סתיו גשומים אלה היו מודעים לסכנה הנשקפת מן המים, שהם "אויב איום ונורא". ביום המיועד פונו מחסנים שהיו בקרבת הנהר, ובלילה, פנסים בידיהם, סיירו אנשים לאורך החוף וצותתו לרחשי המים, כי הזקנים טענו שעל-פי שאון הזרם אפשר לדעת אם יהיה זה שיטפון שכיח, אחד מאלה הפוקדים את הקספה מדי שנה ואינם גורמים לנזקים משמעותיים, או שיהיה חלילה אחד מן הנדירים, למזלם, שמציפים את הגשר והעיר וסוחפים כל מבנה בלתי-יציב שלא הוקם על יסודות איתנים. למחרת נוכחו לדעת כי מי הדרינה לא גאו ובלילה הבא, עיפים מליל השימורים שהתרגש עליהם אמש, שקעו התושבים בתדרמה עמוקה. וכך אידע שהמים הערימו עליהם. כלילה ההוא גאה הרזאב בעוצמה שכמותה לא נודעה שנים רבות, ומימיו הגועשים, הבלולים במשקעי טין אדום, סכרו את פי הדרינה וחסמו את זרמה. על העיר סגרו שני הנהרות גם יחד.

באורוותו של סוליאגה אוסמנג'ין, מוסלמי מעשירי העיר, עמד סוס ערבי טהור גזע, יקר ערך ויפה להפליא. כשהחלו מי הדרינה החסומים לגאות, כשעתיים לפני שנחשוליה הציפו את הסמטאות, החל הסוס צונף בקול ולא חדל עד שהעיר משנתם את המשרתים ואת בעל הבית, שהוציאוהו מאורוותו הסמוכה לנהר. כך ניעודו דוב תושבי העיר משנתם. בגשם קר וברוח זלעפות של ליל אוקטובר אפל החלו אנשים לברוח ולהציל כל מה שניתן. לבושים למחצה בוססו עד ברכיהם במים, נושאים על גבם ילדים בוכים שהוחרדו משנתם. קול הבהמות עלה בגעיייה מבוהלת. בזה אחר זה נשמעו גזעי עץ ופקעות שורשים שהדרינה גררה מן היערות המוצפים, מוטחים בקול נפץ עמום אל עמורי גשר האבן.

החלונות מוארים ואורות קלושים של פנסים ריצדו באפלה בלי הרף. כל הבתים היו פתוחים לקלוט את הפליטים המבוהלים, הרטובים עד לשד עצמותיהם, נושאים את ילדיהם ואוחזים בצרור

פריטים חיוניים. במחסנים הובערה אש, ולצדה התייבשו אנשים שהבית היה צר מלהכילם.

לאחר שהאנשים מוקמו בבתיים, מוסלמים בבתי המוסלמים, נוצרים ויהודים בבתי הנוצרים, התכנסו נכבדי העיר בחדר ההסבה הגדול שבקומת הקרקע בבית האדן-יריקסטאן. רטובים ומותשים ישבו כאן חברי מועצת העיר ומוכתרי השכונות, לאחר שטרחו להזעיק את כל התושבים ולמצוא להם מקום מקלט. מוסלמים, נוצרים ויהודים הסבו יחריו. כוחם של איתני הטבע וכובד האסון המשותף פעלו לקירוב הלבבות ולפחות למשך ערב זה גישדו על התהום הפעורה בין עדות ודתות, ובמיוחד בין הראיגה לבין הטורקים. סוליאגה אוסמנג'ין, הסוחר פטר בוג'נוביץ', מוֹרְדוֹ פֶּאפּוֹ, האב מיכאילו, כומר חסון, שתקן ושנון, מולא איסקוט, החוג'ה של וישגראד השמן והרציני, ואליאס לוי המכונה האדון-ליאצ'ו, רבה של הקהילה היהודית, ששמו נודע לתהילה מחוץ לתחומי הקספה בזכות כושר השיפוט שלו ופתיחותו הטבעית. במקום נכחו עוד כעשרה מנכבדי המקום, בני שלוש הדתות, שהסבו בצוותא. כולם היו דטובים, חיוורים, שרירי לסתותיהם מתוחים, אף כי למראית עין נראו שלווים. הם ישבו, עישנו ושוחחו על מאמצי ההצלה שנעשו ועל מה שנוטר עוד לעשות. מדי רגע היו צעירים נוטפי מים נבנסים פנימה כדי לבשר כל אחד מאזורו שכל נפש חיה שמצאו הועלתה על המיידאן והעירה, שלאנשים נמצא מקום בבתי הטורקים והנוצרים וכי למטה מוסיפים המים לגאות ומציפים את הסמטאות בזו אחר זו.

הלילה חלף לאיטו ועם זאת נדמה עצום דרב וכמו גואה בלי הרף, בדומה למים הגואים מתחת. הקפה והי"ש החלו להחיות את נפשם של הנכבדים. חוג חמים וצר הלך ונוצר, כמין הווייה חדשה, שזורה מן הממשות אף כי בלתי-ממשית כשלעצמה, שאינה מה שהיה אתמול ולא מה שיהיה מחר; כעין אי חולף בתוך זרם הזמן. התפתחה שיחה שכמו על-פי הסכם דומם שינתה כיוון. הם נמנעו מכל דיבור על שיטפונות קודמים, המופדים להם רק מן הסיפורים, ושוחחו על דברים אחרים שאין להם שום קשר לשיטפון הנוכחי ולאסון המתרחש בעצם אותו רגע.

אנשים נואשים מתאמצים נואשות לשמור על חזות רגועה ולהפגין שוויון־נפש עד כדי קלות־ראש. על־פי מעין הסכם חשאי שיסודו באמונה תפלה ובכללים לא־כתובים אך מקודשים של נימוסים והליכות שמשלו בהם מקדמת־דנא, דאה כל אחד מהם מחובתו להתאמץ ככל יכולתו בשעה זו להסתיר לפחות למראית עין את דאגתו וחרדתו נוכח האסון שאינו בשליטחו ולדבר בנימה מבודחת על דברים רחוקים.

ואולם בדיוק כשהמסובים החלו נרגעים מעט ומוצאים בשיחתם קורטוב של מרגוע ומקור להחלפת כוחות שיזדקקו להם ביום המחרת, הגיעו אנשים ועימם הסוחר הצעיר קֶסְטָה פארנאן, רטוב עד לשר עצמותיו, רגליו מכוסות בוך עד לכרכיים ומכנסיו רפויים. מסוננור ונבוכ מחמת האור והאנשים הרבים, השפיל מבטו ובכף ידו מחה את המים שזלגו על פניו. פיגו לו מקום וכיבדוהו בכוסית יי־ש, שירו התקשתה לקרבה אל שפתיו. כל גופו רעד. לחישה חלפה בקהל הנאספים, כי רצה לקפוץ אל זרם המים האפל שניגר כעת למטה על הגדה החולית, היישר מעל למקום שבו *היו* אסמיו ומבשלות השיכר שלו.

היה זה אדם צעיר, שלפני כעשרים שנה הובא לקֶסְטָה כשוליה, ולימים נשא אישה מבית אמיר ועד מהרה הצליח בעסקיו. בן איכרים זה, שתוך שנים ספורות והורות למספר מהלכים נועזים, חפים מנקיפות מצפון, הצליח להתעשר בבת־אחת והשיג פתאום רבים מעשירי הסוחרים, לא הורגל לשאת בהפסדים ולא היה מסוגל להתמודד עם אסון ואוברן. גם בסתיו ההוא קנה שזיפים ואגוזים בכמות עצומה ובהוצאה שעלתה פי כמה על משאביו, במחשבה כי בחורף יקבע הוא את מחירי האגוזים והשזיפים היבשים וכך יפרע את חובו ויזכה ברווח נאה, כפי שהצליח אשתקד. עתה חרב עליו עולמו. לנאספים נדרשה שהות נוספת להפיג את הרושם שמראה האיש האבוד הותיר על כולם. שהרי כולם נפגעו על־ידי השיטפון, מי פחות ומי יותר, ורק מידת הנימוס שראו עצמם מחויבים לו סייעה להם לשמור על איפוק רב יותר משהפגין הבחור, שלא היה בן המקום.

שוב הטו המבוגרים והנכבדים את השיחה לדברים של מה־בכך ולסיפורים על ימים עברו, שלא היה להם שום קשר לאסון הנוכחי שכינס אותם עתה יחד כאחים לצרה והקיפם מכל העברים.

בעודם לוגמים יי־ש חם, העלו בסיפוריהם דמויות מדהימות וזיכרונות על תמהונים למיניהם ואידועים מוזרים ומשעשעים מן העבר. ראשי המדברים היו האב מיכאילו והאדוני־ליאצ'ין. כשנגעה שיחתם בלי משים ב"שיטפונות הגדולים" הקודמים, הזכירו דק דברים קלי ערך ומבדחים, בציינם שכך נראו כעבור שנים רבות, כאילו ביקשו בסיפוריהם להתדיים כנגד השיטפון הנוכחי ולכשפו. הם סיפרו על האב יובאן, כומר מקומי שבני קהילתו דיברו בשבחו כעל אדם טוב אך "ביש מזל" שהאל אינו שועה לתפילתו.

בקץ, בעיתות בצורת, שלעתים קרובות השחיתה את כל היבולים, היה האב יובאן עורך לשווא את הטקס המסורתי ונושא תפילה לַרְדֵּת הגשם, טקס שלאחריו היו בדרך־כלל החום ונזקי הבצורת מתגברים. כאשר בסופו של קיץ שחון אחד התחילה הדרינה לגאות ולאיים בשיטפון כולל, יצא האב יובאן אל החוף, כינס אנשים והחל נושא תפילה שהגשם ייפסק והגאות תשכן. בחור בשם יוקיץ, שתיין ובטלן, שהבין מניסיון העבר שאלוהים שולח בדרך־כלל את ההיפך ממה שהאב יובאן מבקש בתפילותיו, צעק אז בקול רם:

"לא את התפילה הזאת, אבי, אלא את ההיא, של הקיץ, תשמיע את תפילת הגשם, שהמים ירדו!"

איסמט אפנדי השמן והמרושן סיפר שוב על אבותיו ועל מאבקם בשיטפון. איך יצאו פעם, בעת אחר השיטפונות הקודמים, שני חוגיות מווישגראד כדי לערוך את ה"דֹבָה", תפילה מיוחדת נגד הפורענות הצפויה. ביתו של אחר מהם, שנמצא בשיפולי הקֶסְטָה, היה מאוים על־ידי השיטפון, ובית חברו היה על ההר, לשם לא יכלו המים להגיע. ראשון התפלל החוג'ה מההר, אך המים לא נטו לסגת. צועני מקומי, שביתו כבר החל שוקע במים, צעק אז:

"מה איתכם, אנשים, תביאו את החוג'ה מהשוק, שהבית שלו מוצף כמו שלנו. אתם לא רואים שההוא מההר לא מתפלל בלב שלם?"

האדווייליאציו, סמוק פנים ומחוץ, שתלתלי השיבה השופעים שלו בצבצו מתחת לתרבוש השטוח להפליא שחבש, צחק על כל אלה וקרא אל הכומר והחוגיה:

"אל תזכירו יותר מדי תפילות להפסקת השיטפון, אם אינכם רוצים שיגרשו החוצה את שלושתנו לעמוד בגשם השוטף ולהשביע את המים בתפילות."

כך הלכו הסיפורים ונשזרו אלה באלה, חסרי חשיבות כשלעצמם ובלתי־מובנים לאדם זר, אך משמעותיים להם ולבני דורם. בעיקרם היו אלה זיכרונות תמימים וקרובים לליבם על חייהם בעיר הזאת, היפים, החד־גוניים והקשים; על דברים בשכבר הימים, שאף כי שינוי חל בהם, היו קשורים קשר הדוק לחייהם ועם זאת הם רחוקים מן הדרמה הלילית שכינסה אותם לשהות משותפת הזויה זו. כך הם התחשלו, האנשים נשואי הפנים האלה, שהורגלו מילדותם לכל פגע ומחסור, מתגברים על מועקת ליל "השיטפון הגדול" ומגייסים את תעצומות נפשם להמשיך ולהתברך נוכח הפורענות המתרגשת ובאה עליהם, כמי שמנסים להערים על מצוקה שידוע שאין מנוס ממנה.

אך עמוק בנפשם היו כולם נתונים לדאגה קשה, ומתחת לחזות המבודחת שהפגינו נוכח פני האסון רחשה בליבם ראגת המחר, וכל אחד מהם לא חדל להטות אוזנו לשאון המים ולרוח המשתוללת למטה בקספה, שם נותרו כל רכושו וקנייניו. למחרת היום, לאחר ליל השימורים צפו מהמיידאן על המישור מתחת, שם היו בתיהם שקועים במים, מהם עד מחצית קומתם ומהם עד פרופי הגגות. ביום ההוא ראו בפעם הראשונה והאחרונה בחייהם את הקספה בלי הגשר. גובה המים עלה בעשרה מטרים והגשר הוצף כולו, עד שקמרוניו הרחבים הגבוהים נעלמו כליל מן העין והמים נשפכו מעל לגשר שנעלם תחתם. רק מקום הקאפיה המוגבה הזדקק כעין מפל קטן מעל למים העכורים ששטפו אותו.

כעבור יומיים ידרו המים במהירות, השמיים התבהרו והשמש זרחה ועלתה שופעת אור כפי שקורה בחבל ארץ זה בכמה ימי אוקטובר. בתוך הצחות הזאת היה מראה העיר מבעית ועצוב. בקתותיהם של הצוענים ודלת העם שבחוף נטו בכיוון הזרם, רבות מהן עקורות גג, ונראו כשלדים לאחר ששכבות הסיר והחומר נשרו מהן וחשפו את

המקלעות השחורות של נצרי־ערבה עליהן הודבקו. בחצרות המגודרות של בתי האזרחים נפערו חלונות מנופצים, שפס בוץ אדום המוטבע על כל אחד מהם מסמן עד איזה גובה הגיעו המים. אודות ורפתות נסחפו, אסמים ושקתות נהפכו על פיהם. בחנויות הנמוכות הגיע הבוץ עד לברכיים, ובתוכו צפה כל הסחורה שנבצר לפנותה בעוד מועד. בסמטאות נתקעו עצים שלמים שהמים נשאו איתם אי־משם, לצד פגריהן הצבים של בהמות שטבעו.

זו הייתה עירם, שאליה היו אמורים לרדת עתה ולהמשיך בחייהם. אבל בין הגדות הסחופות, מעל למים העכורים שהוסיפו לגעוש, ניצב הגשר, צחור וחף מדופי לאור השמש. המים הגיעו עדיין עד מחצית גובה העמודים והוא נראה כנטוי מעל מעין נהר אחר, עמוק מזה הזורם תחתיו כל ימות השנה. על פני השטח נעדרו שכבות טיט שהתייבשו ונקדרו בשמש, ועל הקאפיה נתגבבה שכבה גדולה של סבכי ענפים ושאר משקעי נהר שנבלמו שם, אך כל אלה לא שינו במאום את מראהו. הגשר היה המבנה היחיד שעבר את השיטפון ללא פגע ויצא ממנו שלם כשהיה.

העיר כולה התגייסה לעמל הפרנסה ולתיקון הנזקים, ולאיש לא היה פנאי להרהר במשמעות הרבר, אך בעורם עוסקים בענייניהם בעיד רעת המזל שכל תושביה ניזוקו בשיטפון ששינה את פניה, ידע כל אחד מהם כי יש בחייו דבר־מה העומד בפני איתני הטבע, וכי הודות לצורתו המתואמת באופן עילאי ולכוחה הסמוי של תבונת יסודותיו הוא גובר על כל פורענות ויוצא ממנה שלם ובלתי־מנוצח.

לאחר השיטפון בא על העיר חורף קשה. כל אשר נאסף בחצרות ובאסמים – קורות עצים, תבואה ותבן – נסחף ואבר בשיטפון. צריך היה לתקן בתים, אודות וגדרות ולהשיג בהקפה סחורה חדשה תחת זו שנשחתה במחסנים ובחנויות. קוסטה באראנאץ, שנפגע קשה מכולם בגלל הסתכנותו המופלגת בעסק השזיפים, לא שרד את החורף: האיש מת מצער וכלימה. במותו הניח אחריו יתומים רכים בשנים וחובות לא גדולים בכל כפרי הסביבה. בעיר זכרו אותו כאדם שלקח על עצמו יותר משהיה בכוחו לשאת.

ואולם כבר בקיץ הבא החל זכר השיטפון משתרש בלב הקשישים, שם יוסיף לקנן לאורך בל הימים, בעור הצעירים ישבו על אבן

הקאפיה הלבנה החלקה, ידברו וישירו ומי הנהר זורמים עמוק מתחתם ומלווים בהמיתם את קול שירתם. השכחה ממציאה מרפא לכול, ואין דרך שכחה יפה מן השיר, כי בשיר אדם זוכר רק מה שאהוב עליו.

כך בין שמיים, נהר והרים, גרלו על הקאפיה דורות שלמדו לא לבכות יותר מדי על מה שאבד לבלי שוב במים העכורים. פה חלחלה אליהם תורת החיים הלא-מודעת של הקספה: שהחיים הם פלא בלתי-נתפס – בעורם מתבזבזים ומתכלים בלי הרף הם גם מאריכים ימים ושרירים וקיימים "כמו הגשר על הדינה".

פרק 6

מלבד השיטפונות היו גורמים נוספים שהתנכלו לגשר ולקאפיה, ואלה נבעו מהשתלשלות המאורעות וממהלכם של מאבקים בין בני-אדם. ואולם גורמים אלה היו עשויים לפגוע בגשר או להסב לו נזק ממשי עור פחות משיכלו לו נחשולי המים.

בראשית המאה התשע-עשרה פרץ בסרביה מרד. וישגרד, השוכנת על הגבול בין בוסניה לסרביה, קיימה מאז ומתמיד קשר בלתי-אמצעי וקבוע עם כל מה שהתחולל בסרביה, והייתה מחוברת אליה "כמו הציפורן לבשר". כל מה שהתרחש באזור וישגרד – בצורת, מגפה, מעשי אלימות או התקוממות – לא התקבל בשוויון-נפש בחבל אוניצה הסרבי, וכך גם להיפך. אלא שבתחילה נראה המרד בסרביה רחוק ונטול חשיבות; רחוק, שכן התחולל בצרה השני של פחוות²⁵ כלגרד, ונטול חשיבות, שהרי בשמועות על התקוממות לא היה כל חירוש. מאז קיומה של הממלכה הטורקית לא חדלו להתקומם נגדה, כי אין שלטון ללא מרידות וקנוניות, כשם שאין רכוש ללא דאגה והפסד. ואולם עם הזמן החלה ההתקוממות בסרביה מחלחלת יותר ויותר אל חיי חבל בוסניה כולו, ובמיוחד אל חייה של קספה זו, השוכנת כמהלך שעת אחת מהגבול.

ככל שהתלקח המרד בסרביה, כן רבו התביעות אל הטורקים הבוסנים לגייס אנשים לצבא הטורקי ולדאוג לצידום ולכלכלתם. חלק ניכר מהחילות וכלי הרכב שנשלחו לסרביה עברו דרך הקספה. הדבר היה כרוך בהוצאות, בקשיים ובסיכונים לטורקים, אך במיוחד סבלו מכך הסרבים, שבשנים אלה נחשדו, נרדפו ונקנסו יותר מאי-פעם. המרד הלך והתפשט עד שבאחת מעונות הקיץ הגיע גם למחוזות אלה. בעוקפם את אוניצה, הגיעו המודדים עד למרחק של כמהלך

²⁵ פחוות – תחום שלטוני של הפחה.

שעתיים מהקספה. שם, בולטובו, ירו בתותח והחריבו את מבצר לוטרינג ובכפר צ'רנצ'יץ העלו באש את בתי הטורקים. בקספה נמצאו טורקים וסרכים שטענו כי במו אוזניהם שמעו את רעם "תותח קרג'ורג'ה"²⁶ (הרגשות בכל צד היו, כמובן, מנוגדים). ואולם, גם אם יכלה להיות מחלוקת בשאלה, אם אמנם נשמע בקספה קול ירי תותחיהם של המורדים הסרכים, שהרי לא פעם אדם מרמה לשמוע דבר שממנו הוא פוחד או שאליו הוא מייחל, לא היה כל מקום לספק ביחס למדורות האש שהמורדים הדליקו בלילות על רמת הפאנוס החשופה והתלולה שבין ג'לטובו וגוסטיליה. שבמבט מהקספה אפשר לספור את האורנים הגדולים הבורדים הנטועים בה. משואות האש נראו היטב ונצפו בעין כוחנת על-ידי הטורקים והסרכים, אף ששני הצדדים העמידו פנים שאינם מבחינים בהן. מאחורי החלונות המואפלים או ממעבה הגנים החשוכים ליוו אלה גם אלה את המשואות המתנועעות, הנדלקות וכבות. (נשי הנוצרים הצטלבו בחשכה ובכו מהתרגשות לא מובנת, ומשואות האש השתברו בדמעותיהן בדומה לשלהבות הקסומות שניגרו פעם על קבר אריסאב, כפי שנגלו לפני כמעט שלוש-מאות שנה מבעד לדמעות עיניהן של הרב-סכתות שלהן, מאותו מקום שעל המיידאן).

מדורות האש הורטטות באורותיהן הלא-אחידים, הפזורות על רקע ליל הקיץ החשוך שהשמיים מתמוזגים בו עם קו ההר, נראו לסרכים כעין מערכת חדשה של גלגל המזלות, שהיו להוטים לקרוא בה בשורות חרשות ולהתנבא ביחס לגורלם ולמאורעות הצפויים. הטורקים רימו לראות בה ים של אש שגליו הראשונים מתפשטים אי-שם על פני סרביה ונחשוליו לוחכים גם את מורדות ההרים הסוגרים על הקספה. בלילות קיץ אלה היו ייחוליהם ותפילותיהם של

²⁶ קרג'ורג'ה פטרוביץ' (1752-1817) היה מנהיג המרד הסרבי הראשון. את שמו - ג'ורג'ה השתור - קיבל על-פי גון פניו הכהה. בצעירותו, בשל הריגת טורקי, נמלט והצטרף להיירוקים. ב-1806 נכנע חיל המצב הטורקי שבבלגראד בפני הסרכים המורדים בהנהגתו, אבל הטורקים תזדו והשתלטו על העיר ב-1813. עד 1862 היתה המצודה של בלגראד ומורד הרנובה, שהיה מאוכלס בטורקים, תחת שליטה טורקית, בעוד שהעיר העליונה, על האוכלוסייה הסרבית שלה, היתה תחת שליטה סרבית. ב-1842 נעשתה בלגראד לעיר הבירה של סרביה.

שני הצדדים ממוקרים באבוקות הדולקות, אף כי משאלות כל אחד מהם פנו בכיוון נגדי. הסרכים התפללו לאלוהים שהתקווה החשאית שטיפחו בליבם תתפשט עם אש הישועה הזאת ותגיע גם להרים אלה, ואילו הטורקים התפללו לאלוהים לעצור את הלהבות, לחסום אותן ולכבותן, כדי לסכל את כוונות המורדים הכופרים ולהשיב את הסדר הישן והטוב השורר בחסות דת האמת. הלילות מלאו לחישות חיישניות נלהבות, שהעלו נחשולי תשוקות וחלומות נועזים מהולים במחשבות ותוכניות מרחיקות לכת, שנכרכו יחריו בחשכה הכחולה שרָחפה מעל לקספה. משהאיר יום המחרת היו הטורקים והסרכים יוצאים לעסוק בענייניהם, נפגשים בפנים כבויות ונטולות הבעה ומברכים זה את זה לשלום כשהם מחליפים ביניהם רברי נימוס מקובלים שהיו שגורים עליהם מימים ימימה ואפשרו להם לנהל משאים ומתנים שהיו חיוניים להתנהלותם יחד במקום, אך עכרו מאיש לאיש כמטבע מזויף.

וכך, כאשר זמן-מה אחרי יום איליה הקדוש רעכו המשואות על הפאנוס והמורדים נסוגו ממחוז אוז'יצה, שוב לא גילה איש משני הצדדים את רגשותיו. אך קשה יהיה לומר מה בעצם התחולל בסתר ליבו של כל צד. הטורקים שמחו לראות את המרד מתרחק וקיוו שידעך כליל ויתפוגג כמו כל מזימות הרשעים שאין אלוהים בליבם. אלא ששביעות רצונם לא הייתה שלמה, כי התקשו לשכוח את הסכנה שהייתה קרובה כל-כך. עור זמן רב דימו רבים מהם לראות את משואות האש, שהצטיתו בעיניהם כגיצים רושפים הנפרשים על כל ההרים הסובבים, או שלאוזניהם הגיע רעש תותח קרג'ורג'ה, שנשמע רחוק מלהיות יללה חנוקה ממרחקים, אלא כמטח רועם המבשר הרס וחורבן. משנעלמו משואות האש על הפאנוס הרגישו הסרכים מועקה ואכזבה מובנות, ואולם בעומק ליבם, אי-שם בשורש נשמתם, שאותו אין חושפים לאיש, נותר זכר הדבר שהיה ועבר, מלווה בהכרה כי מה שהתממש פעם אחת עשוי להישנות בכל עת; נותרה התקווה המטורפת, מותר המדוכאים. שהרי האוחזים בשלטון, אשר חייבים לרכא כדי לשלוט, נאלצים לנהוג בתבונה; ואם בלהט יצרם או בלחץ יריביהם הם נגררים לצעדים החורגים מגדר התבונה, הם מוצאים את עצמם מידרדרים במדרון חלקלק המוביל לאובדנם. המדוכאים

והמנוצלים מסתייעים לעומת זאת ביתר קלות הן כתבונה והן בטירוף הרעת, שאינם אלא שני סוגים שונים של נשק במאבקם הנצחי נגד הרודן, המתנהל לעתים בגלוי ולעתים בהסתר.

בימים ההם גדלה פלאים חשיבותו של הגשר כמעבר הברזק היחיד בין מחוז בוסניה לבין סרביה. בקספה ישב עתה חיל מצב קבוע, שלא התפור גם בעיתות הפוגה ממושכת, ושמתפקידו היה להגן על גשר הדרינה. כדי שיוכל למלא את תפקידו ביעילות וככל האפשר בקלות, הקים הצבא באמצע הגשר ביתן עץ שעל-פי צורתו, מיקומו והחומרים ששימשו לבנייתו היה כעור כמפלצת. (שהרי כל הצבאות מקימים לצורכיהם הבלעדיים אך הארעיים מבנים שכעבור זמן ומנקודת-ראותם של צורכי החיים האזרחיים ימי השלום מראם מעורר תימהון וסלידה). היה זה ביתן חד-קומתי מגושם, בנוי מקורות עץ וקרשים גסים, שמתחתיו מעבר רמוי מנהרה. הביתן הוצב על גבי מוטות חזקים, כך שלמעשה רכב על הגשר כשהוא נשען רק בשני קצותיו על מרפסות הקאפיה מימין ומשמאל. תחתיו היה מעבר חופשי לעגלות, סוסים והולכי רגל, אך מן הקומה שמעליו, ששימשה מקום לינה לזקיפים ואליה הובילו מדרגות עץ גולמי, ניתן היה לעקוב אחרי כל עובר ושב, לבדוק את מסמכיו ואת מטענו בכל רגע נתון, ובשעת הצורך גם לחסום בפניו את המעבר.

הביתן שינה כמובן את מראה הגשר. הקאפיה החיננית נעלמה מתחת למבנה קורות העץ, שכרע מעליה כציפור ענקית. מיד בסיום הבנייה, כשהביתן הדיף עדיין ריח עץ-אורן והצערים הרהדו בחללו, נכנס אליו המשמר. וכבר משהאיר עליו בוקר היום הראשון, הפך למלכודת לקורבנות הראשונים שנכלאו בו.

באורה המאדים של השמש העולה נקבצו תחתיו חיילים וכמה אזרחים טורקים נושאי נשק, שהיו מפטרלים ומסייעים לצבא במשמרות הלילה. בתווך ישב על אחת הקורות מפקד המשמר ולפניו עמד זקן קטן קומה, איש דת נורד בדרכים שנראה כנוזר מקבץ נדבות, אדם שקט ועדין, נקי ונעים הליכות גם בעליבותו, חייכני וקל-צער על אף שיכתו ופניו חרושי הקמטים. היה זה יליטה, תמהוני זקן מצ'יניץ'. כשהוא דענן, חגיגי ומחויך תמיד, נהג לפקוד כנסיות ומנזרים, להסתובב בירידים ועצרות חג, להתפלל לאלוהים ולגזור על

עצמו תענית וסיגופים. עד כה התייחסו אליו השלטונות הטורקים כאל אדם לוקה בשכלו והניחו לו להסתובב באופן חופשי ולרברב ככל העולה על רוחו. ואולם כעת, בשל המרד בסרביה, השתנו הזמנים והפיקוח הוחמר. מסרביה הגיעו לקספה כמה משפחות טורקיות שהמוררים העלו באש את כל רכושן. אנשיהן ליבו את השנאה ותבעו נקמה. בכל מקום הוצבו משמרות, הפיקוח גבר והטורקים המקומיים התהלכו אכולי דאגה, מרי נפש וזועמים, חושדים בכול ומפגינים תאוות רצח.

הזקן הגיע בדרך המובילה מרוג'טיצה, ולרוע מזלו היה ההלך הראשון ביום סיום הקמת הביתן וכניסת המשמר הראשון אל תוכו. האיש הגיע אמנם בשעה לא נוחה של אור ראשון וכאוחז בנר דולק החזיק בידו מקל גרול, שעליו היו חקוקים אותיות וסימנים שונים. בהגיעו נבלע בביתן כזכוב בקורי עכביש. נערכה לו חקירה קצרה. הוא נדרש להגיד מי הוא, מאין ולשם מה בא ולהסביר את האותיות והסימנים המשוונים החקוקים במקלו. הוא ענה באופן חופשי וגלוי גם על מה שלא נשאל, כאילו עמד בפני כס משפט האלוהים ולא בפני הטורקים הרשעים. הוא אמר שהוא עפר ואפר, אין ואפס, סתם הלך נורד בחלוף העתים וימיו כצל עובר עלי ארץ, וכי את שארית ימיו הקצרים והמועטים הוא מקריש לתפילה ונורד ממנזר למנזר וכי לא ינוח ולא ישקוט עד שיבקר בכל מקרשי הסרבים וישתטח על קברי מלכיהם וגיבוריהם. אשר לדמויות ולאותיות על מקלו, הם מסמלים את ימי חירות הסרבים וגדולתם בעבר ובעתיד. הוא יודע, אמר הזקן בחיוך נלבב, כי יום התחייה ממשמש ובא, ועל-פי מה שניתן לקרוא בספרים ולראות על פני האדמה ובשמיים מעל, היום הזה קרוב מאוד. קום תקום במהרה המלכות שנקנתה בייסורים, מושתתת על אדני הצדק.

"אני יודע, רבותי, שדברי לא ינעמו לאוזנכם, ושלא הייתי צריך להשמיע דברים כאלה כשאני עומד בפניכם, אבל אתם עצרתם אותי וררשתם שאומר לכם את כל האמת, אז אין בררה. אלוהים הוא האמת ואלוהים הוא אחד! ועתה, בבקשה מכם, הניחו לי ללכת לדרכי, כי עור הלילה עלי להגיע לבאניה, אל מנזר השילוש הקדוש."

המתורגמן שִׁפְקוֹ תרגם את דבריו, אך מחמת ידיעתו המוגבלת בשפה הטורקית התקשה מאוד למצוא ביטוי למושגים מופשטים. מפקד המשמר, בן אנטוליה חולני, מנומנם עדיין, האזין לדברי המתרגם המשובשים והמבולבלים ומדי פעם העיף מבט בזקן, שהישיר אליו מבט חף מפחד או ממחשבת זדון, וכמו אישר במבטו שכל דברי המתרגם אמת, הגם שלא ידע מילה בטורקית. המפקד קלט כי עומד לפניו אחד מהכופרים בדמותו של דרוויש מבולבל, משוגע טוב כוונה שאינו מהווה סכנה. הרי גם בתוך המקל המשונה שאחז בידו, ושהם ניסרו אותו מיד בכמה מקומות כי בהיותו חלול חששו שהוא מכיל מכתבים מוצפנים, לא נמצא מאום. ואולם בתרגום שפקו נראו דברי הזקן חשודים, מדיפים ריח רע של פוליטיקה וכוונות זדון. המפקד מבחינתו היה מוכן להניח לעלוב רפה-השכל ללכת לדרכו, אך במקום נכחו שאר החיילים ואנשי המשמר האזרחי, שנאספו שם והאזינו לחקירה. ביניהם היה גם הממונה עליו, טאהיר, רשע טרוט עיניים ואדם שפל, שכבר כמה פעמים התלונן עליו בפני הממונים והאשים אותו בחוסר זהירות והערר חומרה מספקת. ואפילו שפקו, שניכר כי תרגומו הופך בעליל את כוונת המילים לרעת הזקן ההזוי, וכמי שאהב לרחרח ולהלשין גם כשלא היו רברים בגו, היה מן הסתם מסוגל לבחור או לאמת ביטוי מרשיע. מסביבו נקבצו גם המתנדבים הטורקים המקומיים, שנהגו לפטרל בעיר, קודרים ומלאי חשיבות עצמית, לאסור עובדי-אורח חשודים ולהתערב שלא לצורך בעבודה שהייתה באחריות המשמר. עכשיו הצטופפו כאן שיכורים ממשטמה ותשווקת נקם, וככל שנבצר מהם לנקום במי שרצו, כך גברה להיטותם להעניש את מי שיכלו לתפוס ולהרוג. המפקד לא הבין אותם ולא הסכים עימם, אך במו עיניו ראה באיזו להיטות עטו מיד בבוקר הראשון על הבעתן בציפייה שיספק להם את הקורבן הראשון, והוא חשש פן בשכרותם ורוחם המרה ייפרעו ממנו אם יתנגד למלא את מבוקשם. המחשבה שבגלל הזקן המטורף הוא עלול להמיט על עצמו אסון הייתה קשה מנשוא. שהרי בדבריו על מלכות הסרבים ממילא לא ירחיק הזקן לנרוד בקרב הטורקים המקומיים, הרוגשים בימים אלה כנחיל רבורים. ואשר לגורלו של הזקן, שהמים העכורים ישאו אותו כפי שהביאוהו לכאן.

מיד לאחר שהזקן נכבל התכונן המפקד לצאת העירה כדי להימנע מן הציפייה בהוצאתו להורג, אבל אז הופיעו שוטרים טורקים מלווים בכמה אזרחים, שהובילו צעיר סרבי דל לבוש. בגדיו היו קרועים ופניו וידיו שרוטים. היה זה מִלֵּה, בחור יתום בריא וחסון כבן תשע-עשרה מלִיִּסְקָה, שעבד בטחנת הקמח באוסוֹיִנִּיֶצָה.

עוד בטרם האיר היום כבר שפך מִלֵּה שעורים אל פי משפך הטחינה, הזרים מים בתעלה הגדולה ויצא לחטוב עצים בחורשה הסמוכה. הוא חטב בתנופה ענפי אלמון רכים, נהנה מרעננות הבוקר ומן הקלות שבה נענה העץ לגרזן. אפילו תנועות גופו הסבו לו עונג. הגרזן היה חד והענפים דקים מדי לעומת הכוח שהיה אצור בגופו. משהו בקרבו נפעם והניע אותו ללוות כל תנופת יד בצעקה רמה. צעקותיו רדפו זו את זו קצובות ורצופות. ומִלֵּה, שבדומה לדוב אנשי לייסקה לא ניחן בשמיעה טובה ולא היטיב לשיר, שר ושג במלוא תוהו במעבה החורשה, הוא שר בהיסח-הדעת מה ששמע מאחרים, שוכח איפה הוא נמצא.

בימים ההם, כש"נס המרד" התעורר בסרביה, הפך העם את בתיו של שיר ישן נושן, ובמקום לשיר –

כשעליִפֶּג היה צעיר קל-רגל
הייתה נערתו נושאת הדגל

שרו כעת:

כשג'ורג'יה היה צעיר קל-רגל
הייתה נערתו נושאת הדגל

במאבק הגדול והמוזר שהתנהל בבוסניה מאות בשנים בין שתי הדתות, כאשר מתחת למסווה האמונה הדתית נאבקו הלכה למעשה על ארץ ושלטון, על השקפת-העולם ועל סדרי עולם, גזלו היריבים אלה מאלה לא רק נשים, סוסים ונשק, אלא גם שירים שניבסו לעצמם. לא מעט חרוזים עברו מצד אחד אל משנהו כמלקוח יקר ערך.

שיר זה היה באחרונה מקובל מאוד בקרב הסרבים, אך הם שרו אותו בחשאי, הרחק מאוזן הטורקים, בתוך בתים סגורים, בחגיגות משפחתיות או בכרי מרעה מרוחקים, שרגל הטורקים אינה מגיעה

אליהם אף לא פעם בשנה, ושם, בנוף הפראי ובמחיר בדידות ועוני, יכול אדם לחיות כרצונו ולשיר ככל העולה על רוחו. ודווקא את השיר הזה שר עתה מִיֶּלָה, הבחור מטחנת הקמח, בחורשה הסמוכה אל השביל שבו היו הטורקים עוברים בדרכם מאולִיֶּק ומאִוְּהֶוֶץ אל השוק בווישגראד.

אור בוקר ראשון הפציע על ראשי ההרים, אך כאן בצד הצפוני, היה עריין חשוך סביב. גופו היה רענן ממגע הטל, אך תוכו יקד מחמימות שנת לילו הערבה, מפת הלחם החמה ומעבודתו הנמרצת. הוא הניף את הגרון והכה בו על שורש האלמון הרך, שנענה למגעו כנערה אל יד השושבין בדרך לחופתה וצנח מטה בהרעיפו אגלי טל צוננים כטיפות גשם זעירות על פניו. העץ נשאר נטוי, כי הצמחייה העבותה סביב מנעה את נפילתו על האדמה. בידו האחת, כמשתעשע, קושש מִיֶּלָה את ענפיו הירוקים. בתוך כך נתן את קולו בשיר במלוא הגרון, מתענג על היגיו המילים הבודדות. "ג'ורג'יה" היה משהו לא ברור אבל גדול ונועז. גם "הנערה" ו"הדגל" לא היו עניינים שהכיר, אבל איכשהו באותו בוקר הלמו את משאות הנפש הנועזות שבחלומותיו: לכבוש לב נערה ולשאת דגל. כך או כך, תענוג מיוחד היה לבטא מילים אלה. וכל עוצמת האון האצור בו דחקה בו לבטאן בקול רם ופעמים אינספור.

כך שר מִיֶּלָה בהשכמת הבוקר, עד שגדע די עצים ועיצב את הכלונסאות שבשבילים עלה אל החורשה, ואז ירד במדרון הלח, כשהוא גורר אחריו את מטען העצים הקשור בחבל. ליד טחנת המים ראה כמה טורקים. הם קשרו את סוסיהם וחיכו למשהו. כעשרה אנשים היו שם: למראם שב מִיֶּלָה וראה את עצמו כפי שהיה בצאתו, מגושם, לבוש בלויים ומבולבל, בלי ג'ורג'יה לנגד עיניו ובלי הנערה והדגל לצדו. הטורקים המתינו עד שהניח את הגרון ואז התנפלו עליו מארבעה כיוונים ולאחר מאבק קצר כבלו אותו בחבל האפסר הארוך והובילוהו העירה. בדרך הכו באלות על גבו ובעטו באחוריו, כשהם שואלים איפה עכשיו ג'ורג'יה שלו ומקללים את הדגל והנערה שלו.

מתחת לביתן העץ שעל הקאפיה, בדיוק במקום שבו נכבל קודם הזקן התמהוני, כבר נאספו סביבם, על אף שעת הבוקר המוקדמת, גם כמה בטלנים, ביניהם גם פליטים מסרביה שבתיהם הועלו באש. כולם

היו חמושים וחגיגיים, כאילו מדובר במאורע גדול ובקרב מכריע. עם השמש העולה גאתה גם סערת נפשם. השמש עלתה מהר, מלווה בסומק ערפילי בהיר בשיפולי האופק, אי-שם מעל לגולֶש. את הבחור המבוהל קיבלו כאילו היה מנהיג של התקוממות, חרף מראהו העלוב ובלויי הסחבות והעובדה שהובא מהגדה השמאלית, שם לא היו התקוממויות.

הטורקים מאוֹוְהֶוֶץ ומאולִיֶּק, נזעמים נוכח חוצפתו של הצעיר ומתקשים להאמין בהיותו חף מכל כוונה שהיא, העידו כי הבחור שר באופן מתגרה סמוך לדרך המלך שירי מרי על ג'ורג'יה ועל גיבורי הכופרים. ואולם, הצעיר כלל לא דמה לגיבור או למפקד חילות. נפחד, בסמדרטוטים רטובים, שרוט ומוכה, עמד שם חיזור ובעיניים פוזלות מהתדרגשות הסתכל במפקד כאילו ציפה ממנו לישועה. מכיוון שרק לעתים נדירות היה מגיע העירה לא ידע כלל שעל הגשר הוקם ביתן, ולכן הכול נראה בעיניו עוד יותר תמוה והזוי, כאילו נקלע בשנתו לעיר זרה, אל בין אנשים רעים ומסוכנים. כשהוא מגמגם ומשפיל את עיניו, ניסה לשכנעם שלא שר כלום ושמעולם לא התנכל לטורקים, שהוא כולו שוליית טוחן עני שיצא רק כדי לגרוע עצים וכי אין לו מושג מדוע הובא לכאן. הוא דעד מפחד ובאמת לא היה מסוגל להבין מה קרה ואיך נעקר ממצב־רוחו החגיגי בחורשה הקרירה ומצא עצמו לפתע פה על הקאפיה כשהוא כבול, מוכה ובמרכז ההתעניינות, מול קהל גדול שעליו עכשיו להוכיח לו משהו. הוא עצמו שכח לחלוטין שאי-פעם בכלל שר איזה שיר.

ואולם הטורקים עמרו על שלהם: הוא שר שירי מרד בדיוק כשהם עברו במקום והתנגד כשביקשו לכבול אותו. את זה כל אחד מהם אישר בשבועה בפני המפקד שחקר אותם.

"נִלְאֵהִי?"²⁷

"נִלְאֵהִי!"

"בִּילְאֵהִי?"²⁸

"בִּילְאֵהִי!"

²⁷ בשם אלוהים?

²⁸ בשבועה?

וכך שלוש פעמים. את הבחור העמידו לצד יליסיה והלכו להעיר את התליין, שהיה שקוע כנראה בשינה עמוקה. הזקן הסתכל בצעיר שמצמץ במבוכה, מבולבל ונכלם, שכן לא הורגל לעמוד כך לאור היום בנפרד, באמצע הגשר, בין אנשים כה רבים.

"מה שמך?" שאל הזקן.

"מִילָה", ענה הצעיר בהכנעה, כאילו עודנו משיב על שאלות חוקריו הטורקים.

"מִילָה, בני, הבה נתנשק." והזקן הרכין את ראשו השב לעבר כתפו של מִילָה. "הבה נתנשק ונצטלב. בשם האב, הכן ורוח הקודש, וו אימִיָה אוֹצָה אי סִינָה אי סְבִיטְגו דוֹהָה. אמין."²⁹

כך הצטלבו השניים והזקן התווה את אות הצלב על הבחור רק באמצעות דיבור, ובמהירות, שכן ידיהם היו כבולות, כי התליין כבר התקרב אליהם.

התליין, שהיה אחד מהחיילים, סיים את מלאכתו חיש מהר והעוברים ושבים הראשונים, שברדתם מן ההרים בדרכם אל השוק עברו על פני הגשר, יכלו לראות את שני הראשים מוקעים על כלונסאות מסוקסים בקרבת הביתן, ובמקום שבו נערפו את שלולית הדם, שכוסתה בחול.

כך החל המחסום "לעבור".

מאותו יום ואילך הובאו אל הקאפיה כל מי שנחשדו או הואשמו בהשתתפות במרד, בין אם נתפשו בעוברם על הגשר ובין אם נלכדו אי־שם ליד הגבול. כמעט איש מן האנשים שנכבלו והובלו לחקירה מתחת לביתן העץ לא יצא משם בחיים. במקום ההוא הותזו ראשיהם של חמומי־המוח או סתם בישי־מזל והוקעו על הכלונסאות שהוצבו סביב ביתן העץ. גופותיהם הושלכו מהגשר אל הדרינה, אלא אם כן נמצא מי שיפדה בממון את הגווייה הערופה כדי להביאה לקבורה.

המרד ארך שנים רבות, בהפסקות קצרות או ארוכות, ומספר הגווייה הערופות שהוטלו אל המים "שיחפשו להן ראש יותר חכם" היה גדול מאוד בשנים אלה. אך מקרה הוא – מקרה שמוחץ את החלשים ואת הבלתי־זהירים – שאת מצעד הקורבנות פתחו דווקא

²⁹ בשם האב, הכן ורוח הקודש, אמין (רוסית).

שני פשוטי עם אלה, שניים מהמון חסרי הדעת, עלובי חיים חפים מפשע, שהם לדוב קורבנותיה הראשונים של מערכולת אירועים גדולים המסחררים את דעתם, אשר בהימשכם אליה בבלי דעת הם נבלעים בקרבה. כך חברו זה לזה כשני אחים הבחור מִילָה והזקן יליסיה, שנערפו באותו רגע ובאותו מקום, והיו הראשונים שראשיהם עיטרו את הביתן הצבאי שעל הקאפיה, שכל עוד נמשכו המרידות כמעט שלא נותר חף מהעיטור הזה. ושניהם, שקודם־לכן לא ראו ולא הכירו איש את רעהו, נותרו זכורים כמאוחרים בגורל שחלקו יחדיו, ואנשים נצרו את זכרם עת ארוכה, הרבה יותר משזכרו לימים קורבנות אחרים, חשובים ונודעים מהם.

כך נעלמה הקאפיה מתחת לביתן הדמים ועימה נעלמו המפגשים, השיחות, השירה והכילוי המהנה. אפילו הטורקים לא ששו לעבור במקום, כל שכן הסרבים, שעברו על פני הגשר רק בלית ברירה, בראש מושפל ובצעד מזוז.

סביב ביתן העץ, שקורותיו כהו ואף השחירו, נוצרה במרוצת הזמן האווירה המיוחדת השוררת לרוב בבניינים המשמשים למגורי הצבא. על הקורות נתלו לייבוש לבני חיילים, מן האשנבים הושלכו מטה אל הדרינה שיירים, מי שופכין וכל הלכלוך והרפש שחיי הקסרקטין מייצרים. הוזהמה הותירה עקבות בצורת פסים עכורים שנראו למרחוק על העמוד האמצעי הלבן.

מלאכת התליין בוצעה במשך זמן רב תמיד בידי אותו חייל. היה זה בן אנטוליה שמן וכהה עור שעניו צהובות דלוחות ולו שפתי כושי ופנים שמנוניים תפוחים שגונם אפור, אדם שבת־צחוק תמידית נסוכה על פניו, כהבעת פניהם החייכנית של אנשים שמנים ונוחים לבריות. שמו היה הִי־רוֹדִין ועד מהרה יצא לו מוניטין בעיר ומעבר לגבולה. הוא ביצע את מלאכתו בנכונות ומתוך שאפתנות, והיה זריז ומיומן בה מאין כמותו. תושבי הקספה נהגו לומר שידו קלה מיד מוֹשָׁאן הגלב. זקנים וצעירים הכירו כל אחד לפחות את שמו, שעורר בלב הבריות חלחלה מהולה בסקרנות. בימים שטופי שמש היה מבלה את כל עיתותיו על הגשר, שוכב או יושב לו בצל או מתחת לביתן העץ. כגון במקשת אבטיחו ומלוניו היה פוקד מפעם לפעם את הראשים המוקעים על הכלונסאות וחוזר אל קרש יצועו בצל, מפקח ומתמתח,

כבוד בשר, טרוט עיניים וטוב סבר, ככלב רועים זקן ומדובלל. בקצה הגשר, מאחורי הקיר, התקבצו ילדים סקרנים והביטו בו בעיניים נפחרות.

אך כשהיה מדובר בעבודה, היה היירודין זריז והקפיד על כל פרט. הוא לא אהב שיתערבו במלאכתו, כפי שהיה קורה בתכיפות הולכת וגדלה ככל שהמרד התפשט. כשהמורדים העלו באש את הכפרים מעל לקספה, גאתה מרירות האוכלוסייה הטורקית עד לבלי הכיל. לא רק שכולם לכדו מורדים ומלשינים וחשודים למיניהם וגררו אותם היישר אל המפקד שבביתן הגשר, אלא שבחמת-זעמם ביקשו גם להתערב בביצוע הענישה.

יום אחד הובא למקום גם הפטריארך של וישגראד, אותו מיכאילו שבימי "השיטפון הגדול" אזור עז להתלוצץ בחברת החוג'ה והרב. בהתלהמות רווית זעם, שהופנה נגד כל האוכלוסייה הסרבית, הוצא גם הוא להורג על לא עוול בכפו, וילדי הצוענים נעצו סיגריה בפיו המת.

לדברים כאלה התייחס היירודין במלוא החומרה וככל שהיה ביכולתו היה מונע אותם.

כשמת האנטולי השמן באופן בלתי-צפוי מנגע ממאיד המשיך ממלא מקומו למלא את התפקיד, ואף שהיה פחות זריז מקודמו נמשכה העבודה עוד שנים אחדות, ועד שוך המרד בסרביה הזרקרו על הקאפיה בכל עת שניים-שלושה ראשים כרוחים. האנשים, שבזמנים כאלה מסגלים לעצמם קשיחות לב וקהות חושים, התרגלו לחיזיון וחלפו על פניו בשוויון-נפש בלי לתת דעתם עליו, עד שאפילו לא הבחינו כשתצוגת הראשים פסקה.

וכשהרוחות בלב סרביה ועל הגבול נרגעו, איבר ביתן הגשר את חשיבותו וטעמו. אף-על-פי-כן הוסיפו משמרות הצבא ללון בחוכו, הגם שהמעבר על הגשר היה זה מכבר חופשי ונעדר פיקוח. בכל צבא הדברים משתנים לאיטם, ובצבא הטורקי הם השתנו לאט יותר מאשר בכל צבא אחר. מי יודע עד מתי היה ממשיכים בכך, אלמלא שרפה שפרצה לילה אחד בשל נר שנשכת. ביתן העץ, שקורות האוון שלו עוד היו חמות מלהט השמש, נשרף כליל, עד למרצפות אבני הקאפיה.

תושבי הקספה התכוננו נרגשים באש הענקית שהאירה לא רק את הגשר הלבן אלא גם את ההרים סביב, ובהשתקפות להבותיה המשתוללות על פני המים כחברות אש. משהאיר היום נחשף לעין הגשר בצורתו הראשונה, משוחרר ממבנה העץ המגושם שבמשך שנים כיסה את הקאפיה. האבן הצחורה הייתה חרוכה ומפוחמת, אך ער מהרה שטפו הגשמים והשלגים את עקבות הדלקה. כך לא נותר סימן לביתן ולאירועי הדמים שנכרכו בו, למעט זיכרונות קשים שבמרוצת הזמן החווירו ונעלמו ככל שבני דורם עברו מן העולם, וקורת עץ אחת יחירה שלא נשרפה, כי הייתה דחוקה בין מדרגות הקאפיה.

ואילו הקאפיה חזרה להיות לעיר הזאת מה שהייתה בימים עברו. על מרפסתה השמאלית, בדרך מהעיר, שוב הסיק בעל בית-הקפה את המצלה וערך את כלי ההגשה. רק הברז ניזוק – ראש הדרקון שממנו זרמו המים היה מרוסק. אנשים החלו מתעכבים על הספה ומבלים זמן בשיחות, בענייני עבודה או בבטלה מתוקה. בלילות הקיץ שרו בחורים בצוותא או שישבו מבודדים, נחנקים בייסורי אהבותיהם או בתשוקתם המעורפלת אל מסעות ומדחקים, עלילות גבורה או חוויות מסעירות, חדורי כמיהה המציקה לרוב לצעירים בסביבה נחשלת. אך כבר כעבור עשרים שנה שרו והשתעשעו שם בני דור חדש שלא זכר את מבנה העץ המגושם ולא את קריאותיהם החנוקות של אנשי המשמר שהיו עוצרים בלילות את העוברים ושבים, גם לא את היירודין ואת ראשיהם של נידונים שהיה עורף במיומנות מקצועית. רק הנשים הזקנות, בגרשן ילדים שהתגנבו לסחוב מעצי האפרסק שבגינותיהן, היו צועקות עליהם ומקללות בכעס:

"הלואי שהיירודין יסדק אותך! שהאמא שלך תגלה אותך על הקאפיה!"

ואילו הילדים, במנוסתם אל מעבר לגדר, לא יכלו להבין את משמעות הקללות. אבל הם ידעו, כמובן, שאין כוונתן טובה.

כך חירשו הדורות שגדלו בקרבת הגשר את פניהם, ואילו הוא ניער מעצמו כאבק דרכים את כל העקבות שהותירו בו שיגיונות האנשים או צורכיהם, ובתמורות העתים נותר כשהיה, לא משתנה ובלתי-ניינת לשינוי.

אחד ופחות מכול למתאסלמים הבוסניים, אבל אם ברצונם לדעת, הוא נשלח על-ידי הנסיך מילוש כדי לבדוק איפה יעבור הגבול ועד היכן תשתרע הממלכה הסרבית.

"חשבנו", המשיך האיש מוֹלְטוֹבוּ, "שלפנינו נֶלֶאך³¹ שיכור שמדבר לא לעניין, כי את ההיידוק הנבזה הזה אנחנו מכירים כבר מזמן. אז גירשנו אותו ושכחנו מהכול. אבל לא עברו חודשיים ופתאום הוא צץ שוב, הפעם מלווה בגדוד שלם של סִימְנִים³² מטעם מילוש ועמם מוֹבְשִׁיר³³ מטעם השולטן, בחור חיוור ורכרוכי מאיסטנבול. לא האמנו למראה עינינו. אבל המובשיר אישר הכול. בעיניים מושפלות מרוב-בושה, אבל אישר. ככה זה, הוא אמר, זאת הוראה של השולטן, שמילוש ימשול בסרביה בשמו, וצריך לקבוע את הגבול, שידעו עד היכן מגיע שלטונו. כשאנשי המובשיר התחילו לתקוע יתדות במורד מתחת לטֶטְרִיץָה, הופיע פתאום מיצ'יץ' מאחוריהם, עקר את היתדות והשליך אותן לאחור. ואז הנוצרי, רותח מזעם, שהכלבים יאכלו את בשרו, הסתער על המובשיר בצעקות כמו על איזה ילד ואיים על חייו. זה לא הגבול, צרח; את הגבול קבעו השולטן והצאר הרוסי והצו על כך נמסר לידי 'הנסיך' מילוש, אז עכשיו הגבול עובר לאורך נהר לים ועד גשר הדרינה, ומשם לאורך הדרינה; וכל השטח הזה הוא עכשיו סרביה. וגם זה, כפי שאמר, זמני בלבד, כי אחרי-כן צריך יהיה להזיז אותו שוב. המובשיר הצליח בקושי להרגיע אותו ונקבע שהגבול יעבור פה מעל נֶלְטוֹבוּ. וככה זה נשאר, לפחות לעת עתה. אבל מאז אנחנו חיים בספקות ובפחד, לא יודעים מה לעשות ואל מי לפנות. ניסינו להתייעץ עם אנשי אוֹדִיץָה, אבל גם הם לא יודעים מה צפוי ולאן כל זה מוביל. והאדוֹרְיִזוֹקוּ הזקן, שכבר פעמיים עלה לרגל אל הַפְּעָה בִּמְפָה והוא בן למעלה מתשעים שנה, טוען שבעוד פחות משנות דור ירחיק הגבול הטורקי עד קֶאָרָא דֶנִיז³⁴, מרחק חמישה-עשר ימי מסע מכאן."

³¹ נוצרי.

³² שומרים.

³³ שליח.

³⁴ הים השחור.

פרק 7

הזמן חלף על-פני הגשר והקספה שנה אחר שנה ועשור ועוד עשור. היו אלה עשורי המחצית השנייה למאה התשע-עשרה, שבמהלכם גססה הקיסרות הטורקית כאחות קדחת שאיכלה אותה בחשאי. מנקודת-ראותם של בני הרור ההוא נראו שנים אלה יחסית שלוות ומאשרות, אף שגם במהלכן היו סיבות לראגות וחרדות כשנים של בְּצָרוֹת ושיטפונות, מגפות קשות ופורענויות למיניהן. ואולם כל אלה לא התרגשו עליהם בבת-אחת כי אם בהדרגה, כפרפורים קצרים בין הפוגות ממושכות.

בשנים אלה עלתה חשיבותו של הגבול בין מחוז בוסניה למחוז בלגראד, שעבר מעל הקספה וקיבל צורה ומשמעות של גבול מדיני. הרבר הטביע את חותמו על האזור כולו, כולל העיר וישגראד, והשפיע על דרכי המסחר והתחבורה, על הלך הרוחות הכללי ועל יחסי הטורקים והסרבים.

הטורקים הוותיקים הסתובבו בפנים נזעמות, ממצמצים בחשדנות כמבקשים להיפטר מחיזיון מכעים, והיו רוגזים, מאיימים, מתייעצים ביניהם ולבסוף שוכחים את העניין למשך חודשים, עד שהמציאות הרעה הייתה חוזרת ומזכירה להם כי יש מקום לדאגה ולהתעוררות סערה מחודשת.

וכך ביום אביב אחד ישב על הקאפיה טורקי, תושב כפר נֶלְטוֹבוּ השוכן מעבר לגבול, וסיפר בהתרגשות לנכבדים הטורקים שנאספו סביבו על מה שאירע בימים ההם בכפרו.

באחר מימי החורף, סיפר האיש, בא לכפרם יובאן מיצ'יץ' הידוע לשימצה, ראש מחוז רוֹקָאן, שהגיע מאֶרְלִיָה³⁰ מלווה בקבוצת בחורים חמושים, ומיד החל לסייר בשטח הגבול ולערוך בו מדידות. משנשאל לרצונו ולכוונתו, ענה בעזות-מצח שאין זה מחובתו לדווח דבר לאף

³⁰ עיר במערב סרביה.

נכבדי וישגראר הטורקים האזינו לרבריו בארשת פנים שלווה למראית עין, אף כי בלב ליבם היו נסערים ונבוכים. למשמע הדברים התנועעו באי שקט על מקומם וידם לפתה את מושב האבן, כאילו זרם סמוי מאי־שם מאיים בעזות לגרוף את הגשר תחתם. באיפוק ניכר חיפשו מילים שימעיטו מחשיבות המאורע ומן המשמעות שייחסו לו. הם לא אהבו חדשות רעות והרהורים מעיקים, וגם לא לנהל שיחות נכבדות בעניינים עוכרי שלווה על הגשר, אך ברור היה להם שכל זה אינו מבשר טובות וכי אין בידם להפיג את חששותיו של האיש מוֹלְטוֹבו ולעוררו. לכן ציפו בקוצר־רוח שהאיכר מוֹלְטוֹבו יסתלק, הוא והבשורות הרעות שהביא, וישוב לכפרו שבמרום ההר. דבר זה אמנם לא יגרע מן הדאגה, אך ירחיק אותה מכאן. משנסע האיש לדרכו, שמחו לשוב כהרגלם לישיבה נינוחה על הקאפיה, משוחררים מהדיכורים הקשים הממאייסים את החיים ומציגים את העתיד באור קשה, בהניחם לזמן לשכך את המועקה שעוררו בהם מאורעות שהתרחשו מעבר להרים ועשו משם את רכסם אליהם.

ואכן, הזמן עשה את שלו. החיים נמשכו, למראית־עין בלא שינוי. יותר משלושים שנה חלפו מאז השיחה ההיא על הקאפיה, ואולם היתדות שמובשיר השולטן וראש מחוז ריגאן הציבו לסימון הגבול הכו שורשים ומבחינת הטורקים הצמיחו לאיטם פרי באושים. לבסוף נאלצו לנטוש גם את הערים האחרונות בסרכיה, ובאחד מימי הקיץ עברה על גשר וישגראד שיירה עגומה של פליטים מאוזיזיה.

היו אלה ימי קיץ חמים ונעימים לעת דמדומי ערב על הקאפיה, והטורקים היו נוהרים אל הגשר וגודשים את שתי מרפסותיו. בימים כאלה הביאו עמם בסלי ענק מפירות בוסתניהם. במשך כל היום ציננו את המלונים והאבטיחים הבשלים שנקנו לפנות ערב על־ידי הבאים ונאכלו במקום על הספה. לרוב נמצא שם תמיד צמד שהיה מתערב אם תוכו של האבטיח אדום או לבן. לאחר שביתרו אותו היה המפסיד משלם את מחירו, וכולם היו מְסִיפִים יחד ואוכלים ומנהלים שיחות רעים ששפעו בדיחות ורעמי צחוק.

המרפסות עריין הפיקו את להט החום שאצרו בתוכן, אך ככל שהערב ירד הגיע משב קריר מן הנהר. באמצע הנהר הבהיקו רצי האור בברק מסמא עיניים, וסמוך לחופים, מתחת לערבות הנחל, גונם

הירקרק־אפור הלך והאפיל. ההרים סביב האדימו לאורה של החמה השוקעת, חלקם באודם ארגמן עז ואחרים בגוון אדמרס־חיוור. מעל אמפיתיאטרון הטבע שנפרש לעיני המשקיף מן הקאפיה נגלה מרחב הרקיע הדרום־מערבי בחצי גורן עגולה שמעליה שייטו ענני קיץ בצבעים משתנים. מראה העננים הללו הוא אחד החזיונות הנהדרים שהקאפיה מזמנת למתבונן. עם בוקר, כשהיום מאיר והשמש מזנקת למרום הרקיע, מופיעים מאחורי ההרים ציבורים צפופים של עננים לבנים כסופים או אפורים, המצטיירים כנופים דמיוניים הזורעים בנייני פאר שכיפותיהם ערוכות בצורות שונות ומשונות. הם מתפשטים על כיפת הרקיע, מכסים חלק משטחה ונותרים תלויים ללא ניע במשך היום כולו מעל לפסגות ההרים הסוגרים על העיר צרובת השמש. בדמיונם של הטורקים היושבים על הקאפיה בדמדומי הערב מצטיירים העננים כאוהלי משי צחורים מלכותיים המעלים על הדעת חזיונות ערטילאיים על קרבות שופעי עוצמה ותפארת. רק ברדת החושך כבים ענני הקיץ המקיפים את הקספה ומתפזרים להם, ופני השמיים נפתחים אל קסמי הכוכבים ואור הירח.

לעולם אין יופיה המופלא והיחיד במינו של הקאפיה נגלה במלוא הרדו יותר מאשר בימות הקיץ ובשעה הזאת. נדמה לו לאדם כי הוא יושב בתוך נדנדת פלאים, ובה בעת מהלך על האדמה, מפליג על פני המים וטס באוויר בעורו קשור לבטח אל עירו ואל ביתו הלבן שעל הגדה, על הגינה ובוסתן השזיפים שמסביבו. בשעות כאלה, תוך לגימת קפה ועישון טבק, מרגיש לא אחד מאזרחים צנועים אלה, שאין לו צורך בדבר בעולם זולת ביתו וחנותו הדלה ברחוב השוק, כי מה רב שפע העולם וטובו ומה נדיבה מתת הכורא. את כל אלה מִזְמֵן לבני־האדם במשך דורות מבנה נאה ויציב, שכרוב חוכמה תוכנן והוקם במקום ובזמן הנכון.

באחת משעות הערביים הללו נשמעו קולות דיבור ורעמי צחוק שהיושבים החליפו ביניהם ועם עוברים ושבים שחלפו על פניהם. הנושא לכריחות העסיסיות והקולניות ביותר היה צעיר נמוך וחסון, מוזר בהופעתו. זה היה סֶלְקוֹ צ'וֹרְקֵן.

צ'וֹרְקֵן היה בנם של צוענייה וחייל או קצין אנטולי שבעבר שירת בקסבה ועזב עור לפני שנולד בנו הבלתי־רצוי. ער מהרה מתה גם

אמו והילד גדל כבן בלי בית, בלי נפש קרובה. העיר כולה קיימה אותו; הוא היה שייך לכולם ולא שייך לאיש. הוא עסק בעבודות שירות בחנויות ובבתים, במלאכות שהכול מאסו בהן, ניקה תעלות ביוב ובורות שופכין וקבר כל מה שהתפגר או טבע בנהר. מעולם לא היה לו בית וגם לא שם משפחה או מקצוע מוגדר. הוא אכל ככל שהזדמן לו, בעמידה או בהליכה, לן בעליות גג, לבש בלויי סחבות סגוניים שאנשים נידבו לו. עוד בילדותו איבד את עינו השמאלית. תמהוני וטוב לב, שתיין ועליז, שימש מטרה לצחוקם ולעגם של תושבי העיר כשם ששימש אותם בעבודות שירות שביצע למענם.

סביב צ'ורקן נקהלו כמה מבני הסוחרים, צעירים שהיו צוחקים ומתברחים בגסות על חשבונם.

באוויר עמד ריח מלונים בשלים וקפה קלוי. מלוחות האבן הגדולים, שחום היום עוד היה אצור בהם ואשר נשטפו ורוענו במים וטואטאו היטב, עלה ניחוח פושר ועדין כהבל נשימתה המיוחדת של הקאפיה, הממלא את הלכ בתחושה של קלות־ראש מדבקת ומעורר אותו להפליג בהזיות בטלות.

הייתה שעת דמדומים. השמש שקעה אך הכוכב הגדול מעל מוליקניק טרם הופיע. בשעה זו, כשמראות פשוטים ביותר עשויים ללבוש צורה רבת אימה ומשמעות של התגלות נשגבת, הופיעו על הגשר הפליטים הראשונים מאוזיזה.

הגברים הלכו ברובם ברגל, מאובקים ושחוחים, ועל סוסים קטנים התנוודו נשים צנופות ורעולות או ילדים פעוטים שנקשרו למקום מושבם בין הצרורות והארגזים. פה ושם רכב אדם מיוחס על סוס משובח יותר, אך גם זאת במצעד אבל ובראש מושפל, באופן שהרגיש ביתר שאת את האסון שהביאם לכאן. אחדים מהם הוליכו עז קשורה בחבל דק. אחדים נשאו טלה בחיקם. כולם התנהלו בדומייה, אפילו הילדים לא בכו. רק טפיפת פרסות הסוסים וקול צעדי האנשים נשמעו, מלווים בשקשוק החד־גוני של בלי נחושת ועץ שהיטלטלו על הסוסים העמוסים לעייפה.

למראה הפליטים התשושים שנושלו מבתיהם נפלו פניהם של יושבי הקאפיה ורוחם העליזה דעכה בבת־אחת. הקשישים נותרו במקומותיהם על מושבי האבן. הצעירים קמו ממקומם וניצבו כחומה

חיה משני צדי הקאפיה והשיירה עברה ביניהם. כמה מתושבי העיר רק ליוו דומם את הפליטים במבטי אהדה, אחרים קראו אליהם "מֶרְחָאפּה" וניסו לעכב בעדם ולכבדם במזון או משקה, אך הללו התעלמו מהצעותיהם, ענו אך בקושי על ברכתם ונחפזו לדרכם, ממהרים להגיע מבעוד יום אל האכסניה באוקולישטה.

שיירת הפליטים מנתה כמאה ועשרים משפחות. מעל מאה משפחות היו בדרכן לסראייבו, ששם היה סיכוי למצוא לעצמן מקום. כחמש־עשרה משפחות נשארו בקספה; לרובן היו קרובי משפחה בעיר.

רק אחד מהאנשים התשושים, שנראה עני וגלמוד, נעצר להרף עין על הקאפיה, שתה מים לרוויה וניאות להתכבד בסיגריה שהוצעה לו. הוא היה לבן מאבק הדרך, עיניו התנוצצו כבקדחת ומבטו תעה סביבו בלי להתעכב על דבר כלשהו. בלהיטות הפדיח את טבעות העשן כשמבטו הקודח והדוחה תר סביב בלי להשיב על השאלות שכמה אנשים הפנו אליו בחשש ובנימוס. הוא רק מחה את שפמו הארוך, הודה להם קצרות ובמפח נפש שאדם חש מחמת עייפות יתרה והרגשת נטישה, הפטיר מילים ספורות כשהוא מסתכל בנוכחים במבטו הריק.

"אתם יושבים כאן ומבלים ולא יודעים כלום על מה שמתרחש מאחורי סְטֵנִישֶׁבֶץ. הנה, אנחנו בדחנו לארץ טורקית, אבל לאן תימלטו אתם יחד איתנו, כשיגיע תורו של המקום הזה? את זה אף אחד לא יודע ואיש מכם גם לא חושב על כך."

כאן נעצר האיש לפתע והשתחק. בדברים שאמר היה די והותר לאנשים אלה, שעד לפני דגע היו חסרי דאגה, אך לגבי דידו היו מעטים מכדי לבטא את מרי ליבו שלא הניח לו לחשות אבל גם לא להתבטא באופן ברור ומפורש. על כן קטע הוא עצמו את השתיקה המביכה, נפרד בתודה לשלום ומיהר להשיג את השיירה. הנאספים שילחו אחריו את איחוליהם הטובים.

כל אותו ערב לא סרה המועקה מן הקאפיה. כולם ישבו מחדשים, בארשת פנים קודרת. אפילו צ'ורקן ישב אילם וללא נייע על אחת ממדרגות האבן. מסביבו היו פזורות קליפות האבטיח שאכל לאחר שזכה בהתערכות. עצוב ישב במקומו, ראשו המושפל שעון על ידיו

ומבטו בוחה, כאילו הסתכל לא על האבן שלפניו כי אם למרחקים עלומים. בערב ההוא הקדימו האנשים לפרוש לבתיהם. ואולם כבר למחרת היום שבו הדברים לקדמותם, שכן תושבי הקספה לא אהבו לנצוד בזיכרונם את הרע ולהטריד עצמם מראש בדאגה לבאות; בדמם הייתה ספוגה ההכרה שהחיים מורכבים לאמיתו של דבר מן ההפוגות וכי אך טידוף יהיה לעכור את שלווותן של ההפוגות הנדירות האלה בחיפוש חסר תוחלת אחרי חיים אחרים, יציבים ובטוחים יותר, שאינם בנמצא.

במרוצת עשרים וחמש השנים במחצית המאה התשע-עשרה השתוללה בסראייבו פעמיים מגיפת הדבר ופעם מגיפת הכולרה. בזמנים אלה בקספה אמורים היו כולם לנהוג על-פי מצוות מוחמד, כפי שהורה לנאמניו לנהוג במקרי מגפה: "כל עוד המגיפה משתוללת במקום מסוים, אל תלכו לשם, כי אתם עלולים להידבק, ואם אתם נמצאים כמקום שהמחלה שולטת בו, אל תצאו ממנו, פן תדביקו אחרים." אך כיוון שאנשים אינם מקפידים לקיים הוראות גם כשהן מצילות חיים, ואפילו כשמקורן בשליח האל, אלא אם כן הרשוה כופה אותן, היו רשויות השלטון בימי המגיפה מגבילים או אפילו עוצרים כליל את תנועת הנוסעים או משלוחי הדואר ממקום אחד למשנהו. בזמנים כאלה היו פני החיים שהתנהלו על הקאפיה משתנים כליל. תושבי העיר, אנשים עמלים או בטלנים מבלי-עולם, אחוזי שרעפים או עולזים ומתרוננים, היו אז נעלמים משם ובדומה לימי המרידות והמלחמות היו משמרות שוטרים יושבים במקומם על הספה השוממת. הם היו עוצרים את הנוסעים שהגיעו מסראייבו והודפים אותם לאחור בנפנוף רובים ובצעקות רמות. את הדואר היו מקבלים מירי פרשים, תוך הקפדה על כל כללי הזהירות. על הקאפיה דלקה אש קטנה של "עצי נוחח" שהעלתה עשן לבן וסמך. השומרים היו אוחזים כל מכתב שהגיע בעזרת מלקחיים ומחטאים אותו בעשן. רק לאחר פעולת החיטוי היו המכתבים משוגרים להמשך ררכם. שום סחורות לא התקבלו. ואולם עיקר העבודה התמקד לאו רווקא בטיפול במכתבים כי אם בעיסוק באנשים. מדי יום ביומו היו מגיעים לגשר כמה נוסעים, סוחרים, נושאי דואר ונוודים למיניהם. בכניסה אל הגשר נתקלו בשומר שכבר מרחוק אותה להם כי אינם

רשאים להמשיך ולהתקדם. הנוסע היה נעצר ומתחיל להתדיין, להצטדק ולהסביר את עניינו. כל אחד מהם היה סבור כי חיוני והכרחי לאפשר לו להגיע העידה וניסה ככל יכולתו לשכנעו כי הוא בריא כשור ואין לו שום קשר, אלוהים ישמור, לכולרה ש"התמקמה" לה שם בסראייבו. שקועים בהסבריהם, היו הנוסעים מתקדמים אט אט עד אמצע הגשר ומתקרבים לקאפיה. כאן התערבו עוד שומרים בשיחה, כשהם מקפידים לשמור על מרחק של מספר צעדים מהם, צועקים בקול-קולות ומנופפים בידיהם. הם צעקו כך משום ששעות ישיבתם כל היום על הקאפיה לוו בשתייה רבה של יי"ש ואכילת שום, פעילות שהיו זכאים לה בהתבסס על האמונה כי יי"ש ושום הם סגולה נגד הידבקות; בכלל זה עשו השומרים שימוש נדיב וקולני.

רבים מעוברי האורח, שנאשו מניסיונותיהם להפציר בשומרים ולהתדיין עמם, היו פונים בצער לאחור בלי להשיג את מבוקשם וחוזרים בדרך אוקולישטה. אך נמצאו בהם גם תקיפים ונחושים בדעתם, שהיו מתעכבים שעות על הקאפיה, אורכים לרגע של חולשה או היסחר-רעת, או מקווים שהמזל ישחק להם באופן כלשהו. אם נמצא במקום מפקד משמרות העיר סלקו הדו, לא היה לאיש סיכוי להשיג את מבוקשו. בדמותו של הדו התגלמה הרשוח הנוקמת, זו שאינה רואה ולא שומעת את הפונה אליה והיא עוסקת בו רק במסגרת המקום שהיא מועידה לו בחוקף ההוראות וההנחיות הקיימות. בשעת מילוי תפקידו נהיה הדו עיוור וחירש, ובסיומה גם לאילם. לשווא היה הפונה מנסה להשביעו או להחניף לו.

"סאליקאגה, אני בריא לגמרי..."

"אם כך, שיהיה לך לבדיאות במקום שממנו באת. יאללה, 'סתלק

חזרו!"

עם הדו לא היה טעם להכביר מילים. אך כאשר צעירי השומרים נמצאו במקום לבדם, הסתמן בכל-זאת סיכוי מסוים. ככל שעובר האורח היה מאריך להתעכב על הגשר ולהתריין עימם בצעקות, להתנוכח ולהסביר, לספר להם על תלאותיו, לרכות העניין שבגיניו יצא לדרך ועל שאר הצרות בחייו, כן נדמה להם איכשהו קרוב יותר ונראה בעיניהם פחות כאדם שעשוי ללקות בכולרה. לבסוף היה אחד השומרים מתנדב להעביר את עניינו של האיש אל הנמען שבעיר. זה

היה שלב הוויתור הראשון. ואולם הנוסע ידע שהעסק לא מסתיים כאן ושהשומרים המטושטשים והמבוסמים קלות מריפוי עודף ביי"ש מתקשים לזכור במדויק את משימתם ובמקרים רבים מעבירים מסר משובש. על כן היו מושכים את השיחה עוד ועוד, מפצירים, מציעים שוחד, נשבעים בשמיים ובארץ. הם היו ממשיכים בכך עד שהנוסע נותר על הקאפיה לברו עם השומר המסוים, זה שנראה לו נתן יותר מחבריו. אז הדברים היו מסתדרים. השומר הנוח היה מסב את פניו אל הקיר הגבוה, מעמיד פנים שהוא קורא את הכתובת העתיקה החרוטה עליו, משלב את ידיו מאחורי גבו ופותח את כף ידו הימנית. הנוסע הדבק במשימה היה שומט את הסכום המוסכם אל כף ירו של השומר, מציץ ימינה ושמאלה, חומק אל מחציתו השנייה של הגשר ועובר ונבלע בקספה. השומר מצדו היה חוזר למקומו, כותש מנת-שום ומקנח ביי"ש, שמילאו את ליבו ברוח החלטית שאננה ועולות, שהעניקה לו כוח לא לנום על משמרתו ולהוסיף לשמור על העיר מפני הכולרה.

אלא שהצרות אינן נמשכות לעד (מה שמשותף להן ולשמחות), כי אם חולפות או לפחות מתחלפות באחרות ונבלעות בשכחה, החיים על הקאפיה מתחדשים תמיד ולמרות הכול, ואילו הגשר אינו משתנה עם השנים, אף לא במרוצת מאות שנים ולא בהשפעת השינויים המכאיבים שחלים ביחסי בני-האדם. כל אלה חולפים על פניו בדומה למים הסוערים הזורמים תחת קמרוניו החלקים כלילי השלמות.

פרק 8

לא רק המלחמות, המגפות וההגירות פשטו על הגשר בימים ההם והשביחו את חיי הקאפיה. היו גם אירועים ייחודיים ששנת התרחשותם נקראה על שמם וכך נשמרה בזיכרון לאורך ימים.

חומת האבן משני עברי הקאפיה, משמאל ומימין, מלוטשת וכהה מעט משאר חלקי הגשר. מאות בשנים היו האיכרים בעוברים את הגשר מניחים במקום זה את מטעניהם ונחים, או שהפליינים למיניהם נשענו שם בגבם ובמרפקיהם בשעת שיחה או המתנה למישהו, או כשנמצאו שם לבדם; שעונים על מרפקיהם, היו מתבוננים במים המפכים מתחת ובאדרוה שמעלה זרמם המהיר, שהוא תמיד חרש ובה בעת לעולם מה שהיה תמיד.

אך מעולם לא נשענו על הגדר עוברי בטל סקרנים רבים כל-כך, שהתבוננו במי הנהר כמבקשים לפענח מסרים, כפי שאידע בשלהי אוגוסט בשנה ההיא. אף שהיו אלה ימי סוף הקיץ, היו המים עכורים מגשם. מערבולות שנוצרו מתחת לאדני הגשר העלו קצף לבן ששכבי זרדים ושריגי ענפים דקים הסתחררו בו. אך התושבים הבטלים ממעש, שעמדו במקום שעונים על מעקה הגשר, לא הסתכלו בעצם בנהר המוכר להם מאז ומתמיד, שאינו נושא כל מענה, אלא חיפשו על פני המים ובשיחות שניהלו למצוא בעצמם הסבר או שריד כלשהו לאסון הקשה, המפתיע והמביך, שפקד אותם בימים ההם. על הקאפיה התרחש מאורע יוצא דופן, שכמוהו לא היה זכור לאיש ומן הסתם גם לא היה עתיד להישנות בחייהם של העיר ושל גשר הררינה. האירוע זעזע את הקספה, גרם לסערת רוחות והפליג ממנה למקומות ומחוזות אחרים, כדרכו של סיפור המסתובב בעולם.

זהו בעצם סיפורם של שני יישובים כפריים שבתחומי וישגראד, נְלִי לוג ונְזוּקָה. שני היישובים הקטנים נטועים זה מול זה משני עבריו של האמפיתיאטרון שנוצר בין ההרים הכהים וראשי הגבעות הירוקות שהעיר מוקפת בהם.

היישוב הקרוב ביותר לקספה הוא כפר סְטֶנְטִישְטֶה הגרול, השוכן בצפון-מזרח הבקעה. בתיו, שדותיו וגניו פזורים על גבעות אחדות ומשוקעים במישורים החוצצים ביניהן. על מעלה רך של אחת הגבעות פזורים כחמישה-עשר בתים הטובלים במטעי שיזפים ומוקפים מכל עבר בחלקות שדה. זהו נְלִי לוג, יישוב טורקי שקט, נאה ואמיד שבמרום הגבעה. היישוב שייך לכפר סְטֶנְטִישְטֶה אך הוא קרוב יותר לקספה מאשר לקהילת כפרו, ותושביו יורדים תוך חצי שעה אל רחוב השוק, ששם יש להם חנויות והם מנהלים בו את עסקיהם כשאר תושבי העיר. אין כל הבדל ביניהם לבין תושבי הקספה, למעט אולי בכך שנכסיהם שרירים ובטוחים יותר, כי הם יושבים על קרקע יציבה, אדמותיהם פוריות ומוגנות משיטפונות ואנשיהם צנועים ונחבאים יותר אל הכלים, חפים מהרגלים עירוניים נפסדים. נְלִי לוג התברך אם כן בארמה פורייה, במים זכים ובאנשים נחמדים.

ביישוב זה התגורר ענף של משפחת אוסמנג'י, הווישגראדית. ואף שבני המשפחה שחיו בעיר עלו עליהם במספרם ובעושרם, בקרב העם רווחה הדעה כי הם הנחותים שבמשפחה, וכי בני אוסמנג'י האמיתיים הם אלה מְלִי לוג, ששם מקום מוצאם. היה זה בית משפחה של אנשים נאים ורגישים הגאים במוצאם. ביתם היה הבניין הגדול הלבן הבולט לעין שמתחת לראש הגבעה, שחזיתו פונה דרום-מערבה, והוא תמיד מסויר למשעי, מחופה בגג רעפים משחירים וארבעה-עשר חלונות זכוכית מקובעים בו. הבית נראה למרחוק, והוא הראשון שעובר-אורח בדרתו ברוך וישגראד יבחין בו והאחרון להיראות בהפנתו את ראשו לאחור בצאתו מן העיר. קרניים אחרונות של השמש השוקעת מאחורי הרי לייסקה משתהות על פני הבית הבוהק בלובנו. תושבי הקספה הורגלו זה מכבר להשקיף מהקאפיה ברמרומי ערב על החמה השוקעת שקרניה משתברות בחלונות הכית באור מסנוור עד שהן דועכות אחת אחת, ולא פעם משקעה השמש והקספה נותרה באפלולית, עוד נשקף באחד החלונות שביב אחרון של אור ארמדם המהבהב לרגעים אחרונים בין העננים מעל לעיר השרויה בעלטה.

בעל הבית, אבדאגה אוסמנג'י, מוכר היטב לכולם כאדם נועז ונמהר בחייו כבעסקיו. היה לו "מחסן" משלו ברחוב השוק, חדר נמוך אפלולי שבו על גבי קרשים ומיני סבכות נערכו גרעיני תירס, שיזפים מיובשים ואצטרובלי אשוח. אבדאגה ניהל את עסקיו רק בסיטונות, ומשום כך לא הייתה החנות פתוחה מדי יום ובאופן קבוע אלא דק ביום השוק, ובשאר ימות השבוע לפי הצורך ובהתאם למצב העסקים. בחנות נמצא תמיד אחד מבניו של אבדאגה, ואילו הוא עצמו היה יושב בדרך-כלל על ספסל בפתח ומנהל שם שיחות עם לקוחות או עם מכריו. אבדאגה היה אדם חסון וסמוך לחיים, שזקנו ושפמו לבנים לגמרי. קולו היה צרוד וחנוק קמעה. כבר שנים סבל מקצרת קשה. כשהיה מתרגש ומרים את קולו בשעת דיבור, מה שקרה לעתים קרובות, היה נתקף לפתע בשיעול כבד, וירידי צווארו היו תופחים, פניו האדירו, עיניו דמעו וחזהו גנח, והוא כולו שורק ונוהם כרוח בהרים. בשוך התקף השיעול היה מתאושש חיש קל, נושם עמוקות וממשיך בשיחה מהמקום שבו הפסיק, אך בקול שונה מעט, רק יותר. בקספה ובסביבתה נודע כאדם שנון, נריב ואמיץ. תכונות אלו באו לידי ביטוי בכל עניין ואף במלאכת מסחרו, אם כי לעתים קרובות שלא בטובתו. לא אחת, בדיבור יחיד ונועז, היה מוריד או מעלה את מחיר השיזפים או התירס, גם כשהדבר לא היה לטובתו אלא נועד להתריס כנגד איכר הססן או סוחר קמצן. הכול כיבדו אותו ודעתו הייתה מקובלת, אף שהיה ידוע כי הוא נוטה להיות נמהר במסקנותיו וכי השיפוט שלו לוקה לעתים קרובות בהטיה. בדרתו מְלִי לוג, כשהיה אבדאגה מתיישב בפתח חנותו, לרוב לא ישב שם לבדו, שכן אנשים אהבו לשמוע את דבריו והיו מעוניינים בחוות-דעתו. הוא היה אדם פתוח ונמרץ, המוכן בכל עת להביע את רעתו או להגן על עניין שאחרים העדיפו להשתיק. התנשמותו והתקפי השיעול הכבד היו קוטעים מרי פעם את דיבורו, אך למרבה הפליאה לא פגמו הפרעות אלה בערך דבריו כי אם הוסיפו להשפעה שנורעה לו, וכל התנהלותו ואופן דיבורו היו משווים לשיחו מעין הדרת-כבוד כאובה שקשה לעמוד בפניה.

לאבדאגה היו חמישה בנים בוגרים נשואים ובת זקונים שאך הגיעה לפרקה. בתו פֶאטֶה נודעה ביופיה הנדיר ובדמיונה לאביה ושאלת

נישואיה העסיקה את הקספה ובמידה מסוימת גם את סביבתה. מאז ומתמיד נהוג במקומותינו להנציח בסיפור או בשיר את שמה של נערה אחת מני אחרות בזכות יופיה, חריצותה ונועם הליכותיה, ולאורך שנים אחדות היא מהווה מוקד לכל כיסופי הלב ומושא קשה השגה; שמה מלבה את הדמיון, מעיר התלהבות בלב הגברים וקנאה בלב נשים. אלו בריות מיוחדות במינן, שהטבע מייחד ומרומם אותן לגבהים מסוכנים.

בתו של אבדאגה דמתה לאביה לא רק בהופעתה החיצונית אלא גם בחריפות שכלה ובמענה לשונה השנון. בזאת נוכחו היטב בחורים שבמסיכות חתונה ובחגיגות ניסו לקנות את ליבה או להביכה בדברי חנופה זולים או בהתבדחויות נועזות. שנינותה לא נפלה מיופיה. על בריות מיוחדות כאלה היו השירים צצים מאי-משם כמו מאליהם, וכך היו שרים על פאטה בת אבדאגה:

הנך יפה וחכמה,

בת אבדאגה, היפהפייה!

האנשים שרו ודיברו בקספה ובסביבותיה, אך מעטים בלבד העזו לבקש את יד הנערה מללי לוג. וכשהמעטים שהעזו נדחו בזה אחר זה, עד מהרה נוצר סביב פאטה חלל ריק, אותו מעגל רגשות מעורבים של התפעלות, איבה וקנאה, תשוקות כמוסות וציפייה אפופת שמתה לאיר, שעל-פירוב נכרך בדמויות מחוננות שגורלן יוצא דופן. דמויות כאלה, שאנשים שרים ומדברים עליהן, נופלות עד מהרה קורבן לגודלן המיוחד, ותחת חיים שהתממשו הן מותירות אחריהן סיפור או שיר המוסיף לחיות.

וכך, לעתים קרובות קורה במקומותינו כי דווקא נערה שיצאו לה מוניטין נותרת בלי מחזורים והופכת ל"רווקה זקנה", בעוד שנערות שאינן מגיעות לקרסוליה נישאות עד מהרה ועל-נקלה. זה לא קרה לפאטה, כיוון שבמקרה שלה נמצא מחזור שהיה נועז דיו לחשוק בה והשכיל לדבוק במשימה עד שהשיג את מבוקשו.

בקצה השני של חצי הגורן שמתווה בקעת וישגראד, בדיוק ממול מללי לוג, שוכן היישוב נזוקה.

מעל לגשר, כמהלך פחות משעה לאורך הנהר, בלב ליבה של תצורת ההרים התלולים שמתוכם בוקעת הדרינה בעיקול חר כמתוך

קיר אפל, משתרעת על חוף הנהר הסלעי רצועת אדמה מישורית רשנה ופורייה. זוהי אדמת סחף המגיעה מהנהר ומנחלי ההרים התלולים היורדים מסלעי בוטקוב. רצועת האדמה משופעת בשדות וגנים ומשיפוליה יורדים בשיפוע שדות מכוסים בפלומת עשב דק, ששוליהם נבלעים במצוק האבן ובסבכי שיחיו הכהים. היישוב כולו הוא קניינה של משפחת הפג האמזיץ, ששם משפחתם השני טורקוביץ. על מחצית השטח עומדים כחמישה עד שישה בתי אריסים, ועל המחצית השנייה ניצבים בתיהם של בני הפג האמזיץ ובראשם מוסטאיפג האמזיץ. היישוב הקט והצדדי שוכן בצל, בלי אור שמש או משכי רוח, עשיר יותר בעצי פרי ובחציר מאשר בחיטה. הוא דחוק בין הרים גבוהים תלולים המקיפים אותו מכל עבר, ותמיד שוררת בו רממה, עד שכל קריאת רועים וכל צלצול פעמוני עדרים מתפשטים בו בצליל רם המוכפל בהדהוד החוזר מן ההרים. רק שביל אחד מוליך מווישגראד אל היישוב הזה. כשאדם עובר על פני הגשר בצאתו מהקספה, עוזב את הדרך הראשית הפונה ימינה, לאורך הנהר, ויורד אל גדת הנהר, הוא נתקל בשביל אבנים צר הפונה מהגשר שמאלה ובסלעים השוממים שלאורך הנהר, המצטיירים כשוליים לבנים על פני המדרון התלול. הולך רגל או רוכב המתקדם בשביל זה נראה במבט מהגשר כמהלך על קורת עץ צרה בין המים לבין המצוקים, ובבואתו משתקפת כל העת במי הנהר הירוקים הרוגעים.

זו הדרך המוליכה מן הקספה אל נזוקה ומנזוקה אין לה המשך, כי אין מקום שאליו אפשר ללכת משם ואין מי שילך. ורק מעל לבתים, על פני המורד התלול שפניו מכוסים ביער דליל, מסתמנים שני נקיקים לבנים, שבהם מטפסים לאיטם רועים בדרכם אל עדריהם שבהר.

כאן ניצב ביתו הגדול הלבן של הבכור בבני האמזיץ, מוסטאיבג. אין הוא נופל בגודלו מבית אוסמנגיץ בללי לוג, אך הוא שונה ממנו בהיותו חבו ונסתר מן העין בגיא ובסבך החורש הצומח בו בקרבת הנהר. הוא מוקף באחד-עשר עצי צפצפה רמים הצומחים בחצי גורן עגולה, שרחש ענפיהם מחיה את המקום הנירח והמסוגר. מתחתיו ניצבים שאר בתי האחים האמזיץ, מעט יותר קטנים וצנועים ממנו. כל בני האמזיץ הם אבות למשפחות ברוכות ילדים; הם עצמם

צנומים, גבוהים, חיזורי פנים ושתקנים ומופנמים, אך משתפים פעולה וחורצים בעסקיהם, מוקירים את קניינם ונכונים להגן עליו. בדומה לאנשי נְלִי לוג האמידים, גם להם יש בקספה מחסנים משלהם, לשם הם מביאים מְזוּקָה את תוצרתם. בכל ימות השנה הם ואריסיהם רוחשים כנמלים על פני שביל האבן הצר שלחוף הדרינה; חלקם נושאים סחורה העירה ואחרים שבים ממנה לכפרם המוצנע בהרים לאחר שהשלימו מלאכתם, וכספם טמון בחגורם.

לבית מוסטאיבג האמזיץ' הגדול והלבן, המקדם את פניו של אדם כהפתעה נעימה בקצה שביל האבנים הנראה כאילו אינו מוליך לשום מקום, יש ארבע בנות ובן יחיד, נְאִיל. נְאִילֶגָּ מְזוּקָה, בן יחיד בבית הקב, היה אחד הראשונים שנתן את עינו בפאטימה מְלִי לוג. באחת ממסיבות החתונה רותקו עיניו ליופיה מבעד לסדק שבדלת פתוחה קמעה, שבחורים להוטים צבאו עליה כאשכול ענבים. משנקרתה לפניו הזדמנות נוספת לחזות בה מוקפת בחברותיה, פלט לעומתה הלצה נועזת:

"הלוואי שתהיי כלתו של מוסטאיבג מְזוּקָה!"

פאטה פלטה צחוק כבוש.

"את אל תצחקי," ריבר אליה הבחור הנרגש מבעד לפתח הצר שברלת, "יום אחד הנס עוד יתרחש!"

"בטח, כשנְלִי לוג ירד לְזוּקָה!" ענתה הנערה בצחקוק נוסף, כשהיא מלווה את דיבורה בתנועה גאה, האופיינית ליפהפיות צעירות כמוה, שהיה בה יותר כוח וקסם ממה שהביעו דבריה וצחוקה גם יחד. כך עשויות בריות שהטבע חנן אותן בנדיבות מופלגת להתגרות בגורלן בתעוזה ובקלות-דעת. מענה הלשון של פאטה להאמזיץ' הצעיר עשה לו כנפיים ועבר מפה לפה, ככל הדברים שפאטה עשתה או אמרה.

בני האמזיץ' לא נמנו עם אנשים שנרתעים בייאוש לנוכח המכשול הראשון הניצב בדרכם. אפילו בעניינים פחות חשובים לא נהגו בחיפזון ובלי תכנון מוקדם, כל שכן בעניין רב חשיבות שכזה. ניסיון ראשון שעשו באמצעות קרובי משפחה מהקספה לא צלח בידם, ואולם אז לקח ראש המשפחה מוסטאיבג האמזיץ' לידיו את שאלת נישואי בנו. הוא ואבדאגה שיתפו תמיד פעולה בעסקיהם. בשל מזגו

מהיר החימה והיהיר סבל אבדאגה באחרונה הפסדים ניכרים שבעקבותיהם התקשה לעמוד בהתחייבויותיו במועדן. מוסטאיבג סייע לו ותמך בו בדרך שסוחר רחוב השוק מסייעים איש לרעהו ברגעים קשים – בפשטות, באופן טבעי ובלי דיבורים.

במחסנים האפלוליים הקדירים ועל מושבי האבן הממודקים הוכרעו לא רק ענייני כספים וכבוד הסוחרים אלא גם גורלות אנוש. מה שהתרחש בין אבדאגה אוסמנגיץ' לבין מוסטאיבג האמזיץ', באיזה אופן ביקש מוסטאיבג את ידה של פאטה עבור בנו יחידו נאיל וכיצד נעתר לו אבדאגה הקפדן ורודף הכבוד ונתן לו את ידה של הנערה, דבר זה לא ייודע לעולם. באותה מידה לא נודע לאיש מה בדיוק התרחש שם למעלה בנְלִי לוג בין האב לבין יחירתו יפת התואר. התנגדות כלשהי מצדה אפילו לא עלתה על הרעת, כמובן. מבט שכולו הפתעה כאובה ומחוות הגוף המתריסה, אותה תנועה מולרת של גופה, ולאחר-מכן כניעה אילמת וחירשת לרצון האב, כנהוג במקומותינו מאז ומעולם. כשרויה בחלום החלה הנערה לאוורר את פריטי הנדוניה שלה ולהשלים את החסר.

גם מְזוּקָה לא הגיעה העירה אף מילה אחת. בני האמזיץ' השקולים לא היו זקוקים לאשר בהבל פה את הצלחתם. הם השיגו את מבוקשם, וכדרכם, הסתפקו בהצלחה עצמה. במעמד זה לא נדרשה להם השתתפותו של איש, כשם שמעולם לא ציפו להשתתפות הזולת בצער בעיתות משבר ומצוקה.

ואף-על-פי-כן, אנשים הרבו לדבר וללהג בפרוטרוט ובחוסר רגישות, כדרכם. ברחבי הקספה ומסביבה לא הפסיקו לספר איך השיגו בני האמזיץ' את מבוקשם ואיך הערימו על בת אבדאגה היפה ואיך הוכנעה תחתיה הנערה הגאה והפיקחית, שבכל בוסניה לא נמצא בחור כלבבה, ואיך על אף שכוועתה הפומבית של פאטה, נְלִי לוג ירד לְזוּקָה, נסגר ונחתם המעשה. אנשים מן הסתם אוהבים לדבר על מפתם של מגביהי עוף ועל ההשפלה שספגו.

חודש תמים טרחה פאטה על הכנת הנדוניה שלה בעזרת חברות, קרובות משפחה ונשים שנשכרו למטרה זו. הנערות שרו וגם היא שרה עימן. גם לכך נמצא לה הכוח. אבל בעודה מאזינה לשיר הבוקע מפיה טיפחה בליבה את מחשבתה הנסתרת. עם כל נעימת מחט ירעה

(והייתה אומרת לעצמה) שלא היא ולא מלאכת רקמתה יראו אי-פעם את נזוקה. דבר זה לא נשכח ממנה אפילו לרגע. תוך כדי עבודה ושירה נדמה לה כי המרחק שבין וְלִי לוג לנזוקה הולך וגדל וכי חודש ימים הוא פרק זמן ארוך דיו לביצוע תוכניתה. כך היה גם בשעות הלילה. בלילות, בתואנה שעליה עור להשלים מלאכה זו או אחרת, נותרה לבדה. אז היה העולם נפתח לפניה בבל עושרו, מוצף אור ושופע תמורות מרנינות שמעבר להשגת המבט.

הלילות בְּלִי לוג חמימים אך רעננים. הכוכבים נמוכים ורוטטים, טובלים בזהר לבנוני. בעומדה ליד החלון השקיפה פאטימה על הלילה. בכל רמ"ח איבריה חשה בעוצמה השקטה האצורה בגופה, ואיך היא מתפשטת במתיקות ביצורי גווה עד שכל איבר חש בו בנפרד, ומפיה בה תחושת חדווה ועוצמה: הרגליים, המותניים, הזרועות, הצוואר ובמיוחד השריים. שריה השופעים והמוצקים נלחצו אל ארץ החלון העשוי עץ והיא חשה שהגבעה כולה וכל מה שעליה, הבית, המבנים, השרות, נושמים איתה; נשימה עמוקה וחמה ומאוזנת שנמוגה עם כיפת הרקיע והזוהר ומרחבי הלילה כולו; כה חמה ונושמת שגם ארץ החלון עלה וירר איתה, נוגע בפטמותיה ומתרחק ושכ וקרב.

העולם אכן גדול, והוא חסר גכולות גם בשעות היום, כשבקעת וישגראר רוטטת מלהט החום והאוזן כמו שומעת את שדות הדגן הפרושים עליה הולכים ומבשילים בין בתי הקספה הלבנים הזורעים סביב הנהר הירוק והמתוחמים בקו הגשר הישר ובהרים השחורים. אך בלילה, ורק בשעות הלילה, כשהשמיים ניצתים ומתחיים, נגלה כוחו האינסופי של העולם שבו האדם חי באמת ובו הוא הולך לאיבוד עד שאינו יכול להיזכר עור מהי מגמת פניו ומה הוא מבקש ומה עליו לעשות. רק במרחב הזה החיים נחווים במלאותם, משוחררים מגדרים כבדי משקל וממצבים נעדרי פתרון שחרפה ומוות הם המוצא היחיד והאחרון מהם. כאן הכול חופשי, אינסופי, נטול שם וכוונה. אי-שם מלמטה, ממרחקים, נשמע קול עמוק, כבד וחנוק:

"אַאא, קחקחח! אַאא! קחקחח!"

קול אבדאגה הנאבק בקומת הקרקע בהתקפי השיעול הליליים.

היא לא רק מזהה את קול אביה אלא גם רואה בבידור את דמותו, יושב ומעשן משפגה שנתו, מעונה בשיעולו. נדמה לה שהיא רואה את עיניו הגדולות החומות, המוכרות והיקרות ללב, הדומות לעיניה, חוץ מרוק הזקנה הפרוש עליהן, עיני אביה השטופות בברק חיוך רומע, שבהן קראה לראשונה את גזר־הדין אשר נחרץ ביום שבו נאמר לה כי הובטחה לבית האמזיץ' וכי עליה להכין את עצמה תוך חודש ימים.

"קחה, קחה, קחה! אאא!"

השיכרון שעד לפני רגע נסכו עליה יפי הלילה ונפלאות העולם פג בבתי־אחת. האדמה השופעת חדלה מהתנשמותה. שרי הנערה קפאו כבעווית קלה. כוכבי שמיים ומרחבי ארץ צללו ושקעו. ורק הגורל, גורלה הפתאומי, בלא מוצא, שייחרץ למחרת היום, מתקיים ומתבצע בר בבר עם חלוף הזמן, בדומייה, בקיפאון ובקיק הנותר אחרי ככלוח הכול.

קול השיעול המשיך להדהר עמומות מקומת הקרקע.

כן, היא שומעת ואף רואה אותו כאילו הוא ניצב ממש לפניה. זה אבא שלה, אביה היקר, החזק, המיוחד, שמאז שהיא זוכרת את עצמה היא חדורה כולה בתחושה המתוקה שהיא מזוהה עימו כחלק בלתי־נפרד ממנו. אפילו את השיעול הכבד המטלטל את גופו היא חווה בעצמה בבית־החזה שלה. אמנם, פיו הוא שאמר כן בשעה שהיא אמרה לא. אלא שהיא עצם מעצמו בכול, וגם בזאת. אפילו את הכן שלו היא חשה כאילו היה שלה (ובאותה מידה שהיא חשה גם את הלא שלה). משום כך גורלה המר נחרץ, הגורל המזור של יום המחר, שאין היא רואה מוצא ממנו, כי לא קיים מוצא. דבר אחד היא יודעת. בגלל הכן האבהי המחייב אותה באותה מידה שמחייב אותה הלא שלה, היא חייבת להתייצב בפני הקאדי עם בנו של מוסטאיבג, שהרי אין להעלות על הדעת שאבדאגה אוסמנגיץ' לא יעמוד בדיבורו. אך באותה מידה היא יודעת, ובוודאות גמורה, שרגלה לא תדרוך בנזוקה, שאם כן הרי פירוש הדבר יהיה שלא עמדה בדיבורה. כאן, בנקודה המתה שבין הלא שלה לבין הכן של אביה, בין וְלִי לוג לנזוקה, בדיוק בנקודת האי־מוצא הזאת, שומה עליה לבקש מוצא. במקום הזה נעקרת מחשבתה; לא עוד במרחבי העולם הכביר ככל שפעתה,

הם עברו כמחצית מרחובות העיר ואת רחוב השוק, חלק מן הדרך חסרת המוצא שפאטה עברה פעמים רבות כליכך במחשבותיה. זה היה פשוט וממשי, כמעט סתמי, וקל יותר מכפי שהיה במחשבותיה: ללא כוכבי מרום ומרחבי ארץ, גם בלי השיעול החנוק של אביה או הרצון להחיש או להאט את מהלך הזמן. בהגיעם אל הגשר, כמו בלילות הקיץ ליד החלון, שוב חשה הנערה בכל איבר בגופה בנפרד כיצד הוא מתמלא באון ובמיוחד שדיה המתקשחים כבעווית קלה. הם הגיעו אל הקאפיה. כפי שנהגה פעמים רבות במחשבתה בלילות הקודמים, גחנה הנערה לעבר אחיה הצעיר שרכב לצדה ובלחש ביקשה ממנו לקצר מעט את רצונות משווקת האוכף שלה לקראת הגעתם למעבר התלול מהגשר ומשם אל שביל האבן המוליך לנזוקה. תחילה עצרו שניהם ואחריהם נעצרה בריחוק מה שיירת החוגגים כולה. לא היה בכך שום דבר יוצא דופן. זו לא הייתה הפעם הראשונה או האחרונה ששיירת כלולות נעצרת על הקאפיה. ובעוד אחיה יורד מן האוכף, עוקף את הסוס ומעביר את המושכות הצידה, קירבה הנערה את הסוס שלה אל שפת הגשר, הציבה את רגלה על מעקה האבן, ניתרה מן האוכף ובתנופה, כאילו צימחה כנפיים, נישאה אל מעבר למעקה וצנחה ממרום הגשר אל המים הגועשים מתחת. אחיה חש בעקבותיה, נשכב על המעקה בכל גופו ועוד הספיק לגעת בידו בצעיפה המתנופף, אך לא הצליח להחזיק בה. שאר הקרואים זינקו מסוסיהם בזעקות אימים ונותרו עומדים ליד מעקה האבן כמאובנים בתנוחות משונות.

עוד בערב ההוא ירד גשם עז וצונן שלא כרגיל בעונה זו. הדרינה גאתה ומימיה נעכרו. למחרת היום פלט זרם המים הצהבהבים את גווייתה של פאטה אל משטח החוף הרדוד שליד קלטה. דייג הבחין בה ומיהר להודיע למולאים³⁵. קצת אחר-כך הגיע המולאים מלווה במוכתר, בדייג ובסלקו צ'ורקן, שדבר כזה אינו עובר בלעדיו.

הגופה הייתה מוטלת על החול הרך, הלח. הגלים ליחכו אותה ומפעם לפעם כיסו אותה במים דלוחים. ההינומה החדשה מאריג שחור, שהמים לא הצליחו להסירה, הייתה מופשלת מעל לראשה

אפילו לא בכברת הדרך מנללי לוג עד נזוקה בשלמותה, אלא בקטע הקצד העגום שבין בית-הדין השדעי, ששם ישיא אותה הקאדי לבנו של מוסטאיבג, לבין קצה הגשר שממנו מוביל המורר הסלעי התלול אל השביל הצר המוליך אל נזוקה, ששם, כפי שהיא יודעת בוודאות גמורה, רגלה לא תדרוך. על פני הדרך הקצרה הזאת – מבית-הדין אל רחוב השוק ומשם עד לקצה הגשר – התרוצצו כעת ללא הפוגה מחשבותיה מקצה אל קצה, כמו כישור על המטווה. אך במקום הזה בדיוק הייתה מחשבתה נסוגה כמפני תהום וחוזרת אל הגשר, השוק, הכיכר, ועד לבית-הדין. וכך. הלוך ושוב, הלוך ושוב. גורלה הוא שהלך ונטוה.

המחשבה הזאת, שהתרוצצה בה באין מעצור ובלא מוצא, הייתה חוזרת ונוחתת על הקאפיה, על ספת האבן הבהירה היפה ששם אנשים יושבים ומנהלים שיחה ובחורים צעירים שרים מעל למים הירוקים העמוקים השוצפים מתחת. נחרדת ומזועזעת נוכח מוצא כזה חזרה מחשבתה במעוף מקצה האחד של הדרך אל קצה השני, ומשלא נמצא לה כל פתרון אחר, שבה אל הקאפיה. מדי לילה בלילה ולעתים קרובות יותר ויותר הייתה מתעכבת במקום לפרקי זמן ארוכים יותר. במחשבותיה על היום שבו יהיה עליה לעבור כברת דרך זו לא ברמיזה אלא בפועל ולמצוא מנוס ממנה עוד לפני שתגיע לקצה הגשר, התגלמה כל תרדת המוות וכל זוועת החיים בחרפה. חסרת ישע וגלמודה, נדמה לה שאימת המחשבה הזאת היא כשלעצמה צריכה להרחיק או לפחות לעכב את היום הזה.

ואולם הימים חלפו בזה אחר זה, לא מהר או לאט יותר אלא לפי קצבם וכפי שנגזר, ולבסוף הגיע מועד הכלולות.

ביום החמישי האחרון בחודש אוגוסט (שהיה היום המיועד) הגיעו בני האמזיץ רכובים על סוסים לקבל את הנערה. עטויה בהינומה החדשה, הכבדה כשריון, הועלתה פאטה על הסוס והובלה אל הקספה. במקביל הוטענו תיבות הנדוניה על גבי הסוסים. בבית-הדין השרעי נערך בפני הקאדי טקס הנישואים. כך קוימה הבטחתו של אבדאגה לתת את בתו לבנו של מוסטאיבג. לאחר-מכן יצאה השיירה הקטנה כדרכה אל נזוקה, שם עמדה להיערך חגיגת הכלולות.

³⁵ מפקד המשטרה.

וארוגה בשיער הארוך השופע, שנראה כעיסה שחורה נפרדת מגוף הנערה הלבן והחסון שזרם המים קרע מעליו את לבני הכלולות הרקים. זעופי פנים וחשוקי לסתות הפסיעו צ'ורקן והדייג אל המשטח החולי, אחזו בנערה חשופת הגו בזהירות ובמבוכה, כאילו הייתה בחיים, חילצו אותה מן החול הלח שהחלה שוקעת בתוכו, הוציאוה אל החוף ומיד כיסו אותה בהינומה הספוגה במי בוך.

עוד באותו יום הובאה הטבועה לקבורה בבית הקברות הטורקי הקרוב בצד התלול שמתחת לראש ההר המתנשא מעל ג'לי לוג. לעת ערב התקבצו עובדי בטל במסבאה המקומית סביב הדייג וצ'ורקן, באותה סקרנות חולנית מאוסה, האופיינית במיוחד לאנשים שחיהם ריקים, נעדרי שמץ יופי ודלים בחוויות מרגשות. צ'ורקן והדייג כוּבְדוּ בייש ובטבק, בתקווה שאלה יחלצו מפייהם פרטים על הגווייה והקבורה. ואולם דבר לא עזר. גם היי"ש לא היה עשוי להתיר את חרצופות לשונם. אפילו צ'ורקן לא אמר מילה. הוא עישן בלי הרף ובעינו האחת הנוצצת ליווה את העשן שהפריח רחוק ככל האפשר. רק שניהם, צ'ורקן והדייג, הסתכלו מפעם לפעם זה בזה, הרימו דומם את כוסית היי"ש ורוקנו אותה בלגימה אחת, כשותים איש לחיי רעהו. כך התרחש על הקאפיה המקרה המוזר, שלא נודע כמותו. ג'לי לוג לא ירד לנזוקה ופאטה בת אבראגה לא מימשה את כלולותיה לבית האמזיץ.

אבראגה אוסמנגיץ לא ירד עוד אל הקספה. עוד באותו חורף הוציא את נשמתו, נחנק בשיעול, בלי לומר לאיש מילה על שכרון הלב הממית אותו.

באביב הבא נשא מוסטאיבג האמזיץ נערה אחרת, מבית פֶּנְקֶקֶבִּיץ.

תושבי הקספה הוסיפו עוד זמן־מה לדבר על המקרה, עד שהחל משתכח מליבם. נותר רק השיר על הנערה המזהירה ביופיה ובחוכמתה כבת־אלמוות.

פרק 9

בשבעים שנה אחרי מרד קרג'ורג'ה שוב פרצה בסרביה מלחמה והגבול הגיב מיד בהתקוממות חרשה. שוב עלו בתי הטורקים והסרבים באש על רמות ז'לייב, גוסטיליה, צ'רנצ'יץ וולטובו. כעבור שנים רבות כל־כך שוב התנוססו על הקאפיה ראשי סרבים שנערפו. היו אלה ראשי איכרים כחושים קצוצי־שיער, שקועי עורף, גרומי פנים וארוכי שפם, שנראו זהים לקודמיהם לפני שבעים שנה. כל זה לא ארך זמן רב. בתום המלחמה בין טורקיה לסרביה נרגעו הרוחות. רגיעה מדומה, למען האמת, שכן מתחת לפני השטח רחשו חששות רבים, ונשמעו קולות נרגשים והתלחשויות רוויות דאגה על כניסת צבא אוסטרי לבוסניה. הדיבורים נעשו בהדרגה יותר גלויים ומפורשים. בתחילת הקיץ של שנת 1878 עברו דרך הקספה יחידות הצבא הטורקי הסדיר בדרךן מסרבייבו לפֶּנְיֶבוֹ. ההכרה כי השולטן מוסר את בוסניה ללא התנגדות הלכה והכתה שורש. כמה משפחות טורקיות התכוננו לעקוד לסַנְדֶ'ז'אק; ביניהן היו כאלה שהיגרו לפני שלוש־עשרה שנים מאוזיזצה כי לא אבו לחיות תחת שלטון סרבי, ועתה התכוננו שוב לנוס מפני שלטון נוצרי אחר, חדש. ואולם רוב הבריות נשארו בעיר ומאחורי ארשת של שוויון־נפש לכאורה ציפו לבאות במבוכה ובלב חרד.

בתחילת יולי הגיע למקום המופתי מפֶּלֶבְלִיה מלווה בקומץ מאנשיו, וברוח נחושה החל לארגן בבוסניה את ההתנגדות לאוסטרים. היה זה גבר בהיר שיער, רציני וחם מזג בניגוד לחזות פניו השלווה. בשבתו על הקאפיה כינס ביום קיץ נאה את נכבדי הטורקים וניסה לשלהב את רוחם ולהניעם להצטרף למאבק באוסטרים. בניסיונו לשכנעם טען שבניגוד לפקודות הרשמיות יישאר רוב הצבא הסדיר במקום כדי להיאבק יחד עם התושבים בשליט החדש. הוא קרא לכל הצעירים להצטרף מיד ללוחמים ותבע משלוח אספקה לסרבייבו. המופתי ידע כי תושבי וישגראד לא ששו מעולם אלי קרב

אלא העדיפו לחיות בטיפשות מאשר למות בטיפשות, ובכל־זאת הופתע מתגובתם הפושרת והמסויגת. כיוון שנבצר ממנו להאריך את שהותו, איים עליהם במשפט העם ובחרון האל והותיר במקום את עוזרו אוֹסְמֶן אֶפְנְדִי קְרֵמָאנְלִי, להמשיך במאמצים לשכנע את הטורקים בווישגראד בצורך להשתתף במרד הכולל.

עוד במהלך השיחות שהתנהלו עם המופתי הביע עלי־חוג'ה מוטוולִיץ' התנגדות עזה. משפחתו הייתה מן הוותיקות והמכובדות שב־עיר. בני המשפחה מעולם לא נודעו לתהילה בזכות נכסיהם אלא בגלל היושרה והפתיחות שאפיינו אותם. מאז ומתמיד נחשבו לקשי־עורף ובלתי־ניתנים לשיחוד, הפחדה, חנופה או כל אמצעי לחץ מן הסוג הבזוי. למעלה ממאתיים שנה מילאו ראשי המשפחה הזאת את תפקיד המוטווליה, שהיה מופקד על ניהול נכסי מחמ־ר־פחה ומפעליו בקֶסֶפֶה. המוטווליה טיפל בצורכי מלון האורחים שליד הגשר, שלימים, עם מפלת הונגריה, איבד את מקור ההכנסה שאִפשר את המשך פעילותו ובשל הנסיבות נהפך לחורבנה. מכל מפעלי הווזיר נותר רק הגשר, נכס ציבורי שאינו כרוך בהוצאות אחזקה מיוחדות ואינו מפיק הכנסה. שם המשפחה מוטוולִיץ' היווה עבורם מזכרת רבת ערך לתפקיד האחראי שמילאו לאורך שנים. למעשה, תפקידם התבטל בפועל כאשר הוכרע דאוד־חוג'ה במאבקו על שימור המלון, אך גאוותם עליו נותרה שרירה וקיימת, מלווה בנטייה לראות את עצמם, שלא כשאר האנשים, אחראים לשלום הגשר, שהיה חלק בלתי־נפרד מנכסי הווקף המרשים שניהלו בזמנו, ואשר למרבית הצער כלו ואבדו. והייתה עוד מסורת שהושרשה במשפחתם: לשלוח בכל דור את אחד הבנים ללמוד במדרשה כדי להשתייך אל העוֹלָמָא.³⁶ כדור זה היה עלי־חוג'ה נושא התואר. מלבד זאת נידלדלו בני מוטוולִיץ' במניינם ובנכסיהם. נותרו להם רק אריסים אחדים וחנות שהייתה ברשותם מימים ימימה, במקום הטוב ביותר שברחוב השוק, בקרבת הגשר. שני אחיו הבכירים של עלי־חוג'ה נפלו במערכות המלחמה, האחד ברוסיה והשני במונטנגרו.

עלי־חוג'ה היה עדיין גבר צעיר, נמרץ, שופע און וחדוות חיים. כבן מוטוולִיץ' אמיתי הייתה לו תמיד ובכל עניין דעה משלו, שעליה הגן באופן עיקש וחסר פשרות. סגנונו הבוטה ועמדתו העצמאית גרמו לעתים קרובות למחלוקת בינו לבין העוֹלָמָא וזקני העיר. על־פי תוארו ומשרתו היה חוג'ה, אף שבפועל לא מילא כל תפקיד ממשי והתואר לא הניב הכנסות כלשהן. כדי לשמור על עצמאות קר־בית ניהל בכוחות עצמו את החנות שירש מאביו.

כרוב המוסלמים בווישגראד התנגר גם עלי־חוג'ה למרד המזוין. איש לא העלה על דעתו לתלות התנגדות זו במור־לב או באיוו פשרנות דתית. בדומה למופתי ולכל אחד מהמורדים היה ברור שגם עלי־חוג'ה שונא את השלטון הנוצרי הזר ואת כל מה שכרוך בו. אך במקרה שלו – בדאותו כי השולטן אכן ויתר לְשׁוֹנְאָפִים³⁷ על בוסניה ובהכירו את טבעם של בני עירו – חש התנגדות נחרצת למרד עממי בלתי־מאורגן, העלול להיכשל ולהחמיר את הפורענות. ומשעה שדעה זו התקבעה בו ביטא אותה בגלוי והגן עליה בחירוף נפש. גם בעניין זה הציג שאלות מביכות והשגות שנונות, שגרמו למופתי מבוכה רבה. וכך נמצא החוג'ה מחזק מבלי משים את ההתנגדות הגלויה ליוזמת הלוחמה שהמופתי קירם בקרב תושבי וישגראד, שגם כך לא ששו אלי קרב ולא גילו נכונות לשאת בקורבנות.

לאחר שאוסמן אפנדי קרמאנלי הושאד בעיר במטרה להמשיך לדבר על ליבם של אנשי וישגראד, היה עלי־חוג'ה מתעמת עימו. הפגים והאגא הספורים, שלאמיתו של דבר היו תמימי־דעים עם עלי־חוג'ה, רשו ברברים הנאמדים, שקלו כל מילה והניחו לתוג'ה גלוי הלב וחם המזג להתפרץ ולהתעמת עם קרמאנלי.

נכבדי הטורקים ישבו לעת ערב על הקאפיה ברגליים משוכלות, ערוכים במעגל לפי הגיל והייחוס. עמם ישב אוסמן אפנדי, גבר גבה קומה, רזה וחיוור. כל שדיר בפניו היה מחוח שלא כדרך הטבע, עיניו התרוצצו בקדחתנות, מצחו ולחיו היו מכוסים בצלקות כשל חולה פֶּפִּיז. מולו ניצב עלי־חוג'ה סמוק לחיים, נמוך קומה, בעל נוכחות בולטת ובוטה, שבקולו הגבוה לא חדל להמטיר שאלות. כמה כוחות

יש? להיכן הולכים? באילו אמצעים? איך? מהי המטרה? מה יהיה במקרה של כישלון? — שאלותיו המפורטות, שהוצגו בקוררוח כמעט מרושע, חיפו בעיקר על הדאגה ועל המרירות שחש נוכח עריפות כוחם של הנוצרים וחולשתו הגלויה של השלטון הטודקי המעורער. ואולם האפנדי העות'מאני הקודר והקנאי לא היה אדם העשוי להבחין בדקויות מעין אלו, לא כל שכן להבין את פשרן. בהיותו איש כוחני וקנאי, עצבני ונטול רסן, היה מאבד חיש את סבלנותו ומסתער בשצף קצף על כל ביטוי של ספקנות והתלבטות, כאילו השוואבי עצמו ניצב מולו. חוג'ה זה העלה את חמתו במיוחד והוא השיב על דבריו בזעם כבוש, במילים סתמיות ובסיסמאות נבובות. הולכים להיכן שצריך ללכת ועם מה שיש. העיקר שהארץ לא תיפול לירי האויב הנבזה ללא קרב. ומי שמרבה לשאול רק מחבל כהשגת המטרה ומסייע לאויב. לבסוף איבד את עשתונותיו ובחמה שפוכה היה מגיב על שאלותיו של החוג'ה בכוז כמעט גלוי: "הגיע הזמן למות בקרב." "צריך למות בשדה הקרב." "כולנו עד אחד נמות."

"אז ככה," היה החוג'ה נכנס לדבריו, "ואני חשבתי לתומי שאתם מתכוונים לגרש את השוואבים מבוסניה ולשם כך כינסת אותנו. אבל אם מדובר בלמות, דע לך, אפנדי, שלמות אנחנו יכולים גם בלעדך. אין יותר קל מלמות."

"אני רואה שלא מתחשק לך למות," קטע האפנדי בגסות את דבריו. "ואני רואה שלך כן מתחשק," ענה החוג'ה בחריפות, "אני רק לא מבין למה בשביל הטמטום הזה אתה צריך חברה."

כאן נהפכה השיחה למריבה גלויה שבה כינה אוסמן אפנדי את עלי-חוג'ה כופר ובוגד, והכריז שאת ראשו צריך להוקיע בתלייה על הקאפיה כמו את ראשי החתרנים הסרבים, ואילו החוג'ה מצדו, חירש לאיומים ולעלבונות, הוסיף לעמוד על שלו ללא מורא ולא נסוג מדרישתו להמציא לו סיבות והוכחות.

אכן, קשה למצוא אנשים פחות מתאימים משניים אלה לניהול משא ומתן. אי-אפשר היה לצפות מהם אלא להרבות מבוכה ולהעמיק את המחלוקת. זה היה מצער אך בלתי-ניתן לשינוי, כי בימי זעזועים חכרתיים ותמורות כבירות ובלתי-נמנעות לרוב מגיחים לקדמת הכמה

דווקא אנשים מוגבלים וקצרי ראות והם שמנהלים את הדברים באופן מתעתע ומוליך שולל. זה אחד הסימנים המובהקים של ימי תהפוכות. עם זאת, הבגים והאגא קיבלו בברכה את המריבה הנפסדת הזאת, שהותירה בלא הכרעה את שאלת השתתפותם במרד בלי לאלצם לנקוט עמדה מוצהרת. רוטט מזעם ושופע איומים, יצא למחרת היום אוסמן אפנדי עם כמה מאנשיו בעקבות המופתי בדרכם לסדאייבו.

הידיעות שהגיעו במהלך החודש ההוא חיזקו את הבגים והאגא בעמדתם הסתגלנית שגרסה כי מוטב לשמור על עירם ועל בתיהם. באמצע אוגוסט נכנסו האוסטרים לסדאייבו. כעבור זמן-מה התחולל הקרב האומלל בגלסינץ ועימו הגיעה תנועת ההתנגדות אל סופה. במורד הדרך התלולה מלייסקה דרך אוקולישטה החלו מגיעים אל הקספה שרידי הצבא הטודקי המובס. היו בהם חיילי הצבא הסדיר, שחברו למרד מיוזמתם ובניגוד להוראת השולטן, ומורדים מבני המקום. אנשי הצבא הסדיר ביקשו דק לחם ומים ושאלו על הדרך לאוכלאץ. ואילו המורדים היו לוחמים מרי נפש ושוחרי קרב שהתבוסה לא דיפתה את ידיהם. שזופים, מאובקים ולבושי קרעים ענו בהתרסה על שאלות הפייסנים הטודקים בווישגראד והתכוונו לחפור ליד הגשר עמדות ביצודים על-מנת להגן על מעבר הדרינה.

גם הפעם התבלט עלי-חוג'ה: בתקיפות בלתי-נלאית חזר והוכיח בשער שלא ניתן להגן על העיר וכי התגוננות תהיה חסרת שחר לאחר ש"השוואבו כבר חרש את כל בוסניה מקצה אל קצה". אף שהמורדים הבינו זאת בעצמם, הם סירבו להודות בצדקת הטענה, שכן סלדו מהאנשים השבעים האלה, הלבושים בגדים נקיים, שהשכילו לשמור על בתיהם ורכושם ובפחדנותם דחקו מן המרד והקרב. בתוך כך הגיע לעיר אוסמן אפנדי קרמאנלי, שנראה כאחוז ריבוק, חיוור ודזה משהיה, ועור יותר תוקפני וחמום מוח. כמי שנמנה עם אלה שאינם מודים בכישלון הטיף להתנגדות בכל מקום ובכל מחיר ולא פסק לדבר על הצורך וההכרח למות למענה. קנאותו הרתחנית גרמה לכולם לשמור מרחק ממנו, למעט עלי-חוג'ה, שבקוררוח ענייני וכלי שמץ שמחה לאיד הוכיח לאוסמן אפנדי שהסתער עליו ברוב תוקפנות, כי המרד השיג בדיוק את אשר ניבא לפני כחודש ימים כאן על הקאפיה. הוא המליץ בפניו לצאת בהקדם האפשרי לדרך פלכליה

ולא להחמיר עוד את המצב. החוג'ה היה עתה פחות קיצוני במתקפתו והיה דבר-מה כאוב ורגיש יותר ביחסו אל קרמאנלי, כאל אדם חולה. עמוק בלבו ומתחת להיצוניותו הבוטה הודעו עד עומק נפשו נוכח האסון המתגש. הוא חש כי עולמו חשך עליו, כפי שעשוי להרגיש מוסלמי אדוק נוכח התקרבותו הוודאית הבלתי-נמנעת של שלטון זר העומד למוטט את משטר האסלאם עתיק היומין. בעל-כורחו בצבץ מדבריו הצער הכמוס בליבו.

על העלבונות שקרמאנלי הטיח בו השיב כמעט בעצב.

"אתה, אפנדי, חושב שקל לי לחכות פה ולחיות כדי לראות את השוואבו נכנס לבית שלי? כאילו אנחנו לא רואים מה מזומן לנו בעתיד הקרוב? אנחנו יודעים מה כואב לנו ומה אנו מאבדים, יודעים היטב! אם חשבת שאתה צריך להסביר לנו את זה, לא היית צריך לחזור הנה ובכלל אסור היה לך לצאת מפל'בל'יה. כי כפי שאני רואה, אינך מבין שיקולים כאלה. הצרה הזאת, אפנדי שלי, קשה מכפי שאתה חושב. גם אני לא יודע מה התרופה, אבל אני יודע שהיא לא תימצא בעצות שאתה משיא לנו."

ואולם אוסמן אפנדי היה אטום לכל מה שלא עלה בקנה אחד עם עוצמת ההתנגדות העמוקה שתססה בכנות בליבו והוא שנא את החוג'ה הזה לא פחות משנא את השוואבים שנגדם התמרד. כך קורה לרוב בחברה מוכת גורל, שמול פניו של כוח אדיר העומד להנחיל תבוסה גדולה ומרה מתגלעים בה סכסוכים פנימיים ושנאת אחים רצחנית. משלא נמצאו לו ביטויים חדשים, לא חדל אוסמן אפנדי לכנות את עלי-חוג'ה בוגד והמליץ לפניו בלעג להקדים ולהתנצר עוד לפני שיגיעו השוואבים.

"אבותי לא התנצרו וגם אני לא אעשה את זה. אני, אפנדי, לא רוצה להצטלב עם השוואבים וגם לא ללכת לצבא עם המשוגעים שנלחמים נגדם," ענה החוג'ה בשלווה.

כל נכבדי וישגראד היו תמימי-דעים עם עלי-חוג'ה, אך לא כולם סברו שרצוי להגיד זאת בפה מלא, ובוודאי שלא באופן כה ישיר ונוקב. הם חששו מפני האוסטרים הקרבים, אך גם מפני קרמאנלי שחייליו השתלטו על עירם. משום כך הסתגרו בבתייהם ונסוגו אל חוותיהם שמחוץ לעיר, וכשלא היה להם מנוס מפגישה עם קרמאנלי

ואנשיו, היו מפלבלים בעיניהם ומתבטאים באופן דו-משמעי, בבקשם דרך לחמוק מפניהם באופן בטוח ככל האפשר.

על המישורת שליד חורבות הקרוואן-סדאי כינס קרמאנלי מבוקר עד ערב אסיפות עם. המקום המה תמיד ערב-רב של אנשים: נאמני קרמאנלי ואנשיו, עובדי אורח מזדמנים, בעלי בקשות כאלו או אחרות אל השליט החדש ותושבים שהוחזרו בעל-כורחם על-ידי המורדים, כדי להשמיעם את דבר המפקד. קרמאנלי לא הפסיק לדבר. גם בפנותו לאדם יחיד צעק כאילו נאם בפני מאות נאספים. פניו היו חיוורים כסיד, עיניו שלובנן צהבהב ודהוי פלבלו וקצות שפתיו העלו קצף. כמה מתושבי העיר הזכירו באוזניו את אגדת העם המוסלמית על השיח טורחאני, שבימים עברו נפל במקום זה כדי למנוע מצבא הכופרים לחצות את מעבר הררינה והוא נח דרוך על משכבו בגדה השנייה – משיצב חייל צבא הכופרים את רגלו על הגשר יקום לבטח לתחייה. מיר נאחו קרמאנלי בהתלהבות באגדה בסיוע בפועל מכיוון בלתי-צפוי, ולא הרפה ממנה, בהציגו לקהל את המסר שלה: "אחי, הגשר הזה הוא מפעל הווזיר ומורשתו. כתוב שצבא הכופרים לא יעבור עליו לעולם. לא רק אנו לבדנו מגינים עליו, אלא גם השיח הטוב, שלא רובה ולא חרב יכולים לו. בבוא הצורך יקום השיח מקברו, יתייצב על הגשר בזרועות פשוטות ולמראהו יתקפו השוואבים בפיק ברכיים, ליבם יימס בקרבם ומגודל הפחד לא יוכלו אפילו לברוח על נפשם. אחי הטורקים, אל נא תלכו לדרככם, בואו נעלה כולנו על הגשר!"

כך צעק קרמאנלי בפני קהל הנאספים. בשלמתו השחורה המהווה עמר בנוקשות, כשזרועותיו פשוטות לצדדים כדי להדגים איך יתייצב "השיח הטוב" להגנתם, ובעשותו כך נדמה לצלב גבוה, שחור ורק, שתרכוש מתנוסס על ראשו.

כל זה היה ידוע לטורקים בווישגראד יותר מאשר לקרמאנלי, שהרי כל אחד מהם שמע את האגדה הזאת בילדותו וגם סיפר אותה פעמים רבות, אך הם לא נטו לערוב בין החיים לבין האגדות ולסמוך על עזרת המתים במקום שבו אין ביכולתו של איש מבין החיים לחוש לעזרתם. עלי-חוג'ה, שלא יצא מפתח חנותו אך אנשים הביאו

לידיעתו כל דבר שנאמר ושהתרחש ליד מלון האורחים, רק נופף בידו בעצב ובכאב לב.

"ידעתי שהמשוגע הזה לא יניח לחיים או למתים. אֵלֶּלָה סְלֶאֱמֶט אוֹלְסוֹן!"³⁸

ואילו קרמאנלי, חסר אונים נוכח האויב האמיתי, הפנה את כל חמת-זעמו כלפי עלי-חוג'ה. הוא צווח ואיים ונשבע כי בטרם ייאלץ לעזוב את העיר ירצע את אוזנו של החוג'ה הסורר על הקאפיה כדי שיקדם בתנוחה משפילה זו את פני השוואבים שסירב להילחם בהם ואף הדיח אחרים לעשות כמותו.

הוויכוחים הסוערים נקטעו על-ידי האוסטרים שהופיעו על מורדות לייסקה. ומיד התברר כי ההגנה על הקספה היא משימה בלתי-אפשרית. קרמאנלי עזב את העיר אחרון, בהותירו על הרחבה המוגבהת שליד מלון האורחים שני תותחים שגרר עד אז אחריו. ואולם בטרם הסתלק הוציא את איומו לפועל. הוא ציווה על השרת, נפח ובמקצועו, בעל גוף ענק ומוח של תרנגולת, לקשור את עלי-חוג'ה ולרצוע את אוזנו הימנית אל קורת האלון שנותרה תקועה בין שתי מדרגות אבן הקאפיה, שריד מביתן העץ.

במהומה ובאווירת הבלבול ששררו בחוצות העיר ובסביבת הגשר שמעו כולם את הפקודה שנאמרה בקול רם, אך איש לא הבין אותה כדבר שנועד להתבצע פשוטו כמשמעו. שהרי אין סוף לדיבורים, לאיומים ולקללות שאנשים משמיעים בנסיבות כאלה, וכך גם במקרה זה. תחילה נראה הדבר מופרך מיסודו ונשמע יותר כביטוי של איום, הוקעה ואזהרה. מה גם שעלי-חוג'ה עצמו לא התייחס לכך ברצינות יתירה. אפילו הנפח, שעסק בקיבוע התותחים, נראה נבוך ומהסס כשנצטוו לבצע את הפקודה. ואולם משהושלך לחלל האוויר הרעיון כי יש לרצוע את החוג'ה אל הקאפיה, החלו האנשים המבוהלים ומרי הנפש לשקול את סיכויי מימוש האיום ואת אפשרויות ביצועו או אי-ביצועו של פשע כזה. כן יהיה – לא יהיה! בתחילה נראה הדבר בעיני רוב האנשים כפי שהינו, מעשה חסר היגיון, מכוער ובלתי-אפשרי.

³⁸ שאלוהים יעזור לנו!

ואולם ברגעים אלה של התרגשות כללית היה צריך לעשות משהו, איזה דבר גדול, חריג, וזה היה הדבר היחיד שאפשר היה לעשותו. כן יהיה – לא יהיה! האפשרות הזאת הלכה וקרמה ממשות ומדי רגע ועם כל תנועה נדמתה יותר טבעית ומתקבלת על הדעת. וכי למה לא בעצם? שני גברים. כבר אחזו בחוג'ה, שאפילו לא התעקש להתנגד, וקשרו את ידיו מאחורי גבו. כל זה היה עדיין רחוק מהמעשה הממשי, המטורף והמחריד כל-כך, אך גם הלך וקירב אותו אליו בצעדי ענק. הנפח, שלפתע בוש בתולשתו ובהיסוסיו, אחז בפטיש שער לא מכבר שימש אותו לקיבוע התותחים. המחשבה כי השוואבים כבר נמצאים כאן, במרחק של מהלך חצי שעה מהעיר, הפיתה בו רוח נחרצת דיה להכריע לטובת ביצוע ההוראה כלשונה. אותה מחשבה כאובה הפיחה בחוג'ה שוויון-נפש מתריס כלפי הכול, ואפילו ביחס לעונש לא צורק, מטורף ומביש, כדוגמת מה שנעשה בו.

וכך, בתוך רגעים ספורים קרה מה שבכל אחד מרגעים אלה לחוד נראה כדבר מופרך לגמרי. איש לא חשב שהמעשה יאה ואפשרי, ובכל-זאת כל אחד תרם במקצת לכך שהחוג'ה נמצא כורע על הגשר כשאוזנו הימנית רצועה אל קורת עץ אלון שעל הקאפיה. למראה השוואבים היוודים אל הקספה ברחו כולם והתפזרו, והחוג'ה נותר על הגשר לבדו בתנוחה המשוונה, המכאיבה והמגוחכת הזאת, נידון לכרוע כך על ברכיו ללא ניע, שכן אפילו תזווה קלה הסבה לו כאב עז ואיימה לשסע את אוזנו, שנדמתה כבדה וענקית כמו הר. הוא זעק אך לא היה מי שישמע את קולו ויחוש לעזרתו, כי הכול התחבאו בבתייהם או שנפוצו בכפרים הסמוכים מפחד השוואבים הבאים והמורדים הנסוגים. העיר כמו שבקה חיים והגשר שמם כאילו יד המוות מחתה מפניו כל יצור חי. לא היו שם חיים או מתים להגן על עלי-חוג'ה הכורע לבדו על הקאפיה ללא ניע, ראשו מסומר אל הקורה, והוא גונח מכאב אך גם במצבו זה מחשב בליבו טיעונים חדשים נגד קרמאנלי.

האוסטרים התקדבו בקצב איטי. חיל החלוץ שלהם הבחין בשני התותחים שליד מלון האורחים הקרוב לגשר ומיד נעצר כדי לחכות לתותחי ההרים מכותותיהם. לקראת צהריים ירו הללו מאחת החורשות פגזים אחרים על הקרוואן-סראי הנטוש, והח'אן, החרב

ממילא, ניזוק מפגיעתם – השככות העדינות שלו שסותתו ביד אמן מאבן רכה נופצו. רק לאחר שהזינו ובדקו היטב את שני תותחי הטורקים ונוכחו לדעת שהם נעזבו מאחור ואיש אינו אחראי להם, עצרו השוואבים את ירי התותחים והחלו מתקרבים בזהירות אל הגשר והקֶסֶפָה. בצער איטי וברובים דרוכים הופיעו על הקאפיה חיילים הונגרים ונעמדו תוהים ליד החוג'ה הכורע תחתיו בגוף מעוות ורק אימת הפגזים שחלפו לפני רגע בשריקה מעל ראשו משכיחה ממנו את כאב אוזנו הרצועה. בראותו את החיילים השנואים ואת הרובים הדרוכים שבידיהם פלט גניחת כאב ממושכת, בהניחו כי זו שפה מובנת לכול. גניחה זו אכן מנעה מהם לירות בו והצילה את חייו. בעוד חלקם ממשיכים להתקדם צעד צעד על פני הגשר, נעצרו חבריהם לידו, כשהם מסתכלים בו ומתקשים להבין את מצבו. רק משהגיע אחד החובשים מצאו צבת, שלפו בזהירות את המסמר, מאלה המשמשים לפרזול הסוסים, ושחררו את עלי-חוג'ה. כליכך נוקשה ותשוש היה, שצנח תחתיו על מדרגות האבן, כשהוא מוסיף לגנוח ולהיאנק. החובש משח את אוזנו הפצועה בנוזל צורב. מבעד לרמעותיו, כמתוך חלום מוזר, הסתכל החוג'ה בסרט הבר הלבן הרחב עם הצלב ישר הקווים העשוי בד אדום שעל זרועו של החובש. סיוטים נתעבים ומזוויעים כאלה מופיעים רק לעיני הקורח. הצלב שחה ברמעותיו וריצד בתוכן כסיוט ענק שהסתיר מעיניו את העולם. החייל סיים לחבוש את פצעו וכרך על התחבושת את תרבושו הלבן, וכך, בראש חבוש וכשכל גופו דואב ורצוצן, נעמד החוג'ה על דגליו ולרגעים נותר שעון באפיסת כוחות אל מעקה האבן. הוא התקשה להירגע ולהתעשת. ממולו, בצדה השני של הקאפיה ומתחת לכתובת הטורקית החרוטה באבן, הרביק חייל כרזה רחבה מנייד לכן. למרות הכאב שרחש בראשו לא התגבר על סקרנותו הטבעית והסתכל בכרזה הלבנה. הייתה זו הודעה מטעם הגנרל פיליפוביץ', כתובה בסרבית ובטורקית, שהופנתה לתושבי בוסניה והרצגובינה עם כניסת הצבא האוסטרי לבוסניה. כשהוא ממצמץ בעינו הימנית קרא החוג'ה את הכתוב בטורקית ורק את המשפטים שנדפסו באותיות המודגשות:

תושבי בוסניה והרצגובינה!

צבאות קיסר אוסטריה ומלך הונגריה חצו את גבול ארצכם. הם לא נכנסים כאויב הבא לכבוש את ארצכם בכוח הזרוע. הם באים כידיד המבקש לשים קץ לאי-סדרים שכבר שנים משבשים את החיים לא רק בבוסניה והרצגובינה אלא גם באזורי הספר של אוסטרו-הונגריה. הוד רוממותו אינו יכול עוד להתעלם מן האלימות וההתנגשויות באזורים הסמוכים למחוזות ארצו ומן העוני והמצוקה המתרפקים על גבולותיה.

הוא הסב את תשומת-ליבן של ארצות אירופה למצבכם ובקונגרס ברלין הוחלט פה אחד כי אוסטרו-הונגריה תשיב לכם את השלום והדווקה שאתם חסרים כבר זמן רב.

הוד מעלתו השולטן, שטובתכם קרובה לליבו, נענה בחיוב ליוזמה לפרוש עליכם את חסות ידידו הקיסר והמלך האוסטרי, על-מנת להגן עליכם ולהבטיח את שלומכם.

בהוראת הקיסר והמלך ייהנו כל בני הארץ משוויון זכויות בפני החוק ומהגנתו על חייהם, על חופש דתם ועל קניינם.

תושבי בוסניה והרצגובינה! אתם נקדאים לגלות אמון בבואכם לחסות תחת דגלה המהולל של אוסטרו-הונגריה. קבלו את פני חיילינו כידידים, ציינתו להוראות השלטונות, שובו אל עסקיכם ורעו כי פרי עמלכם יזכה להגנה.

התוג'ה קרא את הכתוב במקוטע, משפט אחרי משפט, ואף שלא הבין כל מילה, כל אחת מהן הסבה לו כאב; היה זה מכאוב מיוחד במינו, שונה לגמרי מן הכאבים שחש באוזנו הפצועה, בראשו ובגבו. רק עתה, למקרא מילים אלה, "דבר הקיסר", התחזר לו לפתע שהקין הקץ עליו, על כל קרוביו ועל כל אשר להם, אחת ולתמיד, אך באופן משונה: העיניים מוסיפות להסתכל, הפה מוסיף לדבר, האדם ממשיך להתקיים, אבל החיים, החיים האמיתיים חלפו לבלי שוב. קיסר זר הניח עליהם את ידו ודת זדה השתררה עליהם. זה המסר המפורש שעולה מן המילים הנמלצות והמסרים המעורפלים ועוד יותר מן הכאב היצוק כעופרת בחזהו, עז וקשה מכל מכאובי אנוש שעשויים לעלות בדעת. גם אלף שוטים כאוסמן קרמאנלי אין בכוחם

להושיע או לשנות מאום. (כך הוסיף החוג'ה להתפלמס עם עצמו). "כולנו עד אחד נמות!", "עלינו למות!", ... מה בצע בכל השאון והזעם אם באו ימים שבהם נבצר מאדם למות אך גם לחיות לא יוכל והוא נמק בחייו כיתר עץ הנרקבת באדמה, והוא של כולם אף כי אבוד לעצמו. זו המצוקה האמיתית, הגדולה, שקרמאנלי ודומיו אינם מסוגלים לראותה או לתפוס את משמעותה ובחוסר הבנתם הם רק מוסיפים על המועקה והחרדה.

שקוע בהרהורים אלה עזב עלי-חוג'ה את הגשר, ולא הבחין כלל בחובש המלווה אותו. אוזנו לא כאבה כפי שהכאיב לו משקע העופרת המרה שמחץ לפתע את חזהו כאשר קרא את "דבר הקיסר". הוא התקדם בצעד איטי ונדמה לו שלעולם לא יגיע לגרה השנייה, וכי הגשר הזה, שעליו גדל ושלצרו עברו עליו כל ימיו ועליו הייתה גאוות הקספה ומאז הקמתו הוא קשור במישרין אל משפחתו, נבקע לפתע בלבו ליר הקאפיה; כאילו נחצה על-ידי כרזת הנייר הלבנה של השוואבים שכמו פגז פערה בו תהום אימתנית; מימין ומשמאל לשבר אמנם נותרו כמה מן האתיקים על מקומם, אך אפשרות המעבר עצמה קרסה, כי הגשר אינו קושר עוד בין שתי גדות, ועל כל אחד מאנשי המקום נגזר להישאר עד עולם בצד שבו הוא נמצא בשעה הזאת.

אתו הזיות וקורח כפצוע קשה הלך עלי-חוג'ה לאיטו, והדמעות לא חרלו להציף את עיניו. הוא התקדם בצעד מהוסס, כפושט יד חולה העובר בפעם הראשונה את הגשר ונכנס לעיר זרה ונוכרית. קולות החרירו אותו. חיילים אחדים עברו על פניו. ביניהם הבחין שוב בפניו השמנמנים, שגיחוך טוב לב נסוך עליהם, של החובש הצבאי שעל שרולו סרט הצלב האדום, ששחרר את אוזנו מהקורה. בחיוך נלבב הצביע איש הצבא על התחבושת שלו ושאל אותו משהו בשפה בלתי-מובנת. החוג'ה סבר כי הוא מציע לו עזרה נוספת ומיד נרתע והקשיח את פניו:

"אני יכול, זה בסדר. לא צריך אף אחד."

ובצעד מאושש והחלטי יותר פנה בדרך לביתו.

פרק 10

כניסתו החגיגית והרשמית של הצבא האוסטרי נערכה רק למחרת היום.

מעולם לא הייתה הקספה שרויה בדממה כזאת. החנויות לא נפתחו כלל. אף שהיה זה יום שמש חם של שלהי אוגוסט, היו כל הדלתות והחלונות מוגפים. הסמטאות שממו, חצרות וגינות התדוקנו מנפש חיה. בבתי הטורקים שררו מועקה ומבוכה, בבתי הנוצרים – ראגה וחשד. כל המקומות וכל הלבבות נמלאו פחד. כהיכנסם העירה חששו השוואבים ממאדבים. הטורקים חששו מהשוואבים, הסרבים – מהשוואבים ומהטורקים. היהודים חששו מהכול ומכל אחד, שהרי במיוחד בעתות מלחמה כל אחד חזק מהם. באוזני כולם הדדה עדיין ירי התותחים מאתמול. אילו הקשיבו בני-האדם רק לקול הפחד, לא הייתה נפש חיה יוצאת מפתח הבית. אלא שלא הפחד לבדו מושל בבני-האדם. הגרוד האוסטרי שנכנס אתמול מצא את המולאזים, מפקד המשטרה, עם אנשיו. המפקד האוסטרי הותיר למולאזים את חרבו וציווה עליו להוסיף למלא את תפקידו ולשמור על הסדר בעיר. נאמר לו שלמחרת היום בשעה אחת בצהריים יגיע המפקד העליון, וכי בכניסה לעיר חייבים להקביל את פניו נכבדי הקספה, נציגי שלוש הדתות. המולאזים, לכן שיער ושפוף, מיהר לזמן אליו את מולא איבראהים,³⁹ את חוסיין-אגא, את המוֹדֵרִיס,⁴⁰ את הכומר ניקולא ואת הרב דויד לוי, ולהודיע להם כי בהיותם "נכבדי העדות וראשי העם" הם נקראים למחרת היום להקביל על הקאפיה את פני המפקד האוסטרי העליון, לברכו בשם האוכלוסייה ולהילוות אליו בדרכו בחוצות העיר.

³⁹ מולא – מלומד ומורה מוסלמי.

⁴⁰ ראש המדרשה ללימודי דת.

שעה ארוכה לפני המועד המיועד נפגשו ארבעת "נכבדי העדות" ברחוב השוק השומם ובצעד מתון החלו עושים דרכם לעבר הקאפיה. עוזר המולאזים סלקו קדו כבר פרש בעזרת אחד השוטרים מרבד טורקי ארוך בצבעים ססגוניים עזים, שכיסה את המדרגות ואת חלקה האמצעי של ספת האבן, עליה אמור המפקד האוסטרי לשבת. שעה קלה ניצבו שם חגיגיים ושותקים. בראותם שעל הדרך הלבנה מאוקולישטה עדיין אין זכר למפקד, הסתכלו רגע זה בזה וכמו על-פי הסכם התיישבו על חלקה החשוף של ספת האבן. הכומר ניקולא שלף קופסת טבק עשויה מעור וכיבד את הנוכחים.

כך ישבו להם על הספה כבימי צעירותם השאננים, כשבדומה לחבריהם הצעירים היו מבלים את שעות הפנאי על הקאפיה. אלא שעתה כבר היו אנשים בגיל העמידה. הכומר ניקולא ומולא איבראהים היו כבר קשישים, ואילו המודרים והרב אנשים בוגרים, לבושים חגיגית ודואגים איש לעצמו ולקרוביו. בשמש הקיצית היוקרת הסתכלו איש ברעהו ממושכות ומקרוב, וכל אחד נדמה בעיני חברו זקן ותשוש מכפי גילו. וכל אחד מהם זכר את חברו בילדותו ובעלומיו, כשגדלו לצד הגשד כבני אותו דור וכל אחד מהם כמוהו כעץ צעיר שאין לדעת איך ולכן יתפתח.

הם עישנו, שוחחו על עניין אחד בעוד מחשבתם נתונה לעניין אחר ומדי רגע שלחו מבט לעבר אוקולישטה, משם היה אמור להגיע המפקד העליון, שבו תלוי כעת הכול, אם טוב ואם רע, ומי שעשוי להביא עליהם, על בני קהילתם ועל הקספה כולה, ימי שקט ושלווה או סכנות חרשות.

הרגוע והמיושב בדעתו בין ארבעתם היה ללא ספק האב ניקולא, כך על כל פנים נראה כלפי חוץ. אף שכבר עבר את גיל שבעים היה עדיין גבר חסון ונמרץ. הוא היה בנו של האב מיכאילו, שהטורקים ערפו את ראשו במקום זה עצמו. נעוריו של האב ניקולא היו סוערים. פעמים אחדות ברח לסרביה כדי להסתתר מפני שנאתם של טורקים תאבי נקם. מזגו הסוער הבלתי-מרוסן סיפק תואנה לרחשי השנאה והנקמה. ואולם בחלוף השנים הסוערות האלה התיישב בנו של האב מיכאילו על כס אביו, נשא אישה ורוחו שקטה. הדבר היה לפני זמן רב וכבר נשכח מלב. ("כבר מזמן החפמתי וגם הטורקים שלנו כבר לא מה

שהיו, נהג להתלוצץ). זה חמישים שנה שהאב ניקולא עומד בראש ערתו כאיפרכיה רחבת הידיים שבניהולו, הפרושה באזורי הגבול, ומנהיג אותה בתבונה ובשקט, ללא זעזועים גדולים מאלה שגורמים החיים מעצם טבעם. את תפקידו הוא ממלא במסירות של עבד ובהדרת-כבוד של נסיך, ביושר ובמתינות, בלי לשאת פנים לאיש, לטורקים, לפשוטי עם או לאנשי הממשל.

לפניו או אחריו לא נמצא בשום מסדר או קהילה דתית אדם שזכה כמוהו להוקרה והערכה מצד כל תושבי הקספה ללא הבדל דת, מין או גיל, ושהיה מכונה בחיבה 'סבא'. הכול בקספה ובכל רחבי האיפרכיה ראו בדמותו את התגלמות הכנסייה הסרבית וכל מה שייצגה בעיני העם. יתר על כן, תושבי הקספה ראו ברמות האב ניקולא אב-טיפוס של כומר ומנהיג, כפי שהצטיירו בעיני דוחם בנסיבות המקום והזמן ההוא.

היה זה אדם גבה קומה, יוצא דופן בכוחו הגופני, שלא היטיב קרוא וכתוב אך ניחן ברוחב לב, בשכל ישר, במאור פנים ובפתיחות. חיזוכו היה מרגיע, מעורר ומפיס עוינות, חינך יקר מציאות שקשה לתארו, של אדם חזק שופע חסד, החי בשלום עם עצמו ועם מה שמסביבו. כשחיך היו עיניו הירוקות הגדולות מצטמצמות והופכות למסילה רקה כהה המפיקה גיצי זהב. כך נשאר עד ימי זקנתו. בגלימתו הארוכה העשויה מפרוות שועל, בזקנו האדמוני הארוך שעם השנים נידלדל וכיסה את בית חזהו, במצנפת הכומר הענקית על שערו השופע, הקלוע מאתור לצמה מהודקת ומקופלת תחת הכומתה, היה עובר בחוצות העיר לא רק ככומר של קספה זו שליד הגשר והחבל ההררי הענק העוטף אותה, ולא רק זה חמישים שנה, אף לא רק של הכנסייה שלו בלבד, אלא מאז ומעולם, כמו מקדמת דנא כשהעולם טרם התפלג לדתות ולכנסיות כפי שהוא כיום. מפתחי החנויות משני עברי הרחוב היו בני כל הדתות מברכים אותו לשלום. נשים היו סרות מדרכו ונעמדות בראש מושפל עד שסבא יעבור על פניהן. הילדים (אפילו ילדי היהודים) היו זונחים את משחקם ומפסיקים לצעוק, והבוגרים שביניהם קרבו ביראה חגיגית אל כף ידו הכבדה של סבא, כדי לחוש להרף עין על ראשיהם קצוצי השיער ועל פניהם

המשולהבים את מגעה הנעים והמיטיב כטל ולשמוע את קולו החזק המתרונן:

"שתזכר לחיים! שתזכר לחיים, בני!"

היה זה ביטוי עתיק יומין ומקובל של כבוד והוקרה לסבא, שבני הקספה לדורותיהם התחנכו עליו.

אלא שהיה צל שהעיב על חיי האב ניקולא. נישואיו לא בורכו בילדים. אין ספק שהייתה זו חוויה כאובה, אך איש לא זכר כי שמע אי-פעם מהכומר או מאשתו מילת קובלנה או שהבחין במבט נוגה בעיניהם. בביתם גידלו בני הזוג תמיד שניים מילדיהם של קרובי משפחותיהם מהכפר. הם דאגו לכל מחסורם וטיפלו בהם עד לנישואיהם, ולאחר-מכן היו מאמצים להם שניים אחרים.

ליד האב ניקולא ישב מולא איבראהים, גבה קומה, רזה ומצומק, שזקנו רליל ושפמו שמוט, אך צעיר במקצת מהכומר. מולא איבראהים היה בעל משפחה גדולה ורכוש ניכר שירש מאביו, אך בהופעתו המרושלת, הכחושה והחיישנית ובעיניו הכחולות הצלולות כעיני ילד נדמה יותר לצליין ונוור עני מאשר לחוג'ה מנכבדי וישגראד. מולא איבראהים סבל מליקוי: בשעת דיבור היה מגמגם קשות וממושכות. ("כדי לדבר עם מולא איבראהים צריך הרבה זמן," התלוצצו הבריות). ואולם למולא איבראהים יצאו מוניטין בזכות טוב ליבו ורגישותו. דמותו הפיקה רוך ושמחת חיים, וכבר במגע הראשון עימו היו נשכחים כליל מלב הפונים אליו הופעתו החיצונית וגמגומו. אנשים שכרעו תחת נטל מחלה ועוני או מצוקה גדולה אחרת נמשכו אליו, והיו מגיעים מכפרים רחוקים ונירחים כדי לבקש את עצתו. ליד ביתו חיכה תמיד קהל אנשים לבואו. לעתים קרובות היו גברים או נשים עוצרים אותו ברחוב לבקש ממנו עצה ועזרה. מעולם לא דחה איש, אך גם לא חילק מרשמים או קמעות במחיר יקר, כפי שנהגו עמיתיו החוג'ות. כשהיה אדם פונה לעזרתו היה מולא איבראהים מתיישב עימו במקום מוצל או על אבן קרובה בצד הדרך. האיש היה מתנה בלחש את צרתו ומולא איבראהים היה מאזין לו בקשב רב ובאהדה, מגיב במילות עידוד ומציע פתרון אפשרי, או שהיה תוחב את ידו הכחושה אל כיס גלימתו העמוק, כשהוא מציץ לראות שאין האיש מבחין במעשהו, ונותן לו כסף. דבר לא היה בעיניו קשה, דוחה

או בלתי-אפשרי כשנקרא להיחלץ לעזרת מוסלמי הנתון במצוקה. לכך היה תמיד מוצא את הזמן והכסף הדרושים. אפילו לקות הדיבור שסבל ממנה לא הפריעה לו, כי בשעה שהתלחש עם בן קהילתו השרוי בצרה היה גמגומו משתכח ממנו. כל מי שפנה אליו יצא מעימו בתחושה כי אם לא מצא נחמה שלמה הדי שלפחות רוח לו במקצת, וזאת בזכות האדם שהשתתף בכאבו כאילו חווה אותו על כשרו וזרה לו אוזן קשבת ועדינה. כיוון שהיה מוקף כל ימיו בדאגותיהם של אנשים אחרים ובצורכי הווילת בלי לחשוב אי-פעם על דאגותיו שלו, ראה עצמו אדם בריא, החי באושר ועושר.

המודרים של וישגראד, חוסיין אפנדי, היה נמוך וגוף, עדיין צעיר, לבוש בהידור ומטופח למשעי. זקנו השחור הקצר היה גוון בקפידה בקו סגלגל סביב פניו הלבנות וסמוקות הלחיים ועיניו העגולות השחורות. הוא קנה השכלה ודעת ונחשב בעל ידע רחב, ובעיני עצמו היה ידען מופלג. הוא אהב לדבר ובמיוחד בפני קהל מאזינים. בהיותו משוכנע שריכוזו רהוט ונאה התפתה לדבר הרבה. דיבורו היה מוקפד ומתחנך, מלווה בתנועות מדורות ובהדמה קלה ושווה כלפי מעלה של ידיו ורודות הצפורניים, שהיו צחורות וענוגות מתחת לזיפי שיער שחור שצימח עליהן. כשדיבר נראה כאדם העומר מול ראי. ברשותו היה ארגז מפורזל סגור היטב שהופקד בידיו על ערש דווי על-ידי מורהו המפורסם אראפ-חוג'ה ובו הספדייה הגדולה ביותר בקספה. מאז קיבל אותה לידיו לא רק הקפיד להגן על הספרים מפני אבק ועש אלא גם קרא בהם לעתים מעט ובחסכנות. ואולם עצם הידיעה כי ברשותו נמצא מספר גדול כל-כך של ספרים יקרי ערך הוסיפה ליוקרתו בעיני אנשים שלא ידעו ספר מהו והעלתה את קרנו בעיני עצמו. הכול ידעו שהוא כותב כרוניקה של האירועים החשובים בחיי הקספה. הדבר הקנה לו בעיני התושבים תדמית של אדם מלומד ומיוחד במינו, כי סבורים היו שבכך הוא מחזיק בידיו באופן כלשהו את המוניטין של הקספה ושל כל אחד מתושביה. לאמיתו של דבר הכרוניקה לא הייתה רחבת היקף וגם לא היה בה כרי לאיים על איש. במשך חמש-שש השנים מאז ניהל אותה המודרים הסתכמה בארבעה עמודי מחברת קטנה, שכן דוב האירועים בחיי הקספה לא נחשבו

בעיני המוריס חשבים דיים וראויים להיכלל בכרוניקה שלו, ולפיכך היא נותרה עקרה, יובשנית וצחיחה כדווקה מזדקנת וזוחחה. הרביעי בין ה"נכבדים" היה רוד לוי, רבה של וישגראד, נכדו של הרב הידוע הזקן האדוני-ליאצ'ו, שהוריש לנכדו את שמו, תפקידו ורכושו, אך בלא שמץ משמחת-החיים ושאר-הרוח שלו.

היה זה אדם צעיר, חיזור, בעל עיני קטיפה כהות נוגות מבט, חרד ושתקן במירה יוצאח דופן. לא מכבר הפך לדב ונשא אישה. כדי לשוות להופעתו יתר תוקף ומשקל לבש בגד רחב מאריג כבד, וגידל זקן ושפם שהעלימו את פניו, אך מתחת לבגדו נרמז גוף חלוש רגיש לקור, ומבעד לזקנו השחור הדליל בצבץ קלסתר פנים של נער חולני. כלי-אימת שנאלץ להופיע בציבור ולקחת חלק בדיינים והחלטות היה נתון לסבל פנימי איום, כיוון שחש תמיד נחות, חלש ולא בוגר-דיו.

עתה ישבו ארבעתם בשמש והזיעו בלבושם החגיגי הכבד, נרגשים ומוראגים יותר משהיו מוכנים לחשוף.

"אז בואו נדליק עוד סיגריה אחת; יש לנו זמן, לכל הרוחות, הרי לא ינחת על הגשר כמו ציפור מהשמיים," אמר האב ניקולא כאדם שלמד זה מכבר לחפות בהלצה על הדאגה הרוחשת בליבו ובלב בני שיחו. הכול שלחו מבט לעבר אוקולישטה והתכבדו בטבק.

השיחה התנהלה בעצלותיים ובחשש ונסבה כולה על קבלת הפנים למפקד. הם סיכמו שהכומר ניקולא הוא אשר יקדם את פני המפקד ויברך אותו בשם כולם. בעפעפיים עצומים וגבות כווצות, כשעיניו מתחייכות כמסילה כהה המפיקה גיצי זהב, הסתכל האב ניקולא דומם במבט ממושך ומרוכז בפני שותפיו.

ליבו של הרב הצעיר גווע מפחד. הוא לא אור די כוח להפריח את העשן, שהמשיך והתפתל עוד שעה ארוכה סביב שפמו וזקנו. המוריס היה מפוחד לא פחות ממנו. כל צחות הלשון והדרת הכבוד המשכילית נטשו אותו כבר משעות הבוקר. הוא לא העלה על דעתו עד כמה נבוך ומבוהל הוא נראה, שכן דעתו הטובה על עצמו לא הניחה לו להאמין שהדבר ייתכן. הוא ניסה לשאת בפניהם את אחד מנאומיו הנמלצים, המלווים בתנועות ידיים מרודות שבכוון להסביר הכול, אלא שיריו הנאות כמו צנחו מאליהן אל חיקו והמילים הסתכסכו בפיו ונקטעו. הוא לא יכול היה שלא לחוש בהיעלמות

הדרת הכבוד התמידית שלו, והתייסד בלי הרף בחפשו אחריה כדבר שהוא רגיל בו ושלפתע בהיותו זקוק לה יותר מאי-פעם, היא חומקת ממנו.

מולא איבראהים היה חיזור מעט מכפי הרגיל, אך שקט ורגוע. הוא והאב ניקולא הסתכלו מפעם לפעם זה בזה, כמי שדי להם במבט כדי להבין איש את דעהו. השניים הכירו עור מנעוריהם ואף היו מיודדים ככל שבזמנים ההם אפשר היה לדבר על ידידות בין טורקי לסרבי. בימי ה"מריבות" שהיו לאב ניקולא עם הטורקים בווישגראד, כשנאלץ להסתתר מהם ולברוח על נפשו, נחלץ לעזרתו באחת הפעמים מולא איבראהים, בחסות אביו שמעמדו בקסבה היה איתן. לימים, כשהרוחות נדגצו והיחסים בין בני שתי הדתות נעשו נסבלים יותר, והם עצמם כבר בגרו והיו לאנשים, התיידדו השניים והיות שבתייהם שכנו משני עברי הקסבה נהגו להתלוצץ ולכנות זה את זה בתואר "שכן". בימי בצורת, שיטפון, מגפה או פורענויות אחרות היו נפגשים, כל אחד בקרב בני קהילתו, במילוי משימתם המשותפת. ובימים רגילים היו מברכים זה את זה ושואלים איש לשלום רעהו בכל פעם שהיו נפגשים על הקיידאן או באוקולישטה, כפי שבשום מקום אחר אין מברכים זה את זה לשלום כומר נוצרי וחוג'ה מוסלמי. האב ניקולא היה מצביע במקטרת הציבוק על הקסבה למטה אצל הנהר ואומר בבדיחות דעת:

"כל מה שרוחש שם למטה ומדבר בקול אנושי הוא בנפשך ובנפשי."

"ככה זה, שכן, באמת ככה," היה מולא איבראהים עונה בגמגום, "ועוד איך זה בנפשנו." (תושבי הקסבה, שמצאו ביטוי לעגני לכל דבר ועניין, היו אומרים על אנשים החיים בידירות כי "הם כמו הכומר והחוג'ה", עד שהאמרה הפכה בפיהם לפתגם).

גם עתה הבינו השניים היטב איש ללב רעהו, אף שלא החליפו ביניהם אף מילה. האב ניקולא ידע עד כמה קשה למולא איבראהים, ומולא איבראהים ידע שגם לכומר לא קל. הם הסתכלו זה בזה כפי שעשו פעמים רבות בחייהם ובהזדמנויות שונות: כשני אנשים החשים אחריות לכל הולכי על שתיים בקסבה, האחד למצטלבים והשני למשתחררים.

בתוך כך נשמעה שעטה של פרסות סוסים. הגיע שוטר רכוב על סוס זעיר. מבוהל ומתנשם, צעק כבר מרחוק:

"הנה האדון, על הסוס הלבן!"

הופיע גם המולאזים, שלו כדרכו, אדיב ושחקן כתמיר.

תימרות אבק החלו להתאבק במורד הדרך מאוקולישטה.

לאנשים אלה, שנולדו וגדלו בפינה נידחת זו של ממלכת טורקיה השוקעת במאה התשע-עשרה, לא ניתנה מעולם הזדמנות לחזות בצבא מעצמה חזק ומאורגן היטב. כל מה שיכלו לראות עד אז היו שכירה לקויי-התזונה של יחידות המלכות המרדללות, על לבושם העלוב, צידם הדל ושכרם המעוכב, או גרוע מזה, את משמר העם הבוסני שגויס בכפייה וסבל מהעדר משמעת ורוח לחימה. עתה חזו לראשונה כהופעת "השלטון הממלכתי" ככוח מנצח, זוהר ובוטח בעצמו. אך טבעי היה כי צבא כזה יסנוור את עיניהם וכי למראהו ייאלמו דום. כבר במבט ראשון, למראה דמותם המחויטת והחגיגית של ההוסארים והיגרים,⁴¹ מרתמות הסוסים ועד הכפתורים במדי החיילים, אפשר היה לשער את יציבותו ואת כוחו של הרקע המשמש להם גב, את העוצמה השלטונית עם הסדר והרווחה השוררים בעולם האחר. ההפתעה הייתה גרולה והרושם עז.

בראש רכבו שני חצוצרנים על שני סוסים מנומרים נאים, ובעקבותיהם גדוד הוסארים על סוסים שחורים. הסוסים היו מוברשים והתקדמו בצעד קטן ומדוד כטיפפת רגלי נערו. ההוסארים בכומתותיהם הארומות ובשפמים המסולסלים שלהם, צעירים סמוקי לחיים ושזופי עור, ללא אפודות מגן ובקישורים הצהובים על חזותיהם, נראו רעננים כלאחר שינה ערבה, כאילו זה עתה יצאו מבסיסם. אחריהם רכבה קבוצה בת שישה קצינים ובראשם המפקד העליון. כל המבטים ננעצו בו. סוס הרכיבה שלו היה גבוה מן האחרים, בעל צוואר ארוך וזקוף שלא כרגיל. במרחק מה מהקצין התקרמה פלוגת הרגלים, היגרים במדיהם הירוקים, חבושי קסדות עור שנוצה נעוצה בהן ורצועות לבנות חגורות לחזם. הם נראו כיער

מהלך הסוגר על האופק. החצוצרנים וההוסארים עברו ברכיבה ליד מקום עומדם של אנשי הדת, נעצרו במישורת ונערכו משני צריה.

חיזורים ונגרשים ניצבו העומדים על הגשר בתווך כשפניהם אל הקצינים המתקרבים. אחד מהקצינים הצעירים הריץ את סוסו אל המפקד ואמר לו משהו. הכול האטו את קצב התקדמותם. בהגיעם למרחק כמה צעדים מ"נכבדי העדות" עצר המפקד בבת-אחת את סוסו וירד ממנו, וכך כמו על-פי אות עשו גם הקצינים שרכבו אחריו. חיילים ניגשו בריצה, אחזו באפסר הסוסים והוליכו אותם כמה צעדים אחורה.

משהציב המפקד את רגלו על הקרקע חל בו שינוי מפליג. קטן קומה היה ומראהו כשל אדם רצוף, ערץ, שסכנה נשקפת ממנו. כאילו הוא היחיד שנלחם עבור כולם.

רק עתה ניתן היה להבחין ער כמה, להכריל מקציניו בהופעתם הבהירה והמוקפדת, לבושו שלו פשוט, מרושל ומוזנח. הבעת פניו העידה כי מדובר באדם המכלה את כוחותיו ללא רחם ואוכל את עצמו. פניו היו שזופים, מגודלי זקן, עיניו עכורות וחסרות מנוח, וכומתתו הגבוהה מעוקמת קמעה. מדיו היו קמוטים ורחבים ממידת גופו הכחוש. נעול היה מגפי רכיבה נמוכים, ממועכים ודהים. כשהוא מנופף במגלב שאחזו בידו התקרב בפסיעות רחבות. אחד הקצינים התייצב לפניו והורה על הנכבדים שנערכו לפניו. סגן-האלוף העיף בהם מבט נוקב, נזעם ואפל של אדם הנתון תמידית לסכנות גדולות ולהכרעות גורליות. ומיד ניכר בו שאינו מסוגל להביט באופן אחר.

באותו רגע החל האב ניקולא לדבר בקולו השלו העמוק. המפקד נשא את ראשו ומבטו השתהה על פניו של הארס החסון בגלימתו השחורה. דמותו התנ"כית הרחבה והשלווה של איש הדת לכדה לרגע את תשומת-ליבו של המפקד. אפשר היה לא להבין או להתעלם מדברי הקשיש הזה, אך אי-אפשר היה שלא להבחין בקלסתר פניו. האב ניקולא דיבר באופן שוטף ומשוחחרר, בפנותו יותר אל הקצין הצעיר, שאמור היה לתדגם את דבריו, מאשר אל המפקד. בשם נציגי כל הדתות הבטיחו נאמנה כי הם, עם בני עדתם, מוכנים לציית לממשל החדש וכי יעשו כל מה שיירש מהם כדי לשמור על הסדר והשקט, כדרישת השלטונות החדשים. כל בקשתם היא שהצבא יגן

⁴¹ יג' - רובאי בצבא אוסטריה וגרמניה.

עליהם ועל משפחותיהם ויאפשר להם לחיות בשלווה ולהתפרנס בכבוד.

דברי האב ניקולא היו קצרים וחיש מהר הגיעו לסיימם. המפקד הנמרץ לא הספיק לאבד את סבלנותו. עם זאת לא חיכה עד שהקצין הצעיר יסיים את תרגומם. הוא הניף את מגלבו וקטע אותו בקול צורם וקצר-רוח:

"טוב, טוב! מי שיתנהג בסדר יזכה להגנה. את הסדר והשקט חובה לקיים בכל מקום. אם ירצו ואם לא, אין דרך אחרת!"

במנוד ראש בלבד, בלי ברכת שלום או מבט נוסף, התקדם בדרכו. אנשי הדת סרו הצידה. וכך עבר על פניהם ואחריו הקצינים והפרשים על סוסיהם. איש לא התייחס ל"נכבדי העדות" שנותרו לבדם על הקאפיה.

כולם היו מאוכזבים. כל אותו בוקר ומליל אמש, שאיש מהם לא ישן בו במנוחה, שאלו את עצמם שוב ושוב איך יראה מעמד קבלת הפנים על הקאפיה למפקד צבא הקיסר. הם ציירו אותו בדמיונם באופנים שונים, כל אחד מהם על-פי מזגו וכרוחו, והתכוונו לגרוע ביותר. מהם שראו את עצמם מובלים היישר אל הגלות בגרמניה הרחוקה, בלי לראות עוד אי-פעם את ביתם ועירם. היו מי שנזכרו בסיפורים על היירודין, שלפנים ערף ראשים במקום הזה על הקאפיה. בעיני רוחם ראו דברים שונים ומשונים, רק לא מה שהתרחש עתה בפועל, מול הקצין הקטן, העריץ המרושע, שהמלחמה הפכה לחייו האמיתיים ואשר בלי לחשוב על עצמו או להתחשב בזולתו רואה את האנשים והארצות סביבו כחפץ או אמצעי בלבד לניהול קרבות ומלחמות, ומתנהג כמי שיוצא למלחמה על חשבונו ובשמו.

כך ניצבו שם, מסתכלים במבוכה איש ברעהו. מבטיהם, כל אחד בדרכו, כמו שאלו דומם "האומנם נשארנו בחיים והאם הגרוע ביותר חלף ועבר?" ו"מה עוד מצפה לנו ומה עלינו לעשות?"

המולאזים והאב ניקולא היו הראשונים להתעשת. הם סיכמו כי "נכבדי העדות" מילאו את חובתם ועתה לא נותר להם אלא לשוב לבתיהם ולבני קהילתם ולהשפיע עליהם להיזהר במעשיהם מבלי לפחד ולברוח. האחרים, פניהם חיוורים וראשם חלול, קיבלו את

המסקנה הזאת כפי שהיו מקבלים כל מסקנה אחרת, כי בכוחות עצמם לא היו מסוגלים להגיע לכל מסקנה שהיא.

המולאזים, שלא היה דבר העשוי לעכור את שלוותו, המשיך במלאכת יומו. השוטר גלגל את המרבד הססגוני הארוך, שלא זכה למדרך רגל המפקד, כשלידו עומד סלקו הדו, קר רוח ואדיש כפני הגורל. בתוך כך התפזרו "נכבדי העדות" איש בדרכו ולרכו. הרב אן קדימה בפסיעות קטנות, משתוקק להגיע מהר ככל האפשר אל ביתו ולהרגיש בחמימות ובמחסה בית המשפחה שבו חיו אמו ואשתו. המודרים הלך בצעד איטי, שקוע בהרהוריו. עתה, שהכול הסתיים בטוב ועבר שלא כצפוי בקלות, אם כי באופן די גס ובלתי-נעים, נראה לו ברור לגמרי שלא הייתה כל סיבה לפחד וכאילו הוא עצמו לא פחד אף פעם משום דבר. הוא רק הרהר בחשיבותו של האירוע בהקשר לכרוניקה שלו וכמה מקום עליו להקצות לו. בערך כעשרים שורות. ואולי רק חמש-עשרה, או אפילו פחות? ככל שהתקרב אל ביתו כן פחת מספר השורות שהועיד לאירוע. עם כל שורה שחשך בכתיבה נקמה לו שכל מה שמסביבו מאבד מערכו וממשמעותו ורק הוא, המודרים, גדל בעיני עצמו וחשיבותו הולכת ומתעצמת.

מולא איבראהים והאב ניקולא הלכו יחדיו עד למרגלות המייראן. שניהם החרישו, מופתעים ומובסים על-ידי מראהו והתנהגותו של מפקד צבא הקיסר. שניהם מיהרו להגיע לבתיהם ולפגוש בבני קהילתם. במקום שבו נפרדו דרכיהם נעצרו קמעה והביטו דומם זה בזה. מולא איבראהים גלגל בעיניו והניד את שפתיו כלועס כל הזמן מילה שאינו מסוגל להגותה. האב ניקולא, שחזר אליו חיוכו הרושף גיצי זהב, שעורר את רוחו של החוג'ה ואת רוחו שלו עצמו, הוא שביטא את המחשבה שהייתה בלב שניהם כאחד:

"צודה צרורה, הצבא הזה, מולא איבראהים!"

"מממש כך, צ'צ'צודה צרורה", גמגם מולא איבראהים, ונפרד

מעם הכומר במנוד ראש ובהנפת שתי הידיים.

האב ניקולא הגיע לאט ובקשיים אל ביתו שליד הכנסייה. אשתו קדמה את פניו בלי לשאול דבר. מיד חלץ את מגפיו, פשט את הגלימה והסיר את מצנפתו מראשו המזיע תחת סבך שערו העבות, האדמוני והמאפיר. הוא התיישב באכסדרה הקטנה שבמבוא הבית.

לידו כבר ניצבה על מעקה העץ כוס מים ולצדה קוביית סוכר. משהתדענן והצית סיגריה, עצם את עיניו היגעות. ואולם לעיני רוחו הבויקה שוב דמותו של המפקד הקשוח כברק מסנוור שגדש את שדה הראייה שלו עד שלא היה יכול לראות דבר מלבדו אף כי לא הצליח לזהות את צורתו. באנחה פלט הכומר את העשן ונשף בו כדי להרחיקו.

"איוו טינופת משונה, לעזאזל איתו!" אמר חרש לעצמו.

מהעיר הגיעו לאוזניו קולות הלמות של תוף ובעקבותיו צליל חצוצרת גדור היגרים, נוקב ועליו, במנגינה חדשה, מזורה וזרה לאוזן.

פרק 11

כך התרחש המהפך הגדול בחיי הקספה הסמוכה אל הגשר ללא קורבנות כלשהם, למעט מקרהו האומלל של עלי-חוגיה. כעבור ימים אחדים חזרו החיים למסלולם ונראה היה כי לא חל שינוי במהותם. אפילו עלי-חוגיה התאושש ובדומה לשאר הסוחרים פתח את חנותו שבקרבת הגשר, ורק את מצנפתו חבש עתה כשהיא מוטה קמעה שמאלה, להסתיר את הצלקת על תנוך אוזנו. "כדור העופרת" שדחס את חזהו למראה הצלב האדום על זרוע החייל האוסטרי, ששמע מבעד לדמעותיו קורא את "דבר הקיסר", אמנם לא התפוגג כליל, אך הצטמק לגודלו של אחד מחרוזי התפילה, כך שניתן היה לחיות עימו. והוא לא היה היחיד שנשא אותו בליבו.

כך החלו זמנים חדשים תחת כיבוש שהעולם, שלא היה מסוגל למונעו, ראה בו תופעה זמנית. מה לא עבר על פני הגשר בשנים הראשונות לכיבוש! שיירות ארוכות של כלי רכב צבאיים צהובים חצו אותו בטרטור מחדש אוזניים בהובילן מזון, ביגוד, ריהוט וכל מיני מתקנים ומכונות שעין לא ראתה.

בזמן הראשון ניראו לעין רק אנשי הצבא. כבוקעים מן האדמה כן צצו חיילים מכל מקום, מאחורי כל פינה וכל שיח. רחוב השוק נמלא בחיילים, אך הם נפוצו גם בכל רחבי הקספה. מדי רגע הייתה אישה צווחת בבהלה כשבחצרה או במטע השזיפים שמאחורי ביתה נתקלה לפתע בחייל. החיילים – במדיהם הכחולים כהים, שזופים מצעידה ולחימה בת חודשיים, שמחים על שנותרו בחיים ומשתוקקים למנוחה ולהנאות חרשות – נפוצו על פני העיר וסביבותיה. אפשר היה לראותם על הגשר בכל שעות היום. מעטים מתושבי העיר היו מגיעים עתה לקאפיה, שכן תמיד הייתה מלאה בחיילים. כאן הם ישבו, שרו בשפות שונות, התלוצצו, קנו פירות ומילאו בהם את כובעיהם

הכחולים בעלי מצחיית העור שעליה מוטבע הסמל הצהוב עם ראשי-תיבות שם הקיסר: FJI.⁴²

ואולם בכוא הסתיו החל הצבא לעזוב. בהדרגה ומבלי משים הלך ופחת מספר החיילים. נותרו רק יחידות הזנדרמים, שאנשיהן מצאו להם דירות והכינו עצמם לישיבת קבע. בה בעת החלו להגיע פקידים, חלקם נמוכי דרג וחלקם רמי מעלה, על משפחותיהם ומשרתייהם, ובעקבותיהם גם בעלי מלאכה ומומחים לעבודות שעד אז היו בלתי-מוכרות. ביניהם היו צ'כים, פולנים, קרואטים, הונגרים וגרמנים.

תחילה נראה היה כאילו הממשל האזרחי התעתד להאריך לפרק זמן נוסף את הכיבוש שהחל עם כניסת הצבא וכי הם מגיעים באופן מקרי ואקראי ומתכוונים לחיות כאן פרק זמן ולנהל אורח חיים כמקובל במקום. ואולם מרי חורש הלך וגדל מספר הזרים הללו. אך מה שהפתיע והפליא את אנשי הקספה יותר מכול ועורר את חשרם היה לאו ריזוקא מספרם אלא תוכניותיהם האינוסופיות העלומות, מרצם הבלתי-נלאה והנחישות שגילו בביצוע משימותיהם. הזרים הללו לא ידעו מנות ולא נתנו מנות לאיש; נרמה היה שגמרו אומר להקיף את עצמם במעין רשת סמויה שנעשתה בהדרגה יותר ויותר מורגשת, של חוקים, כללים והוראות שהחילו על בני-האדם ועל כל החי והדומם במקום כדי להביא לשינוי כולל, החל ממראה העיר וכלה בטבעם של תושביה ובהרגלים הנטועים בהם מיום היוולדם. כל זאת עשו בנחת, בלי להרבות בדיבורים, ללא הפעלת כוח או התגרות, כך שלא היה למה להתנגד. משנתקלו בכל-זאת באי-הכנה או התנגדות היו עוצרים, נרברים ביניהם בחשאי, משנים כיוון ודרכי פעולה ומוציאים את תוכניהם לפועל. כל פעולה שלהם נראתה בשלב הראשון שלה תמימה ואפילו סתמית. כך למשל היו מוררים שדה בור, מסמנים עצים ביער, בורקים את בתי-השימוש ותעלות הכיוב, מפשפשים בשיני הסוסים והפרות, מאמתים מירות ומשקולות, מתעניינים במחלות המצויות, במספר זני הפרי ובשמשם, כגזעי הכבשים והעופות. (הרבר נראה כאילו הם שקועים במשחקים שבעיני התושבים נראו

⁴² פראנץ יוזף הראשון.

בלתי-מובנים, ערטילאיים ולא רציניים). ואז כל מה שהתבצע בהקפדה ובדייקנות כזאת היה שוקע אי-שם בתהום הנשייה כאילו אבד לעולמים בלי להותיר עקבות. אך כעבור חודשים מספר, או אפילו שנה תמימה, כשהבריות כבר שכחו לגמרי מכל העניין, הייתה מתבררת תכלית הצעדים שנקטו ונשכחו, ואשר בזמנו נראו חסרי שחר. מוכתרי השכונות היו מכונסים לפתע כדי לבשר להם על הוראות חדשות בנוגע לכריחת עצי יער, לבלימת מגפת הטיפוס, תקנות ביחס למחירי פירות וממחקים או תעודות מסע לבהמות. וכך מדי יום ביומו הייתה יוצאת תקנה חדשה. וכל אחת מהתקנות וההוראות צמצמה את מרחב חייו של היחיד או חייבה אותו באופן כלשהו, בעודה מרחיבה, מסבכת ומסעפת את חיי העיר או הכפר על כלל אוכלוסייה.

ואולם בתוך הבתים, ולא רק בבתי הטורקים אלא גם אצל הסרבים, לא נשתנה רבה. אנשים חיו, עבדו ובילו בסגנון הישן. הלחם נלוש במשארת, את הקפה היו קולים בתנור, הכבסים הושרו בגיגית במי סבון רותחים וכובסו במי המשרה שצרכו את ירי הנשים וחרכו את עור אצבעותיהן שעדיין ארגו בנוול ודקמו על בד מתוח הנתון במסגרת. כחגים ובחתונות הוסיפו לקיים את המנהגים עתיקי היומין לכל פרטיהם, והתלחשו למראה מנהגי הנוכרים, שאליהם התייחסו כאל רברים מזרחיים ורחוקים. הבריות עבדו וחיו כפי שעבדו וחיו מאז ומתמיד וכפי שעתידיהם היו לנהוג אפילו כעבור חמש-עשרה או עשרים שנה לאחר הכיבוש.

במראה החיצוני של הקספה התחולל, לעומת זאת, שינוי גלוי לעין ומהיר למדי. אפילו אנשים שבתוך בתיהם הוסיפו לקיים את הסדרים הישנים ולא העלו על הדעת לשנותם השלימו לרוב על-נקלה עם השינויים שחלו בעיר והסכימו עימם כעבור תקופה קצרה או ארוכה של השתוממות וריסון. מובן שגם כאן, כבכל מקום אחר בנסיכות רומות, המושג חיים חרשים קיפל בתוכו מיוזג בין ישן לחדש. ערכי החיים הישנים על מנהגיהם התנגשו בתפיסות החדשות על ערכיהן ונטמעו בהן, או שהתקיימו במקביל אלה לצד אלה, כביכול תוך

ציפיה להכרעה. אנשים הוסיפו לחשב כפורינטים וקרייזרים.⁴³ אך באותה מידה חישבו גם בגרושים ופארות.⁴⁴ ובדומה לכך מדדו בארשינים, אוקות ודראמות,⁴⁵ אך גם במטרים, בקילוגרמים ובגרמים, היו קובעים את מועדי התשלומים למסירת הודעות על-פי הלוח החדש, אך לעתים קרובות יותר גם לפי הנקלים הישנים, בהתייחס לחגי הסוכות, ג'וּנְג'וּדָאן ומיטרוֹבְדָאן. מטבע הדברים התנגדו הבריות לכל חידוש אך ההתנגדות שגילו לא הייתה נחרצת; כי מבחינת רוב האנשים עולה חשיבותם של החיים עצמם על חשיבות אורח החיים. רק בקרב אנשים יחידי סגולה התחולל מאבק עמוק יותר בין ישן לחדש, שהפך להיות ררמטי, ומבחינתם היה אורח החיים קשור באופן בלתי-מותנה ולא ניתן להפרדה מהחיים עצמם.

אדם מסוג זה היה שְמִסִּיבְג בְּנִקוּבִיץ' מְצֻנְצֶה, אחד הבגים העשירים מנכבדי הקסבה. היו לו שישה בנים, ארבעה מהם נשואים. בתיהם היוו שכונה קטנה לעצמה, מוקפת בוסתני שיזפים, שדות וכרי מרעה. שמסיבג היה ראש משפחה סמכותי, אדם שתקן וחמור סבר שאיש לא העז להמרות את פיו. הוא היה גבה קומה אך שחוח מְנִטל השנים, חבוש תרבוש לבן ענק מעוטר ברקמת זהב. רק בימי שישי היה יורד העירה להשתתף בתפילת ההשתחויה של צהרי יום שישי שנערכה במסגד. למעשה, מן היום הראשון לכיבוש לא עצר בשום מקום ברכו, לא דיבר עם איש ולא הסתכל סביבו. אל בית בְּנִקוּבִיץ' אסור היה להכניס שום פריט ביגוד אופנתי או כל מכשיר חדש, ואפילו לא מילה חרשה. הוא לא התיר לאיש מבניו לקיים כל קשר עם השלטונות החדשים ועל נכדיו אסר ללמוד בבית-הספר. עמדתו הקיצונית גרמה סבל לכל בני משפחתו; בניו של הזקן התמרמרו על עקשנותו, אך איש מהם לא העז ולא היה מסוגל להתקומם נגדו בדיבור או אפילו במבט. כשהיה עובר ברחוב השוק היו החנוונים הטורקים, שעבודתם חייבה קיום קשרים עם התושבים החדשים, מברכים אותו דומם ביראת-כבוד שחברו בה פחד, הערצה ונקיפת

⁴³ שמות של מטבעות אוסטריים.

⁴⁴ שמות המטבעות המקומיים.

⁴⁵ יחידות משקל טורקיות.

מצפון. נכבדי הטורקים היו לעתים קרובות מגיעים מהקסבה לצרנצ'ה כעולים לרגל, כדי להיוועד עם שמסיבג ולהחליף עימו דברים. בביתו נועדו יחדיו קשי-העורף, אלה שהיו נחושים בדעתם לא להיכנע ולא להסכין עם המציאות החדשה בכל צורה שהיא. בהתוועדויות ממושכות אלו לא הרבו במילים ולא הגיעו לידי שום החלטות מעשיות.

עטוף ומכופתר בימי קיץ וחורף היה שמסיבג יושב ומעשן על המרדב האדום, מוקף באורחיו. השיחה רנה לרוב באיזו הוראה שלטונית בלתי-מובנת ומאוסה או באוכלוסייה הטורקית ובהסתגלותה המדאגה לסדרים החדשים. הכול חשו צורך לחלוק עם הזקן העיקש נשוא הפנים את רגשי ההתמרמרות, החשש והדאגה שמילאו את ליבם. וכל שיחה הייתה מסתיימת בשאלות: לאן כל זה מוביל, ואיפה זה ייעצר? מי הם ומה הם רוצים כל הזרים האלה, שנראה כי אינם מסוגלים לנוח רגע אחד ואין כל גבול או סייג למעשיהם? אילו תוכניות הם שומרים באמתחתם ומאין צצים צרכים רבים שכאלה, שהאחד מייצר את משנהו, ולשם מה כל זה נחוץ להם בעצם, איזה אי שקט מריץ אותם כל הזמן ודוחק בהם להקים עוד ועוד מפעלים ומוסדות חדשים?

ואילו שמסיבג היה רק מתבונן בהם ועל-פני-רוב מחריש. פניו היו כהים, לא משיוזף כי אם מחמת הקדרות שרכצה עליהם. אבל עם זאת מבטו הקשה היה תועה ואובד עצות. עיניו ניבטו עכורות ואישוני השחורים נדמו כמוקפים בעיגולים לבנבנים-אפורים כעיני ינשוף זקן מאוד. אף שפיו היה גדול היו שפתיו קפוצות עד שכמעט ולא נראו אלא רק התנועעו לאיטן כמחפשות כל הזמן את המילה שאין בכוחה להיגות.

אף-על-פי-כן היו אנשים יוצאים ממנו בתחושת הקלה, לאו רווקא מנוחמים או רגועים משהיו, אך נרגשים ומלאי השראה מהמופת שבעמרתו הקשוחה, עמרה של אי-דיוות גם במצב נואש.

כשהיה שמסיבג מגיע ביום שישי הבא אל רחוב השוק, היה מבטו מבחין בשינוי הזוחל שחל באנשים או בנוף, ברברמה נוסף שלא היה שם שבוע לפני-כן. כרי שלא ייאלץ לראותו היה משפיל את מבטו, אך גם כבוך הקרוש שלרגליו יכול היה לזהות את עקבות פרסות הסוסים

ולהבחין שלצד עקבותיהן של הפרסות הטורדניות העגולות והמלאות, הולכים ומתרבים סימני הפרסות השוואביות המעוקלות וחדות הקצוות. בבוץ שעל האדמה היה מכטו קורא אותו גורדין אכזרי אשר ניבט אליו מפני האנשים ומכל הדברים שהקיפוהו, גורדינו של הזמן שאי אפשר לעצור את מהלכו.

משנוכח לדעת שאין מבטו יכול להימנע ממראה החידושים, חדל שמסיבג להגיע לרחוב השוק. הוא נסוג והסתגר ביישובו צרנצ'ה, שם ישב כבעל בעמיו, שחקן, קדורני וקשה-לב, משרה מועקה על כל בני הבית ויותר מכול על עצמו. הקשישים שבין נכבדי הטורקים הוסיפו לפקוד אותו כפי שפוקדים מין קדוש חי (הבולט ביניהם היה עלי-חוג'ה מוטווליץ'). ואולם בשנה השלישית לכיבוש מת שמסיבג באופן פתאומי ולא ממחלה. הוא נפח את נשמתו בלי לבטא את המילה המרה שהתגלגלה בלי הרף בתוך פיו הזקן, ובלי להציג עוד את רגלו ברחוב השוק, שבכל מקום בו ניכרו עקבות המהלכים החדשים.

ואכן, פני הקספה השחנו בקצב מהיר – הנוכרים כרתו עצים ונטעו חדשים במקומות אחרים, יישרו נתיבים וסללו רכבים חרשות, חפרו תעלות והקימו בנייני ציבור. כבר בשנים הראשונות נהרסו ברחוב השוק חנויות ישנות, אלו שבלטו החוצה ושעד אז למען האמת לא הפריעו לאיש. במקום החנויות המיושנות עם רלפקי העץ הנפתחים כלפי חוץ נבנו חנויות חדשות מלבנים קשיחות, עם גגות רעפים או פח ושככות ברזל מתקפלות. (אחד הקורבנות הייתה אמורה להיות חנותו של עלי-חוג'ה שנועדה להריסה, אלא שהוא התנגד נמרצות להריסתה, פנה לערכאות והתחמק בכל דרך אפשרית מדוע הגזירה עד שהצליח לבסוף לשמר את החנות במקומה ובמתכונתה הישנה). גם רחבת השוק הורחבה ויושרה ובנוסף לכך הוקם במקום בית-מלון חדש ובניין גדול שנועד לשמש משכן לבית המשפט והנהלת המחוז. הצבא ביצע גם הוא עבודות על חשבוננו, בקצב מהיר יותר ובפחות התחשבות מהשלטונות האזוריים. הוא הקים צריפים, סלל רכבים ונטע עצים ששינו כליל את מראה הגבעות.

ותיקי הקספה לא חדלו לתהות והתקשו להתמצא בכל אלה. בעיקר משום שבירוק כשנרמה היה להם שהקיץ סוף סוף הקץ על החריצות

והשקדנות התמוהה הזו, היו הזרים מתחילים במבצע חדש, שהיה עוד פחות מובן מהקודם. תושבי הקספה היו נעצרים לצפות בעבודות, אך לא כילדים האוהבים להתבונן בעבודת המבוגרים, כי אם להיפך, כפי שמבוגרים נעצרים להעיף מבט מודאג במשחקי הילדים. הצורך הרוחק של זרים אלה לבנות ולהרוס, לחפור ולבצר, לקומם ולשפץ ללא הרף, ותשוקתם הבלתי-נלאית לחזות מראש את נזקיהם האפשריים של איתני הטבע כדי לחמוק מהם ולהקדים רפואה למכה, לא זכו כאן להבנה או להערכה כלשהי. נהפוך הוא, כל תושבי הקספה, ובמיוחד הקשישים שבהם, ראו ביוזמות אלה תופעה לא בריאה ומבשרת רעות. אילו התנהלו הרברים על-פי טעמם, הייתה הקספה נראית ככל העיירות המזרחיות. מה שנסדק היו מטליאים ובמט לנפול היו תומכים; אך בתוך כך ובוודאי שלא לפני-כן איש מהם לא היה טודח על תוכנית מוכנה מראש של עבודות האמורות לטפל ביסודות המבנים, לשנות את פני העיר ולהפוך על פניהם סדרי בראשית.

ואולם הנוכרים הוסיפו לבצע את מיזמיהם בזה אחר זה, במהירות ובעקביות, על-פי תוכניות עלומות אך ברוקות וערוכות היטב, למול עיניהם המשתאות ולהפתעתם ההולכת וגדלה של תושבי הקספה. וכך, באופן לגמרי בלתי-צפוי מבחינתם, הגיע גם תורה של חורבת הקרוואן-סראי, שגם במצבו עור היה חלק מן הגשר, ממש כמו לפני שלוש מאות שנה. למען האמת, מה שהיה מכונה בשם חאן האבן הפך זה מכבר לחורבה גמורה. הדלתות נדקבו וסורגי החלונות, מלאכת מחשבת של חחרה באבן רכה, היו מנותצים, הגג קרס פנימה ומבין השברים ובתוך סבך שיחי בר ועשבי פרא צימח לו עץ שיטה, אך הקידות החיצוניים נותרו שלמים, ישרים והמבנה המרובע ישר הזוויות העשוי אבן צחורה, ניצב עדיין איתן על תלו. כל תושבי הקספה, מיום הולדתם ועד מותם, לא ראו בח'אן שהגשר מסתיים בו סתם חורבה כי אם חוליה מחוליותיו וחלק בלתי-נפרד מהקספה, ממש כמו שהתייחסו לבית משפחתם, ואיש מהם לא היה מעלה על רעתו אפילו בחלום כי אפשר לגעת בח'אן הישן או שיש לשנות בו משהו מעבר לחותם שהותירו בו שיני הזמן ואיתני הטבע. ואולם יום אחר הגיע גם תורו. תחילה ביצעו מהנרסים מרירות ממושכות

במקום, לאחר־מכן הגיעו בעלי מלאכה ופועלים שכירים שהחלו לפרק את קירותיו אבן אחר אבן, בהבריהם את המוני הציפורים והשרצים שהשתקעו בפנים. עד מהרה נותרה המישורת שליד הגשר חשופה וקירחת ומן הח'אן לא נותרה אלא ערימת אבנים משובחות שנערמו בקפירה זו על זו. במשך קצת יותר משנה הוקם במקום שבו עמר לפניו מבנה האבן הצחורה של הקרוואן, קסרקטין חד־קומתי גבוה ומגושם, מסויד בצבע תכלת, מכוסה בפח אפור, שבקצותיו חרכי ירי. על המישורת המורחבת נערכו לאורך כל שעות היום אימוני החיילים שהיו מותחים את איבריהם הדואבים לקול צרחות הסמל ומשתטחים אפיים ארצה כשפניהם טובלים באבק. בשעות הערב בקעו שיריהם מחלונותיו הרבים של הבניין המכוער בשפות לא מובנות, בליווי מפוחית פה, עד שקול חצוצרה צורמני היה קוטע אותם במנגינה נוגה, שלשמעה היו כלבי העיר מתחילים לנבוח במלוא הגרון, עד שאחרון הצלילים נדם ואחרון האורות בחלונות כבה. כך חדל להתקיים מפעלו היפה של הוויזר, ואילו הקסרקטין, שהעם כהרגלו הוסיף לכנות בשם ח'אן האבן, החל את חייו על הרחבה שליד הגשר, בחוסר התאמה משווע לכל מה שמסביבו. הגשר נותר מובדל ומבודד לגמרי.

למען האמת, גם על הגשר אירעו רברים ששיקפו את ההתנגשות בין הרגליהם הקבועים והבלתי־משתנים של תושבי המקום לבין החידושים והסדרים שהנהיגו הנוכרים, ובעימותים אלה נידון בדרך־כלל הישן והמקובל לסגת בפני החידוש ולהסתגל אליו.

אילו היו הרברים תלויים בתושבי המקום, היו החיים על הקאפיה נמשכים ללא כל שינוי. אלא שעתה היו יותר סרפים ויהודים באים לקאפיה בכל שעות היום, בלי להתחשב כמו בעבר בהרגליהם ובזכויותיהם של הטורקים. למעט השינוי הזה, הכול התנהל כמאז ומתמיד. במשך היום ישבו שם חנוונים ורוכלים שבאו לפגוש את האיכרות ולקנות מהן צמר, עופות או ביצים, ולצדם עוברי בטל שנעו בעקבות השמש מקצה הקספה אל קצה. לפנות ערב היו יוצאים מבתיהם גם שאר התושבים, פועלים ובעלי מלאכה שהתאוו לשיחת רעים או ביקשו לשבת ולהתבונן דומם בנהר הירוק רחב הידיים, שגבעות החול לחופיו היו משורבטות בענפי ערבות הנחל שצמחו על

הגדות. הלילה נועד לצעירים בליינים ושתיינים שמבחינתם לא היה קיים גבול, לא בעבר ולא בהווה, לשעות שבילו במקום ולאופן בילויים.

בחלק הלילי חלו שינויים והיו אי־הבנות, כך לפחות בזמן הראשון. השלטונות החדשים הנהיגו בעיר תאורה קבועה בלילות. כבר בשנה הראשונה הוצבו ברחובות ובצמתים פנסי נפט שהותקנו בראשי עמודים ירוקים. (את הפנסים היה מנקה, ממלא ומרליק פֶּךְ־הֶאֱט הגבוה, איש עני ומרוד ואב למשפחה מרובת ילדים שעד אז עבד כשרת במשרדי המועצה והיה יורה בימי הרמדאן כתותח ומבצע עבודות מסוג זה, ללא הכנסה קבועה ובטוחה). כך הוא גם הגשר בכמה מקומות, ובכלל זה הקאפיה. העמוד שנועד לשאת את הפנס חוּפֶּר במסמרים, אל קורת האלון שנותרה מקובעת בקיר, שריד מביתן העץ. זמן רב הפריע פנס הקאפיה להרגלי הבידור של בליינים שאהבו לשיר, לעשן או לנהל את שיחותיהם על הקאפיה בחושך, כשם שהיה מושא לדחפים הרסניים של בחורים הלומי יי"ש, שעמום וכיסופי אהבה. אור הפנס המהבהב גירה את עיניהם ולא פעם נמצא פנס הנפט בבוקר כשהוא מנופץ. זמן־מה הוצב במקום שוטר כרי לשמור על הפנס, שבהוותו ער חי למעשי ההוללים הליליים, נעם לצעירים עור פחות מאור הפנס. ואולם הזמן עשה את שלו ודורות חדשים השלימו עם האילוצן לתת ביטוי לדיגושיהם הליליים לאורו הקלוש של הפנס העירוני, בלי ליידות בו שוב ושוב אבנים, מקלות או כל חפץ מזדמן. הקלה נמצאה להם בלילות ירח, כשנפגו המבקרים בקאפיה ובפנסים לא העלו אור.

רק פעם בשנה זכה הגשר לשפע של אורות. אור ליום ה־18 באוגוסט, ביום הולדתו של הקיסר, היו השלטונות מקשטים את הגשר בזרי עלים ובענפי אורנים צעירים, ובחושך ראשון היו שורות של פנסים ואורות זעירים שהוכנסו לתוך מאות קופסאות שימורים צבאיות ממולאות בחלב וסֶטֶאֶרין, שנערכו בשורה ארוכה, נדלקים ורוטטים לאורך מעקה הגשר. הם האירו את שדרת הגשר אבל לא ממש עד קצותיה, העמודים עליהם ניצב נבלעו בחושך, והחלק המואר שבו נראה כמרחף בחלל. אלא שכל אבוקת אור מתאכלת מהר מדי וכל חגיגה חולפת. כבר למחרת היום היה הגשר חוזר לקדמותו,

ורק בזיכרון דור הילדים בעת ההיא נצרב חזיון הגשר בדמותו החדשה והשונה, עטור בריבוא אורות מרצדים, מרהיב ביופיו ובלתי־נשכח כחלום החולף ביעף.

נוסף על התאורה הקבועה הנהיגו השלטונות החדשים גם שמירה על ניקיון הקאפיה, או ליתר דיוק הסדרי ניקיון מיוחדים שהלמו את השגותיהם. שיירי פירות, גרעיני אבטיחים וקליפות אגוזים ובוטנים לא התגוללו בקודם במשך ימים על לוחות האבן, עד שהגשם שטפם והרוח נשאם. מנקה מיוחד הופקד מטעם העירייה כדי לטאטא מרי בוקר את הפסולת ולנקות את המקום. הדבר לא הפריע במיוחד לאיש, שהרי אנשים מתרגלים לניקיון גם כשאינו נובע ממושגיהם והרגליהם, וכמובן כתנאי שלא הם עצמם נדרשים לקיימו.

חידוש נוסף שבא עם הכיבוש והזרים שנלוו אליו היה נוכחות הנשים. לראשונה בתולדות הגשר החלו גם נשים להופיע במקום. נשי הפקידים, בנותיהם, המשרתות והמיניקות שלהם היו נעצרות בדרכן כדי לשתות ומגיעות אליו בימי חג כרי להתרועע שם עם בני זוגן, אנשי צבא או אזרחים. אף שהרבר לא קרה לעתים קרובות, נוכחותן הייתה עוכרת את שלוות הקשישים שבאו למקום לעשן דומם ובמנוחה את מקטרת הציבוק מעל למי הנהר, ובצעירים עוררה מבוכה וריגוש.

אמנם מאז ומתמיד התקיים קשר בין הקאפיה לבין האוכלוסייה הנשית בקספה, אבל הוא התבטא בעיקר בכך שגברים היו באים למקום כדי לשגר מילת חנופה לעבר נערת בעוברן על הגשר, או לתת דרור וביטוי לכיסופי אהבתם, למריבותיהם עם עצמם ולמצוקות לבם, שעל הקאפיה היו אמורים לבוא על פתרונם. לא אחד מן הרווקים היה יושב שעות תמימות ומפזם חרש לעצמו ("רק לנפשו"), בהעלותו ענני עשן, או פשוט צופה דומם במים מהירי הזרם, וכך משלם את המס שלו לכיסופים הללו, שלאיש אין מנוס מהם. כאן נידונו בעיות אהבה וזוגיות של הצעירים, אי־הבנות התבררו ויושבו ונרקמו מזימות לסיפורי אהבה חדשים. הרבה דיברו או חלמו כאן על נשים ואהבה, תשוקות למכביר נולדו ורכות מהן דעכו. כל אלה היו גם היו, אך הנשים עצמן לא השתהו שם ולא ישבו בפועל על הקאפיה, לא הנוצרות, ובוודאי שלא המוסלמיות. גם בעניין זה חל כעת שינוי.

בימי ראשון־בשבוע ובימי חג ומועד נראו על הקאפיה טבחיות סמוקות פנים במותניים הדוקים, משמניהן גולשים מעל ומתחת למחוך הדוק עד לעצירת הנשימה. מאחוריהן ניצבו בני־זוגן במדים מוכרשים בעלי כפתורי מתכת מבריקים, עם קישורים אדומים וגדילי קלעים צהובים על חזותיהם. בימי חול היו לעת ערב יוצאים פקידים וקצינים לטייל עם נשיהם, נעצרים על הקאפיה, משוחחים בשפחם הבלתי־מובנת, צוחקים בקול ומתנהלים ביניהם בחירות גמורה.

נשים אלו, הבטלות ממלאכה, החופשיות וצוחקות, היו כמַן־קרות בעיני התושבים שסלדו מהן, מי פחות ומי יותר. זמן־מה השתוממו הבריות ונבוכו למראן, עד שהחלו מתרגלים גם לדבר זה כשם שהתרגלו לחידושים רבים אחרים, גם אם לא קיבלו אותם.

ואף־על־פי־כן אפשר לומר שכל השינויים שהתחוללו על הגשר היו מזעריים, שטחיים וקצרי ימים. נראה כי השינויים הרבים והמפליגים בהלך־רוחם ובהרגליהם של תושבי העיר ואף במראה העיר כמו פסחו על הגשר בלי להותיד בו חותם. דומה כי הגשר הלבן עתיק היום, ששלוש מאות שנים עברו עליו בלי להותיר בו עקבות או צלקות, ושחזור והגיח מתוך מפלי המים העכורים ששטפו את פניו, ישמור על צביונו גם בעידן שלטונו של "הקיסר החדש" וכי יעמוד בפני נחשול החידושים כפי שמאז ומתמיד הגיח מנחשולי השיטפונות שהציפוהו כשהוא צחור וללא פגע, כאילו נולד מחרש.

יחיד, פטר. הרכוש שירש היה עשוי להספיק לו די והותר אלמלא היה עבד ליצר אחר ויחיד, אך גדול וכולעני – משחק הקלפים.

איש הקסבה האמיתי אינו קלפן מטבעו. כפי שנוכחנו לדעת, מאוויים אחרים שולטים בו: אהבה בלתי-מסויגת לנשים, משיכה למשקה חריף, לשיר ולזמר, לשוטטות או להזיות בטלות מעל למימי הנהר בארץ הולדתו. אלא שיכולותיהם של אנשים מוגבלות גם בעניין מאוויי הלב. בליבם מתגוששים יצרים שונים ומנוגדים ולא אחת הם מבטלים זה את זה. מכאן אין להסיק שבקסבה לא היו אנשים שנטו להימורים, אך מספרם היה בהחלט קטן בהשוואה לערים אחרות, ובדוב המקרים הם נמנו עם הזרים או המוזרים. אחד מהם היה מילן גלסניצ'נין, שמשחר נעוריו שקע כליל במשחק הקלפים. כשלא מצא חברים למשחק בקסבה היה מרחיק עד למחוז שיפוט אחד וחוזר משם לעתים משופע בכסף כסוחר מיום השוק, ופעמים אחרות בכיסים ריקים, בלי שעון ושדרת, בלי קופסת הטבק וטבעות, וכך או כך חיזור ותשוש בחולה לאחר ליל נדודי שינה.

מקומו הקבוע היה לדוב בח'אן אוסטמויץ', שבשיפולי רחוב השוק של וישגראד, בחדר צר בלי חלונות, שביום ובלילה דלק בו נר ותמיר נמצאו בו שלושה-ארבעה גברים שמשחקי הקלפים עמדו כראש מעייניהם. אפופים בענני עשן, בעיניים דלוקות, פיותיהם יבשים ויריהם רוערות, עשו לילות כימים בחדרון המחניק והתמכרו לתאוותם כאחוזי תזזית. רוב נעוריו עברו גם על מילן בחדרון הזה, ובו גם הותיר חלק נכבד מאונו ומנכסיו.

בן שלושים ומשהו היה כשבאופן פתאומי התחולל בו שינוי מפליג, בלתי-מובן לרוב האנשים, שריפא אותו מהתמכרותו הכבדה, הביא למהפך בחייו והפך אותו לאדם אחר.

כארבע-עשרה שנים חלפו מאותו יום סתיו שבו אדם אלמוני הגיע לח'אן. היה זה גבר בגיל העמידה, לא בולט בחיצוניותו, בעל קומה ממוצעת, שתקן, אבל עם זוג עיניים מחויכות. הוא נראה כאיש עסקים לכל דבר שכל מעייניו נתונים לעסקי שהביאו למקום. האיש התאכסן בח'אן ולפנות ערב הגיע אל החדרון שבו התנהל המשחק מאז שעות אחר הצהריים. המשחקים קיבלו אותו בחשרנות, אך מנהגו היה כה חרישי וצנוע עד שכמעט לא הבחינו כשהתחיל גם הוא

פרק 12

החיים על הקאפיה היו בעת יותר ססגוניים והתנהלו ביתר עדנות. עתה היו יושבי הקאפיה מתחלפים במשך כל שעות היום ועד אל תוך הלילה, והיה בהם ערב-רב של אנשים, בני המקום וזרים, צעירים וזקנים. אלה ואלה היו עסוקים רק בעצמם ובמחשבותיהם ובתשוקות שהניעו אותם בכואם. על כן לא שמו לב להולכי הרגל שעברו בסך בראש מושפל, עסוקים אף הם בדאגותיהם, מבלי להסתכל שמאלה או ימינה ולהתייחס אל יושבי הקאפיה.

אחד מעוברים ושבים אלה היה הסוחר מילן גלסניצ'נין מאוקולישטה, אדם גבה קומה, רזה, חיוור ושחוח. כל גופו נדמה שקוף וחסר משקל, ועם זה נישא על כפות רגליים כבדות שנרמו יצוקות מעופרת. משום כך התנדנד בהליכתו ונראה כעומד להתקפל קדימה ברומה לאיקונין הנישא כהלוכה בידי ילדים. שער ראשו ושפמו הלבינו בטרם עת כמו אצל אדם זקן. בצערי אדם סהרורי התהלך ובעיניים מושפלות תמיר, בלי להבחין בשינויים שחלו בקאפיה או בעוברים ושבים, שאף הם לא נתנו דעתם עליו. אנשים שנהרו למקום כרי לשבת, לחלום, לשיר, לסחור, לנהל שיחה או סתם להעביר את הזמן, לא הבחינו בו בעובדו על הגשר. הקשישים שכחו אותו, לצעירים הוא לא היה זכור והזרים לא הכירוהו. עם זאת, לגורלו היה קשר אמיץ לקאפיה, אם לשפוט על-פי דברים שנלחשו מפה לאוזן לפני כעשר-עשרים שנה.

אביו של מילן, ניקולא גלסניצ'נין, הגיע אל הקסבה בימי השיא של המרידות שהתחוללו בסרביה. הוא קנה משק נאה באוקולישטה. בקרב הבריות רווחה סברה כי נמלט אי-משם כשבאמתחתו הון עתק שהגיע ליריו בדרך לא ישרה. לאיש לא הייתה הוכחה לאמיתות השמועה והכול התייחסו אליה בהסתייגות, אף כי איש לא דחה אותה לגמרי. פעמיים נשא לו אישה, אך הוליד רק בן אחד, יחיד, ולבנו זה, מילן, הוריש את כל הונו, הגלוי והנסתר. מילן גם הוא היה אב לבן

"ערב טוב, ידידי!" קרא האלמוני. על-פי קולו הכיר גלסניצ'נין כי לפניו האלמוני מהח'אן. היה בדור שבא אליו וכי הוא רוצה לדבר עימו. מילן התקרב לגדר.

"אתה לא בא לח'אן הערב?" שאל האלמוני כברך אגב, בנעימה צוננת ובשלווה.

"לא, אני איכשהו לא במצב-רוח היום. יש שם מספיק אנשים."
"אין שם אף אחד. כולם הסתלקו מוקדם מהרגיל. אז בוא נלך רק שנינו."

"עזוב, מאוחר מדי, וגם אין מקום."

"אם כך, בוא נשב למטה על הקאפיה. עוד מעט יאיר הירח."
"זה לא הזמן המתאים," התגונן מילן, פיו היה יבש כעץ והמילים שאמר נשמעו לו זרות.

הזר הוסיף לעמוד ולחכות, כאילו אינו מעלה על דעתו שייתכן שהצעתו תידחה.

ואכן כך היה. מילן פתח את שער הגדר והלך עם האיש, אף שבדבריו, במחשבתו ובשארית כוח הרצון שנותר בו התנגד לכוח המושך אותו בעוצמה כנגד רצונו, על אף רגשי הביזיון, הכלימה והתיעוב שחש כלפי האלמוני.

השניים עשו את דרכם במהירות במורד אוקולישטה. ירח כמעט מלא עלה מעל סטניש'בץ. הגשר נראה אינסופי וערטילאי; קצותיו נבלעו בעדפל הלבנבן ורגלי העמודים השחירו באפלת המים. אור חזק נגה על צדו האחד של כל אתיק וקמרון, וצדו השני היה משוקע בחושך. משטחים מופזים התחלפו בכהים, משתברים בקווים חדים, עד שהגשר כולו הצטייר לעין כמין ערבסקה משונה במשחק חילופי האור בחושך.

על הקאפיה לא הייתה נפש חיה. השניים התיישבו במקומותיהם. האלמוני הוציא את הקלפים. מילן פתח את פיו למחות על התנאים הבלתי-נוחים ועל הקושי לראות כהלכה את הקלפים ולהזהות את המטבעות, אך האלמוני לא שעה עוד לדבריו. המשחק החל.

תחילה עוד החליפו ביניהם מילים אחדות, אך ככל שהמשחק התקדם שקעו בשתיקה גמורה. רק גלגלו סיגריות והדליקו אותן זו כזו. הקלפים עברו כמה פעמים מיד ליד, עד שלבסוף השתקעו בידי

להמר על הקלף בסכומים קטנים. הפסדיו עלו על זכיותיו, פניו קדרו וכידיים רועדות שלף במבוכה מטבעות כסף מכיסיו הפנימיים. לאחר שהפסיד סכומים ניכרים, נאלצו להניח לו לחלק את הקלפים. תחילה חילק אותם לאט ובזהירות ובהמשך הערב באופן יותר חופשי ונועז. בשלב זה כבר שיחק ללא התרגשות אך בהעזה ועד הסוף. ערמת מטבעות הכסף שלפניו הלכה וגדלה. המשחקים החלו לסגת. אחד מהם הניח על השולחן שרשרת זהב, אך הזר דחה אותה בענייניות צוננת והצהיר שהוא משחק רק תמורת מזומנים.

לעת תפילת הערב המוסלמית לא נותר עוד לאיש מהם כסף והמשחק תם. אחרון המשחקים היה מילן גלסניצ'נין, עד שגם הוא נאלץ לחדול. הזר נפרד מהם בנימוס ופרש לחדרו.

למחרת התחדש המשחק. ושוב היה הזר מפסיד וזוכה חליפות, אך תמיד זכה יותר משהפסיד, כך ששוב נותרו המשחקים המקומיים ללא מזומנים. הם הסתכלו בידיו ובשרווליו, בחנו אותו בעיניהם מכל צד, הביאו קלפים חדשים ושינו מקומות, אך דבר לא עזר. למעשה הם שיחקו במשחק הפשוט הנודע לשמצה "אוטוץ פיר" (שלושים ואחד) שהיו בקיאים בו מימי ילדותם, אך משום מה לא השכילו להבין את שיטת משחקו של הזר. רגע היה נעצר על עשרים ותשע ואפילו שלושים, ורגע שהה בעשרים וחמש. הוא קיבל כל סכום, קטן כגדול, התעלם מסטיות קלות של המשחקים כאילו לא הבחין בהן, אך דחה כל סטייה חמורה באופן ענייני ובלי דיבורים רבים.

נוכחותו של האלמוני בח'אן הציקה למילן גלסניצ'נין כשם שגירחה את יצרו. בימים ההם הרגיש רצון כאכול קדחת. הוא נדר כי לא יוסיף לשחק, אך שוב היה מגיע, מפסיד את כל כספו וחוזר לביתו בכיסים ריקים ובתחושת ביזיון. בערב הרביעי או החמישי עלה בידו לכבוש את יצרו ולהישאר בבית. הוא הכין את הכסף והתלבש ליציאה, אך לבסוף דבק בהחלטתו הראשונה. ראשו היה סחרחר ונשימתו כבדה. את ארוחת הערב אכל בחיפזון, כשהוא דוחס אל פיו את המזון בלי לשים לב מה הוא אוכל. לאחר-מכן יצא מהבית כמה פעמים, עישן, טייל והשקיף על הקספה הדוממת המשתרעת מתחת בליל הסתיו הכהיר. בעורו מתהלך כך הבחין לפתע בדמות עמומה הולכת ומתקרבת, שפנתה ונעצרה ליד גדר ביתו.

הזר. המטבעות צנחו ללא רחש על המרצפת שהחלה מתכסה שכבת טל דקה. עתה הגיע הרגע המוכר היטב למילן, כשהאלמוני הוסיף על מספר עשרים ותשע את השתיים ועל שלושים את ה"אס". גרונו התכווץ ומבטו החערפל כליל. לעומתו נראו פני הזר באור הירח עוד יותר שלווים מהרגיל. תוך פחות משעה הפסיד מילן את כל כספו. האלמוני הציע שילך לביתו להביא סכום נוסף, וכי הוא יילווה אליו. יחדיו הלכו וחזרו, והמשיכו במשחק. מילן שיחק כאילו ועיוור; במחשבתו ניחש את הקלף וידו סימנה את מבוקשו. הקלפים כיניהם הפכו להיות רק תואנה להמשיך במאבקם הנואש. כששוב אזל כספו של מילן, ציווה עליו הזר ללכת הביתה ולהביא סכום נוסף, והוא עצמו נשאר לעשן על הקאפיה. הפעם לא מצא לנכון להילווה אליו, שכן לא העלה על דעתו שמילן ימדה את פיו, יערים עליו ויישאר בבית. ומילן אכן צייט בדממה והלך וחזר בהכנעה גמורה. ואז התהפך פתאום גלגל המזל. מילן החזיר לעצמו את הפסדיו. מדוב התרגשות התהדקה עוד יותר הפקעת שחנקה את גרונו. האלמוני החל מכפיל ומשלב את סכומי הפיקדון. המתח גבר, המשחק התנהל בקצב מהיר, הקלפים התעופפו ביניהם בשריקה, ערמת מטבעות הכסף והזהב הלכה וגדלה. הם שיחקו בשתיקה. מילן רק התנשם בהתרגשות ובליל הירח הענוג היה שטוף זיעה ואחוז צמרמורת לסירוגין. הוא טרף את הקלפים, חילק, גילה וכיסה, לא מתאוות המשחק אלא כמי שכפאו שד. הוא הרגיש שהאלמוני שואב ממנו לא רק את כספו, זהוב אחר זהוב, אלא גם את מוח עצמותיו ואת הדם מעורקיו, טיפה אחר טיפה, ושעם כל הפסד רצונו עוזב אותו וכוחותיו אוזלים. מפעם לפעם העיף בחשאי מבט ביריבו למשחק. הוא ציפה לראות פני שטן עם שיניים חשופות ועיניים רושפות, אך ראה לפניו את אותו אלמוני שמראהו רגיל כשהיה ועל פניו הבעה מאומצת של אדם העוסק במלאכתו היומיומית והממהר להשלים מה שהתחיל, דבר שאינו באמת קל או נעים מבחינתו.

עד מהרה הפסיד מילן את כל המזומנים. אז הציע הזר שישחקו על הבהמות, ואחר-כך על הקרקע ועל כל הרכוש כולו.

"אני שם ארבעה קיסרים אדומים טובים, ואתה את הסוס החום שלך עם האוכף. מסכים?"

"מסכים."

כך אבר למילן הסוס ועימו עוד שתי פדדות משא, והפרות עם העגלים. כסוחר מפוכח ושקול מנה הזר בזה אחר זה את כל הבהמות באורותו של מילן והעריך במדויק את שוויה של כל אחת מהן, ממש כאילו נולד וגדל בבית משפחתו.

"הנה אחד-עשר זהובים תמורת חלקת השדה שלך, זו שמכונה סלקושה! בסדר?"

"בסדר!"

הזר הוסיף לחלק. חמשת הקלפים שבידי מילן הניבו רק עשרים ושמונה.

"עוד?" שאל הזר במנוחה.

"עוד פעם," לחש מילן בקול כמעט בלתי-נשמע וליבו החסיר פעימה.

הזר הפך את הקלף בנחת. היה זה מספר שתיים, הקלף המושיע. כאדישות סינן מילן מבין שיניו:

"די!"

כף ידו לפתה כבעויות את הקלפים ובכל כוחו התאמץ להעלות על פניו הבעה אדישה ככל האפשר, כדי למנוע מיריבו לנחש כמה נותר לו.

עתה התחיל הזר למשוך בגלוי קלפים לעצמו. בהגיעו אל מספר עשרים ושבע נעצר והסתכל במנוחה בעיני מילן, שהשפיל את מבטו. הזר הפך קלף נוסף. זה היה מספר שתיים. הוא פלט אנחה קצרה, כמעט בלתי-נשמעת. דומה היה שייעצר על עשרים ותשע ומילן כבר החל לחוש בדם העולה אל ראשו, בתחושה מוקדמת של חדרות ניצחון. אבל אז ננער הזר, הבליט את חזהו והפשיל את ראשו לאחור עד שבאור הירח הבהיקו מצחו ועיניו, והפך קלף נוסף. שוב מספר שתיים. זה נראה לא יאמן כי שלושה קלפי מספר שתיים יופיעו בזה אחר זה, ובכל-זאת כך היה. על הקלף ההפוך הצטייר לעיני מילן שָׁרְהו החרוש והתחוח באביב, כשהוא בשיא יופיו. התלמים החלו מסתדרים סביבו כבתחושת עילפון, אך קולו השלו של הזר החזיר אותו לעשתונותיו.

"אוטון ביר! השדה שלי."

הגיע גם תורם של שאר השדות, של שני הבתים שלו ושל חורשת האלונים באוסוניציה. בהערכת השווי הסכימו לרוב ביניהם. לפעמים היה מילן זוכה ומושך אליו את הזהובים. ברק תקווה זהובה היה ניצור בליבו, אך לאחר שתיים-שלוש "ידיים בלי מזל" היה נותר בלי הכסף וחוזר להשקיע נכסים.

כשהמשחק גרף את הכול נעצרו שני המשחקים להרף עין, לא כדי לפוש, כי שניהם כנראה חששו מכך, אלא כדי לחשוב על מה עוד יוכלו להמר. הזר היה מיושב בדעתו ונראה כאיש עסקים הממוקד בענייניו וממהר לעבור למחצית השנייה של מלאכתו. מילן קפא מאובן על מקומו; ליבו הלם באוזניו וספסל האבן שישב עליו נדמה כמתרומם ושוקע תחתיו. אז אמר הזר בקולו החד-גוני המשמים, המאנפף קמעה:

"אתה יודע מה, ירירי? בוא נעשה עוד סיבוב, אבל הפעם על הכול. אני נותן את כל מה שזכיתי בו הערב, ואתה את החיים: אם תזכה, כל מה שהיה לך חוזר אליך, הכסף, הרכוש והאדמה. אם תפסיד, תקפוץ מהקאפיה לדרינה."

רברים אלה אמר באותה נימה יבשה ועניינית כדרכו בכל שאר העניינים, כאילו מדובר בהתערבות פשוטה ושגרתית בין שני מהמרים במהלך משחק.

הגיעה השעה לשחק על החיים והמוות, חשב מילן והתאמץ לקום מן המערבולת המשונה שסחפה כבר הכול וככוח איתנים סמוי היא מושכת עתה גם אותו אל קרבה, אך מבטו של הזר החזיר אותו למקומו. וכאילו שיחקו בח'אן בהפקידם גרושים ספורים בלבד, השפיל את ראשו והושיט את ידו. שניהם משכו קלף. הזר יצא עם ארבע ומילן קיבל עשר. כעת היה זה תורו לחלק קלפים. תקווה ניצתה בליבו. הוא חילק, והזר ררש כל הזמן קלפים חדשים.

"עוד! עוד! עוד!"

רק לאחר שמשך חמישה קלפים אמר האיש: "די!" כעת משך מילן לעצמו. בהגיעו לעשרים ושמונה נעצר להרף עין, הסתכל בצרור הקלפים שבירי הזר ובפניו החתומים. לא ניתן היה לנחש כמה אסף, אך היה די מתקבל על הדעת שהגיע ליותר מעשרים ושמונה; ראשית, כיוון שהעדכ לא התעכב על מספרים קטנים, ושנית, כי היו בידו

חמישה קלפים. מילן אזור את שארית כוחו והפך קלף נוסף. זה היה מספר ארבע. אם כן: שלושים ושתיים, וזהו זה, נגמר!

הוא הסתכל ולא יכול להאמין למראה עיניו. נראה היה בלתי-אפשרי להפסיד בבת-אחת ככה את הכול. זרם צורב כאש חלף בו מכף רגל ועד ראש. לפתע היה הכול ברור: ערכם של החיים וטיבו של האדם ויצר ההימור הארוך, הבלתי-מובן שלו, לסכן כל מה שיש ואפילו מה שאין ואת עצמו עם כל הסובבים אותו. הכול התחוויר כשחר העולה וכאילו רק חלם ששיחק והפסיד, אך בה בעת הכול היה אמיתי. נחרץ ובלתי-הפוך. הוא ביקש להגיד משהו, להיאנק, לשווע לעזרה, להיאנח ולו פעם אחת ויחידה, אך לא עצר כוח אפילו לזאת. לידו עמד הזר והמתין.

ואז אי-שם על החוף קרא התרנגול בקול גבוה חזק, פעם ועוד פעם. כל-כך קרוב היה עד שניתן היה לשמוע את משק כנפיו. ובעצם אותו הרגע התעופפו הקלפים והתפזרו כמו במשב רוח, הכסף נעלם והקאפיה הזדעזעה עד היסוד. מילן עצם את עיניו בפחד וחשב שהגיעה שעתו. משחזר ופקח אותן ראה שהוא לבדו. יריבו התפוגג כבועת מי סבון ועימו נעלמו מספסל האבן הקלפים והכסף.

חרמש הירח הכתום שט על קו האופק. רוח קרירה החלה מנשבת. קול המיית המים מלמטה התגבר. מילן מישש בזהירות את ספסל האבן מתחתיו, מתאמץ להתעשת ולהכיר איפה הוא ומה קורה לו. לבסוף קם ממקומו בכבדות וכהולך על רגליים שאינן שלו החל לצעוד לעבר ביתו באוקולישטה.

גונח ומועד בלכתו הגיע בקושי לפתח הבית ושם צנח כפצוע. גופו נחבט עמומות בדלת. בני הבית ניצורו משנתם והשכיבו אותו במיטה. חודשיים היה מוטל קודח והוזה על ערש דווי, ונראה היה שלא יקום עוד ממיטת חוליו. האב ניקולא היה בא ומושח אותו משיחה אחרונה. אף-על-פי-כן התאושש וקם ממיטת חוליו, אך כאדם שהשתנה מן הקצה אל הקצה. היה זה אדם שהזקין בטרם עת וחי מאז כתמהוני מתבודד הממעט בדיבור ואינו מקיים מגע עם הבריות מעבר לנחוץ. על פניו, שלא העלו עוד חיוך, הייתה נסוכה הבעה תמידית של דריכות כאובה. כל מעייניו היו נתונים כעת רק לענייניו ביתו ועסקיו, כאילו לא ידע מימיו חברת אנשים ומשחקי קלפים.

בעורנו מוטל על ערש דווי, סיפר מילן לאב ניקולא מה שאירע לו בלילה ההוא על הקאפיה, ולאחר־מכן סיפר על כך לעור שניים מחבריו הקרובים, כי הרגיש שלא יוכל לשאת לבדו את מועקת סודו. שמועות הגיעו לאוזני הבריות והם דיברו על כך בהוסיפם לאירוע פרטים ונופך משלהם, כאילו לא די היה בעובדות עצמן. לבסוף, כדרכם של אנשים, נסכה תשומת־ליבם לגורלו של אדם אחד ומילן גלסניצ'ניץ והאירוע שחוזה נשכחו מלב. אבל השריד שנותר ממילן הוסיף לחיות, לעבוד ולהתהלך בקרבם. הדור הצעיר הכיר אותו בדמותו הנוכחית ולא עלה על דעתו שפעם היה אדם שונה. אף הוא עצמו דומה ששכח הכול. בצאתו העירה היה עובר על־פני הגשר בצעד סהרורי, איטי וכבד, וחולף ליד הקאפיה מבלי להתרגש ואפילו מבלי להיזכר. לא עלה על דעתו כי לספה עם מושבי האבן הלבנים והאנשים השאננים היושבים שם עשוי להיות קשר כלשהו עם המקום האימתני, אי־שם בקצה העולם, ששם שיחק לילה אחד את משחקו האחרון, בהניחו על הקלף המתעתע את כל אשר לו, ובכלל זה את עצמו ואת חייו בשני העולמות.

ובכלל, לא אחת שאל את עצמו אם כל האירוע הלילי על הקאפיה לא היה אלא סיוט שפקד אותו בשוכבו בפתח הבית לאחר שהתעלף בגלל המחלה, ולא דווקא הגורם הישיר למחלתו. למען האמת, אפילו האב ניקולא ושני החברים ששיתף בסודו נטו לראות את סיפורו כהזיה שפקדה אותו במצבו הקודח, שכן איש מהם לא האמין שהשטן משחק "אוטוץ בִּיר" וכי הוא מזמין לקאפיה את מי שהוא רוצה להרוס. ואולם החוויות שעוברות עלינו הן לעתים קרובות כה סבוכות ומעיקות, עד שאין פלא שאנשים מתרצים אותן בנוכחות השטן בכבודו ובעצמו, במאמץ למצוא להן הסבר או להקל על מועקתן.

איך שלא יהיה, עם השטן או בלי עזרתו, בחלום או במציאות, מה שווראי הוא שמילן גלסניצ'ניץ, שפן־לילה איבר את בריאותו, את נעוריו והן עתק, השתחרר כבדרך נס מן היצר ששלט בו ללא מצרים. ולא רק זאת. בפרשת מילן גלסניצ'ניץ נקשר גורלו של אדם נוסף, שגם הוא הסתיים על הקאפיה.

למחרת הלילה שבו שיחק (בחלום או במציאות) מילן גלסניצ'ניץ על הקאפיה את משחקו המחריר האחרון, האיר יום שמש סתווי. היה זה יום השבת. כדרכם בימי שבת נאספו על הקאפיה יהודי וישגראד הסוחרים ובניהם. בלבוש הדור חגיגי, מכנסיים רחבים ומקטורני סטן ותרכושים קצרים אדומים־כהים, קידשו את יום השבת בטויל על שפת הנהר כאילו ביקשו למצוא שם רבר־מה. אך יותר מכול אהבו לשבת על הקאפיה ולנהל שיחות ערניות בספניוליה, שרק הקללות שכללו נאמרו בסרבית.

בין הראשונים בבוקר ההוא הגיע אל הקאפיה בוקוס גאון, בכור בניו של אברם גאון, ספר עני, הגון וירא שמיים. זה עתה מלאו לו שש־עשרה שנים והוא טרם מצא עבודה קבועה או תעסוקה מוגדרת. בניגוד לשאר בני משפחת גאון, סבל מחוסר יציבות נפשית ומשיגעונות שמנעו בערו לבחור במקצוע מסוים ולהתמיד בו, ושרחקו בו לנסות להפיק ככל מקום ובכל מצב יתרון כלשהו, לטובתו. כשעמד להתיישב הציץ תחתיו לבדוק אם מושב האבן נקי, וכך הבחין בצננוץ דק צהוב בחרוץ שבין שני לוחות האבן. היה זה ברק הזהב, שמראהו כה חביב על בני־האדם. הוא הסתכל היטב: לא היה כל ספק בדבר, מטבע זהב נמצא כאן. הבחור הסתובב לראות שאיש אינו מתבונן בו וחיפש חפץ להסתייע בו כדי לחלץ את הזהוב שחיך אליו מחרוץ האבן. אך מיד נזכר כי זהו יום השבת וכי חטא ועוון הוא לעסוק בזה. נרגש ונבוך ישב במקומו ולא קם ממנו עד הצהריים. כשהגיעה שעת הארוחה וכל היהודים, זקנים וצעירים, התפזרו לבתיהם, מצא גבעול שעורה קשיח ובהתעלמו מן החטא שבמעשהו שלף בזהירות את הזהוב מתוך החרוץ שבין לוחות האבן. היה זה זהוב קיסרי טוב, דק וכמעט חסר משקל כעלה זהב זעיר ויבש. הוא איחר לארוחת הצהריים. בהתיישבו אל שולחן הסעודה הרלה שהייתה ערוכה לשלוש־עשרה נפשות (אחד־עשר ילדים ושני ההורים), לא הקשיב לגערות אביו שכינה אותו ריקא ובטלן, שאפילו לארוחה אינו מצליח להגיע בזמן. אוזניו צללו ועיניו היו כמוכות סנוורים. בעיני רוחו ראה חיי זוהר ופאר לא ישוערו, קמה שראה בחלומותיו. נדמה לו כי השמש חברה בכיסו.

בלי מחשבה נוספת הלך בוקוס למחרת היום עם הזהוב לח'אן אוסטמוייץ, נדחק אל החדרון שכמעט בכל שעות היום והלילה שיחקו בו קלפים. על כך חלם מאז ומתמיד, אך מעולם לא היה לו די כסף להעז להיכנס ולנסות את מזלו. כעת יכול היה להגשים את חלומו.

הוא בילה במקום כמה שעות מרגשות וכאובות. תחילה קיבלו הכול את פניו בחשדנות וזלזול. בראותם שהוא מחליף מטבע קיסרי חשבו תחילה שגנב אותו, אך הסכימו לקבל את הפיקדון. (שהרי אילו המהמרים היו חוקרים אחר מקור כספו של כל אחד, לא היה שום משחק יכול להתקיים). אלא שהטירון התנסה עתה בצרה חדשה. כשהיה זוכה, היה הדם עולה לראשו ומבטו היה מתערפל מחום וזיעה. כשהיה מתנסה בהפסד ניכר, נדמה לו כי נשימתו נעצרת וליבו גוע בקרבו. אך בתום פרפורי הלב, כשבכל פעם נראה היה שנקלע למצב חסר מוצא, יצא מהח'אן בערב ההוא כשבכיסו ארבעה זהובים. ואף שמחמת ההתרגשות היה רצוף וקודח, כאילו צלפו בו כרצועות אש, הייתה הליכתו זקופה וגאה. בפני מבטו היוקד נפתחו אופקים רחוקים ומזהירים, שהאפילו על משפחתו העלובה ומחקו עד היסוד את הקסבה כולה. כשיכור התהלך בצעד חגיגי. לראשונה בחייו חש לא רק את נצנוץ הזהב אלא גם את צלילו ומשקלו.

אף שהיה צעיר וחסר ניסיון עזב בוקוס עוד בסתיו ההוא את בית הוריו והפך לנווד וקלפן מקצועי. גאון האב לא ידע את נפשו מבושה וצער על בכורו, והקהילה היהודית כולה התייחסה אל אסון המשפחה כאל אסונה. מעולם, זה ארבע-עשרה שנים, לא שמעו עליו דבר. אומרים כי זה מה שעולל לו "זהוב השטן" שמצא על הקאפיה ושלף ממקומו ביום השבת.

פרק 13

הגיעה השנה הרביעית לשלטון הכיבוש. נראה היה שהכול נרגע וכי "העניינים מסתדרים". אמנם ימי "השקט המתוק" של עירן הטורקים לא ישובו עוד, אך לעומת זאת סדרים שהתבססו על תפיסות חדשות החלו מתקבעים. אלא שאז שוב התחוללו מהומות – אל הקסבה הגיעו יחידות צבא חדשות ועל הקאפיה הוצבו שוב משמרות חיילים. דברים אלה התרחשו באופן הבא.

בשנה ההיא החלו השלטונות החדשים בגיוס צעירים ברחבי בוסניה והרצגובינה. צעד זה עורר מחאה עזה, במיוחד בקרב הטורקים. חמישים שנה לפני-כן, כשהשולטן הנהיג לראשונה גיוס חיל צבא סדיר, לובש מדים, מצויד ומאומן כנהוג באירופה, עורר צעדו מחאה חריפה. התושבים נלחמו בו בשצף קצף וניהלו נגדו קרבות מקומיים קטנים אך רצחניים, שכן סירבו ללבוש מדי כופרים ולחגור רצועות המצטלבות על חזותיהם באופן המזכיר את סמל הצלב הבוזי. ועתה נאלצו ללבוש את "הבגד הצר" השנוא עליהם ואף לשרת בצבאו של שליט זר בן דת הכופרים.

כבר בשנה הראשונה לכיבוש, כשהשלטונות החלו למספר בתים ולערוך מפקד אוכלוסין, עוררו צעדים אלה חשדות ופחדים סתומים אך עמוקים בלב האוכלוסייה הטורקית. כתמיד בנסיבות כאלה, התכנסו בחשאי נכבדי הטורקים המקומיים והמשכילים שביניהם כדי לדון במשמעות הצעדים הללו ולהחליט איזו עמדה לנקוט בעניין.

בחודש מאי הגיעו יום אחד אל הקאפיה כבדרך מקרה "נכבדים" אלה ומילאו את כל מקומות הישיבה על הספה. כשהם לוגמים קפה בניחותא ומסתכלים נכחם, דיברו כמעט בלחש על האמצעים החדשים והחשודים הננקטים על-ידי השלטונות. ההתנגדות לצעדים החדשים הייתה גורפת. הם נגדו מעצם טבעם את כל השגותיהם והרגליהם, שכן כל אחד מהם ראה בהתערבות השלטונות בחיי הפרט והמשפחה השפלה מיותרת ובלתי-מובנת. ואולם איש מהם לא ירע

להסביר את משמעותה האמיתית של ההוראה החדשה ולא השכיל להציע באיזה אופן יש להתנגד לה. עלי-חוג'ה גם הוא ישב עימם, אף שברך-כלל היה מגיע לקאפיה לעתים רחוקות, כי די היה במראה מדרגות האבן המוליכות אל הספה שיתחיל לחוש גירור מציק באוזנו הימנית.

חסיין-אגא, המורדים של וישגראד, אדם מלומד ודברני, נתפש כמתאים ביותר להסביר את משמעות ההוראה בדבר סימון הבתים ורישום ילדים ומבוגרים.

"אצל הכופרים זה מין מנהג כזה", אמר. "נרמה לי שמאז ומתמיד. לפני כשלושים שנה, אם לא יותר, חי בטראוויניק טאהיר-פחה מאיסטנבול. האיש התאסלם אבל לא בכנות, רק העמיד פנים ובנפשו נשאר כופר כמו שהיה. אנשים סיפרו שהחזיק לידו פעמון וכשהיה קורא למשרת היה מצלצל בו כמו כומר הכופרים, עד שהבחור היה מתייזב לפניו. ובכן, טאהיר-פחה היה הראשון שהתחיל למספר בתים בטראוויניק ולהדביק על כל בית שלט עם מספר. לכן גם הדביקו לו את הכינוי "השלטון". אבל אנשים התנגדו ליוזמתו, אספו וריכוזו את כל השלטים במקום אחד ושרפו אותם. וזה כמעט גרם לשפיכות דמים. למרבה המזל הדבר נודע באיסטנבול וטאהיר-פחה הודחק מבוסניה. יימח שמו וזכרו! אז עכשיו זה משהו כזה. השוואבו רוצה שכל הזמן יהיה לו חשבון מסודר, אפילו כשזה נוגע לראשים שלנו." הכול הביטו נכחם והקשיבו לדברי המורדים, שנודע בנטייה להאריך בסיפורי זיכרונותיהם של אנשים אחרים במקום להביע בקיצור ובבהירות את דעתו בנושא הנידון.

גם הפעם היה עלי-חוג'ה הראשון שאיבד את סבלנותו.

"אצל השוואבים, מורדים אפנדי, בעניין הזה לא הרת קובעת, אלא החשבון והאינטרס. הם לא משחקים ואפילו בשנתם לא מבזבזים זמן, אלא רואים למה שמעניין אותם. עכשיו עוד לא רואים את זה, אבל בעוד כחודש או שנה כבר נראה זאת, כמו שאמר יפה שמסיבג ברנקוביץ' המנוח: "למוקשים השוואבים יש פתיל ארוך..." ומספור הבתים והאנשים נועד, למיטב הבנתי, כרי להטיל מס חדש, או כדי לגייס אנשים לעבודות כפייה או לשירות צבאי. וייתכן שהכוונה לשניהם. אם תשאלו אותי מה עלינו לעשות, אומר מה אני חושב.

לארגן עכשיו התקוממות? לכך אנחנו לא מתאימים, זה ברור כשמש לאלוהים ואדם. אבל אנחנו גם לא חייבים להישמע לכל הפקודות שלהם. איש אינו חייב לזכור את המספר שלו או לגלות את גילו, אז שינחשו מתי כל אחד נולד. ואם באמת ירחיקו לכת ויתחילו לגעת בבני המשפחה ובכבוד, נסרב לשתף פעולה ונתגונן, ויהיה מה שיהיה, כרצון אלוהים והגורל."

עוד שעה ארוכה הוסיפו לדבר על צעדי השלטונות המאוסים, אך בעיקרו של דבר התקבלה הצעתו של עלי-חוג'ה לגלות התנגדות סבילה. אנשים הסתירו את גילם או שמסרו פרטים כוזבים בנימוק שאינם יודעים קרוא וכתוב. ואשר לנשים, איש לא העז לפנות אליהן בשאלות פולשניות מעין אלו, כי הדבר נחשב לעלבון כבד. את שלטי המספרים שהוצמדו לבתים הסתירו, ולמרות ההוראות ואיומי השלטונות הציבו אותם במקומות בלתי-נראים או במהופך, או שמיהרו לסייד את הבית וכאלו במקרה התכסה המספר בסיר. השלטונות, משנוכחו לדעת כי התנגדות האוכלוסייה המקומית עמוקה ואמיתית אף כי מסותרת, היו מתעלמים ומוותרים כדי להימנע מהתנגשות בלתי-נמנעת עם האוכלוסייה, שצפוי היה כי תתמרד אם אכן יתעקשו על ביצוע ההוראות כלשונן.

שנתיים חלפו מאז. התסיסה שעורר רישום התושבים כבר נשתכחה, כאשר החל לפתע גיוס הצעירים, כולם, ללא הבדל דת ומעמד. במזרח הרצגובינה פרץ אז מרד גלוי שבו השתתפו סרבים וטורקים גם יחד. מנהיגי המורדים ביקשו ליצור קשר עם החוץ, במיוחד עם טורקיה, בטענה ששלטונות הכיבוש חרגו מהסמכויות שניתנו להם בקונגרס ברלין וכי אינם רשאים לגייס לצבאם מאוכלוסיית השטחים שתחת כיבושם, הכפופים עדיין לריבונות הטורקית. בבוסניה לא היה מרד מאורגן, אף כי דרך פוץ'ה וגורן'זה התקרב המרד גם למחוז וישגראד. מורדים בודדים או שרידיהם של גורדים מפוררים חיפשו מקלט בסנדז'אק או בסרביה, ובדרכם עברו על גשר וישגראד. כרגיל כנסיכות כאלה, פשטו בארץ לצד המרד גם יחידות היידוקים שורדי דרכים.

כעבור שנים רבות שוב התקבעו משמרות חיילים על הקאפיה. אף שהיה חורף וירד שלג כבד, היו שני שוטרים מפטרלים על הגשר יומם

ולילה. הם עצרו עובדי אורח זרים שנחשדו בעיניהם והיו חוקרים אותם ובודקים בכליהם.

שבועיים אחר-כך הגיעה לקספה פלוגת "חיל השיטור", שהחליפה את משמר הקאפיה. חיל זה הוקם בעקבות התפשטות המרד בהרצגובינה, והיה מורכב מיחידות קרביות ניידות ומאומנות היטב, שנבחרו וצוידו למשימות מיוחדות בשטחים קשים ואוישו בלוחמים מתנדבים ששכרם שולם ביד רחבה. ביניהם היו חלק מאנשי היחידות הראשונות של חיל הכיבוש, שלא רצו לשוב לארצם ובחרו להישאר ולשרת בחיל השיטור. אחרים הועברו מן המשטרה המקומית אל החיל החדש ואליהם צורפו גם כמה מבני המקום, ששירתו כיועצים ומורי דרך.

כל אותו חורף, שלא היה קל ולא קצר, ניצבו על הקאפיה שני זקיפים מחיל השיטור. לרוב היה אחד מהם זר וחברו מקומי. הם לא הקימו ביתן עץ כפי שעשו הטורקים בימי מרד קרג'ורג'ה בסרביה, גם לא פיקחו על רציחות או עריפת ראשים. אף-על-פי-כן, ככפעמים קודמות שהקאפיה נחסמה, גם בסבב זה היו אירועים יוצאי דופן שהטביעו את חותמם על הקספה. שהרי זמנים קשים אינם חולפים בלי להמיט אסון על חייהם של יחידים.

בין אנשי חיל השיטור שאיישו את משמר הקאפיה היה צעיר רוסי מגליציה המזרחית ושמו גרגור פֶדון. הבחור היה בן עשרים ושלוש, בעל קומה ענקית ונפש של ילד, חזק כשור וביישן כנערה. לאחר שגויס לשירות חובה הגיע עם יחידתו לבוסניה. הוא השתתף בקרבות שהתנהלו ליד מְגֵלָאי ובגלסניץ, ולאחר-מכן עשה שנה אחת במחנות צבא שונים בבוסניה המזרחית. כשהגיע זמנו להשתחרר מהשירות התקשה לחזור אל קולומיה עירו ואל המחסור הכבד בבית משפחתו מרובת הנפשות. בהגיעו לבודפשט, אל בסיס היחידה שלו, הוכרז שם על גיוס מתנדבים לחיל השיטור. כחייל שהכיר את בוסניה במהלך חודשי הקרבות התקבל פֶדון בו במקום. המחשבה כי ישוב לראות את יערות בוסניה ואת העיירות הקטנות שלה, שבהן חווה קשיים ושמחות והיה קשור אליהן בזכרו את הימים הקשים של שירותו שם כִּפִּים ושופעי חיים יותר מימי השמחות, מילאה את לבו של פֶדון שמחה. הוא התמוגג מנחת ותחושת גאוה כשדמיין לעצמו את הבעת

פניהם של הוריו, אחיו ואחיותיו למראה הפורִינְטִים שישלח להם ממשכורתו הגבוהה כאיש חיל השיטור. יתרה מזאת, בר-מזל היה להישלח לא אל מזרח הרצגובינה, ששם הקרבות עם המורדים היו מייגעים ולעתים גם מסוכנים ביותר, כי אם לקספה שעל הדרינה, במקום שכל מלאכתו תסתכם בסיוורים שגרתיים ובשמירה.

כאן עבר עליו החורף, כשהוא רוקע לרוב ברגליו ונושף אל כפות ידיו בלילות הכפור הבהירים שעשה על הקאפיה; האבן מתחת לרגליו מתבקעת מכפור, השמיים ממעל מחווירים לאיטם וכוכבי הסתיו הופכים לשביבי אור קטן ומרושע. כאן גם קיבל את פני האביב והשגיח באותותיו הראשונים על הקאפיה: הצליל העמום הכבד של התבקעות שכבת הקרח על הדרינה, שחשים אותו אי-שם בעומק הבטן, והמשב החלול במקצת של איוו רוח חדשה הרוחשת לילה תמים מעל היערות הערומים המשתפלים ממצוקי ההרים המתנשאים מעל לגשר.

הבחור עמד בתורו על המשמר, והאביב המתבשר באדמה ובמים מחלחל מעדנות אל קרבו, נוסף עליו שיכרון חושים ובלבול, מלהיט את רוחו ומסכסך את מחשבתו. בעומדו כך על המשמר היה מפזם לעצמו שירים אוקראיניים ממחוז הולדתו, ועם כל יום אביב נוסף חש בעוצמה הולכת וגוברת כי במקום זה, הפרוץ לרוחות, הוא מייחל בכל ליבו למישהו.

בתחילת חודש מרס הורתה המפקדה לגרוד המופקר על משמר הגשר להכפיל את הזהירות, לאחר שממקורות מוסמכים נודע שההיידוק הידוע יעקב צ'קֶלֶיה עקר מהרצגובינה לבוסניה והוא מסתתר אי-שם בסביבת וישגראד, משם קרוב לוודאי יעשה דרכו אל הגבול הסרבי או הטורקי. למשמר הסיירים על הגשר נמסרו פרטים על צ'קֶלֶיה: מדובר באדם קטן קומה שהופעתו עלובה, אך הוא חזק מאין כמוהו, נועז וערמומי ביותר, וכבר כמה פעמים עלה בידו להערים על המשמרות ולחמוק מידם.

פֶדון שמע גם הוא את האזהרה והתייחס אליה ברצינות, כפי שהתייחס לכל מידע מודיעיני רשמי. למען האמת נראה לו שהמפקדים הגזימו בהערכת הסכנה, כי התקשה לתאר לעצמו איך עשוי מישהו לעבור על גשר שרוחבו כעשרה מטרים בלי למשוך

תשומת-לב. נינוח וחסר דאגה עשה את שעות משמרתו היומית או הלילית על הקאפיה. הוא הגביר אמנם את ערנותו אך יותר משהייתה דעתו נתונה להופעתו של אותו יעקב סמוי מן העין, היה הבחור ער לאינספור אותות האביב המתעורר מכל עבר.

לא קל לרכז את מלוא תשומת-הלב במושא אחד ויחיד בגיל עשרים ושלוש, כשהגוף רוטט משפע האון והחיות העצומה שמפעפעים בו, האביב הומה ומתבשר מכל צד בברק אורו וניחוחו, השלג מפשיר בנקיקים, זרם הנהר מהיר ומימיו אפורים כזכוכית עכורה, והרוח הנושבת מצפון-מערב נושאת מן ההרים את הבל נשימת השלגים ומן השפלה את ניצני הלבוב. כל אלה מהלכים שיכרון על פדון ומסיחים את דעתו בעודו מפטרל בשטח שבין שתי המרפסות, או בעת משמרת הלילה, כשהוא נשען על הקיר ומפזם לקול הרוח את הנעימות האוקראיניות שלו. התחושה כאילו הוא מייחל למישהו, תחושה שמועקה וחמדה מהולות בה והיא כמו זוכה לאישור בכל מה שמתרחש סביבו במימי הנהר, על פני הארץ ובשמי מרום, לא מרפה ממנה יום ולילה.

יום אחד בשעת צהריים, חלפה ליר משמר הגשר נערה טורקית צעירה מאוד, בגיל שבו עדיין אין הנערות מתכסות כליל, הגם שאינן מסתובבות חשופות, כי אם עוטות סודר דק גדול המכונה בושצ'ה אשר מכסה את כל גופן, את הידיים והשיער, הסנטר והמצח, אך מותיר חלק מן הפנים גלוי לעין: את העיניים, האף, הפה והלחיים; אותו פרק זמן קצר שבין הילדות לעלומים, כשהנערה המוסלמית רשאית עדיין לגלות בתום וחדווה את פניה הילדיים, הטבועים כבר ברמזי חן נשי, שעוד מעט קט ייעלמו תחת הפך-השעתידיה להעלימם לצמיתות.

על הקאפיה לא הייתה נפש חיה. בן זוגו של פדון למשמרת היה איכר בשם סטוואן מהכפר פראצ'ה, אחד משכירי חיל השיטור, אדם בגיל העמידה שלא בחל במשקה ועתה, בניגוד להוראות, נמנם ביושבו על ספת האבן.

ביראה קלה ובוזהירות העיף פדון מבט קצר בנעדה. צעיף הבושצ'ה הססגוני התנחשל לעיניו ורטט בשמש כיצור חי, שהרוח הנושבת מניפה בקצב צעדיה, פניה היו שקטים ונאים, צרים, ממוסגרים באריג

הבושצ'ה המהורק לראשה, ועיניה מושפלות אך רוטטות קמעה. כך חלפה לידו, עברה על פני הגשר וחמקה ברחובות העיר.

הבחור הוסיף לפטרל ביתר מרץ ממרפסת אחת אל האחרת ושלח שוב ושוב את מבטו לעבר רחובות העיר. עתה נדמה לו שבאמת יש למי לצפות. כעבור חצי שעה – על הגשר שררה עדיין אותה דממת אחר הצהריים – חזרה הנערה הטורקית מהעיר ושוב עברה ליד הבחור הנבוכ. כעת היה מבטו קצת יותר ממושך ונועז, ומה שהיה עוד יותר תמוה, אף היא לכסנה אליו מבט בחירות יוצאת דופן. מבטה היה מחויך וערמומי במקצת, כמבטם של ילדים משחקים העולזים בהערימם זה על זה. ושוב המשיכה בהילוכה המתנפף, מתקדמת בצעד מדוד אך מתרחקת במהירות, תוך נענוע צעיפה הרחב המתבדר באלף פיתולים, שעטף כליל את דמותה הרכה בשנים שעם זאת נראתה חסונה. עוד שעה ארוכה הוסיפו צבעי הבושצ'ה העזים לבצבץ בין בתי הגדה מנגד.

רק עתה – ניצב באותו מקום ובאותה עמידה שבה נמצא כשהנערה חלפה לידו – חזר הבחור לעשתונותיו. הוא ננער מקיפאוונו, מישש את רובהו והסתכל סביבו כאילו החמיץ דבר-מה. סטוואן הוסיף לנמנם בשמש מרס הכוזבת. נדמה לו כי שניהם נושאים באיזו אשמה וכי מחלקת חיילים שלמה הייתה עשויה לעבור לידם בפרק זמן זה, שלא יכול היה להעריך את משכו וגם לא את משמעותו לגביו ולגבי שאר האנשים. הוא נתקף בושה ובתחושת אחריות מוגברת העיר את סטוואן ויחדיו המשיכו לפטרל על הגשר עד לחילוף המשמרת.

כל אותו יום, הן ברגעי מנוחה והן בשעות השמירה, הוסיף לראות בעיני רוחו פעמים אינספור את הנערה הטורקית כשהיא חולפת לידו שוב ושוב. למחרת היום, גם הפעם בשעת צהריים, כשעל הגשר וברחובות נמצאים פחות אנשים, שוב עברה על הגשר. וכמו במשחק שאינו בקי בכלליו על בוריים, הסתכל פדון בפניה הממוסגרים באריג הצבעוני. הכול היה כביום אתמול, ורק המבטים היו יותר ממושכים והחיוכים יותר חיים ונועזים. וכאילו גם הוא נוטל חלק במשחק עליפי דרכו שוב נמצא סטוואן מנמנם על ספת האבן, אף כי לאחר-מכן, כדרכו, יישבע כי לא עצם עין וכי אפילו כלילה הוא מתקשה להירדם במיטתו. בדרכה לשוב חזרה ונעצרה הנעדה לרגע

והישירה מבטה אל עיני איש המשמר, ואילו הוא שיגר אליה כמה מילים סתומות וסתמיות, ובתוך כך חש פיק ברכיים מעוצם ההתרגשות, בשוכחו לחלוטין את עצמו ומקומו.

אלה רגעי ההעזה הגדולה שאנו עשויים לחוות בעיקר בחלומותינו. כשהנערה חזרה ונבלעה בגדה השנייה, נרעד הבחור בפחד. לא נשמע כדבר הזה, שנערה טורקית תעז להסתכל בחייל שוואבי. דבר כה חריג עשוי להתרחש רק בחלום, או בעונת האביב על הקאפיה. הבחור ידע היטב שאין עברה מחפירה ומסוכנת יותר בארץ הזאת ממגע עם אישה מוסלמית. בעניין זה הוזהר מפורשות בימי שירותו הצבאי וגם עכשיו, בחיל השיטור. מי שהעז להסתכן בכך נענש בכל חומרת הדין. והיו מי ששילמו בחייהם כשהטורקים הנפגעים השתוללו בזעם. כל זה היה ידוע לו היטב והוא ביקש בכנות לדבוק בנהלים ובהוראות, ואף-על-פי-כן התנהג בניגוד להם. צרתם של המסתבכים בצרה טמונה בכך שהם נתעים להרף עין לראות רברים בלתי-אפשריים, האסורים בדרך-כלל, כאילו היו נגישים ובהישג יד, ומשעה שהדבר הנבצר נעגן בתודעתם כאפשרות, הוא חוזר ומתגלה בסוף במלוא ממשותו: מנוע ואסור, על תוצאות הקשות והמחיריים הגבוהים שייגבו ממי שהעז להפר את האיסור ולשלוח את ידו אליהם.

גם בצהרי היום השלישי באה הנערה הטורקית. וכדרך שבחלומות מתרחש הכול על-פי משאלת לב האדם, כמציאות היחידה שהכול כפוף לה, שוב נמנם סטוואן, משוכנע ומוכן בכל עת לשכנע את השומע שלא עצם עין וכי שום הולך רגל לא עבר את הקאפיה. שוב פתח פדון את פיו וגמגם משהו, והנערה האטה את מהלכה ובחשש ענתה לו גם היא משהו בלתי-מוכן.

המשחק ההזוי והמסוכן נמשך. בעוברה לידו ביום הרביעי, גם הפעם בשעה שהקאפיה הייתה ריקה מאדם, שאלה בלחש את הבחור הנפעם למועד משמרתו הבאה. הוא ענה כי משמרתו מתחדשת בערב היום, לעת תפילת הערב על הקאפיה.

"אוביל את סבתא הזקנה ללון בעיר ואשוב לבדי," לחשה הנערה בלי להיעצר או להסב ראש, וגם הפעם לכסנה אליו מבט רב הבעה. כל מילה שלה הביעה שמחה נסתרת על שהיא עתידה לשוב ולדאותו.

כעבור שש שעות שוב ניצב פדון על הקאפיה עם בן זוגו הישנוני. לאחר הגשם ירד ערב צונן, שנדמה בעיניו שופע הבטחה. העוברים ושבים הלכו והתמעטו. אראז הופיעה בדרך אוסוניצה הנערה הטורקית, עטויה בכושצ'ה שצבעיה הועמו באור רמדומי הערב. לצדה הלכה כמתקדמת על ארבע גפיה טורקית זקנה ושחוחה, עטויה בפד'נה כבדה שחורה, כשהיא נתמכת בימינה במקל ובשמאלה בזרוע הנערה.

כך עברו השתיים ליד פדון. הנערה האטה והתאימה את צעדיה למהלכה האיטי של הזקנה. את עיניה, שהחושך היורד הגדילן, כיוונה עתה בהעזה ובגלוי היישר אל עיני הבחור כמתקשה להתיקן ממנו. כשהשתיים נעלמו ברחובות העיר חלפה בגוו של פדון צמרמורת והוא החל לפטרל בצעד מהיר ממרפסת אחת לשנייה, כאילו ביקש לפצות על מה שהחסיר. בהתרגשות גובלת בחרדה ציפה עתה לשובה של הנערה. סטוואן נמנם.

מה תגיד לו כשתעבור? תהה הבחור. מה אני אומר לה? אולי תזמין אותי להיפגש עימה בלילה, אי-שם במקום מסתור? כל גופו נרעד מעוצם החמדה והריגוש נוכח הסכנה שבעצם המחשבה על כך.

שעה תמימה חלפה בציפייה ואף מחצית השעה השנייה, אך הנערה לא שבה. ואולם גם בציפייה עצמה הייתה מתיקות שגאתה עם רדת החושך. לבסוף, במקום הנערה הופיעה יחידת המשמר. אלא שהפעם לא באו רק שני אנשי המשמר שהיו אמורים להישאר במקום, אלא גם ראש המשמר ד'ר'נ'וביץ', אישית. היה זה אדם חמור סבר שלו זקן קצר שחור. בקול קשה ונוקב ציווה על פדון וסטוואן להיכנס מיד בהגיעם למחנה אל חדר השינה ולא לעוזבו עד להוראה חדשה. פדון חש שהדם עולה לראשו בשל תחושת אשם סתומה.

חדר השינה הגדול הצונן, ובו שתיס-עשרה מיטות מוצבות בקו ישר, היה ריק. דייריו הסבו לארוחת הערב או שיצאו העירה. פדון וסטוואן המתינו נבוכים וקצרי-רוח, מנסים לשווא לנחש בגלל מה נצטוו לפתע בחומרה כזאת להישאר ספונים בחדר. כעבור שעה אחת, כשראשוני החיילים החלו להגיע ללינת הלילה, נכנס אל החדר סמל זעוף פנים ובקול רם וחד ציווה עליהם להילוות אליו. בכל מה שהקיפם הרגישו כי החומרה שנוקטים ביחס אליהם גוברת וכל זה

אינו מבשר טובות. בהגיעם מיהרו להפריד ביניהם והחלו חוקרים כל אחד מהם בנפרד.

הלילה העמיק. בשעה זו כבר רעך אחרון האורות בקספה, אך חלונות המחנה נותרו מוארים. מפעם לפעם נשמע קול פעמון השער, צלצול המפתחות וטריקת דלתות כבודות. שלישים נכנסו ויצאו, ממהרים לעשות רכס בחוצות העיר הררומה והחשוכה, בין המחנה לבין משרדי הרשות. שם, בקומת המשרדים הראשונה, דלקו המנורות. כבר על-פי סימנים חיצוניים אלה אפשר היה לראות כי משהו יוצא דופן מתרחש בעיר.

כשבסביבות השעה אחת-עשרה הכניסו את פדון אל משרדו של הרב-סרן, נדמה לו כי ימים ושבועות חלפו מאז הדקות ההן על על הקאפיה. על השולחן דלקה עששית נפט ממתכת מחופה בסכוכית חרסינה ירוקה. לאורה ישב רב-סרן קרץ'מר. זרועותיו היו מוארות עד מרפקיהן ופלג גופו העליון וראשו היו שרויים בצל הירקרק. פניו החיוורים המלאים, הכמעט נשיים, עם השפם הדקיק והעגוליים הכהים, שיצרו סביב עיניו האפורות עיגול כמעט מושלם, נראו לפדון מוכרים. הקצין המגודל השלו הזה, שדיברו איטי ותנועותיו גמלוניות, הטיל על החיילים פחד כמפני אש חיה. מעטים מהם היו מסוגלים לעמוד שעה ארוכה מול המבט שנשקף מעיניו האפורות והגדולות ולענות בלי לגמגם על שאלותיו, שכל מילה בהן נאמרה בשקט ובהיגוי ברור וחד כמו בשיעור בית-ספר או מעל במה. בריחוק-מה מהשולחן עמד ראש המשמר דרז'נוביץ', שגם מחצית גופו העליונה הייתה שדויה בצל. רק זרועותיו היו מוארות באור עז, בעוד שכפות ידיו השעירות היו שמוטות ברפיון, ועל אחת מהן התנוצצה טבעת נישואים עבה.

דרז'נוביץ' הציג את השאלות.

"אמור לנו איך עברה עליך משמרתך על הקאפיה משעה חמש עד שעה שבע, כששמרת עם בן זוגך הטוראי סטוואן קאלאצן?"

הדם עלה לראשו של פדון. בן-אדם מעביר את הזמן כמיטב יכולתו ולא עולה על דעתו שלפתע יועמד לחקירה ויאלץ למסור בפני מפקד רם דרג דין וחשבון על כל פרט ולחשוף כל מחשבת לב כמוסה שעלתה במוחו מתחילת המשמרת ועד סופה. איש אינו חושב על כך,

ובוודאי שלא בחור בן עשרים ושלוש שמבלה פרק זמן על הקאפיה בעונת האביב. וכי מה עליו לענות? שתי שעות המשמרת עברו עליו כרגיל, כפי שהיה אתמול ושלשום. אלא שברגע זה לא עולה ברעתו שום דבר יומימי ושגרתי שיוכל להזכיר. בזיכרונו עולים רק דברים שוליים ואסורים, שאמנם חולפים במוחו של כל אחד, אך אותם אין לגלות לממונים: ססטוואן נמנם כהרגלו; שהוא עצמו, פדון, החליף כמה מילים עם נערה טורקית אלמונית; שלאחר-מכן, עם רדת החושך, פיזם לעצמו חרש וכמכושף את כל שירי מחוז הולדתו כשהוא ממתין לשובה של הנערה כמו לקראת אירוע מסעיר ומופלא. הו, כמה קשה לענות, כמה אי-אפשר להגיד הכול, וגם לא לעבור על כך בשתיקה! ועליו להודות, כי הזמן התולף מגביר את המבוכה והקושי ומי יודע כמה זמן נמשכת לה השתיקה שלו?

"ובכן?" אמר ראש המשמר. כולם יודעים מה פירושו של ה"ובכן" שלו, הנשמע ברור, מהוקצע ומוצק כצליל מנגנון מורכב, איתן ומשומן היטב.

פדון החל לגמגם ומתחילת דבריו הלך והסתבך בנושא באשמה. הלילה חלף ועבר, אך המנורות לא כבו במחנה וגם לא במשרדי הרשות. זו אחר זו נמשכו החקירות, מלזות ברישומי הפרוטוקול ובעימות עם דברי עדים, לאחר שנחקרו גם יתר האנשים ממשמרת הקאפיה ביום ההוא וכן כמה מתושבי העיר שעברו אותו יום על הגשר, אותרו והובאו לחקירה. אך היה ברור שהטבעת מתהדקת סביב פדון וסטוואן, וכי החקירה מתמקדת בזקנה טורקית שהובלה בידי נערה צעירה.

לבחור נדמה עכשיו כי כל המערך הקסום והמסתורי של תוכניותיו וחלומותיו מתמוטט על ראשו. לפנות בוקר נערך עימות בינו ובין סטוואן. האיכר מצמצץ בעורמה ובקול דק ומעושה חזר וטען שאינו יודע קרוא וכתוב, שהוא איכר וכי "אדון פדון", כפי שכינה את חברו למשמרת, היה בכלל מופקד עליו.

ככה צריך לענות, חשב הבחור, שבטנו קרקרה מרעב, רועד כולו מהתרגשות הגם שלא היה ברור לו במה מדובר, מה הדבר שנעלם מעיניו ובו הוא נאשם. בבוקר נפתרה התעלומה.

בקול מאיים, שהעיד בו כי הוא רגיל לקבל תשובה מלאה, תבע ממנה לחזור על כל מה שאמרה בחקירתה הראשונה במשרדי הרשות. היא התגוננה, התחמקה ופסחה על פרטים שנזכרו בחקירתה הראשונה, אך הוא היה מפסיק אותה בכל פעם ובשאלות נוקבות ומתוחכמות החזיר אותה לנושא.

מעט מעט נחשפה האמת. שמה היה יִלְנָקָה מבית טאסיץ', מלייסקה העלית. אשתקד בסתיו הגיע ההיידוק יעקב צ'קֶרְלֵיה אל אזור מגוריהם ושם עשה את החורף, מסתתר באחת הבקתות שבמרום הכפר. משפחתה העבירה לו מזון ובגדים להחלפה, ולרוב הייתה היא עצמה מביאה אותם אליו. כך נוצר ביניהם קשר והם נשבעו זה לזה אמונים. כשהשלג החל מפשיר ורדיפות הסיירים תכפו, גמר יעקב אומר לעבור את הגבול ובכל מחיר להגיע לסרביה. ומכיוון שאת הדרינה קשה לחצות בעונה זו של השנה גם בלי משמרות הסיירים, ועל הגשר הוצב משמר קבע, יזם תוכנית להערים על המשמר ולעבור אותו. היא הצטרפה אליו, נחושה בדעתה לעזור לו אפילו אם תשלם בחייה. תחילה ירדו ללייסקה, ומשם למערה אחת מעל אוקולישטה. עוד לפני כן, בגלסינץ, השיג יעקב מצוענים בגדי אישה טורקית: את גלימת הפֶּרְדֵּן, האברקיים והסודר. לפי הוראתו החלה לעבור על הגשר בשעה שהטורקים במקום אינם רבים, כדי שאיש מהם לא ישאל מאין הילדה האלמונית וכדי שהמשמר יתרגל אליה. כך עברה במקום במשך שלושה ימים רצופים, ואז החליטה להעביר גם את יעקב.

"ולמה העברת אותו דווקא כשהחיל הזה עמד על המשמר?"

"כי הוא נראה לי איכשהו הכי עדין."

"בגלל זה?"

"כן."

משהוסיף ראש המשמר לדחוק בה, המשיכה בדבריה. כשהכול כבר היה מוכן, התעטף יעקב בפֶּרְדֵּן ועם רדת הערב הובילה אותו בתור סבתה הזקנה. הם עברו על פני המשמר שלא הבחין במאום, כי הבחור הסתכל בה ולא בזקנה, והמבוגר ישב על הספה ונראה מנמנם.

בהגיעם אל השוק סטו מטעמי זהירות מהרחוב הראשי והלכו בסמטאות צרדיות, סטייה שהובילה להיחשפותם. הם תעו ברכסם בעיר הזרה ובמקום להגיע אל גשר הרזאב, שממנו יוצאת הדרך

כל אותו לילה הסתחרר סביבו מחול השדים הזה שעליו ניצח ראש המשמר, קד מזג וחסר רחמים, שומר על ארשת קפואה ואילמת אך אינו מניח לרגע לנשום אוויר ולשתוק. במראהו ובכל התנהלותו לא דמה לאדם, כי אם להתגלמות החובה, לכוהן אימתני של צדק עליון, חסר כל הבנה לרגשות וחולשות אנוש, ניהן כמדומה בכוח על-אנושי – חף מכל צורך במזון, בשינה ובמנוחה. כשהאיר היום הובל פדון שנית אל הרב-סרן. במשרדו ניצבו לצדם של הרב-סרן ודרז'נוביץ' גם שוטר חמוש ואישה שברגע הראשון נראתה לו כמין ברייה ערטילאית. המנורה כובתה. החדר, שפנה צפונה, היה אפלולי וקר. הבחור הסתכל בתדהמה בסיוט הלילי שלו, הממאן להתפוגג גם באור יום.

"זה החיל שעמד על המשמר?" שאל דרז'נוביץ' את האישה.

רק עכשיו הסתכל בה פדון היטב, במאמץ גדול שהסב לו כאב. זו הייתה הנערה הטורקית מליל אמש, אך בלי הבושצ'ה, גלוית ראש, שתי צמותיה הכבדות כרוכות ברישול סביב ראשה. היא לבשה אברקיים טורקיים סגוניים, אך שאר בגדיה, החולצה, החגורה והאפודה, היו כלבוש הנערות הסרביות שבכפרי הרמה מעל לקסבה. בלי הבושצ'ה נראתה מבוגרת וחסונה יותר. פניה נראו שונים, פיה הענוג גדול ומרושע, עפעפיה מאדימים ובעיניה מבט בהיר וצלול, לא עוד מצועף, כאילו צלילית ליל אמש פרחת מתוכן.

"כן," ענתה בקול אדיש וקשה, שגם הוא נשמע לפדון חדש ושונה, ככל הופעתה הנוכחית.

דרז'נוביץ' הוסיף לתקוד אותה, איך וכמה פעמים עברה על הגשר, מה אמרה לפדון ומה הוא ענה. דבריה היו בעיקרם אמת, אך נאמרו בנימת בוז והתרסה.

"בסדר, יִלְנָקָה, מה אמר לך כשעברת בפעם האחרונה?"

"הוא אמר משהו, לא יודעת בדיוק מה, כי לא הקשבתי לו, חשבתי

רק איך להעביר את יעקב."

"זה מה שחשבת?"

"כן," ענתה האישה באי-רצון, ופניה העידו על עייפות יתר ועל סירובה להגיד יותר מכפי שהיא חייבת. אך ראש המשמר התעקש.

מהעיר אל שני גבולותיה, מצאו את עצמם ליד בית-קפה טורקי, שכמה אנשים יצאו ממנו בדיוק אז. ביניהם היה גם שוטר טורקי מקומי. דמויות הזקנה המכוסה מכף רגל עד ראש, והילדה המובילה אותה, שלא ראה מימיו, עוררו את חשדו והוא החליט לעקוב אחריהן. הוא ליווה אותן עד לרזאב, ושם ניגש אליהן כדי לשאול מי הן ולהיכן פניהן מועדות. יעקב, שעקב אחר תנועתו מבעד לצעיף שכיסה את פניו, החליט שהגיעה השעה להימלט. בתנועה חדה השליך מעליו את הפרדן, ואת ילנקה רחף לעבר השוטר בכוח רב, עד ששניהם התנודדו ("כי הוא קטנצ'יק אבל חזק כמו נחש והלב שלו לא כמו אצל אנשים אחרים!"). היא עצמה, כפי שהורתה במנוחה גמורה בתארה את אשר אירע בפועל, הסתבכה בין רגלי השוטר, וער שהלה נחלץ ממנה, הספיק יעקב לדלג על הרזאב כאילו היה שלולית מים, אף שהמים הגיעו עד לברכיו, ונבלע בסבך הערבות שמעבר לנהר. אותה הובילו אל משרד הרשות, הכו אותה ואיימו עליה, ומעבר לכך אין לה מה להוסיף על דבריה.

לשווא התאמץ ראש המשמר, בשאלות עקיפות, בדברי חנופה או באיומים, לחלץ מפיה פרטים נוספים על שותפים לקשר המסייעים ליעקב ועל תוכניותיו וכוונותיו. מאמציו לא עשו עליה דושם. מה שרצתה לומר אמרה ואפילו פירטה, אך מה שסירבה לגלות אי-אפשר היה לסחוט ממנה, חרף כל מאמציו של דרז'נוביץ'.

"מוטב שתגירי לנו עכשיו כל מה שאת יודעת, אם אינך רוצה שיחקרו ויענו את יעקב שקרוב לווראי שכבר נתפש על הגבול."
"מי נתפש? הוא? ! הה? !"

הנערה נתנה מבט מלא רחמים בראש המשמר, כאדם שאינו יודע מה הוא שח, ושפתה הימנית העליונה הופשלה בכוז. (ובכלל תנועה זו של שפתה העליונה, שנראתה כעלוקה מתפתלת, ביטאה את רגשי הזעם, הבוז וההתרסה, שאוצר המילים שעמר לרשותה היה דל מכרי לבטא. ועווית זו שיוותה להרף עין לפניה הנאים וישרי הקו הבעה מאוסה ודוחה). על פניה עלתה הבעה ילדותית נלהבת, שעמדה בניגוד גמור לפרכוס המכוער של שפתה העליונה, והיא השקיפה בעד החלון כפי שאיכר צופה בשדהו, כשהוא אומד את השפעת מזג האוויר על יכולו.

"השתגעטם! היום כבר האיר, ומאז הלילה עד עכשיו הוא כבר יכול היה להקיף את כל בוסניה ולא רק לעבור את נקורת הגבול שבמרחק שעתיים מכאן. את זה אני יודעת טוב מאוד. לכן הצטרפתי אליו. ככה שאותי אתם יכולים להכות ואפילו להרוג, אבל אין שום סיכוי שתראו אותו. בכלל, אין מה לחשוב על זה אפילו!"

ושבו הופשלה שפתה הימנית ופניה העלו אותה הבעה מכוערת חצופה של אישה מבוגרת ומנוסה, אבל כשנרגעה שפתה העליונה ושבה למקומה, שוב לבשו פניה הבעה מלבבת של אומץ ותום ילדי. אובר עצות, הפנה דרז'נוביץ' את מבטו אל הרב-סרן, שרמו להוציא את הצעירה מהחדר. עתה החלו חוקרים מחרש את פדון. החקירה המחודשת לא הייתה קשה או ממושכת. הבחור הודה ככול ולא הצליח להציג שום נימוק לטובתו, אפילו לא רברים שדרז'נוביץ' התאמץ בשאלותיו לשים בפיו. גם רבריו כברי המשקל של הרב-סרן, שחרצו את דינו בפסקנות קשוחה, לא הצליחו לעורר את הבחור מקיפאונו.

"פדון, קרצ'מר דיבר גרמנית, "ראיתי כך צעיר רציני הממלא את חובתו באופן אחראי ורבק במשימה שהציב לעצמו. חשבתי שיצא ממך חייל למופת, לתפארת וגאוות היחידה. ואתה, למראה החצאית הראשונה שעברה מתחת לאף שלך איבדת את העשתונות. נהגת כחלשלוש, כאדם שאין להפקיד בידיו תפקיד אחראי. אני נאלץ להעמיר אותך לרין. מה שלא יהיה פסק-דינו של בית-המשפט, עיקר העונש מבחינתך יהיה בכך שלא הוכחת את עצמך ראוי לאמון שנתנו בך וברגע המכריע נכשלת כגבר וכחייל. ועתה צא מכאן."

אפילו דברים כבדי משקל ונוקבים אלה שנאמרו בפסקנות ובהדגשת כל הברה ומילה, לא הצליחו להעלות במוחו של הבחור כל רעיון חדש להגנתו. דומה שכל זה כבר הופנם בו. דמות האישה, אהובת ההיידוק ודבריה, התנהגותו של סטוואן בעת החקירה הקצרה, שיקפו לו לפתע באור אמיתי את קלות-הדעת שבהיסחפותו זו אחרי השעשוע התמים והבלתי-נסלח שהתרחש על הקאפיה ביום אביבי. דברי הרב-סרן היוו רק גושפנקה רשמית למה שדחש בליבו, ובעצם יותר משהיה פדון צריך לשמוע את דברי הרב-סרן, היה למפקד צורך להשמיעם, כחלק ממילוי חובתו הבלתי-כתובה לקיים סדר ומשמעת.

וכך, כמו בשעת התגלות כבירה, בלתי-משוערת בממדיה, עמד הבחור אל מול ההכרה הבלתי-נחפשת: איוו משמעות חמורה עשויה להיות לכמה רגעי שכחה בעיתוי גרוע ובמקום מועד לפורענות והאופן שבו הם עלולים לחרוץ את גורלו של אדם. אלמלא היו הרגעים שחוה נחשפים אלא נשארים כפי שהיו, הם היו נותרים חסרי ערך ככל רגעי משוכת הנעורים, שכעבור זמן מספרים עליה לחברים בשעות המתארכות של שמירת לילה משמימה. אבל במצב הנוכחי, כשלדבר יש תוצאה ממשית הכרוכה באחריות אישית, מעשה קל ערך שכזה טומן בחובו הכול. יותר מן המוות עצמו, טמונה בו ידיעת הקץ: מכאן שהגיע הסוף, סוף שאינו רצוי ואינו ראוי. לעולם לא עוד הסבר שלם ואמיתי לעצמו או לכל אדם אחר. לעולם לא עוד מכתבים מקולומיה, גם לא תמונות המשפחה, ולא הוראות תשלום ברואר, שבגאווה רבה כליכך היה שולח הביתה. זה סופו של אדם שטעה והניח לאחרים להערים עליו ולהטעותו.

זו הסיבה מדוע לא מצא פדון בליבו גם מילה אחת כמענה לדברי הרב-סרן.

ההשגחה על פדון לא היה מחמירה במיוחד. הביאו לו ארוחת בוקר, והוא אכל כמי שמכניס מזון לפה לא לו, ולאחר-מכן נצטוו להכין את חפציו האישיים, למסור את נשקו ואת הציוד האישי שלו, ובשעה עשר, מלווה בשוטר, אמור היה לצאת ברכב הדואר ברכו לסראייבו, שם ימסר לרשות בית-הדין של חיל המצב.

בעודו מסיר מהמדף שמעל מצעו את חפציו, חמקו כמה מחבריו שעזרו נותרו באולם השינה על בהונותיהם החוצה, כשהם סוגרים את הרלת אחריהם חרש ובוהירות. מסביבו גדלה טבעת הבדידות והשתיקה הכבדה, כזו הסוגרת על אדם מוכה אסון ועל בעל-חיים חולה. תחילה הסיר מהמסמר את השלט הקטן השחור שעליו נרשמו בצבע שמן, בגרמנית, שמו, דרגתו ומספר הגרוד והיחידה שלו, הניח אותו על ברכיו כשפניו כלפי מטה, ועל גבו השחור כתב בפיסת גיר מהר ובאותיות זעירות: "כל מה שיישאר אחרי לשלוח לאבי בקולומיה, אני נפרד לשלום מכל חברי ומבקש מאת הממונים עלי לסלוח לי. ג. פדון." לאחר-מכן השקיף פעם נוספת ררך החלון ועיניו קלטו את כל מה שאפשר היה לקלוט בשנייה אחת דרך פתח צר כזה.

אראו הסיר את רובהו, טען אותו בכדור חי אחד, שהיה דביק משמן רובים, ולאחר שחלץ את נעליו וחתך באולר את הגרב ליד בוהן רגלו הימנית, נשכב על המיטה, הניח את הרובה בין ברכיו ואחז בו ביריו, בהצמידו את קצה הקנה אל סנטרו. את דגלו הניח כך שהנצרה נלכדה בחור הגרב, ובבוהן הצמודה אליה לחץ על ההדק. קול הירייה הדהד ברחבי הקסרקטין.

לאחר ההחלטה המכריעה נעשה הכול קל ופשוט. הגיע רופא. ועדה קבעה את סיבת המוות ונרשם דו"ח שהעתק ממנו צורף לתיק שכלל את פרטי חקירתו של פדון.

כעת התעוררה שאלה בדבר קבורתו של פדון. דרז'נוביץ' הצטווה לגשת אל האב ניקולא כדי לברר אם למרות שאיכר את עצמו לדעת אפשר לקבור את פדון בבית-הקברות המקומי, והאם יסכים האב ניקולא לערוך טקס קבורה לנפטר שעל-פי אמונתו נמנה עם *המתאחדים* שבכנסייה הקתולית-יוונית האוניאטית.

בשנה האחרונה קפצה זקנה על האב ניקולא ורגליו נחלשו. משום כך מינה את האב יוסו לשמש כעוזרו במילוי תפקידיו הקהילתיים. האב יוסו היה אדם שתקן וחסר מנוח, רזה ושחור כעורב. בחודשים האחרונים ערך בעצמו את רוב טקסי הפולחן בעיר ובכפרי הסביבה, בעוד האב ניקולא, שהתנועה קשתה עליו, ערך בעיקר טקסים שהתקיימו בביתו או בכנסייה הסמוכה אליו.

בפקודת הרב-סרן יצא דרז'נוביץ' אל בית האב ניקולא. הכומר הזקן קיבל את פניו כשהוא שרוע על הספה. לידו עמד האב יוסו. משהציג לפניו דרז'נוביץ' את שאלת מותו וקבורתו של פדון, השתררה בחדר דממה. בראותו שהאב ניקולא מוסיף לשתוק, פתח האב יוסו ואמר במבובה ובהיסוס, שהמקרה יוצא דופן וחריג וכי על-פי תקנון הכנסייה ומנהגי המקום המקודשים, רק אם יוכח שהמתאבד לא היה שפוי בדעתו בשעת מעשה, אפשר יהיה לעשות משהו. למשמע דבריו, הזדקף האב ניקולא על יצועו הצר הנוקשה, המכוסה במרבר ישן דהה. גופו נמלא באותה עוצמה ששיוותה ששיווה לו דמות פסל מהלך כשהיה עובר בחוצות העיר ואנשים בירכו אותו מכל עבר. פניו הרחבים, הסמוקים עדיין, בעלי השפם הענק שתבר לזקנו ולגבותיו האדמוניים העבותים, קשי הזיפים, שהיו עתה כבר כמעט לבנים, פני

אדם שמיומו הראשון הפגין מחשבה עצמאית והיה רגיל להביע את דעתו בגלוי ולגונן עליה ללא רתיעה, הוארו כבר במילה הראשונה שאמר.

ללא שהיות או מליצות פנה בדבריו ישירות אל הכומר ואל ראש המשמר:

"עבשיו, שהאסון קרה, אין יותר מה להוכיח. איזה אדם שפוי ידים יד על עצמו? ומי יוכל להעמיס על נפשו חטא שכזה, לקבור אותו איפשהו מאחורי הגדר ובלי כומר, כאילו היה חסר דת? אז אתה, אדוני, בחיך, לך וצווה להכין את המת, שנוכל לקבור אותו בהקדם האפשרי. וכן, בבית הקברות, כמובן! אני אערוך את הטקס. ואחרי זה, אם אי-פעם יגיע כומר מהכנסייה שלו, ואם ימצא שהחסרנו משהו, יוסיף ויתקן כראות עיניו."

משיצא דרדז'נוביץ', חזר ונפנה אל האב יוסו ההמום והנכלם:

"מה פתאום אמנע קבורה של נוצרי בבית העלמין? ולמה שלא אערוך לו אשכבה? לא די שהמרד לו גורלו בחייו? ואילו שם יעמוד לדין על חטאיו כפי שכולנו נעמוד לדין על חטאינו."

וכך נשאר בקספה לעולמים הצעיר ששגה בעת משמרתו על הקאפיה. הוא נקבר בבוקר יום המחרת, בטקס אשכבה שנערך בקולו הזקן של האב ניקולא, מלווה במזמור מפי דימיטרי השמש.

אנשי חיל השיטור ניגשו אחד אחד אל הקבר והשליכו חופן אדמה על הארון, ובעוד שני הקברנים מזרזים במלאכתם, עמדו עוד רגעים אחדים סביב הקבר כמצפים לפקודה נעלמה ועיניהם נשואות למקום שליד הקסרקטין שלהם שמעבר לנהר, ממנו היתמר עמוד עשן לבנוני. במקום ההוא שרפו את מזרן הקש הספוג בדמו של פרון.

גורלו הטרגי של החייל הצעיר, שאיש לא זכר עוד את שמו, ואשר שילם בחייו על כמה רגעים של התלהבות נעורים שגרמה להיסחידת, נמנה עם האירועים שתושבי הקספה היטיבו להבין, לזכור ולהזכיר שוב ושוב בסיפוריהם. זכר מזל הביש שפקד את הצעיר הקגיש שגורלו בגד בו היה ארוך פי כמה ממשך משמרתו על הקאפיה.

כבר בסתיו הבא הלך ורעך המרד בהרצגובינה. כמה מראשי המורדים המוסלמים והסרבים נמלטו למונטנגרו או לטורקיה.

במחוזות אלה נותרו עוד כמה היידוקים, שבפועל לא היה להם קשר להתקוממות נגד גיוס הטיירונים, ואשר ניהלו חיים עצמאיים. לבסוף נלכדו גם הם או שנמלטו על נפשם והתפזרו. הרצגובינה נרגעה. בוסניה הוסיפה לספק טירונים ללא התנגדות. ואולם גיוס הטיירונים הראשונים בקספה לא היה פשוט כלל ולא עבר בקלות.

מכל המחוז לא גויסו אלא כמאה בחורים, אך ביום שבו נאספו ליד בניין הרשות איכרים על צוירותיהם וכמה מתושבי העיר שנשאו את חפציהם צרורים בתיבות עץ, נראה היה כי בקספה פרצה מגפת מוות ומהומה רבתה. חלק ניכר מהמתגייסים שתו לשוכרה וערכבו משקאות כבר משעות הבוקר. האיכרים לבשו כותונות צחורות לבנות. המעטים שלא שתו ישבו ליד חפציהם, שעונים על הקיר ומתנמנמים. רובם היו נרגשים, סמוקים מהשתייה ושטופי זיעה בחום ההולך וגובר. ארבעה-חמישה בחורים בני אותו כפר התחבקו, קידבו את ראשיהם והתנועעו יחד כגוף אחד, כשפיהם משמיע כעין נאקה מתמשכת, כאילו היו לברם בעולם:

"אווווי, נערה-ה-הה, אוווייה!"

מהומה גדולה יותר יצרו הנשים, אמהות, אחיות וקרובות משפחה שהגיעו מהכפרים הרחוקים כדי ללוותם, להביט עוד שעה קלה ביקדיהן, לבכות ולקונן, ולהספיק ולשגר אליהם עוד עצה מזדמנת או מילת ברכה אחרונה. רחבת הגשר המתה מדוב נשים. חלקן ישבו מאובנות, כמצפות לגזר-דין, ואחרות דיברו ביניהן כשהן מוחות מפעם לפעם את דמעותיהן בשולי סודרן. לשווא הוסבר להן בכפריהן עוד לפני-כן שהבחורים לא יוצאים למלחמה ולא לעבודת פרך, שכווינה ישרתו את הקיסר ירום הודו, וכי מזונם, לבושם וציודם מובטחים, שבתום תקופת השירות ישובו לבתיהם, וכי גם צעירים ממחוזות אחרים בקיסרות משרתים בצבא, ואפילו שלוש שנים וחצי ולא שנתיים כבני בוסניה. כל ההסברים האלה לא הועילו ונפלו על אוזניים ערלות כורים וסתומים. הנשים היו קשובות רק לרחפים שהניעו אותן ולא יכלו לפעול אלא על-פי רחשי ליבן. הייתה זו מורשת עתיקת יומין שהפיקה מעיניהן דמעות ומפיהן אנקות, האיצה בהן להתעקש להילוות אל יקיריהן למרחק גדול ככל האפשר וללוות במבט אחרון את מי שהיה יקר להן מחייהן ועכשיו קיסר זר לוקח

אותו לארץ נוכרייה, למשימות וחוויות עלומות. לשווא התערבבו ביניהן שוטרים ופקידי הרשות וניסו לשכנען שליגונן הכבד אין סיבה, יעצו להן לא לחסום את המעבר, לא לרוץ אחרי המגויסים לאורך הדרך ולהימנע ממהומה, שהרי כולם ישובו בריאים ושלמים אל בתיהם. הכול היה ללא הועיל. הנשים הקשיבו בטמטום חושים והנידו בראשיהן כדוח שפלה, ומיד לאחר-מכן פרצו בבכי תמרורים ובזעקות קורעות לב. נראה היה שאהבו את הרמעות והיללות שלהן לא פחות משאהבו אח יקירן, שבגללו מיררו בבכי.

בהגיע שעת היציאה – המתגייסים נערכו ברביעיות כדי לעבור על הגשר – החלה התרוצצות ורגשה איומה, עד שאפילו המתונים שבקרב השוטרים התקשו לשמור על קור-רוחם. הנשים רצו, כל אחת מהן התאמצה להתקרב ככל האפשר אל יקידה, כשהן דוחפות ומפילות אישה את רעותה. יללותיהן התערבבו בצעקות, השבעות ומסרים אחרונים. כמה מהן אף רצו אל ראש הטור, נעמדו לפני ארבעת השוטרים שצעדו כראש והטילו את עצמן לרגליהם כשהן טופחות על שדיהן, קודעות את חולצותיהן וזועקות:

“על גופתי! אויה לי, רק על גופתי המתה!”

ההולכים הרימו אותן כזהירות, כשהם מתקשים להפריד בין המגפיים והחולצות לבין שעדותיהן הפזורות והחצאיות המתנפנות. כמה מהטירונים אף התביישו במחזה ובתנועה נרגזת גידשו את אמותיהם ואחיותיהם והאיצו בהן לשוב לבתיהן. אך דוב הצעירים שרו או צרחו, מה שהגביר את המהומה הכללית. כמה מחושבי העיר, חייודים מהתרגשות, שרו בקולות אחידים, על-פי מנהג המקום:

סראייבו ובוסניה,

כל אם בעצב שולחת בן יקר

לשרת את הקיסר.

השיר עורר התייפחות מהודשת.

כשעברו לבסוף את הגשר, לאחר ההיתקעות הממושכת עליו, ועלו על הדרך לסדאייבו, המתינו להם תושבי העיר כשהם ערוכים בסדר מופתי משני העברים, ללוותם ולבכותם כאילו הובלו אל כיתת יורים. גם כאן היו נשים רבות שכולן עד אחת מיררו בבכי, אף שלא היה להן

קרוב ומודע בין המתגייסים, שהרי לכל אחת מהן הייתה לפחות סיבה אחת כלשהי שבגללה יכלה לפרוץ בבכי בכל עת, ואין מתוק מבכי על צרות הזולת.

אבל אט אט נידלדלו שורות הנשים המלוות ומדביתן נותרו מאחור. עקשניות מכולן היו אמהות שהתרוצצו סביב השיידה כנערות צעירות, דילגו על תעלות בצרי הדרך בעוברן מצד לצד והשתרלו להעדים על השוטרים ולהישאר קרוב ככל האפשר אל הבן. בראותם זאת הסבו הבנים את ראשיהם לאחור, ונבוכים וחיוורים מהתרגשות קראו בן אל אמו:

“תחזרי הביתה, אני אומר לך, תחזרי ודי!”

אך הן הוסיפו ללכת עוד שעה ארוכה לצד השיידה ועיניהן רואות דק את הבן המובל ואוזניהן נשמעות דק לקול הבכי המוליך אותן. גם ימים נסערים אלה חלפו ועברו. אנשים התפזרו בכפרים ותושבי הקספה נדגעו. וכשהחלו להגיע מכתבים ראשונים מווינה ובהם תצלומים ראשונים של המגויסים, נעשה הכול קל ונסבל יותר. הנשים היו בוכות שעה ארוכה למקרא המכתבים ולמראה התצלומים, אך בכיין היה מתון וכבוש יותר.

לבסוף פוזר חיל השיטור ואנשיו עזבו את הקספה. זה מכבר אין עוד משמרות על הקאפיה, והאנשים יושבים שם ומבלים כדרכם לפני כל ההתרחשויות האלה.

עד מהרה חלפו שנתיים. ובסתיו ההוא אכן חזרו המגויסים הראשונים, נקיים, בתספורת נאה ופניהם מעידים שניזונו היטב. לאנשים שנאספו סביבם סיפרו על חיי הצבא ועל הערים הגדולות שראו, ובתוך כך שזדו בדבריהם שמות וביטויים זדים. במחזור הגיוס הבא פחתו הבכיה והמהומות במידה ניכרת.

ובכלל, הכול נעשה קל ופשוט יותר. לדוד החדש של הבחורים שגדלו בעיירה והגיעו לפדקם לא היו זיכרונות חיים מימי הטורקים והם עצמם כבר אימצו במידה רבה את אורחות החיים החדשים. ואולם על הקאפיה הוסיפו החיים להתנהל על-פי ההרגלים הנושנים ההם. במקום זה, על אף סגנון הלבוש החדש והמקצועות והעיסוקים החדשים, שוב הפכו להיות בני הקספה שבשיחותיהם נמצא להם מענה על צורך נפשי ואתגר להפליג בדמיון, כפי שהיו מאז ומתמיד.

המגויסים יצאו לדרכם ללא מחאה ומהומה. ההיידוקים הוזכרו רק בסיפורי המבוגרים ומשמרות חיל השיטור נשכחו, כפי שנשכח ביתן העץ של המשמר הטורקי שהוקם בזמנו על הקאפיה.

פרק 14

החיים בקספה הסמוכה אל הגשר התנהלו ביתר ערנות ונראה היה כי הם הופכים להיות מוסדרים ועשירים יותר, מתנהלים בקצב מדוד ומגיעים לאיזון שהחיים שואפים אליו בכל עת ובכל מקום, אף כי השגתו נדירה, חלקית ובת־חלוף.

בערים רחוקות ובלתי־מוכרות לנו, שמהן נוהל שלטון הקיסר על מחוזותיו השונים, שררה בימים ההם, הרבע האחרון של המאה התשע־עשרה, אחת מן התקופות הנדירות והקצרות של רגיעה ביחסי בני־האדם ובמאורעות החברתיים. מקצת מן הרגיעה הזאת הורגשה גם במחוזותינו הנידחים, כפי ששקט בים הרחב מורגש גם במפרצי חופיו הרחוקים.

היו אלה שלושים שנות השגשוג היחסי המדומה של עידן פראנץ יוזף, כשאירופאים רבים סברו כי מצאו נוסחה בדוקה להגשים חלום בן מאה שנים על התפתחות אישית מושלמת הנגישה לכול בתנאי חירות וקדמה שהמאה התשע־עשרה גוללה לעיני מיליוני בני־אדם בצורת טוב מאחז עיניים, כשהיא יוצרת אשליה של נוחות, ביטחון ואושר המובטחים לחברה ולכל יחיד בה, במחיר שווה לכל נפש וכתשלומים. אל הקספה הבוסנית הנידחת הגיעו רק הדים חלקיים מברפת המאה התשע־עשרה, וגם זאת רק במידה ובאופן שהסביבה המזרחית הנחשלת יכלה לקבל, לקלוט וליישם.

כחלוף השנים הראשונות של חשרנות, קשיי התמצאות, היסוסים והרגשה שמדובר במצב זמני, החלה הקספה משתלבת בסררים החדשים. אנשים מצאו עבודה, פרנסה וביטחון, ודי היה בכך כדי ליצור הרגשה שגם ברשות הכלל חל מפנה לטובה וכי החיים עולים על דרך של "התפתחות וקדמה". כל שאר הדברים הודחקו אל חשכת תת־ההכרה, ששם חיים ותוססים רגשותיהם הראשונים ואמונותיהם הבלעדיות של בני גזעים, דתות ומעמדות, המוסיפים להתקיים במסתרי הלב, ואף שנדמה כי מתו ועברו מן העולם, בפועל הם

מועידים את העתיד לתמורות ואסונות בלתי-משוערים, שבלעדיהם, ככל הנראה, עמים אינם מסוגלים להתקיים, ובמיוחד בארץ הזאת. ככלות אי-ההבנות וההתנגשויות הראשונות עם השלטונות, הותר השלטון החדש אצל רוב האנשים רושם ברור של איתנות ויציבות. (אשליה זו הייתה נחלת השלטון עצמו, שהרי בלעדיה לא ייתכן ממשל חזק ויציב). היחס בין האוכלוסייה לשלטונות היה עתה פחות אישי ובלתי-אמצעי, ומשום כך גם היה קל יותר לשאת את השלטון החדש מאשר את הממשל הטורקי. אכזריות השלטון וחמדנותו הוסוו היטב תחת מעטה של הדרת כבוד, ברק חיצוני ורפוסים צורניים מקודשים. אנשים חששו מידי השלטונות כפי שחששו ממחלה ומוות, ולא כפי שחרדים מפני רשעות, עושק ואלימות. נציגי רשויות הצבא והשלטונות האזרחיים החדשים היו לרוב זרים בארץ ובלתי-מוכרים לבני עמה וכשלעצמם נעדרי חשיבות, אך בכל צעד וצעד שלהם הורגש עד כמה הם עצמם מהווים רק ברגים קטנים במנגנון כביר, וכי מאחורי כל אחד מהם ניצבים, בטורים ארוכים ובאינספור דרגות, אנשים רבי כוח המייצגים מוסדות איתנים ורשויות עליונות. ההכרה בכך שיוותה להם חשיבות שעלתה לאין ערוך על ממדי אישיותם, עד כדי השפעה מאגית שלא קל היה לעמוד בפניה. תפקידם הקנה להם חשיבות, בעוד שמנהגם השלילי ונימוסייהם האירוויים העידו בלב בני העם, שהיו כל-כך שונים מהם, רחשי אמון ויראת-כבוד חפה מקנאה או ביקורת ממשית, הגם שלא היו בהכרח חביבים או אהודים. ואולם עם הזמן לא יכלו גם הנוכחים הללו להשתחרר כליל מהשפעת הסביבה המזרחית המזורה, שנאלצו לחיות בתוכה. ילדיהם למדו שמות וביטויים חדשים, הנהיגו משחקים חדשים על הגשר והציגו צעצועים חדשים, ובה בעת גם קלטו בורזיות מילדי המקום שירים, פתגמים, שבועות ואת המשחקים הנושנים, אנדריק⁴⁶ קליס⁴⁷ ושוגה⁴⁸. המבוגרים גם הם היו נתונים להשפעת גומלין זו. גם

⁴⁶ משחק הדומה ל"קפיצת חמור".

⁴⁷ משחק הדומה ל"הקפות".

⁴⁸ אחד הילדים "נגוע" והשאר בורחים ממנו, וכמי שהנגוע מצליח לגעת הופך בעצמו לנגוע בסיכוי החדש.

הם הביאו עימם סדרי חיים שונים, מלווים במילים מוזרות ובהרגלים חדשים, ובה בעת קלטו מדי יום ביומו מקצת מדפוסי החיים וסגנון הדיבור של ותיקי המקום. ואכן בני העם, ובמיוחד הנוצרים והיהודים, התחילו להידמות בלבושם ובהתנהגותם במידה גדלה והולכת לזרים שהגיעו עם הכיבוש, ואף הזרים לא נותרו חפים מהשפעתה של הסביבה שבה התנהלו עתה חייהם. לא פעם היה אחד הפקידים, הונגרי נמרץ או פולני זחוח, עובר באי-דצון את הגשר ונכנס בתחושת סלידה אל הקספה, שבה בתחילה חש נבדל מן הסביבה כטיפת שמן זית צפה על פני המים. ואולם כעבור שנים אחדות כבר היה האיש יושב שעות על הקאפיה, מעשן סיגריה מקנה ענבר עבה וכמקומי מבטן ומלידה עוקב אחר העשן המתפזר על רקע השמיים הבהירים באוויר הרומם של שעת בין-ערביים. או שהיה מקבל את פני הערב בחברת סוחרים ובגים מקומיים שעימם הסב על המדשאה הידוקה ללגום כוסית עם רדת החמה כנהוג בבוסניה, כשאנשים מבלים יחדיו בעצלתיים, שקועים בשיחת רעים, לוגמים מן המשקה וטועמים לאיטם מן הכיבוד כמנהג המקומיים. והיו בין הפקידים ובעלי המלאכה הזרים גם כאלה שנשאו להם נשים מקומיות והחליטו להשתקע בעיר.

איש מתושבי הקספה לא מצא בחיים החדשים את מימוש החזון ומשאת-הנפש שהושרשו בו מיום היוולדו; נהפוך הוא, כולם, מוסלמים ונוצרים, נכנסו לחיים אלה כשבליבם ספקות והסתייגויות מכל מין וסוג, ואולם אלה רחשו במסתרים, בעוד שהחיים, גלויים לעין ועזים, הציעו למראית עין אפשרויות מרחיקות לכת. לפיכך, כעבור תקופת ההיסוס, אם קצרה ואם ארוכה, השתלכו רוב האנשים בחיים החדשים, עברו, התפרנסו וחיו על-פי מושגיהם ואורחותיהם, שהציעו ליחיד, על אישיותו ונטיותיו, יתר מעוף ומרחב ואף סיכוי לעתיד טוב יותר.

תחת השלטון החדש לא הייתה מלחמת הקיום נתונה לפחות סייגים ומגבלות מאלו שכפה עליה שלטון הטורקים, אך היא התנהלה ביתר קלות וברוח אנושית ומחושבת יותר, כך שהיחיד לא חש במישרין בקיומם. משום כך דימה כל אחד מן האנשים שמרחב המחיה מסביבו גדל ונעשה מרווח ויותר מאוורר, מגוון ועשיר מכפי שהיה.

בזכות מנגנון הניהול היעיל שלה, שנקט ררכי נועם, מבלי להכאיב, להסתער ולעזוע, הצליחה המרינה החדשה לגבות מהעם אותם מסים והיטלים שהשלטון הטורקי חמס מהם בשרירות, במהלכים גסים ובמעשי גזל ממשיים, ואף עלה בידה לגבות לא פחות ואפילו יותר משגבו קודמיה, וגם זאת באופן מהיר, נחרץ ובוטח יותר.

כפי שבזמנו הגיעו יחידות השיטור בעקבות הצבא, ובעקבותיהן הפקידים, כך הגיעו הסוחרים בעקבות הפקידים. עבודות הכריתה של עצי היער שבוצעו בסביבה הביאו למקום קבלנים, מהנדסים ופועלים שזימנו פרנסה לאיש הקטן וגם לסוחרים עצמם, זאת בד בבד עם ההרגלים והשינויים החדשים שחלו באופנה ובסגנון הדיבור ושאותם התחיל לאמץ בהדרגה. המלון הראשון (שעליו עוד ידובר) הוקם אז. על כל צעד ושעל צצו קיוסקים, בתי עסק וחנויות חדשות. לצד היהודים הספרדים, שחיו במקום מאות בשנים מאז הגיעם בימי הקמת גשר הדרינה, הגיעו עתה גם יהודי גליציה האשכנזים.

כזרם דם טרי החל הכסף לזרום באוויר בכמויות שטרם נראו כמותן, וזאת באופן גלוי, נועז ופתוח. לנוכח התנועה המרגשת כל-כך של הזהב, הכסף וניירות הערך, היה כמעט כל אדם יכול לחמם בו את ידיו או לפחות לזון בו את עיניו, שכן עורר גם בלב האביון באנשים את האשליה כי מצוקתו הנוכחית היא בת-חלוף ולכן גם נסבלת יותר. גם לפני-כן היה כסף והיו בני-אדם עשירים, אך הללו היו מתי-מספר ונדירים והסתירו את כספם כמו הנחש את רגליו, כשהם מפגינים את עליונותם רק ככוח וכמגן שלמעשה הכביד הן עליהם והן על סביבתם. ואילו כעת העושר, או מה שנתפש כעשירות ונקרא כך, היה גלוי לעין כול והתבטא במידה הולכת וגדלה בתענוגות ובמנעמים אישיים, כך שרוב האנשים נחשפו לברק שלו ובאו במגע עם שייריו.

זה היה המצב גם בכל שאר הדברים. הנאות שעד אז הושגו בגיבה וזומנו רק בהסתור היה אפשר כעת לקנות ולהציג בפרהסיה, דבר שהגביר את כוח המשיכה שלהן ואת מספר הנוהים אחריהן. מה שקודם-לכן היה דחוק מהישג יד, נחשב יקר מדי, אסור על-פי החוק או מתוקף מוסכמות בלתי-מעורערות – נעשה כעת במקרים רבים אפשרי ונגיש לכל מי שהיו בידו האמצעים או שניחן בתושייה

להשיגם. תשוקות רבות, יצרים ומאוויים כמוסים שעד אז סופקו במקומות נידחים או נותרו משוללי פורקן, היו עתה ניתנים להשגה ואנשים יכלו וגם העזו לבקשם באופן גלוי ולמצוא להם פורקן מלא או חלקי. לאמיתו של דבר גם בעניין זה היו יותר מעצורים, סייגים ובלמים חוקיים; עבירות נענשו וסיפוק המאוויים היה כרוך בקשיים ובמחיר גבוה מאי-פעם, אלא שהחוקים והנהלים היו שונים בעניין זה כמו בכל שאר הרברים ויצרו אצל אנשים אשליה כי חייהם התרחבו והתעשרו באחת והם חופשיים משהיו.

הלכה למעשה, מקורות ההנאה לא היו זמינים ונגישים בפועל יותר מבעבר ומכסת האושר לא גדלה, אך ללא ספק היה קל עתה יותר לספק מאוויים ולכאורה נראה היה שכל אחד יכול למצוא את מנת אושרו. לנטייתם המולדת של בני וישגראד לחיים שאננים ונהנתנים נמצא מענה ממשי במסגרת הנהלים החדשים ובאפיקי המסחר והפרנסה החדשים שהזרים הביאו למקום. יהודים שהגיעו מפולין, אבות למשפחות מרובות ילדים, ביססו עליהם את פרנסתם. שרי-בר פתח חנות "כל-בו" או "מעדנייה". גוטנפלד פתח קיוסק לאנשי הצבא, צ'לד הקים בית-מלון, משפחת שפרלינג הקימה בית-חרושת למי סודה ו"אטלייה" צילום וצוהר פתח חנות תכשיטים ושעונים.

מן האבנים שנותרו במקום אחרי הקסרקטין שהחליף את ח'אן האבן, הוקם בניין שנועד לשמש את מנהלת המחוז ובית-המשפט. הבניין השני בגודלו בקסבה היה בית-המלון שהקים צלר. המלון הוקם על גדת הנהר, סמוך לגשר עצמו. על הגדה הימנית נותרה חומה עתיקה, שנבנתה עוד בימי הקמת הגשר ונוערה לתמוך בגדות משני עברי הנהר. כך השתרעו מימין ומשמאל לגשר שתי רחבות רמויות שתי מרפסות מעל למים. על רחבות אלו של אדמת בור, שנקראה בפי העם מוסק'ה, שיחקו ילדי העיר לדורותיהם. עתה השתלטה מנהלת המחוז על החלק השמאלי, גידרה אותו, נטעה בו עצי פרי ושיחים והפכה את המקום למעין משתלה מחויות. על החלק הימני הוקם בית-המלון. עד הקמתו היה בית-המרזח של זאריה הבניין הראשון בכניסה לרחוב השוק. הוא ניצב "במקום הנכון", שכן הלך עיף וצמא היה נתקל בו משעבר את הגשר והישר בכניסתו העירה. כעת הצל

עליו הבניין הגרול של בית-המלון החדש; לעומתו נראה בית-המרזח הישן כהולך ומצטמק מיום ליום וכשוקע אט-אט באדמה.

באופן רשמי נקרא המלון על שם הגשר שבקרבתו הוקם. ואולם אנשים נוהגים להעניק לדברים שמות על-פי היגיון מיוחד משלהם ולפי המשמעות שהם מייחסים להם. עד מהרה דהה השלט שהוצב מעל לכניסה אל בית-המלון של צלר על-ידי אחד החיילים, בעל מלאכה במקצועו, שנשא את הכתובת

"HOTEL ZUR BRÜCKE" באות קשיחה ובצבע דהוי. בפי האנשים היה מכונה "המלון של לוטיקה" ושם זה דבק בו לצמיתות. זאת כיוון שהמלון היה אמנם בבעלותו של צלר, יהודי שמן ונרפה, בעל לאישה חולנית בשם דבורה ואביהן של שתי בנות, מינה ואירנה, ואולם האחראית בפועל לתפעולו והרוח החיה בו הייתה לוטיקה, גיסתו של צלר, אלמנה צעירה יפיפייה, שהצטיינה בלשון שנונה ובנחישות גברית.

בקומתו העליונה של בית-המלון היו שישה חדרי אורחים נקיים ומסודרים, ולמטה שני אולמות, הגדול והקטן. אל האולם הגדול היו מגיעים פשוטי עם ואזרחים מן השורה, אנשי צבא נמוכי דרג ובעלי מלאכה למיניהם. האולם הקטן הופרד מהגדול באמצעות שתי דלתות מזוגות רחבות מידות, שעל אחת מהן היה רשום כגורמנית "אולם", ועל השנייה "מיוחד". האחרון שימש מקום מפגש חברתי לפקידים, קצינים ובעלי אמצעים מאנשי המקום. אצל לוטיקה היו שותים, משחקים קלפים, שרים ורוקדים, מנהלים שיחה רצינית ומסכמים עסקות, נהנים מארוחה דשנה וישנים במיטה נקייה. לעתים קרובות אירע שאותה חבורה של בגים, סוחרים ופקידים שהיו במקום עם רדת הלילה נשארו שם ועם בוקר המשיכו בבילוי עד שהיו מתמוטטים משתייה מופרזת, כשהם מנומנמים וראייתם מטושטשת ממשחקי הקלפים. (עתה לא שיחקו עוד בחשאי ובהסתר בחדרון החשון המתחניק שבח'אן אוסטמוויץ'). לוטיקה הייתה מלווה החוצה אורחים שהגזימו בשתייה או שהפסירו את כל כספם ומקבילה את פניהם של אורחים חדשים, רעננים ותאבי משקה ובידוד. איש לא ידע ולא שאל מתי האישה הזאת נחה, מתי היא ישנה ואוכלת ומתי נמצא לה די פנאי לראוג ללבושה הנאה ולהופעתה המטופחת. שהרי לוטיקה, כך

מכל מקום נראה היה, נמצאה תמיד במקום ובכל עת עמדה לרשות האורחים, מסבירה פנים לכל אחד מהם במידה שווה ונוהגת בכולם ברוח נועזת ובוטחת. תמידה, מלאה במקומות הנכונים, צחת עור, שחורת שיער ובעלת עיניים יוקדות, השכילה לנהוג באופן בוטח להפליא באורחים, שאמנם שפעו ממון רב אך בהשפעת המשקה היו לעתים קרובות נטפלים ומטרידים אותה ברוב חוצפה. עם כולם ריברה במתק שפתיים, ברוח פיקחית ונועזת ובלשון תקיפה, שעם זאת הייתה מתחננת ומרגיעה. (קולה הצרור, המחוספס משהו, נשמע לרגעים כעין המיה מתפנקת. לשונה הייתה רצופת שגיאות, כי מעולם לא למדה לדבר סרבית כהלכה ובשפתה העסיסית, הציורית והמיוחדת, הייתה שוגה בהטיות ובמין זכר ונקבה, אך תוכן הדברים ונימתם היו קרובים ברוחם לבני העם ולסגנונם).

תמורת הכסף והזמן שהשקיע היה כל אחד מהאורחים נהנה מנוכחותה של לוטיקה ומן השעשוע שבגירוי החושים. אלה שני הדברים היחידים שהיו מובטחים להם. כל השאר נדמה כאילו היה ולא היה. לכל הגברים הנהנתנים והבזבזניים מבתי הסוחרים והבגים, מצעיר עד זקן, הייתה לוטיקה מעין סוג של פטה-מורגנה נוצצת, יקרה וקרת מזג, חלק משעשועי החושים. היו סיפורים של בודדים שלכאורה גם נהנו מקרבתה, אך הללו לא ידעו לומר מה ועד כמה.

לא פשוט ולא קל היה להתנהל עם עשירי הקסבה, שבכית שכרותם נטו להתנהגות פרועה ושלוחת רסן. ואולם לוטיקה, אישה מוכשרת ובלתי-נלאית, קרת מזג ומהירת תפיסה שליבה לב גבר, השכילה לאלף את יצריהם הפרועים ולשכך כל פרץ תאוה בניע אחד של גופה המושלם ובגילוי עורמה גדולה והעזה לא פחותה ממנה, ובכל המקרים עלה בידה לקיים בינם לבינה את המרחק הדרוש, שהלהיט שבעתיים את יצרם והעלה את ערכה בעיניהם. היא הייתה משתעשעת באנשים השיכורים שבהיותם הלומי יין איבדו כל מעצור ונהגו בחמת טירוף מסוכנת, בנוהגה בהם כמו הטורדו בשור, שכן השכילה להבין את חולשתם של גברים רגשנים ואכזריים שיצרם תקף עליהם, ומצאה לה על-נקלה דרך להסתדר עם תאוותם שלוחת הרסן, הציעה להם הכול, הבטיחה הרבה והעניקה מעט או כמעט לא-כלום. את תאוותיהם מעצם טבען לא היה אפשר לספק, כך שנאלצו לבסוף

להסתפק במועט. באורחיה נהגה לרוב כבחולים, כאנשים הסובלים מהתקפים זמניים של אוברן שפיות. היא הייתה, על אף עיסוקה, שלא היה נעים או מכובד במיוחד, אישה נבונה, שניחנה בלב רחום ובמזג נוח, והשכילה לעודד ולסייע למי שמחמת השתייה הוציא ממון רב מדי או הפסיד בקלפים יותר ממה שהיה לו. היא הטריפה את דעתם כי טירופם היה מולד, הולכה אותם שולל כי השתוקקו שיוליכו אותם שולל ולבסוף נטלה מהם רק את מה שהתכוונו להפסיד ולבזבז. היא אמנם הרוויחה יפה וכלכלה היטב את ממונה, וכבר בשנים הראשונות צברה הון, אך באותה מידה ידעה גם בגריכות וכלי אף מילה למחוק חוב או להתעלם מהפסד. לקבצנים ולחולים העניקה מתן כסתר, הקפידה שלא לפגוע בכבודם, ובאותה דרך סייעה גם למשפחות עשירות שירדו מנכסיהן או ליתומים ואלמנות מבתי אמידים לשעבר – כל אותו מעמד של "עניים נכלמים" שלא היו מסוגלים לפשוט יד והתקשו לקבל נדבה. היא עשתה כל זאת באותה מיומנות שבה ניהלה את המלון, כשהיא משכילה לשמור על מרחק מאורחים שתויים ומתפרעים, נוטלת מהם ככל שניתן בלי לתת מעצמה רבר וחצי דבר, אך גם לא דוחה איש מהם לחלוטין וסופית.

אנשים בעלי ידע היסטורי שהתמצאו בדרכי העולם, חשבו לא אחת כי חבל שהגורל חלק לאישה כמוה תחום פעילות כה מצומצם ומוגבל. אלמלא הייתה במקום כזה, מנהלת מלון נידח ברוקנה את כיסיהם של מבלי-עולם בקסבה הקטנה, מי יודע עד אן הייתה עשויה להגיע אישה פיקחית ואנושית זו, שלא חשבה על עצמה ועל אף חמרנותה לא הייתה אנוכית, ושהייתה יפה ומפתה אך הוגנת וקרת מזג להרשים; אולי הייתה נעשית לאחת הנשים הנודעות, מאלו שההיסטוריה מספרת על פועלן, מושלת בגורלן של משפחות גדולות, בחצרות מלכים ובמדינות שלמות, ומשכילה כמוהן בכל עת להפוך את היוצרות לטובה.

בימים ההם, בסביבות שנת 1885, כשלוטיקה הייתה במלוא אונה, התכנסו בחדר המיוחד שמאחורי הדלת העמומה בני עשירים שבילו שם יומם ולילה. לעת ערב היו מתקרבלים ליר התנור, רדומים ולאיים עוד מליל אמש, ומרוב טשטוש שכחו לשם מה הם נמצאים שם ולמי הם מחכים. בנצלה את שעת ההפוגה, הייתה לוטיקה פורשת

אל קיטון שבקומה הראשונה, שבמקורו נועד לצעירים, שבו התקניה לעצמה את "המשרד" שלה ולא הניחה לאיש להיכנס אליה. חדר צד זה היה עמוס לעייפה ברהיטים שונים, בתצלומים ובחפצי חן מזהב, כסף ובדולח. כאן, נסתרת מאחורי וילון, היו קופת הפלדה של לוטיקה ומכתבה קטנה שעליה נערמו ניירות, הזמנות, אישורים, קבלות, עיתונים בגרמנית, גזרי עיתון עם פרטי שערי הבורסה ורשימות משחקי הלוטו.

בחדרון הצר, העמוס והמחניק, שאשנבו היחיד, הקטן מכל חלונות הבית, השקיף מקרוב והיישר על ראשון קמרדני הגשר והצר שביניהם, הייתה לוטיקה מבלה את זמנה הפנוי ובו. התנהל החלק הסמוי של חייה, שהיה שייך אך ורק לה.

כאן הייתה לוטיקה, בשעות הפנאי הגנובות שלה, קוראת את דו"חות הבורסה ומעיינת בפרסומים למיניהם, עורכת חשבונות, עונה על מכתבי בנקים, מגיעה להחלטות בענייני כספים, מטפלת בהשקעות ומשגרת הוראות חרשות. במקום זה התנהלה פעילותה הבלתי-מוכרת, החלק האמיתי של חייה, הסמוי מן העין. כאן סרה מעל פניה המסכה המחויכת, הבעתה הפכה קשוחה ובעיניה עמד מבט נוקב ואפל. מהחדר הזה ניהלה התכתבות עם בני משפחתה הענפה, משפחת אפֶּלְמַאייר מטארנוב, עם אחיותיה ואחיה הנשואים ועם קרוביה הרבים, שכולם היו עניים מרודים ממזרח גליציה, והתפזרו עתה ברחבי גליציה, אוסטריה והונגריה. היא שלטה בגורלן של כתריסר משפחות יהודיות, הייתה מתערבת בכל פרט בחייהן ומכריעה בשאלות נישואים, מכוונת ילדים לבית-ספר או ללימודי מקצוע, שולחת חולים לטיפול רפואי, מוכיחה בטלנים ובזבזנים, משבחת ומעודדת חסכנים ובעלי יוזמה. היא יישבה סכסוכים משפחתיים, יעצה במקרי מחלוקות ומריבות; נטעה בהם שאיפה לבחור באורח חיים נבון ומכובד ובה בעת אפשרה להם להיענות לעצותיה והקלה על תנאי חייהם. שכן לכל מכתב שלה צורפה המחאת דואר על סכום שנועד לאפשר לנמען לנהוג על-פי עצתה ובהתאם להמלצתה, לספק צורך נפשי או גופני או להיחלץ ממצוקה מיידית. (בעידוד בני המשפחה וטיפוח כל אחד מבניה מצאה לוטיקה את הסיפוק האמיתי היחיד שלה ופיצוי על הקשיים והוויתורים

שבחייה. עם כל אחד ואחת מבניה ובנותיה של משפחת אפֶּלְמַאייר שהצליחו להעלות את עצמם ולו בשלב אחד בסולם החברתי הייתה עולה גם לוטיקה עצמה, מוצאת בכך גמול על מלאכתה המפרכת ושואבת כוחות להוסיף ולהשקיע בהם את מאמציה).

בהגיעה מ"החרר המיוחד" למטה אל החדרון שלה הייתה לעתים כה רצוצה ומלאת סלידה עד שברגעים הראשונים לא מצאה כוח לכתוב או לקרוא מכתבים וחשבונות, והייתה פשוט ניגשת אל האשנב הקטן לשאוף מלוא ריאותיה אוויר צח מהנהר, להבדיל מהאוויר שנשמה למטה. מבטה היה משתהה אז על צורתו התמירה של קמרון האבן האיתן, שמילא את כל שדה הראייה, ועל זרמם המהיר של המים מתחת. במראה הגשר לא חל כל שינוי באור השמש, בדמדומי הערב, בלילות ירח חורפיים או לאורם הרך של כוכבי השמיים. שני קצותיו נפגשו בראש הקמרון, סומכים ומאזנים זה את זה בשיווי-משקל מושלם. עם השנים הפך המראה לנוף האישי שלה, כעין עד אילם שאליו הייתה אישה יהודייה זו בכפל פניה פונה ברגעים שהייתה זקוקה להפוגה והתרעננות, או כאשר חשה שהגיעה למבוי סתום במלאכתה ובדאגותיה בענייני המשפחה, שאת כולם הייתה פותרת בכוחות עצמה.

ואולם רגעי המנוחה לא נמשכו זמן רב, כי לרוב נקטעו בצעקות שהגיעו מבית-הקפה למטה. או שאורחים חדשים דרשו את נוכחותה, או שאחד השיכורים שהתפכח לרגע דרש בצעקות משקה נוסף, להדליק את המנורות, להפעיל את המוזיקה, והיה קורא ללוטיקה. אוראז הייתה עוזבת את מקום מקלטה, נועלת את הדלת במפתח המיוחד ויורדת למטה להקביל את פני האורח או להרגיע את השיכור הנסער כילד שניעור משנתו, ובכוח חיוכה והדיבור המיוחד שלה לשדלו לשוב אל השולחן, ששם תתחיל מחדש ההילולה הלילית, מלווה במשקאות, בפטפוט, בזמרה ובהוצאת כספים.

שהרי שם למטה, בהעדרה, הכול השתבש בינתיים. האורחים התחילו לריב ביניהם. בג צעיר מצרנצ'ה, חיוור, מזוגג-מבט, נמצא שופך ארצה כל משקה שמוגש לו, מוצא בכל דבר פגם ומסתכסך בלי הרף עם העובדים והאורחים. כבר ימים שהוא סובא במלון, בהפסקות קצרות, ומתאנה בכמיהתו ללוטיקה, אלא שמרוב שתייה וסביאה

האנחה המתמלטת מקרבו חושפת בבירור כי מצוקתו האמיתית הבלתי-מודעת גדולה ועמוקה הרבה יותר מקנאתו חסרת השחר ליהודייה היפה מטארנוב ובאהבתו אליה המושבת ריקם.

לוטיקה ניגשת אליו בלי מורא, בקלות ובטבעיות.

"מה יש, אִיוב? מה אתה צועק כל-כך?"

"איפה את? אני רוצה לדעת איפה את!" מגמגם השיכור בקול כבוש יותר ומסתכל בה, מעפעף בעיניו כאילו הייתה חזיון רפאים. "הם מרעילים אותי כאן, זה רעל, זה באמת רעל. הם לא יודעים שאני... שאם אני..."

"שב, שב בשקט," היא מרגיעה אותו, מניעה את זרועותיה הצחורות הריחניות מול עיניו, סמוך לפניו, "שב, ואם צריך אמצא לך משקה. אני אשיג בשבילך חלב ציפורים."

והיא קוראת למלצר ופוקדת משהו בגרמנית.

"את אל תדברי דברים שאני לא מבין ושלא תקשקשי בפירצן-פופצן, כי אני... את כבר יודעת..."

"אני יודעת, אִיוב, אני יודעת יותר טוב ממך, ואותך..."

"הממ... ועם מי בילית, תגידי!"

וכך נמשכים עוד ועוד להג השיכור והאישה הפיכחת, גיבוב דברים חסר שחר שאינו מניב דבר, לצד בקבוק יין יקר ושתי כוסות; האחת של לוטיקה, תמיד מלאה, והשנייה של אִיוב, שמתרוקנת ומתמלאת חליפות.

ובעוד הבג הצעיר הבטלן מלעלע בלשונו ומקשקש על אהבה, על מוות, על געגועי האינסופיים וכדומה, דברים המוכרים ללוטיקה עד זרא, שהרי כך דיבר כל אחד מהשתיינים המקומיים ובדיקן באותן המילים, היא קמה וניגשת אל השולחנות האחרים שאליהם מסובים שאר האורחים, שנאספים במקום מדי ערב.

אל אחד השולחנות הסבו סוחרים צעירים שלא מכבר החלו לצאת ולשתות, סנובים מקומיים שכבר לא היה נאה להם לשבת בבית-המרזח של זארא, הפשוט מדי לטעמם, ובמלון הזה עדיין חשו מבוכה קלה. ליד השולחן השני ישבו פקידים וזרים למיניהם, ופה ושם קצין שביום ההוא עזב את מועדון הקצינים וירד אל בית-המלון האזרחי, כי היה בכוונתו לבקש מלוטיקה הלוואה מיידית. לשולחן

השלישי הסבו מהנדסים שעסקו בבניית מסילה לרכבת היער, להובלת העצים.

מכונסים בפינה ישבו להם פֶּאָקְלֶה נֶקֶבֶץ, אחד הסוחרים הצעירים והעשירים, ועימו יזם אוסטרי, מקבלני מסילת הרכבת. הסוחר פאבלה לבש בגד טורקי וחבש תרבוש אדום שלא הסיר מראשו גם בבית-הקפה. עיניו הזעירות נראו כשני חתכים שחורים מלוכסנים שהוטבעו בפניו הרחבים החיוורים, והיו עשויות להתרחב באופן מפתיע ולהיראות גדולות, נוצצות ומפיקות חיוך קונדסי ברגעים מיוחדים ונדירים של חרוות ניצחון. הקבלן לבש חליפה ספורטיבית אפורה ונעל מגפיים שרוכים שהגיעו עד לברכיו. הוא כתב בעט זהב מחובר לשרשרת כסף, והסוחר פאבלה כתב בעפרון נגרים קצר עבה, שנשכח בחנותו חמש שנים לפני-כן על-ידי נגר שהועסק בשירות הצבא, כאשר קנה אצלו מסמרים וצידי דלתות. השניים היו עסוקים בעדיכת חוזה לאספקת מזון לכלכלת עובדי מסילת הרכבת. שקועים במלאכתם כפלו, חילקו וחיברו מספרים; חלקם היו אלו הנראים, מספרים שנרשמו על נייר ונועדו לשכנע ולהוליך שולל את הצד השני, והאחרים היו הסמויים, מספרים שכל אחד מהם גלגל בראשו בעורו מחשב במהירות ובמאמץ קדחתני את סיכויי הרווח הנסתר הטמונים בעסקה.

לוטיקה מצאה עבור כל אחד מאורחיה את המילה המתאימה, שלוותה בחיוך נלכב או במבט מלא הבנה. לבסוף שבה אל הבג הצעיר, שהחל מגלה שוב סימני רוגז ותוקפנות.

במהלך הלילה, בעוד מסיבת השתייה נמשכת, מלווה בכל הדיבורים הנרגשים, המליצות הבכייניות והמשפטים הגסים המוכרים לה היטב, נמצאה לה שוב הפוגה קצרה שאפשרה לה לשוב אל חדרה ולהאריך קמעה את רגעי המנוחה או להמשיך בהתכתבויות שלה לאורה החלבי של מגורת החרסינה, עד לרגע שתוזעק שוב לרדת מטה ולטפל במצב המצריך את נוכחותה.

ולמחרת היום יהיו שם אותם בזכונים עשירים, הם או חבריהם השיכורים על כל שיגיונותיהם, ושוב תידרש למצוא פתרון לכל מצב ולעשות זאת בחיוך וברוח משועשעת.

קשה להבין או להסביר איך עלה בידי לוטיקה להתמצא ולהחזיק מעמד בהתחייבויות הרבות ובשפע העיסוקים השונים שמילאו את ימיה ולילותיה ותבעו ממנה רמת תחכום שבדרך-כלל אינה נחלתה של אישה אחת ויותר כוחות מאלה שגבר יחיד מסוגל לפתח. ואולם היא הצליחה להתמודד עם כל ההתחייבויות בלי להתאונן, בלי להמציא לאיש הסברים, בלי לדבר על מה שעשתה לפני-כן או על המלאכה המצפה לה לאחר משימתה הנוכחית. בתוך כך מצאה בסדר היום שלה שעה תמימה שהוקדשה מדי יום ביומו לעִלְיֶג פאשיץ, שהכול ראו בו את האדם היחיד שלוטיקה זיכתה ביחס מיוחד, חף משיקולי תועלת. פאשיץ היה הבכור בין ארבעה אחים, רווק מושבע (הדעה הרווחת הייתה שסיבת רווקותו נעוצה בלוטיקה), שלא לקח חלק במסחר ולא בחיי הציבור. היה זה אדם שתקן, מצניע לכת מאין כמוהו, שנמנע משתייה חריפה ומשוטטות עם בני גילו. בדרך-כלל היה שרוי במצב-רוח יציב, ותמיד אדיב ומסויג ביחסו לכולם. הוא היה חרישי ונחבא אל הכלים, ועם זאת לא נמנע מחברה או משיחה, אלא שאיש לא זכר כי הביע אי-פעם את דעתו וגם לא איזה דבר שיצא מפיו. אדם שמח בחלקו היה, שלם עם עצמו ועם התדמית שהייתה לו בעיני אחרים. לא היה לו כל צורך להיות או להיראות שונה מכפי שהיה, ולאיש לא היו ציפיות מעין אלה ביחס אליו. פאשיץ היה אחד האנשים שנשאו את אצילות הנפש כייעוד מחייב יקר ערך הממלא את הווייתם; אצילות נפש כיוקרה מולדת, שאינה מבקשת צידוק ואינה ניתנת לפירוש, לביטול או לחיקוי.

אורחי האולם הגדול לא הרבו להעסיק את לוטיקה. עליהם היו מופקדים בעיקר המלצרית מֶלְצִיקָה והמלצר הראשי גוסטאב. מלציקה נודעה בעיר כהונגרייה חסונה ונמרצת הנראית כאשת מאלף אריות, ואילו גוסטאב, גרמני מציכיה בעל מזג בוטה, גבר נמוך, אדום שיער, שעניו דלוחות, רגליו עקומות וכפותיהן שטוחות. שניים אלה הכירו היטב את אורחי המלון ואת כל תושבי המקום, ידעו למי מהם יש כסף ואיך הוא נוהג בשכרותו, מי ראוי ליחס צונן ומי לקבלת פנים לבבית, ועל מי יש לאסור את הכניסה, כי "הוא לא בשביל המלון". הם דאגו שהאורחים ירבו בשתייה וישלמו כנדרש ובאופן חלק ושהביקור יסתיים בטוב, שכן לוטיקה דבקה בעיקרון "רק בלי

שערורייה!" כאשר באופן יוצא מגדר הרגיל קרה שאחד האורחים התחיל פתאום להשתולל לאחר ששתה לשוכרה, אם כמלון ואם בבית־קפה נחות ממנו שבו ישב לפני־כן והתפרץ לפתע בכוח אל המלון, היה מילן השכָת מופיע בו במקום. מילן היה בחור חסון מאזור ליקה, גבה קומה, בעל חזה רחב וכוח איתנים, שפמו הדק מסולסל בקצותיו ושער ראשו השחור נוקשה ממשחה צבאית מבושמת. הוא מיעט בדיבור, עסק בכל עבודה מזרמנת ולבש תמיד ובכל עת את מדי המלון (שכן לוטיקה הקפידה על כך). בלי מקטורן, באפורה חומה וכותונת לבנה, חגור בסינר ארוך מבר ירוק ששרווליו מופשלים בחורף ובקיץ מקופלים עד לגובה מרפקיו וחושפים את אמות ידיו הענקיות השחורות, השעירות כמברשות גדולות – היה מרכא כל שערורייה בעודה באיבה.

כרי לטפל במצבים בלתי־רצויים כאלה הייתה קיימת שיטה בדוקה ומוכחת: גוסטאב היה מדבר על לב השיכור האלים עד שמילן ניגש אליו מאחור. בשלב זה היה המלצר הראשי נסוג לפתע והשרת, ידו האחת מחזיקה בחגורתו של השיכור והשנייה בצווארוננו, היה מעיף אותו בזריזות ובמימנות כה רבה עד שאיש לא הצליח לעמוד על סוד "האחיזה של מילן". כך היה מילן מסלק גם את האלים שבין השיכורים, משליך אותו כדחליל סמרטוטים וקש לעבר הדלת, שמלציקה הייתה פותחת ברגע הנכון, ומשם היישר אל הרחוב. גוסטאב היה משליך אחריו את כובעו, מקלו או כל דבר אחר שהותיר, ומילן היה מתמתח בכל גופו, אווזו בסורג התריס ומגולל אותו על פתח הדלת. כל זה היה מסתיים כהרף עין בפעולה מתואמת, ועור לפני שהספיק מישוהו מהאורחים להבחין בכך, כבר נמצא האורח הבלתי־רצוי ברחוב, ואם הוסיף להשתולל הרי שכל מה שיכול היה לעשות היה להכות לפעמים בסכין או באבן על התריס, כפי שמעידים סימנים שנותרו עליו, אך זו כבר לא הייתה "שערורייה" בתוך המלון אלא התפרעות ברחוב ועניין למשטרה, שלרוב נמצאה בקרבת המלון. מעולם לא קרה למילן, כפי שקורה בבתי־קפה אחרים, שאורח המושלך החוצה ימשוך אחריו שולחנות וכיסאות, ישבור ויהרוס, או שייאחז בדלת בידי וברגליו, עד שאפילו צמד שוורים יתקשה לעקור אותו ממקומו. מילן לא השקיע במיומנותו להט מוגזם או אכזריות

ורוע, ומעולם לא פעל מתוך תאוות קרב או גאווה אישית, ולפיכך העניין היה מסתיים מהר ועל הצד הטוב ביותר. רגע לאחר סילוק השיכור כבר נמצא מילן שקוע בעבודתו במטבח או בהגשה, כאילו דבר לא אירע. גוסטאב היה עובר אז כבאקראי דרך ה"חדר המיוחד" ומשגר מבט אל לוטיקה היושבת אל אחד השולחנות עם כמה מהאורחים הנכבדים, מעפעף קצרות בשתי עיניו, לאות שהייתה תקרית אך העניין הסתדר. בלי להפסיק את השיחה שהייתה שקועה בה או להסיר את החיוך מפניה הייתה לוטיקה משגרת אליו קריצה מהירה בשתי עיניה, משמע: יופי, תודה והמשיכו לעמוד על המשמר!

נותרה עוד רק שאלת מחיר המשקאות שהאיש צרך או הנזק שהסב; סכום זה הייתה לוטיקה מוחקת מסך כל ההכנסות וההוצאות של אותו יום, שהיא וגוסטאב שקדו על חישוביהן מאוחר כלילה מאחורי אחד הפרגודים האדומים.

לשעת החסד, כשהכרתם תוצף בווהר פלאי, המופר לשתיינים הכבדים, אור היקרות שבגללו מפסירים הכול, נהרסים ומתים, ושלמרבה הצער עם השנים הופעתו פוחתת וזוהרו מתעמעם.

דברנים וקולניים מהם היו "הטירונים", לרוב בני סוחרים, בחורים בגיל המסוכן שעשו את צעדיהם הראשונים בדרך האוברנית וכבר החלו לשלם את מחיר חיי השתייה והבטלה, חלקם לפרק זמן מסוים ואחרים – לצמיתות. למרבה המזל, מרביתם לא יתמידו בדרך זו ויזנחו אותה, יקימו משפחה ויתמסרו לעול העבודה והפרנסה ולחיים של הדחקת היצר ותשוקות כבויות וממוצעות. רק מיעוט זעום ושולי של המועדים לקללת השתיינות ימשיך ויתמיד בה עד כלות, מוותר על החיים ובמקומם בוחר באלכוהול, המעניק בחיים הקצרים והכוזבים הללו את האשליה הקצרה השקרית מכולן, שלמענה יחיו ואשר תכלה אותם, עד שגם הם יהפכו לאנשים קודרים, אטומים ונפוחים כמו אלה המצונפים בפינה.

מאז החלו הזמנים החדשים, עם השגשוג במסחר, העלייה ברווחים והתרת הרסן, הגיע לעתים קרובות לפונדק גם פראנץ פוֹרְלָן בעל המפוחיות, נגר במקצועו שנהה אחר המוסיקה והיין, גבר צנום ואדום שיער, שעגיל זהב מושחל בתנוך אוזנו הימנית, והתייצב לצד סומֶכָה הצועני, שכבר שלושים שנה ליווה בחלילו את כל המשתאות בקסֶפָה. גנינתו של פורלן הסבה הנאה במיוחד לחיילים ולפועלים הזרים.

לעתים קרובות היה נקלע למקום גם נגן גוסֶלֶה, מונטֶנְגֶרִי רוה ושדוף בלבוש דל, שקומתו זקופה ומבטו צלול, מורעב אף כי ביישן, כמבטו של אדם גא שנצרך לנדבה. זמן־מה היה מצטנף בפינה באופן שמעורר תשומת־לב, בלי להזמין דבר, כשהוא מביט נכחו ומעמיד פנים כאדיש ונבוך. ניכר היה בו שהופעתו אינה מעידה על מחשבותיו וכוונותיו האמיתיות וכי בסתר ליבו מתנהל מאבק בלתי־פוסק בין רגשות סותרים לרוב, ובמיוחד הניגוד בין הגדולה האצורה בנפשו לעומת הדלות והעליבות של מה שנגזר עליו לבטא ולהחצין. משום כך בחברת אנשים היה תמיד נבוך וחסר ביטחון. בגאווה ובאורך־רוח המתין עד שמישהו יבקש ממנו להשמיע שיר, וגם אז היה מוציא בהיסוס את הגוסלה מהנרתיק, נושף בכלי, בודק אם הקשת לא נרטבה, מכונן את המיתרים ובתוך כך עדיין ניכר בו שהוא מבקש

פרק 15

בפני האורח הנסער שסולק במיומנות כזאת, אם לא הובל בו במקום מפתח המלון אל תא המעצר, עמדו כמה אפשרויות להתאושש ולהתגבר על החוויה המרה. בהליכתו המתנוודת יכול היה לעשות דרכו אל הקאפיה ולהתרענן בקרירות משבי הרוח מן הנהר ומן ההרים. או שיכול היה לגשת אל פונדק זאריה הקרוב שבכיכר השוק, ושם לחרוק בשיניו, לאיים ולקלל באין מפריע את היד הנעלמה שהשליכה אותו מהמלון בכוח איתנים מדכא.

בפונדק זאריה, שבדרומי ערב היו מגיעים אליו סוחרים ובעלי מלאכה בתום יום העבודה כדי ללגום את "כוסית הערב" ולגלגל שיחה עם בני מינם, אין ולא ייתכנו שערוריות כלשהן, כי כאן כל אחד שותה כרצונו וככל שכספו מאפשר לו, ורשאי בהחלט להתנהג ולדבר ככל העולה על רוחו, שהרי כאן אין דורשים מהאורחים להוציא הון תועפות ולהשתכר ובו בזמן להתנהג כפייכחים. ובכל מקרה, גם אם קורה שאחד מהם מגזים ועובר כל גבול, ימצא לפניו מיד את זאריה, גבר כבר גוף ושתקן, שארשת פניו הזעופה והקודרת מרתיעה וממתנת גם שיכורים ומתפרעים מועדים. את אלה היה זאריה מרגיע בקולו העמוק ובהינף ידו הכבדה:

"יאללה, תפסיק עם זה. אל תחפש צרות!"

אבל אפילו בפונדק ישן זה, שאין בו מדורים נפרדים וגם לא מלצרים, כי המגיש הוא תמיד אחד הכפריים מסנדז'אק בלבושו הכפרי, התחילו מנהגים חדשים לחלחל באופן משונה אל ההרגלים הישנים.

מכונסים בפינה רחוקה ישבו להם ברומייה שתיינים כבדים המכורים לטיפה המרה. הללו העריפו את האפלולית והשקט שבפינתם, מול כוסית היי"ש, קודש הקורשים שלהם, ולא סבלו רעש והמולא. בקיבה הרוסה, כבד דלקתי ועצבים רופפים, לא מגולחים ומוזנחים, אדישים לכול ואכולי מועקה כוססת, היו שותים ומייחלים

למשוך תשומת-לב מועטת ככל האפשר להכנותיו. בהעבירו בפעם ראשונה את הקשת על המיתרים נשמע תחילה צליל רוטט ומשובש, כמו הופק בדרך מלאת מהמורות. אך בעודו מוסיף ומעביר את הקשת על המיתר, התחיל ללוות חרש את הנגינה בפה סגור, כשקולו המאנפף מייצב ומשלים את צליל הגוסלה. וכאשר שני הקולות היו מתמזגים כליל לצליל אחד נוגה ומשתפך, הטוה את תשתיתו הקודרת של השיר, אר־אז כבמטה קסם התחולל שינוי בדמותו העלובה; מועקת המבוכה התפוגגה, הסתירות והניגודים שככו, הקשיים החיצוניים נשכחו. נגן הגוסלה היה זוקר פתע את ראשו כאדם התולש מעליו את מסכת הצניעות שנכפתה עליו, וחושף בגלוי את הווייתו האמיתית ואת זהותו. בקול חזק להפתיע בקעו מפיו חרוזי השיר הראשונים:

הריחן העדין מיילל:

טל חרישי, למה לא תרד עלי?

האורחים, שעד כה העמידו פנים נבוכות ודיברו ביניהם, נאלמו דום. למשמע החרוזים הראשונים עבר בגופו של כל אחד מהם רטט מצמרר של צימאון לטל שהכול נכספים אליו, החי בשירים ובלב כל איש מהם ללא הבדל. אך מיד לאחר־מכן, כשנגן הגוסלה המשיך בקול שקט יותר:

לא ריחן עדין היה זה כי אם...

וכך, בהסירו את מסווה הדימוי הענוג של הריחן והטל, כשהיה מתחיל למנות את שאיפותיהם בפועל של הסרבים והטודקים ואת גורלו של כל אחד מהם, היו רגשות המאזינים נחלקים ופונים בכיוונים מנוגדים, בהתאם להשקפותיו של כל צד ולשאיפותיו. אף־על־פי־כן, כמו על־פי חוק שאינו כתוב, הוסיפו כולם להאזין לשיר עד תומו בסבלנות ובאיפוק, מבלי לחשוף שמץ ממצב־דוחם; הם רק הסתכלו בכוסית שלפניהם, ובנוזל הנוצץ שהשתקף דרכה, וכל הניצחונות הנכספים, הקרבות, דמויות הגיבורים, סיפורי התהילה והזהר שאין עוד כמותם בעולם כולו, שבו לתחייה בעיני רוחם.

ההילולה בפונדק הגיעה לשיאה כשבני העשירים והסוחרים הצעירים החלו לשחות לשוכרה. אז הגיע תורם של סומבז, פראנץ פורלן, צ'ורקן והצוענייה שאקה.

שאהה הייתה צוענייה פוזלת, גברתנית וחצופה, שנהגה לשתות עם כל מי שיכול לשלם עבורה, אך מעולם לא הייתה משתכרת. אין לתאר משתה אמיתי בלעדיה ובלי הבדיחות המפולפלות שלה.

האנשים שהשתעשעו בחברתם היו מתחלפים, אך צ'ורקן, סומבו ושאהה נשארו תמיד כפי שהיו. הם חיו מן הנגינה, הבדיחות והיִיִש. עבורתם הייתה קשורה במישרין בשעות הבטלה של אחרים ופרנסתם נמצאה בכספים שאלה בזבוז. חייהם האמיתיים התנהלו בשעות הקטנות של הלילה, עת אנשים בריאים ומאושרים שקועים בשינה, וכאשר היִיִש והיצרים המודחקים מייצרים מצב־רוח סוערים ומסחררים ושיאי התלהבות מפתיעים, החוזרים ונשנים לעיפה אך נראים תמיד כשיאים חדשים. תמורת תשלום שימשו השלושה כעדים חרישיים, שבפניהם יכול היה כל אחד לחשוף את טיבו האמיתי, לנהוג כבשר ודם ועם זאת להיות פטור מרגשי חרטה או בושה לאחד מעשה; בנוכחותם ובפניהם היו האורחים רשאים לנהוג באופן שבעיני העולם נחשב מביש ואילו בין כותלי הבית, בחוץ המשפחה, לעברה שאין להעלותה על הדעת. בשמם ועל חשבונם יכלו כל האבות האמידים ובניהם המכובדים, הבאים ממשפחות טובות, להיחשף להרף עין כפי שלא היו מעיזים להיחשף בפני איש, וכפי שהינם בלב ליבם, לפחות לרגעים ובחלק מהווייתם. האכזריים יכלו להכותם ולבזותם, מוגי הלב לקללם, נדיבי הלב לגמול להם ביד רחבה; המתנשאים היו קונים את חנופתם, המדוכדכים והתמהונים את הבדיחות והסטיות שלהם והמנוולים את חוצפתם או את שירותיהם. לאנשי הקסבה, שעולמם הרוחני היה מצומצם עד מתנק, הם מילאו צורך נצחי בלתי־מודע. הם תפקדו כעין אמנים בסביבה שלא ידעה אמנות מהי. בקסבה נמצאו תמיד אנשים ונשים כאלה, זמרים, בדחנים ותמהונים למיניהם. אם אחד מהם היה מסתלק או מת, מיד היה אחר בא תחתיו, כי תמיד לצד הידועים והמקובלים גדלו והתפתחו בדרנים חדשים שהיו עתידים לשעשע ולשמח את ליבם של דורות חדשים. ואולם זמן רב לא הופיע מישהו שדמה למי שהיה סלקו צ'ורקן בדורו.

כשבחם הכיבוש האוסטרי הגיע לראשונה קרקס אל הקסבה, התאהב צ'ורקן בנערה לוליינית שרקדה על חבל, ובגללה התפרע

ועשה כל-כך הרבה שטויות, עד שנאלצו לכלוא אותו ולהפליא בו מכות, אבל הסוחרים שהתגרו בו ודחפו אותו להשתולל ולאבד את ראשו נענשו אף הם וחויבו בקנסות גבוהים.

מאז חלפו שנים, אנשים התרגלו לדברים רבים ובכללם למופעי נגנים, אקרובטים וקוסמים ששוב לא עוררו מהומה כללית ומדבקת כפי שאירע בהופעת הקרקס הראשון, אך עדיין הוסיפו להזכיר את אהבתו של צ'ורקן אל הלהטוטנית.

במשך שנים היה צ'ורקן מכלה את כוחו בימים בכל עבודה מזדמנת ובלילות בבידור שהיה מספק לחבורת הסוחרים והבגים שהגיעו לפונדק לשחות ו"לעשות שמח". כך חי שנה אחר שנה, והדורות מתחלפים מול עיניו. כשדעתם של בני דור אחד הייתה מתיישבת והם היו נושאים נשים ונרגעים, היה מגיע תורו של הדור הבא, שגם בניו חיפשו לעצמם בידור. צ'ורקן, שכוחו תש כבר ושהזקין בטרם עת, היה מבלה בפונדק יותר מאשר בעבודה, וחי פחות משכר העבודה ויותר מן המזון והמשקה שהסוחרים היו מנדבים לו.

בלילות סתיו גשומים היו הנאספים בפונדק זאדיה שוקעים בשיממון. אל אחד השולחנות הסבו כמה סותרים. מחשבתם האיטית העלתה בעיקר אירועים עצובים ולא נעימים והמילים שבפיהם לעו והדהדו בצליל חלול וכעוס; פניהם נראו קרות, והבעתם חשדנית ופזורת נפש. אפילו היי"ש לא היה עשוי עוד להחיות את נפשם ולרומם את מצב-הרוח. על ספסל שבפינה נמנם צ'ורקן, מובס מכובד התרדמה שנפלה עליו, מהחמימות הלחה ומכוסית היי"ש הראשונה שלגם, לאחר שאותו יום נרטב עד לשד עצמותיו כשהעביר חפצים לאוקולישטה הרחוקה.

וכמו באקראי העלה אחד הסוחרים המשועממים את זכר לוליינית הקרקס ואת אהבתו הנכזבת של צ'ורקן אליה משכבר הימים. מבטי כולם נשלחו אל הפינה, אך צ'ורקן לא זע ממקומו והעמיד פנים כשקוע בשינה. שידברו מה שהם רוצים; הוא החליט נחרצות עוד הבוקר, כשהתפכח משיכרון ליל אמש, הוא לא יענה עוד על התגרירותיהם ולעגם ולא יאפשר להם להתברך בגסות כזאת על חשבונו, כפי שעשו כאן בליל אמש.

"אני חושב שהם עדיין מתכתבים", אומר אחר מהם.

"תראו את הזנאי הקטן הזה, שמנהל אהבה אחת מרחוק והאחרת יושבת לו פה על הברכיים!" מוסיף חברו.

צ'ורקן התאמץ לא לזוע, אך הדברים הנאמרים בנוגע אליו ריגשו אותו, כאילו קרן שמש החליקה על פניו, עינו היחידה ביקשה בכוח להיפקח ופניו נמתחו בחיוך ענוג. לבסוף לא היה מסוגל עוד לשמור על הבעת פניו המאובנת ולהוסיף לשתוק. תחילה נופף בידו באדישות מדומה ואמר:

"זה עבר. עבר וזהו."

"זה עבר, מה אתה אומר, תראו אותו, איזה שוכב נהיה לנו הצ'ורקן הזה. האחת גורעת מצער שם במרחקים והשנייה פה משתגעת עליו. אז מה? מה שהיה עבר וגם מה שישנו יעבור, וגם השלישית עוד תגיע? איזה מין לב יש לך, שככה אתה משגע אותן אחת אחרי השנייה?"

צ'ורקן כבר נעמד על רגליו וניגש לשולחנם, שוכח את השינה והעייפות ואת החלטתו מהבוקר שלא להניח להם למשוך אותו בלשונו. כשירו על לוח ליבו, התאמץ לשכנע את הנוכחים שאין זו אשמתו, שהוא רחוק מלהיות המאהב הפתיח שהם מתארים. בגדיו היו עדיין רטובים ופניו, שהיו גם רטובים וגם מלוכלכים מן הצבע האדום שזלג מתרבושו הרטוב, נהרו לדגש בחיוך שופע עונג. הוא התיישב ליד שולחן הסוחרים:

"רום בשביל צ'ורקן", צעק סנטו פאפו, יהודי שמנמן ועליו, בנו של מנטו ונכדו של מורדו פאפו, סוחרים מכובדים בחומרי ברזל.

שכן בזמן האחרון כל-אימת שאפשר, שותה צ'ורקן רוֹם במקום יי"ש. המשקה החדש כאילו נוצר לאנשים כמוהו: הוא חריף יותר, השפעתו מהירה וטעמו ערב מטעם היי"ש. הוא משווק בבקבוקים קטנים של שני דצייליטרים, הנושאים תווית שעליה תמונת מולאטית צעירה ששפתיה בשרניות ועיניה יוקדות, חבושה מגבעת קש רחבת שוליים, ואוזניה ענודות עגילי זהב גדולים. מתחת לתמונתה מתנוססת כתובת באותיות אדומות: ג'מאיקה. (משקה אקזוטי זה מיוצר בבית-החרושת אייסלר, סירונטקה ושונ"ת שבסלבוֹנסקי פְּרֹד, והוא מיועד לשתיינים כוסנים הנמצאים בשלב האחרון של התמכרותם, שמתקרב לסף טירוף הדעת). למראה תמונת המולאטית חש צ'ורקן

בלהט המשקה וניחוחו, ומיד עולה ברעתו שאילו היה מת רק לפני שנה לא היה זוכה ליהנות מחסד כזה עלי ארמות. "וכמה יופי כזה יש בעולם!" המחשבה מרעידה בו רגש ערנה עז ולכן הוא תמיד נעצר ושוקע בה לכמה רגעים נוספים לפני שהוא פותח את בקבוק הרום. ולאחר הסיפוק שהיא מסיבה לו מגיע תורו של המשקה המתוק עצמו. גם עכשיו החזיק את הבקבוק הצר מול פניו, כמפלרטט עימו בלשון חיבה. האורח שהתחיל והצליח לחלץ ממנו תגובה שאל עכשיו בארשת רצינית:

"אז מה עם הבחורה, גם איתה אתה חושב לשחק כמו עם האחרות?"

הנערה שהתכוון אליה הייתה אחת פֶּאֶשָה, מהכפר דוֹשֶׁצ'ה. פאשה הייתה היפה בנערות הקסֶפֶה, יתומה מאב, שבדומה לאמה התפרנסה גם היא מעבודות רקמה.

במפגשים ובמסיבות שנערכו בקיץ שעבר הרבו הבחורים לדבר ולשיר על פאשה ועל יופיה היוצא מגדר הרגיל. אט־אט ומבלי משים עברה ההתלהבות שלהם גם אל צ'ורקן, אף שבעצמו לא ידע למה. וכך התחילו לצחוק על חשבונו. יום שישי אחד הזמינו אותו לטיול חיצורים בשכונה, שבמהלכו, מאחורי שערים נעולים ואשנבים מוגפים, הגיעו לאוזניהם קולות צחוקן החנוק ולחישותיהן של הנערות הסמויות מהעין. מן החצר שבה נמצאה פאשה עם חברותיה הושלך פרח קורנית שנחת לרגלי צ'ורקן. הוא עצר במבוכה, נזהר שלא לדרוך על הפרח, אך גם לא העז להרימו. הבחורים שהזמינו אותו התחילו טופחים על שכמו ומברכים אותו במזל טוב, על כי מכין המון המחזרים בחרה פאשה דווקא בו וזיכתה אותו בתשומת־לב ששום בחור אחר לא זכה בה.

בלילה ההוא ערכו משתה במזאלין שליד הנהר, מתחת לעצי האגוז, והבילוי נמשך עד אור הבוקר. ליד המדורה ישב צ'ורקן חגיגי, רגע שר בהתלהבות ורגע שוקע בהרהורים נוגים. בערב ההוא לא הטילו עליו להכין קפה ולסייע בהגשת הכיבוד.

"אתה בכלל יודע מה זה כשבחורה זורקת את הקורנית ישר עליך?" שאל אחד הבחורים. "זה מְסֵר שפאשה שולחת לך והוא אומר: 'כמו

שהפרת הזה ייבול, ככה אני מתה עליך, אבל אתה לא מבקש את ידי וגם לא נותן לי להיענות לאֲחֶרֶךְ. זה מה שזה אומר."

וכולם החלו לדבר איתו על פאשה, בת יחידה, לבנת עור, ענוגה, שכאשכול ענבים בשל התלוי על חומת הגדר בציפייה ליר שתקטוף אותה, היא מצפה לצ'ורקן ולא לאף אחד אחר מלבדו.

האדונים העמידו פנים כועסות וקבלו בקול: מה פתאום היא נותנת את עינה דווקא בו? אחרים דיברו בזכותו. ואילו צ'ורקן הוסיף לשותות, רגע מאמין בנס הזה, רגע דוחה אותו. מפניו כדבר בלתי־אפשרי. בדברו התגונן מפני הלצותיהם, הסביר שהכוונה לא אליו, שהוא סתם עלוב, בחור מזדקן בלי צורה, אך ברגעי שתיקתו לא יכול היה אלא להרהר בפאשה, ביופיה ובאושר שהיא עשויה להעניק לו, ולא נתן כלל את דעתו על השאלה אם הדבר אפשרי או בלתי־אפשרי לגביו. כליל הקיץ הארוך ההוא, שבזכות היי"ש, הזמר ואש המדורה על הרשא נדמה כאינסופי, נעשה הכול אפשרי או לפחות לא נראה בלתי־אפשרי. הסוחרים ליהגו והתבדחו על חשבונו, הוא ידע זאת; האדונים הרי לא יכולים לחיות בלי הצחוקים ובלי להתבדח על חשבון מישוהו, כך היה מאז ומתמיד וגם עכשיו זה כך. אבל גם אם כל זה אינו אלא בדיחה, הרי חלומו על אישה נפלאה ועל אהבה בלתי־מושגת, שעליה חלם תמיד ועורנו חולם גם היום, איננו בדיחה, וגם לא השירים שהאהבה בהם ממשית ובלתי־ממשית כאחת, והאישה גם קרובה וגם בלתי־מושגת, כמו בדמיונו. אצל האדונים הכול הופך נושא לבדיחה וגם הדבר הזה, אך בשבילו זו האמת לאמיתה והדבר הקדוש שהוא נושא אליו את נפשו, דבר הקיים באופן ממשי ווראי, בלי שום קשר למסיבה של האדונים, למשקה ולזמר, בלי קשר לכל דבר שהוא, ואפילו לא לפאשה בכבודה ובעצמה. כל זה היה ידוע לו היטב ואף־על־פי־כן על־נקלה נטה לשכוח זאת, כי נפשו נמסה בקרבו ותבונתו נמוגה כעשן.

וכך, שלוש שנים לאחר פרשת אהבתו הגרולה והבושות שחוה עם הלוליינית הגרמנייה, שקע צ'ורקן שנית בטירוף של אהבה עזה חדשה, ובאופן זה נמצא לבטלנים המקומיים העשירים שעשוע חדש, אכזרי ומרגש ריו להצחיק ולבדר אותם במשך חודשים ושנים.

הדבר היה בעיצומו של הקיץ. הסתיו חלף והגיע החורף, ועדיין הברידות על אהבת צ'ורקן אל פאשה היפה שעשעו את האנשים בערבים ועזרו להם להעביר את זמנם בשעות היום. אל צ'ורקן לא פנו אלא בכינוי *החתן* או *המאהב*. במשך היום, עיף וחסר שינה, בעודו עוסק בשליחויות מטעם בעלי החנויות, היה צ'ורקן מתפלא וכועס למשמע הכינויים הללו ורק מושך בכתפיו בשומעו אותם, אך עם רדת הערב, כשהאורות בפונדק של זאריה נדלקו, כבר הייתה נשמע הקריאה: "רום בשביל צ'ורקן!" ומישהו היה פוצח בשיר, חרש וכמו באקראי:

ערב יד, השמש שקעה

כבר לא מאירה את פניך

ולפתע היה הכול משתנה. נעלמה העבודה המפרכת, המשיכות בכתפיים, נעלמו הקספה או הפונדק ואפילו צ'ורקן עצמו כמות שהוא, קופא, לא מגולח, עיף ועטוף בבלויי סחבות – נעלם. הייתה קיימת רק גוזזטרה מוגבהת, מופזת באור השקיעה, ועליה נערה הצופה ומייחלת לבחיר ליבה, להטיל עליו את הקורנית, הייתה קיימת. היו, אמנם, גם רעמי הצחוק מסביבו וכל מיני הערות וברידות גסות, אבל כל זה באופן רחוק וכאפוף ערפל. רק הקול השר היה קרוב אליו, ממש סמוך אל אוזנו:

מי יתנני להתחמם

בשמש לידך!

ובשמש השוקעת הזו הוא התחמם כפי שלא התחמם מעולם בשמש הממשית שזרחה ושקעה בשמי הקספה.

"רום בשביל צ'ורקן!"

כך עברו להם ערבי החורף. בשלהי החורף נערכה חתונתה של פאשה. הרוקמת הענייה מדושצ'ה, יפיפיה שטרם מלאו לה עשרים שנה, נישאה להאדז'יעומר מג'אד, גבר עשיר ונכבד בן חמישים וחמש, ועוד כאשתו השנייה.

האדז'יעומר היה נשוי כבר למעלה משלושים שנה. אשתו, בת למשפחה גדולה, נודעה בכישוריה ובחוכמתה. יישוב שלם, משגשג ומלא כל טוב, התפתח על ארמותיהם שמאחורי גראר, ובעיר שכנו לבטח חנויותיהם שהניבו רווחים נאים. כל אלה לא נזקפו לזכותו של

האדז'יעומר השתקן וכבד התנועה, שכל פועלו הסתכם ברכיבה פעמיים ביום מגראד העירה ובחזרה, כי אם לזכות אשתו הנמרצת והפיקחית, שהחיוך לא סר מעל פניה. דעתה היא שהכריעה בעניינים רבים שעמדו על הפרק גם אצל נשי הטורקים בקספה ובסביבתה.

הייתה זו משפחה טובה, המכובדת מכולן, אלא שבני הזוג היו מבוגרים חשוכי ילדים. ימים רבים היו שרויים בתקווה. האדז'יעומר אף עלה לרגל למכה ואשתו חילקה נדבות לנצרכים ותרומות למסגדים, אך השנים חלפו, כל מה שהיה ברשותם צמח ושגשג, ורק בדבר העיקרי והחשוב מכול רחקה הברכה מהם. האדז'יעומר ואשתו החכמה נשאו את רוע מזלם בתבונה וברוח מכובדת, אך עתה כבר פסה כל תקווה לפרי בטן. לאשתו כבר מלאו ארבעים וחמש שנים.

על הפרק עמדה שאלת הידושה שתישאר לאחר מותו של האדז'יעומר. שאלה זו העסיקה לא רק את קרוביהם המרובים, אלא במידה מסוימת את כל העיר. קרוביו גרסו כי מוטב שהשניים יישארו בלי ילדים, ואילו כל האחרים סברו כי חבל שאדם כמוהו ימות ללא יורש ונכסיו יתפזרו בין קרובים למיניהם, ועל כן דיברו על ליבו של האדז'יעומר לשאת בעוד מועד אישה שנייה, צעירה, כל עוד קיים סיכוי להוליד צאצאים. בשאלה זו נחלקו הטורקים בעיר לשני מחנות. הכריעה בעניין אשת האדז'יעומר עצמה, כפי שעשתה בכל דבר ועניין, כאשר אמרה לבעלה המהסס:

"אלוהים יתברך שמו העניק לנו הכול, אנחנו חיים בשלום, בבריאות ובעושר, אך לא העניק לנו את מה שניתן לכל עני ואביון: שנתברך בילדים ונדע למי אנו משאירים כל מה שנותיר אחרי מותנו. זה אולי גורלנו המר. אך אם אני חייבת לשאת את גורדינו של אלוהים, אתה אינך חייב. אני רואה שהרחוב התגייס להשיא לך אישה ושהוא דואג את דאגתנו. אז אם הם רוצים לעשות זאת, מוטב שאני אשיא אותך, שהרי איש מהם איננו חבר ורע יותר נאמן לך ממני."

והיא הציגה את תוכניתה: כיוון שאין כל סיכוי כי לשניהם ייוולדו ילדים, עליו להביא הביתה אישה אחרת, צעירה, שעמה יוכל להוליד צאצאים. החוק מתיר זאת. ואשר לה, היא כמוכן תישאר בבית במעמד אשת-חגא'ייהוויקה ותדאג שהכול יתנהל כשורה.

זמן רב התנגד האדזייעומר בטענה שאין והוא גם לא מבקש לעצמו רעיה טובה ממנה, ושכלל אין לו צורך באישה נוספת צעירה ממנה, ואולם אשתו לא רק עמדה על דעתה אלא גם הודיעה לו איוו אישה בחרה עבורו. אם כבר הוא נאלץ לשאת אישה כדי להוליד ילד, מוטב כי יישא בחורה צעירה, יפה וענייה, שתעניק לו צאצא בריא וכל ימיה תכיר תורה לאלוהים על המזל הטוב שנפל בחלקה. בחירתה נפלה על פאשה היפה, בת הרוקמת מדרשצ'ה.

וכך היה. על-פי רצון אשתו המבוגרת ובעזרתה נשא האדזייעומר לאישה את פאשה היפה. כעבור אחד-עשר חודשים ילדה פאשה בן זכר בריא. כך נפתרה שאלת היורש לנכסי האדזייעומר, ובא הקץ על תקוותיהם של קרוביו הרבים ועל שפע הרכילות ברחוב השוק. פאשה הייתה מאושרת, "אשת-הארזי הוותיקה" הייתה מרוצה והשתתפים חיו בבית תוך הבנה הדדית, כאם ובת.

סינמה המוצלח של פרשת היורש להאדזייעומר ציין את תחילת סיפור מצוקתו הגדולה של צ'ורקן. באותו תורף היה אבלו הכבד של צ'ורקן עקב נישואי פאשה נושא הבידור העיקרי לבלייני פונדק ואריה. המאהב האומלל שתה יותר מאי-פעם; האדונים כיבדו אותו בנתיבות ותמורת כספם יכלו לצחוק עד דמעות. ההוללים שיגרו לו "מסרים" מפאשה – שהיא בוכה יומם ולילה, נמקה באהבתה אליו אך אינה מגלה לאיש את הסיבה האמיתית ליגונה. צ'ורקן השתגע, שר, בכה, ענה ברצינות ובמפורט על כל שאלותיהם, וקבל על גורלו המר שברא אותו כזה עלוב ודלפון.

"טוב, צ'ורקן, בכמה שנים אתה צעיר מהאדזייעומר?" היה אחד מהם פותח בשיחה.

"מה אני יודע? ומה שווה לי שאני יותר צעיר?" היה צ'ורקן עונה במרידות.

"אה, אם זה היה הולך לפי הלב והגיל, לא היה להאדזייעומר מה שיש לו וצ'ורקן לא היה יושב עכשיו איפה שהוא יושב," מצטרף מישוהו לשיחה.

לא היה צריך להתאמץ במיוחד כדי להביא את צ'ורקן לידי רגשנות והשתפכות הנפש. שוב ושוב היו ממלאים את הכוסית שלו רום ומרברים על ליבו שלא רק שהוא צעיר ויפה ו"על-פי הלב" הרבה

יותר קרוב לפאשה, אלא שאחרי ככלות הכול הוא גם לא דלפון כפי שהוא חושב ועלוב כפי שהוא נראה. כלילות הארוכים ליד כוסית היי"ש ברו הבטלנים סיפור שלם: איך אביו, קצין טורקי אלמוני שמעולם לא ראה את פניו, הותיר אי-שם באנטוליה נכסים אדירים לבנו הבלתי-חוקי בווישגראד, שהוא יורשו היחיד, אבל קרובי משפחתו שם סיכלו את קיום הצוואה; וכי די בכך שצ'ורקן יופיע אי-שם בעיר פרוסיה העשירה והרחוקה, יסכל את מזימות היורשים המדומים ויגרוף את מה שמגיע לו. ארזו יוכל לקנות בכספו בלי להניד עפעף את האדזייעומר על כל רכושו ועושרו.

וצ'ורקן שומע, שוחה ואינו מפסיק להיאנח. כל זה מכאיב לו אבל גם נעים לו לחשוב על עצמו כאדם שאחרים הערימו עליו ושדדו אותו גם פה, בקסבה, וגם שם, בארץ רחוקה ויפה יותר, מולדת אביו האלמוני. והללו מסביבו – בבדיחות ארוכות, אכזריות ומחושבות עד לפרטי הפרטים – "מכנינים" את מסעו לפרוסיה הרחוקה. פעם הם מביאים דרכון מוכן כביכול לקראת מסעו, מעמידים את צ'ורקן במרכז המסבאה, מקיפים אותו ונועצים בו מבטים ומכניסים לררכון את פרטי תיאורו, וכל זה בליווי הלצות גסות ורעמי צחוק, ופעם אחרת מחשבים כמה כסף נחוץ לו למסעו לשם ובאיזו דרך ייסע והיכן ילון בדרכו. כך העבירו חלק ניכר משעות הלילה הארוך.

כל עוד היה פיכת, היה צ'ורקן מתגונן: מאמין ולא מאמין בכל מה שאומרים לו, לא מאמין יותר מאשר מאמין. בעצם, כל עוד היה פיכת לא האמין לכלום, אך ככל שהשכרות הייתה גוברת, כן התנהג כאילו האמין להם. וכשהאלכוהול הלם והכריע אותו, לא שאל עוד את עצמו מה אמת ומה שקר. למען האמת, כבר אחרי בקבוק הרום השני היה מתחיל להרגיש בניחוח הנעים המנשב אי-שם מפרוסיה הרחוקה ובמו עיניו רואה, ממש ונאה, את גניה הירוקים ובנייניה הצהורים. אכן, מיום היוולדו הוא מקופח בכול, במשפחה, ברכוש ובאהבה והעוול שנגרם לו גדול כליכך, שאלוהים ואנשים חבים לו חוב גדול. ברור גם שהופעתו מטעה את האנשים וכי הוא איננו כפי שהוא נראה ונתפש על-ידיהם. הצורך להגיד כל זאת לכל אלה שמסביבו גבר והתעצם ועינה אותו עם כל כוס נוספת שלגם, אף שהרגיש כמה קשה להוכיח לאחרים אמת זו, הברורה לו כשמש בצהריים, כאשר כל מה שקשור

בו ומעיד עליו מפרץ אותה. ובכל-זאת, כבר לאחר כוסית הרום הראשונה היה מנסה להסביר זאת לכל אחד במשך שעות, בדברים מקוטעים, מלווים בתנועות מגוחכות ובדמעות שהכוהל העלה בעיניו. וככל שטרח להסביר ולשכנע, היו הצחוק והלעג גוברים. הבטלנים ממש התפקעו מרוב צחוק, עד כדי כך שבטנם הייתה גואה ולסתותיהם שקשקו מצחוקם המדבק, משולח הרסן, המתוק מכל מזון ומשקה. הצחוק השכיח מהם את שיממון ליל החורף וכך, יחד עם צ'ורקן, הוסיפו לשתות עוד ועוד.

"תתאבד!" אומר לו מהאגה סאראץ', שבאופן דיבורו הענייני והרציני לחלוטין מסוגל יותר מכולם לגרות את צ'ורקן ולהפיק ממנו תגובה.

"אם אתה כזאת. נמושה שאתה משאיר את פאשה אצל האדוויי-עומר, אז אין לך מה לחיות. תתאבד, צ'ורקן, תשמע מה שאני אומר לך."

"אה, תתאבד, תתאבד", קובל צ'ורקן... "נראה לך שלא חשבתי על זה בעצמי? מאה פעמים כבר התכוונתי לקפוץ מהקאפיה לנהר וכבר מאה פעמים משהו החזיר אותי."

"משהו החזיר אותך? הפחד, זה מה שהחזיר אותך! עשית במכנסיים, צ'ורקן!"

"לא נכון! זה לא הפחד, בחיי שלא הפחד."

צ'ורקן מזנק בלב ההמולה והצחוק סביבו, הולם בידיו על חזהו, תולש פיסת לחם מהכיכר שלפניו ומקרב אותה אל פני מהאגה הקרים והמאובנים.

"אתה רואה את זה? אז אני נשבע לך בלחם שלא הפחד, אלא..."

פתאום פוצח אחד מהם בקול נמוך בשיר:

"כבר לא מאירה את פניך..."

כולם מצטרפים לשירה ובקולותיהם מחרישים את מהאגה, הצועק לצ'ורקן:

"תתאבד!!!"

ובעודם שרים אוחות גם בהם אש ההתלהבות שביקשו לעורר בנפש העלוב הזה, עד שלבסוף הם שוקעים בהשתוללות פרועה.

באחד מלילות פברואר, עם עלות השחר, לאחר ליל הילולה נוסף וההתעללות בצ'ורקן, נפלו הם עצמם קורבן לתעלוליהם. היום כבר האיר כשיצאו יחדיו מהמסבאה משולהבים, עורקיהם תפוחים מהמשקה, והלכו אל הגשר השומם כמעט מאדם, שהיה מכוסה בשכבת קרח.

בצעקות רמות וברעמי צחוק, כשהם מתעלמים ממשכימי קום נדירים שעברו במקום, התערכו ביניהם "למי יש אומץ" לעבור על הגשר בהליכה על שפת מעקה האבן הצר, המכוסה שכבה דקה של קרח שנצץ באור מסנוור עיניים.

"צ'ורקן הגבר!" צעק אחד השיכורים.

"הוא לא! מה פתאום צ'ורקן?"

"מי לא גבר? אני גבר יותר מכל אחד אחר!" צועק צ'ורקן, הולם בכוח בחזהו.

"לא נכון! נראה אם יש לך ביצים!"

"ועוד איך יש לי!"

"יש לו ביצים, לצ'ורקן יש!"

"אין לו! הוא סתם משקר!"

כך צעקו השיכורים זה אל זה בעומדם על הגשר הרחב, מתקשים לעמוד על רגליהם, מתנוודים, מועדים ונאחזים זה בזה.

בתוך כך לא שמו לב לצ'ורקן שטיפס על מעקה האבן. לפתע ראו אותו מרחף מעל, שיכור ומסוחרר כמוהם, משתדל לשמור על שיווי-משקל ולהתקדם בהליכה על שפת המעקה.

רוחבו של מעקה האבן לא עלה על עשרים וחמישה סנטימטר. צ'ורקן התנוודד רגע שמאלה ורגע ימינה. משמאלו – הגשר, וממש מתחת לרגליו, השיכורים המלווים אותו בצעקות המגיעות אל אוזניו כבליל סתום של המולה בלתי-מובנת, ומימינו – רק ריק, ואישם מעבר לו עמוק מלמטה, הומים מי הנהר הסמויים שאד סמיך מיתמר מהם אל שמי הבוקר הקר.

עוברים ושבים נדירים נעצרו מבוהלים ובעיניים פעורות לרווחה התבוננו בשיכור המהלך על מעקה הגשר הצר החלקלק, מעל לתהום, כשהוא מנופף נואשות בידיו כדי לאזן את עצמו. גם כמה מן

השיכורים, אלה שהתפכחו קמעה בינתיים, צפו חיוורים מפחד במשחק המסוכן, בעוד שחבריהם, שלא היו מודעים כלל לגודל הסכנה, פסעו בצמוד למעקה והוסיפו ללוות בצעקותיהם את השיכור המתנודד כמרקד על שפת התהום.

ולפתע בהליכתו המסוכנת התבדל מהם צ'ורקן ועתה הוא נראה כמין עוף פלאי מזור המרחף גבוה מעליהם. צעדיו הראשונים היו זהירים ומהוססים. מדי רגע החליקו מנעליו הכבדים על משטח האבן המצופה שכבת קרח. נדמה היה לו שרגליו בורחות ממנו, שהמעמקים מושכים אותו אליהם בכוח איתנים שאין לעמוד בפניו ושואין לו ברה אלא להתיק את רגליו מן המעקה ולצנוח, שהנה הוא כבר נופל מטה. ואולם תנוחת גופו השונה מגדר הרגיל ואימת הסכנה הגדולה העניקו לו תעצומות כוח שלא היה מודע לקיומו. בעודו נאבק לשמור על שיוויי-המשקל הוסיף לקפץ ולכופף במשנה מרץ את מותניו וברכיו. וכך, במקום להתקדם צעד צעד החל שלא כמודע לנוע בצעדי מחול, כאילו פסע על פני כר דשא ירוק ולא על רצועת כפור חלקלק. ולפתע הפך גופו קליל ומיומן, כפי שאדם חווה לפעמים בחלומות. גופו הגוף והמצומק כמו איבד כל משקל. צ'ורקן השיכור רקד וריחף מעל לתהום כאילו צימח כנפיים. הוא חש שהריקוד שלו כמו נענה לאיזו מוסיקה בלתי-נשמעת שהקצב שלה זורם עתה בכוח איתנים בגופו ושכל כולו מלא בתחושת און ושמחה המעניקים לו הרגשת ביטחון ואיזון. הריקוד נשא אותו להיכן שלא היה מגיע מעולם. בלי לחשוב עוד על הסכנה ואימת הנפילה קיפץ מרגל לרגל ושר בזרועות פרושות, כמלווה את עצמו בפריטה על מיתרים סמויים:

"טירידאם, טירידאם, טירירידירידירידאם, טירידאם, האי, האי, היי-האי!"

צ'ורקן שר כשהוא מסמן לעצמו את הקצב המנחה את צעדי המחול המסוכן שלו, שביצע באופן כה בוטח. לקצב המנגינה הסמויה התקפלו ברכיו זו אחר זו, וראשו נטה רגע שמאלה ורגע ימינה.

"טירידאם, טירידאם...האי...!"

בתנוחת גופו החריגה והמסוכנת, גבוה מעל להולכים על הגשר, לא היה זה עוד צ'ורקן המשעשע מרחוב השוק והמסבאה; ואילו מתחת לכפות רגליו שוב לא היה זה מעקה האבן הצר החלקלק של הגשר

המוכר, שפעמים אינספור לעס לצדו את פת לחמו, עת נרדם בצל הקאפיה במחשבה על המוות המתוך המצפה לו בנחשולי הנהר. עתה היה זה מסע רחוק, בלתי-ניתן למימוש, שבפונדק כה בוז ולעגו לו בגללו, ואל המסע הזה הוא קם ויצא לבסוף, כשפניו מועדות אל היעד הנכסף. לפניו משתרעת הדרך הנכספת, הבהירה, דרך המסעות המפוארת, שבקצה הרחוק שוכנת עיר הקיסרים ברוסה המשופעת בעושר אמיתי ושם מזומנת לו ירושה חוקית. שם נמצאת גם השמש השוקעת ופאשה היפה, עם בן זכר בזרועותיה. אשתו ובנו שלו.

וכך, מרקד בסחרור חושים, עקף גם את בליטת המעקה המקיף את מושבי הספה, ועבר את מחציתו השנייה של הגשר. בהגיעו לקצה השני קפץ על הקרקע והביט סביבו במבוכה, מופתע שהכול הסתיים על כביש וישגוראד המוצק והמוכר היטב. החבורה שעד כה ליוותה אותו בקריאות עידור והלצות ציפתה לו שם. גם אלה שנעצרו תחתם כשהם מלווים באימה את צעדיו רצו אליו עכשיו. הם החלו מחבקים אותו וטופחים על שכמו ועל תרבושו הדהה. כולם צעקו בקול אחד:

"הידד צ'ורקן, גיבור כנשר!"

"הידד למנצח!"

"רום בשביל צ'ורקן!" צווח סנטו פאפו בקול צרוד, במבטא ספניולי, כסבור שהוא נמצא במסבאה, וכצ'לוב פרש את ידיו לצדדים.

במהומה הכללית הציע מישהו שלא להיפרד ולשוב לבתיהם, כי אם להמשיך בשתייה ולחגוג את מעשה הגבורה המופלא של צ'ורקן.

ילדים בני שמונה או תשע, שבבוקר ההוא מיהרו בדרכם אל בית-הספר המרוחק, נעצרו בעוברם על הגשר הקפוא להתבונן בחיזיון התמוה. מגודל הפליאה פערו את פיהם הקטן, שאד לבן הסתלסל ממנו. קטנים, עטופים מכל צד, עם לוחות החשבון והספרים תחת בית-שחים, התקשו להבין את משחקם של המבוגרים, אך מאותו רגע ואילך, לצד תבנית הגשר שבמחוזם נותרה חרותה בזיכרונם גם דמותו הידועה של צ'ורקן ששינוי מפליג התחולל בה כאשר התקדם, קל רגליים ונועז כלהטוטן עליו המהלך במקום אסור להליכה, שבו איש אינו מציב את רגלו.

להם להתלכד בנאמנותם ביתר שאת סביב כס המלכות ועלידי כך לשמש מקור נחמה לשליטם השכול באסונו הכבד.

בדומה למודעת הגנרל פיליפוביץ' בזמנו, שהכריזה על כיבוש הארץ, הודבקה גם כרזה זו תחת הלוח הלבן שעליו חקוקה הכתובת הטורקית המקורית. אף שקוראי הידיעה התרגשו מתוכנה, שהרי מדובר היה במלכה ובאישה, הם לא הבינו את נסיבות האירוע ולא הגיבו ברגשי אבל עמוק.

במשך מספר ערכים בפקודת השלטון לא נשמעו על הקאפיה שירים ומבעי שמחה קולניים כלשהם.

רק אדם אחד בקספה נפגע קשה מן הידיעה. היה זה פייטרו סולקה, האיטלקי היחיד בעיר, קבלן ובנאי, פסל וצייר, בקיצור, אמן ומומחה לכול. מאסטר פייטרו, כפי שהיה מכונה בפי כול, הגיע עם כוחות הכיבוש, התיישב בעיר ונשא לאישה את סטאנה, נערה ענייה שיצא לה שם מפוקפק במקצת. הייתה זו אישה אדומת שיער, חסונה ומגודלת, הרבה יותר גבוהה ממנו, הידועה כבעלת לשון חדה ויד קשה, שמוטב היה להימנע ממריבה עימה. מאסטר פייטרו, לעומת זאת, היה גבר דל קומה ושחוח, טוב לב, שעניו התכולות רכות וקצות שפמו שמוטים. הוא הצטיין במלאכתו ופרנסתו נמצאה בשפע. עם הזמן הפך בן בית בקספה, אף שבדומה ללוטיקה לא הצליח להתגבר על השפה ועל היגויה. בזכות ידי הזהב שלו ומזגו הנוח היה אהוב על כל אנשי העיר, ואילו אשתו האתלטית החזקה ניהלה אותו כילד, בחומרה וברוח אימהית.

כאשר בדרכו מהעבודה הביתה, אפור מאבק ומרוח בצבעים, קרא האמן פרו את הכרזה על הקאפיה, משך את מגבעתו על עיניו ולפת בכוח את המקטרת שהייתה תקועה תמיד בין שיניו. לכל אדם מכובד שנקרה בדרכו התאמץ להוכיח כי למרות שהוא איטלקי, אין לו דבר משותף עם הלוציאני הזה ועם מעשהו הנפשע. אנשים האזינו לו והרגיעו אותו, טענו שהם מאמינים לדבריו ושכלל לא העלו על דעתם את מעורבותו, אך הוא הוסיף להסביר לכל מי שפגש כי הוא מתבייש שהוא חי, שמעולם לא שחט אפילו תרנגולת, כל שכן לא רצח שום איש, ועוד אישה, על אחת כמה וכמה כשמדובר באישיות רמה כזאת. לבסוף השתררה עליו חרדתו עד שהפכה למחשבה כפייתית. אנשי

פרק 16

עשרים שנה חלפו מאז חצו לראשונה את הגשר כלי הרכב הצהובים של צבא אוסטריה. עשרים שנה תחת שלטון הכיבוש הם שרשרת ארוכה של ימים וחודשים. כל אחד מן הימים והחודשים כשהוא לעצמו נראה כבלתייציב וארעי, אך כמכלול הם מהווים את תקופת השלום והשגשוג החומרי שהייתה ארוכה יחסית מכל מה שהיה זכור בקספה, ושכני הדור שהגיעו לבגרות בעת הכיבוש העבירו בה את מיטב שנותיהם.

אלה היו שנות רווחה מדומה ופרנסה בטוחה, גם כאשר הייתה דלה וכשאמהות היו אומרות על בניהן: "רק שיהיה בריא ושלם ושאלוהים ייתן שירוויח בקלות את לחמו!" אפילו אשת פרהאט גבה הקומה, עני מרוד שהועסק מטעם העירייה כמדליק פנסי הרחובות בשכר חודשי של עשרים פוריינטים, הייתה אומרת בגאווה: "תודה לאלוהים הטוב שגם פרהאט שלי נהיה שכיר!"

כך חלפו להן השנים האחרונות של המאה התשע-עשרה ללא זעזועים גדולים ומאורעות מסעירים, ומהלכן היה כשל נהר שזרמו שָלוֹ והוא מתרחב ככל שהוא קרב אל שפכו העולם. על-פי רישומן של שנים אלה נראה היה שעמי אירופה משתחררים לאיטם מחותמם של אירועים טראגיים, וכך גם אנשי העיר הקטנה הסמוכה לגשר הדרינה. וכשהתרחשו מדי פעם אירועים מעין אלה במקומות שונים בעולם, הדיהם נותרו רחוקים ומעורפלים.

והנה, באחד מימי הקיץ, חזרה והתנוססה שוב כרזה לבנה על הקאפיה. הייתה זו מודעה קצרה, במילים מודגשות בקו שחור חזק, שבישרו על מותה של הוד מלכותה הקיסרית יליסאונטה בעיר ז'נבה, שנפלה קורבן להתנקשות מתועבת של אנרכיסט איטלקי ושמו לוציאני. המודעה המשיכה והביעה את רגשי החלחלה והצער העמוק של עמי הממלכה האוסטרו-הונגרית הגדולה מהרצח המתועב וקראה

הקספה החלו מעלים חיוך לשמע טענותיו המיותרות, הטענות דאגה מופרזת ומצפוניות יתר, במאמציו להוכיח שאין לו שום קשר עם רוצחים ואנרכיסטים. ואילו ילדי המקום המציאו מיד משחק אכזרי. ממקום מחבואם מאחורי הגדר היו צועקים אחרי האמן פרו בעוברו: "לוצ'אני!" המסכן התגונן מצעקותיהם כמפני נחיל צרעות סמויות מן העין, ובמושכו את המגבעת על עיניו היה ממחר להימלט הביתה כדי לתנות את צרתו ולבכות בחיקה הרחב של דעייתו.

"אני מתבייש, מתבייש שֶׁאֲנִי חֵי," קבל האיש הקטן, "לא יכול להתסכל לאף אחד בעיניים."

"איזה שטויות, טמבל, מה פתאום בושה? זה שאיטלקי רצח את הקיסרית? שיתבייש מלך איטליה! ובכלל, מי אתה ומה פתאום שתתבייש?"

"אני מתבייש! מתבייש שֶׁאֲנִי בחיים," קונן האמן פרו לאשתו, שטלטלה אותו והשתדלה להפיח בו כוח והחלטיות וללמדו לעבור ברחוב השוק בראש זקוף ובלי להשפיל מבט בפני איש.

ובינתיים על הקאפיה גלגלו ביניהם המבוגרים והזקנים בהבעה קפואה ובעיניים מושפלות פרטים מחדשות העיתונות ובכלל זה כאלה הנוגעים לרצח הקיסרית האוסטרית. העיסוק בחדשות שימש רק כעילה לשיחות על גורלם של ראשי ממלכות ואישים גדולים. חוסיין אפנדי, המודרים של וישגראד, הסביר לקבוצת סוחרים רחוב השוק, הסקרנים וחסרי ההשכלה, מהם ומיהם אנרכיסטים אלה.

המודרים נראה חגיגי, נוקשה, נקי ומטופח כפי שהיה גם לפני עשרים שנה, כאשר קידם על הקאפיה את פני השוואבים יחד עם מולא איבראהים והאב ניקולא, ששניהם כבר היו שוכני עפר, כל אחד בבית-העלמין של בני דתו. בזקנו כבר זרקה שיבה אך היה עדיין מעוגל, גזוז בקפידה, פניו שלווים וחלקים, שהרי אנשים שחשיבתם נוקשה וחסרת רגישות מזדקנים לאט. מאז ומתמיד היה לו דימוי עצמי גבוה, שבעשרים השנים האחרונות גבה עוד יותר. עם זאת, בארגז הספרים ששימש בסיס למוניטין שיצאו לו כאדם מלומד טרם נעשה שימוש ולא כל הספרים שבו נקראו, ואילו לכרוניקה שכתב על תולדות הקספה נוספו בעשרים שנים האחרונות לא יותר מארבעה

עמודים, שכן ככל שהזדקן העריך המודרים יותר את עצמו ואת הכרוניקה האישית שלו, ופחות את מה שהתרחש סביבו.

הוא דיבר לאט, בקול חרישי, כאילו קרא מתוך כתב-יד לא ברור, בארשת חגיגית שכולה חומרה והדרת כבוד. גורלה של קיסרית הכופרים שימש לו בעיקר כעילה לשאת דרשה, בלי לעמוד על הקשר בינו לבין משמעותם האמיתית של דבריו. לפי פירושו (שלמען האמת שאב אותו מהספרים הישנים והטובים שהוריש לו אראפ-חוג'ה הנודע, מורהו משכבר הימים), אלה המבונים כיום אנרכיסטים היו קיימים מאז ומעולם ויוסיפו להתקיים עד עולם. זה גורלו של כל בן-אנוש עלי אדמות וכך רוצה אלוהים בכבודו ובעצמו – שמנת הטובה שאדם זוכה לה כרוכה תמיד במנה כפולה ומכופלת של רעה, שכן בחיים הארציים לא ייתכן קיומו של דבר טוב בלי שיעורר שנאה ואין גרולה שאינה מלווה בקנאה כפי שלא ייתכן קיומו של גוף נטול צל. הדבר נכון במיוחד כשמדובר באישים גדולים, נערצים ומפורסמים. לצד כל אחד מן האישים הזוכים לתהילה מתקיים במקביל תליינו, האורב להזדמנות שתיקרה לידיו במקדם או במאוחר.

"הנה למשל בן ארצנו מחמד-פחה, שכבר עידן ועידנים שוכן בגן העדן," אומר המודרים ומצביע על לוח האבן שמעל לכרזה "ששידת בחייו שלושה שולטנים והיה חכם מכל אדם, מי שבכוחו ובכוח אמנותו הקים גשר זה שאנו יושבים עליו, גם הוא לא חמק מסכין המדצח. כל כוחו וחוכמתו לא עמדו לו לחמוק בשעה המכרעת מיד הגודל. סיעה גדולה וחזקה של אנשים שהוויזר הגדול הפריע לתוכניותיהם מצאה דרך להסית דרוויש מטורף, לצייירו בנשק ולשלוח אותו לפגוע בוויזר, ודווקא כשהיה בדרכו להתפלל במסגד. הדרוויש, עם תרמיל על גבו ומחרוזת תפילה בידו, חסם את דרכה של פמליית הוויזר והתחזה לקבצן שפל רוח המבקש צדקה, וכשהוויזר שלח יד אל כיסו להוציא משם מעות מיהר הדרוויש לרקור אותו. כך נעשה מחמד-פחה במותו לשאהיד."

אנשים האזינו לדבריו והיו פולטים את עשן הסיגריה שלהם ומסתכלים פעם בלוח עם כתובת ה**חאדיץ** ופעם בתוכן הכרזה שבמסגרת השחורה. הם האזינו לו בקשב רב, אף שלא כל רברי

המודרים היו נהירים להם. אך בשולחם את מבטם בעקבות עשן הסיגריות ששייט לו הרחק מעבר ללוח ולכרזת האבל, חשו כי במקומות כלשהם בעולם מתקיימים חיים אחרים, חיים הרצופים ברגעי התעלות מסחררים ומפלות תהומיות, חיים שגדולה וטרגיות כרוכות בהם, ושכאופן כלשהו בהיותם כאלה הם תורמים גם לשינוי-המשקל שבחיהם השלווים והחדגוניים, כגון השעות הנינוחות שהם מבליים על הקאפיה.

גם הימים הללו חלפו ועברו. הסדרים הנושנים שבו לשרור בקאפיה ועימם השיחות בענייני היום, הוויכוחים הקולניים, ההלצות והשירים. הדיבורים על אנרכיסטים למיניהם פסקו, והכרזה על המודעה שבישרה על מות הקיסרית הזרה, שאך בקושי הכירוה, דהתה ונשחתה בגשם ובאבק, עד שהרוח תלשה ממנה קרעים שהתעופפו והתפזרו על פני המים והחוף.

זמן-מה הוסיפו ילדים פרחים לצעוק בעקבות האמן פרו "לוצ'אני!" אף שלא ידעו מה אומר השם הזה וגם לא מדוע הם עושים זאת, כי פשוט פעלו על-פי הרחף הילדותי להיטפל לחלשים ולרגישים ולהתעלל בהם. משנמצא להם עניין אחר לענות בו, חדלו מצעקותיהם. במידת-מה תרמה לכך גם סטאנה אשת פרו, שהפליאה את מכותיה בשניים מהצעקניים שביניהם.

כעבור חודש או חודשיים לא הזכיר עוד איש את רצח הקיסרית או את האנרכיסטים. החיים בשלהי המאה, שנדמה כי לעולם יישארו כבושים ומרוסנים, חיפו ברחבות זרימתם החד-גונית על כל שאר הדברים והפיחו בלב הכריות תחושה כי הם ניצבים בפתחה של מאה חדשה, שתהא מאופיינת בעמל נינוח הצפוי להימשך ללא הפרעה עד למרחקי העתיד העלום.

הפעלתנות הבלתי-פוסקת שאפיינה את השלטון הזר ונתפסה כמין גזירה משמיים – שהמקומיים התקשו להסתגל אליה אף שהיה עליהם להכיר לה תודה, שכן היטיבה עם פרנסתם ונווחתם – הביאה במהלך עשרים השנים לשינויים מפליגים במראה הקספה, באופנת הלבוש ובהרגלי התושבים. אך טבעי היה שלא תפסח גם על הגשר הישן, שבמראהו עד אז לא חל כל שינוי.

בפתח עמדה שנת 1900, תום העידן השקט והמאושר ותחילתו של עידן חדש, שעל-פי תפיסתם והרגשתם של רבים היה צפוי להיות עוד יותר מאושר. ואז הגיעו למקום מהנדסים חדשים והחלו מבצעים מדידות על הגשר. אנשים כבר התרגלו אליהם; אפילו הילדים ידעו מה קורה כשאנשים במעילי עור, שכיסיהם מלאים עפרונות צבעוניים, מתחילים להסתובב סביב אחת הגבעות או אחד הבניינים. זה אומר שעתידים להרוס, לבנות, לחפור או לשנות משהו. אלא שאיש לא יכול היה להעלות על דעתו דברים כאלה ביחס לגשר, שעבור כל מי שחי בקספה ייצג דבר נצחי ובלתי-ניתן לשינוי, ממש כמו האדמה מתחת לרגליהם והשמיים מעל לדאשם. המהנדסים הסתובבו, מדרו ורשמו ולבסוף הסתלקו והעניין כולו נשכח. ואולם בעיצומו של הקיץ, כשפני המים ירדו, הופיעו לפתע קבלנים ופועלים והתחילו להקים בקרבת הגשר צריפים ארעיים שנועדו לאחסון כלי העבודה. כך בבד עם השמועות שעומדים לשפץ את הגשר, כבר הוקמו פיגומים סביב העמודים ועל הגשר הוצבו מגופי הרמה, שבעזרתם הורדו פועלים בקרונית ניידת, דמוית מרפסת עץ צדה, אל תחתית העמודים ומשם הורמו שוב מעלה, כשהם נעצרים במקומות שנבעו בהם סדקים או שאניצי עשב בצבצו מתוכם. כל סדק וכל חריר מולאו, העשב נתלש וקני הציפורים סולקו. בתום חלק זה של העבודה החלו עבודות תיקון יסודות הגשר שהמים כרסמו בהם.

המים נחסמו והוסגו לאחור, עד לחשיפתן לעין של אבנים שחורות ומכורסמות וכמה מקורות האלון השחוקות והמאובנות שהיו שרירות בתוך המים טרם להסגתם, כפי שהונחו שם שלוש מאות ושלשים שנה לפני-כן. המגופים הבלתי-נלאים הורידו לשם ארגזי מלט, זיפיץ וחצץ, לצורך טיפול בשלושת העמודים המרכזיים שהיו חשופים יותר לורמו העז של הנהר וניזוקו יותר מן האחרים, ואלה נסתמו כפי שנעשה בטיפולי שורש בשיניים.

בקיץ ההוא לא ישבו אנשים כדרכם להינפש על הקאפיה והחיים בסביבת הגשר לא התנהלו ברגיל. השטח היה חסום כולו על-ידי סוסים ועגלות שבהן הובאו המלט והחול ומכל עבר נשמעו קריאות הפועלים ופקודות מנהלי העבודה. על הקאפיה עצמה הוקם מחסן קרשים.

תושבי העיר צפו בעבודות המתבצעות על הגשר הגדול בתימהון ובמבוכה, אחדים מהם התלוצצו, אחרים רק נופפו ידם בתנועת ביטול והמשיכו בדרכם, ולכולם נראה כי הזרים טורחים על הגשר, כמו בכל שאר הדברים, רק מפני שהם חייבים לעסוק בעשייה כלשהי ואינם יכולים בלעדיה. איש לא אמר זאת במפורש, אך הכול היו שותפים לאותו הלך-רוח.

כל אלה שהתרגלו לבלות על הקאפיה היו יושבים כעת בפתח בית-המלון של לוטיקה, בפונדק זאריה או על דלפקי החנויות שבקרבת הגשר. כאן לגמו את הקפה וניהלו את שיחותיהם, מצפים ליום שבו הקאפיה תתפנה והמתקפה על הגשר תחלוף, כפי שמצפים שיחלוף גשם זלעפות או כל מפגע אחר.

בחנותו של עלי-חוג'ה, הדחוקה בין ח'אן האבן ופונדק זאריה, שמהמיקום שלה נראה הגשר באלכסון, ישבו כבר מהשכמת הבוקר שני טורקים עוברי בטל שדיברו ביניהם על נושאים שונים, ובעיקר על הגשר. עלי-חוג'ה האזין לדבריהם בשתיקה זעופה, כשהוא שולח מפעם לפעם מבט מהורהר אל הגשר, שהפועלים שרחשו עליו נראו כשיירות של נמלים עמלניות.

בעשרים השנים האחרונות נשא עלי-חוג'ה אישה שלוש פעמים. אשתו הנוכחית הייתה צעירה ממנו בשנים דבות והשמועה אמרה כי היא סיבת מצב-רוחו הזועף בשעות של לפני הצהריים. משלוש הנשים נולדו לו ארבעה-עשר ילדים שנותרו בחיים. כל שעות היום מילאו הילדים את הבית ברעש והמולה וברחוב השוק היו מתלוצצים ואומרים שעלי-חוג'ה אינו מכיר את כל ילדיו בשמם. הם אפילו הדביקו לו סיפור כי אחד מילדיו הרבים פגש בו ברחוב וניגש לנשק את ידו, והחוג'ה ליטף את ראשו ואמר: "תהיה לי בריא ושלם, בני! ומי אבא שלך?"

למראית עין לא חל בו שינוי גדול. הוא שָׁמַן במקצת ופניו היו פחות סמוקים. הליכתו לא הייתה עוד מהירה ונמרצת כבימים עברו כי אם איטית ומאומצת ובמעלה הדרך אל המיידאן היה מתנשם. כבר זמן-מה חש קוצר נשימה אפילו בשנתו. בשל כך אף פנה לרופא המחוזי ד"ר מרובסקי, הזר היחיד שהכיר בו ורחש לו בבוד. הרופא

רשם לו טיפות שאינן מרפאות את המחלה אך מקילות על התולה לשאתה, ומפיו נודע לחוג'ה גם שם מחלתו: אנגינה פקטוריס.

עלי-חוג'ה היה אחד מקומץ המוסלמים בקסבה שלא סיגל לעצמו כמעט מאום מכל החידושים והשינויים שהתחוללו במקום עם הנוכרים, ולא שינה כהוא-זה בلبושו, בדעותיו, בסגנון דיבורו וגם לא באופן שבו ניהל את עסקיו ומסחרו. כשם שהתנגד באופן תקיף ונחרץ בזמנו לכל התקוממות חסרת סיכוי, כך התנגד במשך השנים לכל מגמה של אימוץ מנהגי השוואבים והזרים, שהשפעתם על סביבתו ניכרה ביתר שאת משנה לשנה. משום כך היה לעתים קרובות מגיע להתנגשויות עם האנשים סביבו ולא אחת נידון לשלם קנס. עתה חש עייף במקצת ומאוכזב, אבל למרות זאת אופיו נותר כשהיה כאשר נשא ונתן עם קרמאנלי על הקאפיה: אדם בעל דעה משלו ועמדה עצמאית שאותה הביע בכל עת ובכל עניין. אלא שהיושרה האישית הייחודית לו התחלפה עם הזמן בתסכול ועל רוחו הששה אלי קרב השתרדה קדרות מרירה, שגם במילים הבוטות ביותר לא נמצא לה ביטוי אמיתי. הקלה זמנית ממנה מצא רק כשהיה שרוי בדממה וביחידות.

עם הזמן הלך ושקע עלי-חוג'ה במין הלך-רוח שקט ומהורהר עד שלא היה לו עוד צורך באיש וכל הסובבים אותו הכבידו עליו והפריעו לו, ובכלל זה עמיתיו הבטלנים מרחוב השוק, לקוחותיו ואפילו אשתו הצעירה והמון הילדים שקולותיהם הרעישו את ביתו. עוד לפני עלות השחר היה נמלט מביתו אל התנות ופותח אותה לפני שאר הסוחרים. כאן היה משתחווה בתפילת הבוקר. ארוחת הצהריים הובאה אל חנותו. ואילו במשך היום, כשמאס בשיחות, בעוברים ושבים ובענייני המסחר, היה סוגר למחצה את דלפק הנעילה ונסוג אל קיטון שבירכתי החנות, שכונה בפיו *טאכט* – ארון מתים. היה זה כוך מוצנע, צר, נמוך וחשוך, ובהידחקו פנימה מילא גופו כמעט את כל חללו. הייתה בו ספה קטנה שעליה יכול היה לשבת ברגליים משוכלות, ומספר מדפים שעליהם עמדו קופסאות ריקות, משקולות ישנות וגררטאות שלא נמצא להן מקום בחנות עצמה. החוג'ה היה מצטנף לו בכוך החשוך ומאזין מבעד לקיר הדק לשאון החיים ברחוב השוק, לשעטת פרסות הסוסים ולקריאות הרוכלים. כל אלה הגיעו

אליו כמו מעולם אחר. הוא קלט את קולות העוברים ושבים שהיו נעצרים ליד הדלפק הסגור למחצה של חנותו, ואת הערות הלעג המרושעות שלהם. במנוחה האזין להם, שכן אנשים אלה נחשבו בעיניו כמתים מהלכים שאת דבריהם היה שומע ושוכח מיד. במקום מחבואו, מאחורי מחיצת קרשים אחרים, חש כי מחשבותיו מגוננות עליו מפני כל מה שצפוי לבני-אדם מן החיים הללו, שעל-פי השגתו זה מכבר הסתאבו והשתבשו לחלוטין. כאן היה החוג'ה מוצא את עצמו ואת מחשבותיו על גורל העולם ועל מהלכם של חיי אנוש, ובתוך כך שוכח את הווייתו הארצית: רחוב השוק, חובות הפרנסה ודאגותיה, אריסיו הנוכלים, אשתו הצעירה מדי, שנעוריה ויופיה הופכים באחת לתאוות ריב ומרון מטופשת ומרושעת, והמון הילדים שאפילו קופת השולטן תתקשה לפרנס, ורק המחשבה עליהם גורמת לו להתחלחל.

לאחר שנח והחליף כוח היה החוג'ה מוריד את הדלפק ופותח את החנות כאילו שב מאיזה מקום. עתה האזין לשיחתם התפלה של שניים משכניו.

"תראה מה שהזמן יכול לעולל ברצון הבורא; אפילו את האבן הוא מכרסם כמו נעל שמחוררת את הגרב. אבל הנה, השוואבו לא נותן לזה להימשך והוא מיד מתקן את הסדקים, – התפלסף הראשון, בטלן ידוע מרחוב השוק, המתכבד בקפה של עלי-חוג'ה.

"מה איתך, כל עוד הרדינה נשארת דרינה יישאר גם הגשר כמו שהוא גם אם לא יגעו בו ויתקיים כמה שנגזר עליו להתקיים, נענה האורח השני, שמלאכתו דומה.

השניים היו מאריכים בדיבוריהם הבטלים, אלמלא קטע אותם החוג'ה.

"ואני אומד לכם שזה לא בסדר שהם מתעסקים עם הגשר; ועוד תראו שהתיקונים שלהם לא יהיו לטובה; כמו שהם מתקנים היום, ככה יהרסו מחר. מולא איבראהים המנוח אמר לי שקרא בספרים שזה חטא גדול להתעסק עם מי הנהר, להסיג אותם אחורה ולשנות את מהלכם הטבעי, ולו רק ליום אחד או אפילו למשך שעה בלבד. אבל השוואבו לא יכול לחיות בלי לחטט, להזיז ולשנות משהו. גם בעין

של הבן-אדם היו נוגעים! את כדור הארץ הם היו הופכים, אילו רק יכלו.

הראשון משני הבטלנים החל טוען כי בסופו של דבר אין רע בכך שהם משפצים אפילו את הגשר. גם אם לא יאריכו את ימיו, נזק לא ייגרם.

"ואיך אתה יודע שלא ייגרם נזק?" קטע אותו החוג'ה בכעס. "מי אמר לך? דע לך שדיבור אחד יכול להרוס ערים שלמות, לא כל שכן מבנה שכזה. העולם כולו קם על-פי דבר האל. ואתה, אילו ידעת קרוא וכתוב והיית משכיל, מה שאינך, היית יודע שהמבנה הזה הוא לא כמו כל האחרים, היות שהוקם על-פי רצון האל ומכוח אהבתו. הוא נבנה על-ידי אנשים שחיו בעידן אחד, ונהרס בידי אנשים מעידן אחר. אתה הרי יודע מסיפורי הזקנים, איך היה ח'אן האבן; לא היה כמוהו בכל הממלכה; ומי הרס אותו? אילו זה היה תלוי ברמת הבנייה ובאיכותה, היה מאריך ימים אלף שנה; ובכל-זאת נמס כאילו היה עשוי שעווה, ועכשיו חזירים מתרחרים במקום שבו התנוסס ח'אן האבן והשוואבים תוקעים שם בחצוצרות!"

"אבל אני אמרתי, כאילו חשבתי ש..." התגונן בן שיחו. "לא חשבת טוב, נכנס החוג'ה לדבריו, "אילו הדברים היו נעשים על-פי השכל שלך, לא היו בונים דבר וגם לא הורסים כלום. זה מה שאתה לא מצליח להכניס לראשך. אבל אני אומר לכם שכל זה אינו טוב ואינו מבשר טובות לא לגשר ולא לקסבה, וגם לא לנו, שמסתכלים ורואים את זה כמו עינינו."

"כן, נכון מאוד. אין מי שמכיר את הגשר כמו החוג'ה ויודע מה טוב בשבילו," התערב האורח השני בדבריו, ברמז מרושע לתקרית שאירעה לחוג'ה על הגשר.

"אני באמת יודע, אל תחשוב שלא," אמר החוג'ה מתוך שכנוע פנימי ועתה, משנרגע כליל, החל לספר אחת מהמעשיות שלו, שאנשים מלגלים עליהן ועם זאת אוהבים לשמוע אותן ואפילו יותר מפעם אחת.

"אבי המנוח שמע את הסיפור הזה מן השייח' דִּדְיָה וסיפר לי אותו עוד בילדותי: איך נוצרו הגשרים ואיך הגשר הראשון בא לעולם. כשאללה הרחמן ברא את העולם הזה, הייתה הארמה ישרה, חלקה

ומלוטשת כמו קדרה. הרבר חרה לשטן, שקינא באדם על מתנת אלוהים זו. וכשהאדמה הייתה עדיין כפי שיצאה תחת ידי האל, לחה ורכה ככלי חומר לפני שיוכנס לתנור, התגנב אליה השטן ובציפורניו שרט את פניה האלוהיים, משתדל לחרוץ הרבה ועמוק ככל האפשר. כך, על-פי הסיפור, נוצרו הנהרות העמוקים והתהומות החוצצים בין מקומות ובני-אדם ומפריעים לאנשים לתור את האדמה שניתנה להם מיד אלוהים כגן פורה כדי לשמש להם מקור מזון ומחיה. בראות אללה מה עולל הארדור ההוא הצטער מאוד, אך כיוון שנבצר ממנו לשוב אל היצירה שטומאה ביד השטן, שלח את מלאכיו לעזור לבני-האדם ולהקל עליהם. כשראו המלאכים איך בני-האדם המסכנים אינם יכולים לחצות את התהומות המפרידים ביניהם כדי לשאת ולתת ולהשלים עסקה וכמה הם סובלים כי נגזר עליהם לצעוק לשווא איש אל רעהו מחוץ אל חוף, פרשו מעל למקומות אלה את כנפיהם והאנשים התחילו לעבור על כנפי המלאכים. כך למדו בני-האדם ממלאכי עליון איך לבנות גשרים. ולכן, לאחר התקנת ברזי המים, הגדולה במצוות היא בניית גשר ואין חטא גדול מפגיעה בו, כי על כל גשר וגשר, החל מכמה קורות המשמשות מעבר על נחלי הרים ועד לגשר שבנה מחמד-פחה, מופקד מלאך מיוחד כדי לשמור עליו ולקיימו עד שהאל יגזור עליו כליה.

"ואללה, ואללה!" הגיבו השניים בפליאה מנומסת.

כך היו מעבירים את הזמן בדיבורים, בעוד היום חולף והעבודה על הגשר מתקדמת והולכת, מלווה בקול חריקת העגלות וטרטור מערב לבטון.

כבפעמים קודמות, גם בוויכוח זה ניתנה לחוג'ה המילה האחרונה, כי איש לא רצה וגם לא היה מסוגל להתנצח עימו, פחות מכול שני בטלנים חסרי דעת אלה, שהתכבדו בקפה שלו וידעו שגם למחרת יהיה עליהם לבלות חלק מיומם הארוך כשהם נסמכים על דלפק החנות שלו.

דברים בנוסח זה היה עלי-חוג'ה אומר לכל מי שנקרה בדרכו או עצר לרגל עסקיו ליד דלפק חנותו. בסקרנות ולכאורה בקשב האזינו הכול לדבריו שעוררו בהם גיחוך, אך איש מהם לא היה תמים דעים עימו ולא גילה כל הבנה שהיא לפסימיות שלו ולתחושה מבשרת

הרעות שרחשה בליבו ושאף הוא עצמו לא היה מסוגל להסבירה או לאשש בהוכחות. ובכלל, זה מכבר התרגלו הכול לראות בחוג'ה עקשן תמהוני, שבתקופה זו של חייו, בהשפעת גילו המתקדם וקשייו עם אשתו הצעירה, רואה שחורות ונוטה להתייחס לכל דבר כאל אות מבשר רעות.

תושבי הקספה היו על-פירוב אדישים ביחס לשיפוץ הגשר כשם שהיו אדישים ביחס לכל שאר מפעלי הנוכרים בעיר ובסביבתה זה שנים. רבים מהם מצאו פרנסה בהובלת מטעני חול, עצים או מזון לפועלים. מי שהתאכזבו מאוד היו הילדים ובעיקר למראה הפועלים שדילגו מן הפיגום הנייד ונכנסו אל הפתח השחור שבעמוד האמצעי – אל "החדר" שבו על-פי האמונה הרווחת בקרב הילדים חי "הערכי השחור". מאותו מקום הוציאו הפועלים סלים מלאים בלשלת ציפורים והשליכו אותה אל הנהר. וזה הכול. "הערכי" לא הופיע. לשווא היו הילדים מאחרים לבית הספר וצופים במשך שעות על החוף בתקווה להופעת האיש השחור שיגיה מן החלל החשוך ויחבוט בחזה הפועל הראשון שייקרה בדרכו מכה כה עזה עד שהלה יעוף בקשת רחבה ממקומו על הפיגום הנייד אל קרקע הנהר. נרגזים ומאוכזבים על מה שלא קרה, ניסו כמה מהצעירים שביניהם לספר כי הדבר אכן קרה, אך דבריהם לא נשמעו משכנעים, שאר הילדים לעגו להם ושבועותיהם הנלהבות לא הועילו.

סמוך לסיום עבודות שיפוץ הגשר החלו בהנחת רשת המים. עד אז היו בקספה בארות עץ שרק שתיים מהן, על המיידאן, סיפקו מי מעיין זכים; שאר הבארות, שהיו ממוקמות בשפלה, שאבו מים מהדרינה או מהרזאב ומימיהן נעכרו כלי-אימת שאחד הנהרות היה נעכר ובימי קיץ חמים, כשהנהרות בשפל, היו מימיהן אוזלים. המהנדסים מצאו כעת כי המים בעיר מזיקים לבריאות. מים חדשים הוזרמו אליה ממרום ההר שמעל לקפ'נ'יק, מעבר לדרינה, ולשם כך היה צורך להעביר צנרת על פני הגשר.

שוב נשמעו מהגשר קולות מהומה והלמות פטישים. המרצפות נעקרו ומתחתן נחפרה תעלה להנחת צינורות המים. פה הבעירו מדורות אש ושם הרתיחו זפת, המסו עופרת וערכו את רשתות הקנבוס. וכמו בעבר גם הפעם צפו האנשים בעבודות בחשדנות

מהולה בסקרנות. עלי-חוגיה היה מזעיף את פניו כנגד העשן שהגיע מכיכר השוק עד לחנותו ודיבר בזלזול על המים החדשים "הטמאים" אשר זורמים בצינורות ברזל ולא יכשרו לכלום – לא לשתייה ואפילו לא לרחצת הקודש, מים שאפילו הסוסים לא היו שותים מהם אילו עוד היו בנמצא סוסים מגזע משובח כמו פעם. הוא דיבר בלעג על לוטיקה, שבחרה להתקין במלון שלה צנרת מים. לכל מי שהיה מוכן להאזין לדבריו התאמץ להוכיח שצנרת המים היא רק אחד מן האותות מבושרי הרעה שבמוקדם או במאוחר עתידה להתרגש על הקספה.

ואולם בקיץ הבא כבר נשלמה צנרת המים כפי שכל העבודות הקודמות הגיעו לסיומן. שפע של מים זכים, שלא היו תלויים עוד בבצורת או בשיטפון, זרמו מברזי הברזל החדשים. רבים התקינו ברזים בחצר הבית, אחדים גם בתוך בתייהם.

כבר בסתיו ההוא החלו בבניית מסילת הרכבת. זו הייתה עבודה ממושכת יותר וחשובה מקודמתה. לכאורה, לא היה כל קשר בינה ובין הגשר, אף כי רק למראית עין.

הייתה זו מסילה צרה שבעיתונות ובפרסומים הרשמיים של השלטון כונתה "רכבת המזרח". היא נועדה לחבר את סראייבו אל הגבול הסרבי ליד וארדישט⁴⁹ ואל גבול הסנדז'אק⁵⁰ הטורקי של נובי פזאר, ליד אוֹבְּכָצָה. קו זה חצה את העיר, שבה הייתה התחנה הראשית. בעיתונות העולם הרבו לכתוב ולרונ בתשיבותה הפוליטית והאסטרטגית של מסילת הרכבת, על סיפוח קרוב של בוסניה והרצגובינה, על מגמת ההתפשטות של אוסטרו-הונגריה דרך סנדז'אק עד סלוניקי, ועל מכלול הבעיות הסבוכות שנכרכו בכך. ואולם כאן, בקספה, הכול נראה עדיין כאור תמים ואפילו משמח. קבלנים חרשים, פועלים חדשים לרוב, ועימם מקורות פרנסה חדשים לרבים מתושביה, הציפו את העיר.

הפעם נעשה הכול בהיקף גדול. ארבע שנים נמשכה בניית מסילת הרכבת באורך מאה שישים וששה קילומטרים, עם מאה גשרי מעבר

וכמאה ושלושים מנהרות, והיא עלתה לאוצר המרינה שבעים וארבעה מיליון כתרם. אנשים היו נוקבים בסכום ובתוך כך שולחים מבט אל מרחקים עלומים כמתאמצים לשווא להשיג את מלוא היקפו וגודלו של המספר הנקוב שמעבר לכל חשבון ואומדן. "שבעים וארבעה מיליון!" היו אומרים בהכרת חשיבות עצמית, כמתמצאים וכידענים, כאילו משהו מנה את הכסף על כף ידם. כי גם בקספה נידחת זו, היכן ששני שלישים מאורח החיים התנהלו עדיין בסגנון המזרח, החלו אנשים להשתעבד למספרים ולהאמין לסטטיסטיקה. "שבעים וארבעה מיליון!" "קצת פחות מחצי מיליון, בעצם 445,782.12 כתרם לקילומטר!" כך גלגלו האנשים בפיהם מספרים ענקיים, שלא העשירו ולא החכימו אותם במיוחד.

במהלך בניית מסילת הברזל הרגישו אנשים לראשונה שאין מדובר עוד בפרנסה קלה ובטוחה שאינה כרוכה בדאגה, כפי שהיה בשנים הראשונות לכיבוש. כבר שנים שמחיריהם של המצרכים החיוניים הולכים ומאמירים, ומשעלו אין הם יורדים עוד, כי אם מוסיפים לעלות כעבור פרק זמן קצר או ארוך. אמנם הפרנסה מצויה, הפדיון ושכר העבודה גבוהים, אך הם תמיד מפגרים בעשרים אחוזים בקירוב אחרי הוצאות המחיה. וזה, כשלעצמו, כמין משחק מטורף ונבזי הממרד את חייהם של אנשים שמספרם הולך וגדל ואין מה לעשות נגדו, כי הוא מגיע אי-משם, מרחוק, מאותם מקורות עלומים וחמקמקים שהביאו לאותה רווחה שידעו התושבים בשנים הראשונות. רבים מהסוחרים ששגשגו והעשירו מיד לאחר הכיבוש, לפני כחמש-עשרה או עשרים שנה, ירדו עתה מנכסיהם והפכו לעניים, ובניהם נאלצים לעבוד בשכירות אצל מעבידים זרים. אמנם קיימת שכבה חדשה של אנשים שהתעשרו, אלא שהכסף מתגלגל בידיהם ככמעשה כישוף העלול להסתכם בהפסדים וחרפה. יותר ויותר ניכר שלרווחים ולחיים הקלים הגלויים אליהם יש צד אחר, וכי הכסף ובעליו אינם אלא פיקדון במשחק מסתורי ענק שכלליו אינם ידועים לאיש ואיש אינו יכול לחזות את תוצאותיו. הכול חשו כשותפים בבלי דעת למשחק, מי בהשקעה גדולה ומי בהשקעה קטנה, וכולם כאחד נתונים לסיכון תמידי.

⁴⁹ מחוז שבין סרביה ומונטנגרו; הסנדז'אק של נובי פזאר היה מחוז מנהלי עות'מאני, שהתקיים בשנים 1878-1909.

בקיץ של השנה הרביעית נחנך הקו החדש ורכבת ראשונה, מקושטת בירק ודגלים, עברה דרך הקספה. לכבודה נערכה חגיגה רבת. הפועלים זכו בארוחת צהריים מלווה בחביות בירה. המהנדסים הצטלמו ליד אחד מקרונות הרכבת הראשונה. הנסיעה ביום ההוא הייתה חינם אין כסף. ("יום אחד חינם, וכל החיים בתשלום", לגלג עלי-חוג'ה על אלה שניצלו הזדמנות לנסוע ברכבת הראשונה).

רק כעת, עם השלמת בניית המסילה והפעלת הרכבת, התחוורה היטב השפעתה על הגשר, על חיי העיר וגורלה. המסילה עברה לאורך הדרינה, במדרון התלול שמתחת למיידאן, חצתה את ההר, הקיפה את העיר והגיעה למישור הנמוך שליד אחרוני הבתים על חוף הרזאב. שם נבנה בית-הנתיבות. תנועת האנשים והסחורות אל סראייבו ומשם לשאר ארצות המערב התרכזו עתה כולה מימין לדרינה. הגדה השמאלית, ועימה הגשר, שותקו לחלוטין. על הגשר עברו עוד רק כפריים מהגדה השמאלית; איכרים בעגלותיהם העמוסות לעייפה, הרתומות לסוסים, או עם קרונות שוורים טעוני עצים שהובלו מהיערות המרוחקים אל תחנת הרכבת.

הדרך שהובילה מהגשר במעלה לעבר לייסקה ועד סמץ' ומשם בנתיב גלסינץ ורומניה אל סראייבו, שלפנים מלאה בצלילי שירת העגלונים ונדון פעמוניהם של סוסי המרכבות השכורות, החלה להצמיח עשבי פרא ואזוב ירוק, המלווים את מסלול גוויעתם האיטית של דרכים ובניינים. נוסעים ומלוויהם לא נראו עוד על הגשר, שעליו נהגו בזמנו להיפרד לשלום, לעלות על הסוס וממרום האוכף ללגום את כוסית "ברכת הדרך".

הנפכים השכירים, הסוסים, מרכבות הנוסעים והכרכרות הקטנות המיושנות, שבעבר שימשו את הנוסעים לסראייבו, נותרו מושבתים. הנסיעה לא נמשכה עוד יומיים תמימים, עם לינה ברוגטיצה, כפי שהיה ער אז, כי אם ארבע שעות בסך הכול. מספרים אלה היו מדהימים, בלתי-נחשבים, ואולם אנשים הוסיפו לדבר עליהם בהתרגשות אך מבלי להבינם, מחשבים את התועלת והרווח שבחסכון הזמן. לפלא היו הראשונים בין תושבי העיר שנסעו לסראייבו בבוקר, ובסיום העסקה היו שבים בערב לביתם.

יוצא דופן היה עלי-חוג'ה, חשדן ודעתן כדרכו, שכלט בעמרתו השונה והייחודית בעניין זה כבכל שאר הדברים. לאלה שהתפארו כמה מהר הצליחו לסיים את העסקה והיו מחשבים את הזמן, המאמץ והכסף שחסכו, היה עונה בזעף כי לא חשוב כמה זמן אדם חוסך, כי אם איך הוא מנצל את הזמן הזה; אם הוא מנצל אותו לרעה, מן הסתם מוטב לו בלעדיו. הוא טען כי השאלה העיקרית איננה אם אדם הולך מהר, כי אם לאן הוא הולך ומה מטרתו, ולפיכך המהירות כשלעצמה איננה תמיד ובהכרח רק יתרון.

"אם אתה הולך לגיהנום, מוטב שתלך לאט," היה אומר במרירות לאחד מצעירי הסוחרים; "אתה טיפש אם אתה חושב שהשוואבו בזבז כספים והביא לכאן את המכונה הזאת רק כדי שתוכל לנסוע ולסיים את עסקיך מהר יותר. כל מה שאתה רואה זה שאתה נוסע, ואינך שואל מה המכונה הזאת מובילה לכאן ומה היא לוקחת מפה חוץ ממך ומאנשים במוך. אלא שזה למעלה מהבנתך. אז סע לשלום ושיהיה לך לכריאות, סע לאן שתרצה, אבל אני חושש שהנסיעה הזאת יום אחד עוד תעלה לך ביוקר. יום יבוא והשוואבו יגרום לך לנסוע גם למקום שלא תיהנה ממנו ושמעולם לא התכוונת להגיע אליו."

וכשהיה שומע את צפירת קטר הרכבת העוברת במורד שמעל לח'אן האבן, היה מצחו של עלי-חוג'ה נחרש קמטים ושפתיו היו מתכווצות ומלחששות משהו, וכאשר הביט מקלפק חנותו על גשר האבן, תמיד מאותה זווית אלכסונית, המשיך להגות במחשבתו משכבר הימים: שגרולי הבניינים נוסדו על-פי עיקרון המובע במילה אחת, וכי ייתכן ששלומן ורווחתן של ערים שלמות ויושביהן תלוים בשריקת קטר אחת. מכל מקום כך נראו פני הרברים מבעד לעיניו של יחיד חסר אונים בעל זיכרון מופלג, שפתאום מזדקן.

בעניין זה, כבכל שאר הדברים, היה עלי-חוג'ה בודד ונחשב לתמהוני וחריג, אף כי למען האמת, גם האיכרים התקשו להתרגל לרכבת. הם אמנם ניצלו אותה, אך מבחינתם היא נותרה דבר זר ומוזר, תופעה שנבצר מהם להסתגל לטבעה ולנהליה. עם שחר היו יורדים מן ההרים, מגיעים בעלות החמה לקספה וכבר ליד החנויות הראשונות בדרכם היו שואלים בהתרגשות כל מי שנקרה בדרכם:

"המכונה כבר נסעה?"

"שתהיה לי בריא, אחי, המכונה נסעה כבר מזמן," היו בעלי החנויות הבטלים ממלאכה משקרים באכזריות ממקום מושבם על הדלפק.

"באמת, כבר נסעה?"

"אין דבר, מחר יש עוד אחת."

כך היו שואלים בלי להיעצר ומוסיפים למהר, צועקים על הנשים והילדים שהשתרכו מאחור.

בריצה היו נכנסים לבית-הנתיבות, שם היה אחד העובדים מרגיע אותם ומסביר כי מה שנאמר להם אינו נכון וכי עד לצאת הרכבת נותרו להם עוד שלוש שעות תמימות. רק אז היו נושמים לרווחה, מתיישבים על הספסל הצמוד לקיר, פורקים את סליהם, סועדים ארוחת בוקר, מדברים או מנמנמים, כשאוזניהם קשובות לכל שריקת קטר שהייתה שבה ומקפיצה אותם ממקומם, ובעודם ממהרים לאסוף את חפציהם היו צועקים:

"קומו! המכונה בורחת!"

עובר התחנה היה נוזף בהם והודף אותם מן הרציף: "הרי אמרתי לכם שנותרו יותר משלוש שעות לצאת הרכבת. מה אתם נדחפים? השתגעו?"

הם היו חוזרים ומתיישבים במקומם, אך החשדנות וחוסר האמון לא הרפו מהם, וכבר למשמע השריקה הבאה או אפילו רק לשמע צליל צפצוף כלשהו, היו מזנקים ממקומם שוב ומתפרצים אל הרציף ושוב הוחזרו כדי להמתין לרכבת בסבלנות, כשהם מטים אוזן לצפצוף הבא. על אף כל מה שנאמר והוסבר להם, הוסיפו שלא במודע להתייחס אל "המכונה" כאל מין מתקן ערמומי ומסתורי של השוואבים, שאם לא יהיו ערניים ודרוכים דיים הם עלולים להחמיץ אותו כהרף עין, כאילו תכליתו היחידה היא לחמוק מהאיבר הנוסע ולצאת לדרך בלעדיו.

תגובותיהם המגוחכות של האיכרים, או התרעומת הזעופה של עלי-חוגיה וריטוניו, היו בעיקרם תופעות שוליות. הם שימשו נושא לבדיחות, בעוד שבפועל האנשים התרגלו עד מהרה לרכבת כמו לכל דבר חדש שהקל על החיים והיה נעים ונוח מקורמו. וכמו בעבר

הוסיפו גם כעת לפקוד את הגשר כדי לשבת על הקאפיה או לעבור עליו כדי להסדיר עניין כלשהו, אך את נסיעותיהם ערכו כסגנון וכרוח התקופה על-פי היעדים שהכתיבו הזמנים החדשים. עד מהרה ועל-נקלה הסכינו הכול עם המחשבה שהמעבר על הגשר אינו מוליך עוד אל העולם הגדול וכי הגשר שוב איננו מה שהיה לפניו: קשר בין מזרח ומערב. אלא שעל-פירוב לא הקדישו לכך כל מחשבה.

ואילו הגשר הוסיף לעמוד איתן על מקומו, כהתגלמות נעוריו הנצחיים של רעיון מושלם ושל אחת היצירות הגדולות והברוכות שהן מעשה ידי האדם, אלה שאינן מזדקנות, אינן משתנות וככל הנראה גם לא נידונות לעבור מן העולם.

הקאפיה שיחות בלתי־מובנות והחליפו ביניהם קונטרסים דקים, שעליהם התנוססו כותרות בנוסח: "סוציאליזם מהו?" "שמונה שעות לעבודה, שמונה שעות למנוחה, שמונה שעות לרכישת השכלה", "הפרולטריון העולמי – מטרות ודרכים".

באוזני האיכרים דיברו על השאלה האגרארית, על מעמד האריסות ועל אחוזות הבגים, ואלה היו מאזינים להם כשמבטם מוסט באי־נוחות, שפמם זע קלות ומצחם נחרש בקמטים, כאילו התאמצו לחקוק בזיכרונם את הדברים כדי להרהר בהם ביחידות או לדון עליהם עם מקורביהם.

תושבים רבים הוסיפו לשמור על שתיקה מסויגת ולדחות את החידושים הנועזים האלה בדרך החשיכה ובסגנון הביטוי. אך רבים מהם, במיוחד צעירים עניים מובטלים, קיבלו את אלה כאישור ומענה למאוייהם הכמוסים, המודחקים והמדוכאים, וחוו דרכם את תחושות ההתעלות והריגוש שכה חסרו להם. למקרא הנאומים והמאמרים, כרוזי המחאה והתזכירים מטעם הארגונים הדתיים או המפלגתיים, חש כל אחד מהם כי משהו נפתח בקרבו, אופקיו מתרחבים, מחשבותיו משתחררות וכוחותיו מתעצמים וחוברים למשאביהם של אנשים אחרים, רחוקים, שעד כה לא נתן את דעתו עליהם. עתה החלו מתבוננים גם איש ברעהו ורואים זה את זה מנקודות־מבט ובאופנים שעד אז נסתרו מעיניהם. בקיצור, גם בעניין זה נדמה להם כי החיים מתרחבים ומעשירים, שגבולות האסור והנבצר מוסטים ומתרחקים, וכי הגה נפתחות לפנייהם הזדמנויות ואפשרויות שלא היו קיימות עד אז ועתה הן ניצבות גם בפתחם של אלה שעד כה לא העלו בדעתם שהן בכלל בהישג ידם.

הלכה למעשה, גם עתה הם לא נהנו מכל חידוש ממשי ולא השכילו להבין טוב יותר את המציאות, אך לפחות יכלו להרחיק את מבטם אל מעבר להוויה הקרתנית של חיי הקספה ולטפח בליבם אשליה מרגשת של מרחב ועוצמה. הרגליהם אמנם לא נשתנו, סגנון חייהם ודפוסי התקשורת שלהם נותרו כשהיו, אלא שלטקס היומיומי של לגימת קפה בעצלתיים, עישון טבק או כוסית יי"ש חלחלו עתה מחלוקות רעיוניות, מילים נועזות וסגנון דיבור חדש. אנשים החלו מתאגדים ומתפלגים, והיו דוחים או מאמצים לעצמם דברים מסוימים על־פי

פרק 17

ואולם כאן, בקרבת הגשר, בעיר שגורלה נקשר בגורלו, הלכו והבשילו פירות העת החדשה. הגיעה שנת 1908 ועימה חרדה גדולה ואימה סתומה שמאז לא סרו עוד מעליה.

למען האמת, הדברים החלו הרבה לפני־כן; איכשהו עם סלילת מסילת הרכבת ובשנים הראשונות למאה החדשה. בד בבד עם המחירים המאמירים והתנודות הבלתי־נתפשות אך המורגשות היטב בערכם של ניירות הערך, המניות והכסף, החלו אנשים לדבר יותר ויותר על פוליטיקה.

עד אז עסקו תושבי העיר באופן בלעדי במה שהיה קרוב ומוכר להם, בענייני פרנסה ופנאי ובעיקר כהוויות משפחתם, עדתם, שכונת מגוריהם וענייני עירם, וגם זאת תמיד באופן מעשי ומוגבל, בלי לצפות כמעט לעתיד או להפנות מבט לאחור. עתה החלו עולים בשיתותיהם נושאים ושאלות שחרגו מתחום קיומם המוגבל. בסראייבו נוסדו מפלגות וארגונים סרביים ומוסלמיים, בעלי צביון רתי או לאומי, ובמקביל להם קמו להם סניפים בוושינגטון. עיתונים חדשים שנדפסו בסראייבו הגיעו מיידית לווישגראד. נוסדו אולמי קריאה ומקהלות. בתחילה קמו אגודות סרביות ומוסלמיות, ובהמשך גם אגודות וארגונים יהודיים. תלמידי תיכון וסטודנטים שלמדו באוניברסיטאות וינה ופראג, שהיו מגיעים לחופשה בבתיהם, הביאו איתם ספרים ועלונים חדשים וסגנון דיבור חדש. הם שימשו לצעירי הקספה דוגמה חיה לכך שאין זו חובה שהיא כמעט בבחינת גזרת גורל לנצור דברים בלב וכי המילים אינן חייבות לפגור הרבה אחר המחשבה, כפי שהאמינו וטענו בני הדור המבוגר. חדשות לבקרים צצו שמות של ארגונים חדשים, דתיים ולאומיים, שהוקמו על מצע רעיוני רחב והציבו מטרות נועזות, ובכללם ארגונים שונים של פועלים. לראשונה נשמעה בקספה המילה "שביתה". פניהם של העוברים הצעירים לכשו ארשת רצינית. בערבים הם ניהלו על

אמות-מידה חדשות ועל בסיס חדש, בעודם מונעים מכוחן של אותן תשוקות נושנות ויצרים עתיקי-יומין.

עתה החלו גם אירועים חיצוניים להדהד בחלל האוויר. בשנת 1903 עלה שליט חדש על כס המלוכה בסרביה, ולאחר-מכן התחולל שינוי משטר בטורקיה. הקספה, ששכנה על גבול סרביה ולא רחוק מן הגבול הטורקי וקיימה קשר אמיץ עם כל אחת משתי הארצות, חשה בשינויים אלה, חוותה ופירשה אותם, הגם שאנשים לא דיברו על כך בפומבי או בגלוי וגם לא אמרו כל מה שחשבו והרגישו.

בקספה החלו להרגיש ביתר שאת בנוכחותם הפעילה של השלטונות ובלחצם ההולך וגובר; תחילה של השלטונות האזרחיים ולאחר-מכן גם של רשויות הצבא. הדבר בא לידי ביטוי באופן חדש לגמרי: לפני-כן נהגו לבלוש אחרי האזרח כדי להתחקות אחר מעשיו והתנהגותו, וכעת ביקשו להיוודע מה הן השקפותיו וכיצד הוא מבטא אותן. מספר הזינדרמים בכפרי הסביבה שעל הגבול הלך וגדל. למפקדה המקומית הגיע קצין מודיעין מיוחד, בן מחוז ליקה. המשטרה עצרה וקנסה צעידים בעוון הצהרות נועזות או כשהשמינו שירים סרביים אסורים. ודים חשודים נרדפו גם הם. ואפילו בין תושבי העיר עצמם פרצו מריבות, ביניהן מריבות אלימות, בשל חילוקי-דעות דעיוניים.

המאורעות כמו החישו את מהלכם במקביל להפעלתו של קו הרכבת, שקיצר את המרחקים והקל על העברת הסחורות; תושבי הקספה לא הבחינו בכך, כי התהליך היה הדרגתי וכולם לקחו בו חלק. אנשים התרגלו לריגושים; חדשות מרעישות לא היו עוד בגדר תופעה נדירה ויוצאת דופן, אלא עניין יומיומי שנהפך לצורך ממשי. החיים בכללם כמו פנו בכיוון מסוים והואצו בדומה לנהר המאיץ את מהלכו בהתקרבו אל מקום השתברות המים, בטרם יהפוך לאשר הנשפך ממרום הצוק התלול.

חלפו ארבע שנים בלבד מאז עברה בקספה הרכבת הראשונה, כאשר באחד מימי אוקטובר הודבקה בשעות לפני הצהריים על הקאפיה, מתחת לכתובת הטורקית, מודעה לבנה גדולה, כתובה בסרבית. הרביק אותה דראגו, שמש כמשרד מחוז-קוטאר. תחילה נאספו במקום ילדים ועובדי-בטל למיניהם, ולאחר-מכן הגיעו גם

השאר. יודעי קרוא וכתוב קראו אותה בקול רם, כשהם מפענחים את הכתוב ונעצדים מדי פעם בהיתקלם בביטויים זרים ולא שגורים. שומעיהם האזינו בשתיקה ובעיניים מושפלות, ואחר-כך התעכבו עוד קצת קודם שהסתלקו משם מבלי להרים את מבטם הכבוש בקרקע, מחליקים בידם על שפמם וזקנם, כאילו ביקשו למחות את הדיבור שכמעט וחמק החוצה מפיהם.

בתום תפילת הצהריים הגיע גם עלי-חוג'ה, לאחר שחשם כמוט את דלפק חנותו, לאות שעתה אינו מקבל לקוחות. הפעם לא הייתה המודעה כתובה גם בשפה הטורקית והחוג'ה לא יכול היה לקרואה. בחדר צעיר קרא אותה בקול, באופן מובני, כקריאת תלמיד בית-ספר:

קול קורא

לתושבי בוסניה והרצגובינה

אנחנו, פראנץ יוזף הראשון,⁵⁰ קיסר אוסטריה, מלך צ'כיה ושליח בכיר של הכנסייה הקתולית במלכות הונגריה, אל תושבי בוסניה והרצגובינה:

"כאשר לפני שנ... שנות דור חצה צבאנו את גבול ארצותיכם..."

מתחת לתרבושו הלבן חש עלי-חוג'ה מדקרת כאב באוזנו השמאלית, וכמו היה זה דק אתמול צצה לנגד עיניו המריבה עם קרמאנלי, הפגיעה הגסה שחוהה, וקווי המתאר של הצלב האדום שהצטיירו מבעד לדמעותיו בעורו נתון לטיפול החייל השוואבי השולף בזהירות את המסמר מתנוך אוזנו מתחת לכדזה הלבנה מן הימים ההם. הבחור הוסיף לקרוא:

⁵⁰ פראנץ יוזף הראשון (18 באוגוסט 1830-21 בנובמבר 1916), קיסר אוסטריה, מלך בوهמיה (1848-1916) ומלך הונגריה (1867-1916) לבית הבסבורג. נחשב לאחד המנהיגים הבולטים של אירופה במאה התשע-עשרה, והיה אהוד מאוד על עמי האימפריה שכראשה עמד. בתחילת דרכו היתה מדיניותו נוקשה יותר, ובהמשכה התמתנה בהדרגה והיתה לליברלית יותר, בעקבות תבוסותיו והתקוממויות לאומניות בממלכתו. כך למשל הנהיג מעמד שווה להונגריה ולאוסטריה, בהופכו את הקיסרות מ"הקיסרות האוסטרית" ל"קיסרות אוסטרו-הונגרית". תחת שלטונו הפכה וינה למרכז תרבות בינלאומי חשוב ומשפיע. לאחר מותו התלה הקיסרות להתפורר.

במע...מר זה הובטח לכם שכוחותינו לא באו כאויב אלא כידיד
ש...עז רצונו לפ...טור אתכם מכל הרעות שה...עיקן על ארצכם
במשך שנים.

דברים אלה, שהובטחו לכם בשעה הגור...לית ההיא...

קהל השומעים החנפל על הקורא העילג, שהסמיק במבוכה ונבלע
בקהל, ובמקומו נעמד אדם זר במעיל עור, וכמו המתין להזדמנות
החל לקרוא באוזניהם בשטף, כמילות תפילה שהוא יודע לומר
בעל-פה.

דברים אלה, שהובטחו לכם בשעה הגורלית ההיא, אכן קוימו
ביושר. ממשלתנו השקיעה מאמץ רציני ושקדני במימוש המטרה
שהציבה לעצמה – לקרב את ארצכם אל עתיד טוב יותר בתנאים
של שלום ושלטון חוק.

לשמחתנו הרבה, אנו רשאים לומר בוודאות: הזרע שנטמן ברמעה
בתלמי הארץ המסוכסכת נקצר עתה ברינה. גם אתם מרגישים
בוודאי בטובה שצמחה ממנו: תחת שלטון האלימות והדיכוי שידע
המקום שוררים כאן עתה סדר וביטחון, תנאי העבודה השתפרו,
ניכרת התפתחות לטובה בכל תחומי החיים בהשפעתה המבורכת
של ההשכלה שהיקפה גדל והולך. כל אלה מהווים הוכחה לכך
שבחסות הממשל הנאור ניתן לכל אדם ליהנות מפרי עמלו.
מחובתנו להשקיע גם להבא מאמץ בלתי-נלאה כדי להתקדם בדרך
זו.

דברים במטרה זו, אנו סבורים שהגיעה העת לספק לחושבי שתי
הארצות הוכחה נוספת לאמון שלנו בבגרות המדינית שלהם. כדי
להעלות את בוסניה והרצגובינה לרמת חיים גבוהה יותר גם מבחינה
מדינית, גמרנו אומר להעניק לשתי הארצות מוסדות חוק שיהלמו
את תנאי חייהן ואת צורכיהן המשותפים, ועל-ידי כך ליצור בסיס
חוקי לייצוג השאיפות והאינטרסים שלהן.

מעתה ואילך קולכם עתיד להישמע ותהיו רשאים להציג את
עמדתכם לפני קבלת הכרעה בעניינים הנוגעים למולדתכם, שתנוהל
גם להבא על-ידי מוסדות ממשל נפרדים.

ואולם התנאי הראשון וההכרחי להנהגת חקיקה ממלכתית הוא
הגדרה ברורה וחד-משמעית של מעמך החוקתי של שתי הארצות.
מסיבה זו, ובשים לב לקשרים שהיו קיימים בעבר בין אבותינו
הדגולים שישבו על כס המלכות ההונגרית לבין ארצות אלה, אנו
מחילים את ריבונותנו גם על בוסניה והרצגובינה באופן שגם על
ארצות אלו יחול סדר היורשים התקף בבית מלכותנו.

היחזק קשרי הגומלין הקיימים יהפוך את תושבי שתי הארצות
לשותפים בכל הטובה והברכה המזומנת להם מכוח ההסדר החדש,
שעתיד לשמש ערובה לחיי רווחה ושגשוג חרבותי במולדתכם.
תושבי בוסניה והרצגובינה!

בין הדאגות הרבות המוטלות על הכתר, הדאגה לרווחתכם
החומרית והרוחנית לא תהיה אחרונה במעלה. אתם תזכו ליהנות
באופן מלא מן העקרונות הנאורים ובהם: הרעיון הנשגב של שוויון
זכויות בפני החוק; שותפות ביוזמות תחיקה וניהול-המדינה וכן
זכות הגנה שווה לכל לא הבדלי דת, שפה ושייכות לאומית.
חופש הפרט וטובת הכלל בשתי הארצות יהיו נר לרגלי ממשלתנו.

בפה פעור קמעה ובראש נטוי האזין עלי-חוג'ה למילים אלה, רובן לא
שגרתיות ובלתי-מוכרות, ואפילו כשלא היו זדות לו כשלעצמן הן
נשמעו לו עתה משונות ובלתי-מובנות בהקשרן: "הזרע שנטמן
ברמעה בתלמי הארץ המסוכסכת..." "התנאי הראשון וההכרחי
להנהגת חקיקה ממלכתית..." "מעמך החוקתי של שתי הארצות..."
"נר לרגלי ממשלתנו". כן, הנה שוב 'המילים המלכותיות'! ועם
הגייתה של כל אחת מהן הולך ומצטייר בעיני רוחו של החוג'ה מין קו
אופק שנראה רחוק, מוזר ומסוכן, הסוגר על ראייתו כמסך עופרת
שחור. וכך שוב ושוב; או שאינו רואה כלום או שהוא מבחין במשהו
הנשמע בלתי-מובן ואינו מבשר טובות. בחיים אלה שום דבר אינו מן
הנמנע וכל דבר תמוה הוא בגדר האפשרי. כך למשל אדם יכול
להקשיב היטב לנאמר ולא להבין לגופו של עניין דבר, ועם זאת
לתפוש את המשמעות הכוללת של הדברים ולהבין אותם היטב!
הזרע, הנר, דאגות כס המלכות, דברים אלה יכלו להיאמר גם בשפה
זרה כלשהי, ונדמה לחוג'ה שגם אז הייתה כוונתם ותכליתם מובנת לו

היטב. אלה הם הקיסרים שכבר שלושים שנה מרברים אחר עם השני מעל לראשי עמיהם. וכל מילה בכל מודעה של כל אחד מהם טעונה משמעות קשה משלה. ארצות נקרעות לגזרים, ראשים עפים, והם אומרים: "הזרע... הנר... ראגות הכס" כרי שלא יצטרכו לקרוא לרברים בשמם ולומר במפורש שארצות ומחוזות שלמים, ועימם בני-אדם חיים על יישוביהם, עוברים כפרוטות מיד ליד ושארם ישר ושחר טוב אינו יכול למצוא בהם מרגוע על פני האדמה, גם לא את המעט שהוא זקוק לו בימיו הקצרים עלי אדמות, כי מעמדו ודכושו נתונים כל העת לשינויים שרירותיים שאין לו שליטה עליהם ואשר נוגדים את רצונו ואת מיטב כוונותיו.

עלי-חוג'ה האזין לרברים ונדמה לו שאלו הן אותן המילים כמו לפני שלושים שנה, אותה מועקה כבדה כעופרת בבית החזה, אותו מסר המבהיר שהעידן הטורקי תם וש"נר כבה" – מילים שיש צורך לחזור ולומר אותן שוב, כי נמעניהן מסרבים להבין את האמת הנוגעת להם ולהכיר בה, ובוחרים להעמיר פנים שאינם יורעים דבר.

ולכן יהיה עליכם להוכיח שאתם ראויים לאמון שלנו בכך כרי שנוכל להוסיף להתבדר בשיתוף פעולה נאצל בין השליט לעמו, שישמש גם בעתיד ערובה יקרת ערך להמשך השגשוג המדיני.

נכתב בעיר הבירה המלכותית בודפשט,

פראנץ יוזף

האיש במעיל העור סיים לקרוא ולפתע הוסיף בצעקה רמה:
"יחי הוד מלכותו!!"

"יחיי-יחיי!!" צעק פרהאט הארוך מרליק הפנסים, כמו על-פי הזמנה.

השאר מיהרו להתפזר דומם לבתיהם.

עור לפני רדת הלילה נתלשה המודעה וקרעיה הושלכו אל הדרינה. למחרת היום נעצרו כמה צעירים סרבים כחשודים במעשה, הפרזה הלבנה הודבקה שנית על הקאפיה ושומר מטעם העירייה הוצב לידה.

כאשר שלטון חש צורך להבטיח לאזרחים שלום ושגשוג באמצעות מודעות, צריך לעמוד על המשמר ולצפות למצב הפוך. כבר בסוף אוקטובר החלו יחידות צבא להגיע לקספה, לא רק ברכבת אלא גם בדרך הישנה והנטושה. כמו לפני שלושים שנה, הן הגיעו גם עתה בדרך היוררת מסרבייבו, עברו על הגשר ונכנסו אל הקספה על ציודן ורכבן. היו אלו יחידות מכל חילות צבא הקיסר, למעט חיל הפרשים. המחנות נמלאו עד אפס מקום. יחידות חיילים חדשות הוסיפו להגיע ברצף, ולאחר שהתעכבו בעיר ימים אחרים היו נערכות בכפרים לאורך קו הגבול עם סרביה. החיילים היו דוכס אנשי מילואים בני לאומים שונים, שכסיסהם מלאים בכסף. בחנויות קנו מצרכים שונים ובפינות רחוב קנו פירות וממתקים. המתירים האמידו. חציר ושיבולת שועל אולו כליל. על הגבעות הסובבות החלו להתנשא מבצרים. גם על הגשר עצמו בוצעה עבודה משונה. באמצע, סמוך לקאפיה, בדרך מן העיר לגדה השמאלית, החלו פועלים בלבוש מיוחד לחצוב באחד העמודים פיר בגורל של מטר מדובע. מעל למקום הוקם אוהל ירוק שמתחתיו הלמו פטישים בעומק גדל והולך. האבן שנחצבה הושלכה מן המעקה היישר אל הנהר. אף שהפועלים השתדלו להסתיר את מהות עבודתם, עד מהרה נודע כמה מדובר – שעומדים למקש את הגשר, כלומר, שחופרים דרך אחר העמודים פתח עמוק שיגיע עד ליסודותיו, שם יוטמן חומר נפץ שנועד לפוצץ את הגשר אם תפרוץ מלחמה ויהיה צורך להרוס אותו. אל הפתח שנחצב הורדו סולמות ברזל ארוכים, וכשהמלאכה נשלמה נסגר הפתח מלמעלה במכסה ברזל. אחרי ימים אחרים כבר נערמה מעל מכסה הברזל אותה שכבת אבק כמו על האבנים סביב וכמוהן נעלם גם הוא מתחת לפרסות הסוסים ונעליהם של הולכי הרגל, שמיהרו לעבודתם בלי לחשוב על מוקשים וחומרי נפץ. רק ילדים שעברו במקום בדרכם לבית-הספר היו נעצרים, נוקשים עליו בסקרנות ומרמינים את החבוי מתחת כשהם שוב מציירים בדמיונם ערבי כלשהו המסתתר בתוך הגשר ומתווכחים על טיבם ותכליתם של חומרי הנפץ והאם בכלל ניתן להרוס מבנה גדול כזה.

עלי-חוג'ה מוטוולץ' היה היחיד בין המבוגרים שאמר במבט חשרני וקודר את האוהל הירוק בזמן שהעבודה במקום נמשכה, ואת

מכסה הברזל שנותר במקום בסיומה. הוא האזין לדיבורים ולהתלחשויות: שבעמוד הזה נחצב פיר עמוק כבאר ובתוכו הוטמן חומר נפץ שחובר בכבל חשמלי אל החוף כדי לאפשר למפקד להרוס בכל עת את הגשר כאילו היה עשוי מסוכר ולא מאבן. החוג'ה הקשיב, נד בראשו וחשב על כך במשך היום, כשהיה נסוג אל הקיטון שלו, ובלילה כשעלה על משכבו; רגע האמין לדברים ורגע דחה אותם מפניו כאפשרות מטורפת ושטנית. הדאגה לא הרפתה ממנו, עד שאפילו בשנתו היו מופיעים בחלומו אבותיו המוטג'לים, שמימי מתמדר-פחה הופקרו לשמור על הגשר, ושואלים אותו בחומרה רבה מה קורה ואיזו מין עבודה נעשית שם על הגשר. הדאגה שפססה בליבו לא הרפתה ממנו. הוא לא רצה לפנות בשאלה זו לאיש בכיכר השוק, כי סבור היה שלארם הגיוני ונכון כמוהו אין עוד עם מי להתייעץ או לקיים שיחה כנה בקספה, שאנשיה איבדו זה מכבר את כבודם ואת חושיהם הבריאים, או שממש כמוהו אף הם נבוכים ואכולי מרירות.

אף-על-פי-כן באחר הימים ניתנה לו הזדמנות ללמוד יותר על הנושא. מוחמד, בן למשפחת הבגים ברנקוביץ' מצרצ'יה, שעשה את שירותו הצבאי בווינה, נשאר שם לשרת קבע והצליח להגיע לדרגת סמל. (הבחור היה נכדו של שמיסבג, שהסתגר לאחר הכיבוש בכפרו צרצ'יה ושם מת ביגונו, ושמו הוזכר עדיין בפי זקני הטורקים כמופת עילאי של גרולה מוסרית ועמדה עקבית). בשנה ההיא יצא מוחמד-בג לחופשה. הוא היה גבר ארום שיער, גבה קומה ומלא, שמדיו הכחולים עשויים ללא רבב, חגור ברצועות הצהובות, צווארדו עטור בקישוטים אדומים וכוכבי כסף, כפות ידיו נתונות בכפפות צהורות ועל ראשו תרבוש ארום. נקי ומצוחצח התהלך ברחוב השוק, נוקש חרש בחרבו הארוכה על אבן המרצפח ומברך את כל מי שנקרה ברכו בפנים מאירות ובוטחות, כאדם המתפרנס לבטח משירותו בצבא הקיסר ואינו חושש מאיש.

משהגיע מוחמד-בג אל חנותו של החוג'ה, התעניין בשלומו והתיישב ללגום קפה, ניצל עלי-חוג'ה את ההזדמנות לפנות אליו כחייל המשרת בצבא הקיסר וחי רחוק מהקספה ולשמוע מפיו הסבר בעניין הטורד את מנוחתו. הוא סיפר לו כמה מדובר, איזו עבודה

התבצעה על הגשר ומה אומרים על כך תושבי העיר, ושאל אם אכן אפשרי רבר מזור שכזה: האומנם באמת מתכננים להרוס מבנה המביא תועלת לכלל הציבור, כגון הגשר.

בשומעו במה מדובר, לבשו פני הסמל בכת-אחת ארשת רצינית. חיוכו הרחב נעלם ועל פניו הסמוקים המגולחים עלתה מין הבעה קפואה, כאילו עמד במסדר בהישמע הפקודה "עמוד דום". לאחר שתיקה קצרה, שהביעה מבוכה, אמר בקול כבוש:

"יש משהו במה שאתה אומר, אך למען האמת, הייתי אומר שמוטב לא לחקור בעניין ולא לדבר על כך, כי זה שייך להכנות למלחמה, לסודות צבאיים וכו' וכו'."

החוג'ה תיעב את כל הביטויים החדשים הללו, ובמיוחד את "וכו' וכו'". ולא רק כיוון שצרמו את אוזניו אלא מפני שחש בבירור שהביטוי מכסה על האמת המושחתת ומרוקן ממשמעות כל מה שנאמר לפניו.

"אתה אל תבוא אלי עם ה'זכר' וכו' הזה שלהם, אלא תואיל להסביר לי, אם תוכל, מה בריוק הם עושים לגשר. זה לא יכול להיות סוד. ואיזה מין סוד זה, שידוע אפילו לילדי בית-ספר?" קטע החוג'ה בכעס את דבריו. "ובכלל, מה שייך הגשר למלחמות שלהם?" "שייך, עלי-חוג'ה, שייך ועוד איך", ענה ברנקוביץ', עתה שוב בחיוך.

באדיבות ובשמץ התנשאות, כאילו דיבר אל ילד, הסביר איך הכול כלול בתקנות השידות, וכי בצבא הקיסר קיימים בחיל ההנדסה רדגים שונים, שכל אחד מהם עוסק במשימה שלו בלי להתערב במה שמעבר לתחום תפקידו או בכל ענף אחר.

עלי-חוג'ה האזין לדבריו והסתכל בו, אך התקשה להבין ולהתאפק לאורך זמן.

"כל זה בסדר, בחורצ'יק, אבל האם הם יודעים שהגשר הזה הוא מפעל הווידר ומורשת אהבה לאלוהים ואדם, לעילוי נשמתו יתברך, ויהיה זה חטא לעקור ממנו אפילו אבן אחת ויחירה?"

הסמל רק פרש את ידיו ומשך בכחפיו בהידוק השפתיים ובעיניים עצומות, עד שפניו לבשו מין ארשת קפואה של אריכות ערמומית עיוורת וחירשת, שאנשים עשויים לסגל לעצמם רק במהלך שנות

שירות ארוכות במגנן ישן ורקוב, כאשר שמירה על סודיות נהפכת לאטימות והצייתנות לפחדנות. אפילו גיליון נייר לבן בטרם נכתבה עליו מילה אחת מביע יותר מארשת פנים זו של אלם זהיר. כעבור רגע פקח משרת הקיסר את עיניו, שמט את ידיו, פניו התרפו ולבשו שוב הבעה בוטחת, מחויכת וזוהחת דעת, תמהיל של טוב לב וינאי ואדיבות טורקית המתמזגים בה כשני פלגי מים. הוא שינה את נושא השיחה, שיבח במילים מוקפדות את בריאותו הטובה של החוג'ה ואת הופעתו הצעירה ונפרד ממנו לשלום כשעל פניו נסוכה ארשת של אותה אדיבות בלתי-נלאית שהייתה עליהם בהיכנסו. ואולם החוג'ה נותר נבוך, אמונתו מעורערת וראגתו הכבדה בליבו. טרור במחשבותיו המעיקות השקיף מרלפק חנותו על זיו היום, הראשון לחודש מרס. ממקומו, מאותה זווית מלוכסנת, ראה את הגשר ניצב מולו בתבניתו הנצחית ומבער לקמדוניו הלבנים נשקפים מימי הרינה הידוקים, מופזים בקרני אור, רוטטים ונוצצים בשמש כרכיר פלאי בשני צבעים.

פרק 18

המתח הפוליטי שנודע בעולם כ"משבר הסיפוח" והטיל צל מבשר רעות על הגשר והקספה הסמוכה, רפה בבת-אחת. בתכתובת ובריונים שהתנהלו בין חצרות המלכים נמצאה דרך ליישבו בדרכי שלום. הגבול, שמאז ומתמיד נטה להתלקח, לא ניצת הפעם. הצבא, שהציף בהמוניו את העיר ואת כפרי הגבול, החל עם בוא האביב לסגת מהם וממרי נוכחותו הצטמצמו. אך כפי שהיה מאז ומתמיד, התמורות שהתחוללו עקב המשבר – אלו נותרו על כנן גם לאחר חיסולו. בעיר נותר חיל מצב קבוע גדול מקודמו. הגשר הוסיף להיות ממוקש. איש כבר לא הקדיש לכך מחשבה חוץ מעלי-חוג'ה מוטולייץ. המגרש משמאל לגשר, מעל לחומה העתיקה, ששימש גן ציבורי, הוחרם על-ידי שלטונות הצבא. עצי הפרי שבלבו נגרעו ובמקום הוקם בניין דו-קומתי נאה, ששימש כמועדון חדש לקצינים, לאחר שקודמו, בניין חד-קומתי קטן במעלה ביקאבאץ, נעשה צר מלהכיל את הקצינים, שמספרם הלך וגדל. וכך ניצבו כעת זה מול זה המלון של לוטיקה מימין לגשר ומועדון הקצינים משמאלו, שני בניינים לבנים רומים ביותר, וביניהם השוק המוקף בחנויות ועל מישור מוגבה מעט מעליו – המחנה שהיה מכונה בפי העם ח'אן האבן, לזכר הקרוואן-סראי של מחמר-פחה, שניצב פעם במקום ונעלם בלי להותיר עקבות.

במחירים שהאמירו בסתיו עקב נוכחות כה גדולה של אנשי צבא לא חל שינוי, והיה סיכוי הרבה יותר גבוה להניח שיוסיפו לעלות משישבו לקדמותם. בשנה ההיא נפתחו במקום שני בנקים, סרבי ומוסלמי. אנשים החלו משתמשים באיגרות חוב כמו בתרופת פלאים. הכול נכנסו לחובות בקלות ובלי חשבון. אך ככל שהיה להם כסף כן נזקקו ליותר. רק בעיני אלה המבוזים בלי חשבון יותר משהם מרוויחים נראו החיים עדיין איכשהו קלים ויפים. ואולם סוחרים ואנשי עסקים היו מודאגים. מועדי פירעון תשלומיהם על הסחורה

הלכו והתקצרו. לקוחות טובים ואמינים נעשו יותר ויותר נדירים. מספר המצרכים שבשל מחירם הגבוה לא היו בהישג ידם של רוב הבריות, הלך וגדל. המסחר הצטמצם והביקוש לסחורה זולה גבר. רק אלה שאמינותם הייתה מוטלת בספק עדיין קנו בשפע. העיסוק הבטוח והמשתלם היחיד היה אספקה לצבא או למוסד ממשלתי, אך לא לכל אחד ניתן לעסוק בזה. וגם מסי המדינה והעירייה תפחו ורבו ואופני הגבייה החמירו. ממרחקים אפשר היה לחוש בזעזועים הלא-בריאים שפקדו את הבורסות. רוחים שהתקבלו מהן הגיעו לידיים בלתי-נראות והגזקים הורגשו במסחר הקמעונאי אפילו במחוזות הקיסרות הנידחים ביותר, כשהם פוגעים הן במתווכים והן בצרכנים.

הלך-הרוח הכללי בקסבה גם הוא לא החאפיין ביציבות או בשלווה. התרופפות המתח הפתאומית לא הביאה לרגיעה בקרב הסרכים או המוסלמים; רובם נותרו עם תחושת אכזבה סמויה ואחרים עם משקע של חשדנות ואימה מפני העתיד. הציפייה למאורעות גורליים שוב החלה גואה ללא סיבה נראית לעין או עילה ממשית. העם קיווה למשהו וחרד ממשהו (ליתר דיוק, חלקם קיוו ובהקשר זה. אנשים לא מצאו עוד מרגוע בלבבם, אפילו פשוטי עם, ובמיוחד הצעירים, ואיש לא הסתפק עוד בחיים החד-גוניים, כפי שחי במשך שנים. כל אחד שאף ליותר, דרש שיפור במצב וחרד מפני הרעה. הקשישים הצרו על אוכדן "השקט המתוק", שכימי השלטון הטורקי נתפש כיעד סופי וכתכליתם של חיי הפרט והציבור, ואשר הוסיף להתקיים בעשורים הראשונים לשלטון האוסטרי. ואולם זה היה המיעוט. השאר ייחלו לחיים סוערים ומרגשים יותר מחיי השקט והשלווה שידעו. הם נכספו לחוויות מסעירות או להד מחוויותיהם המסעירות של אחרים, או לפחות לאותה המולה רבגונית וצבעונית, העשויים להעניק אשליה של ריגוש אמיתי. דבר זה גרם לשינוי לא רק בהלך-הרוחות אלא גם בחזותה החיצונית של עירם. שינויים החלו מסתמנים אפילו באופיו של ההווי הישן על הקאפיה, שהיה מאופיין בשיחות חרישיות ובהרהורים שקטים, בבדיחות-דעת מעגגות ובשירי אהבה שאנשים שרו שם בין מים, שמיים והרים.

מוכר הקפה רכש גרמפון – תיבת עץ מגושמת ולה אפרכסת גדולה עשויה פח בדמות פרח כחלחל. בנו היה מחליף תקליטים ומחטים ומפעיל בלי הרף את המכשיר הצרחני, שקולו הרם החריד את חלל הקאפיה מגדה אל גדה. מוכר הקפה היה חייב לרכוש את המכשיר, כדי שלא לפגור אחר שאר האנשים, שכן קול הגרמפון נשמע עתה לא רק במסיבות חברה ובאולמי קריאה אלא גם בבתי-קפה צנועים, שבהם נהגו פעם לשבת מתחת לתרזה, על מדשאה או על מרפסת בהירה, ולנהל שיחות חרישיות במילים מעטות. עתה – שכן, אנשים חרלו. לפקוד מקומות שקטים שלא רחשו המולה, זוהר ותנועה פעילה, והרידו מהם את רגליהם ואת כספם – החרישו הגרמפונים את האוזניים בכל מקום בצלילים צורמים של שירי לכת טורקיים, שירי מולדת סרביים או אריות מתוך אופרטות וינאיות, שנבחרו לפי אופיים של האזרחים שלאוזניהם יוערו.

עיתונים נקראו בהמוניהם ובלהיטות, אף כי באופן שטחי וברפרוף; כל אחד חיפש רק את כותרות הענק הצעקניות שבעמודים הראשונים. את המאמרים הצפופים מתחת, באות הקטנה, כמעט איש לא קרא. כל מה שאירע לוה ברעשן ובכרען של המילים הגדולות. בני הרור הצעיר סברו שהם מחמיצים את יומם אם בערב, לפני השינה, לא חשו שאוזניהם מצלצלות ועיניהם מסנוורות מכל מה שראו ושמעו במהלך היום.

אל הקאפיה הגיעו גם נכבדי המוסלמים, דציניים ואדישים למראית עין, כדי לשמוע את חדשות היום על הקרבות שהתחוללו בין טורקיה ואיטליה בטריפולי. בלהיטות האזינו למה שנכתב בעיתונים על רב-סרן טורקי, אָנוֹר-בֶּג, גיבור-חיל צעיר שמכה באיטלקים ומגן על ארץ השולטן כאילו היה אחד מצאצאי סוקולוביץ' או צ'ופרליץ'. תוך כדי כך היו מזעימים פנים למשמע המוסיקה הרועשת שבקעה מהגרמפון, שהפריעה להם לחשוב, וניסו לכסות על החרדה הכנה והעמוקה שרחשה בליבם לגורל המושבה הטורקית הנידחת באפריקה.

לעתים בשעה ההיא היה עובר על הגשר פטר האיטלקי, האמן פרו, בשובו מעבודתו בבגדי העבודה שלו, המלבינים מאבק והמלוכלכים בצבעים וטרפנטין. הוא הזדקן, גופו שח וענותנותו וחששנותו

החריפו. בדומה למה שאירע בימי לוצ'אני שהתנקש בקיסרית, שוב, על-פי היגיון משלו, הרגיש אשם במשהו שבני ארצו האיטלקים עוללו אי-שם בעולם, אף שזה שנים לא היה לו כל קשר עימם. בעוברו היה אחד הצעירים הטורקים צועק:

"יה ממזר, את טריפולי אתה רוצה? אז הנה לך!"

בצעקות רמות היו חבריו משלחים בעקבותיו תנועה של "אגרוף למרפק", מלווה בתנועות מגונות נוספות.

ואילו האמן פרו, עייף ושחוח, כלי עבודתו תחת בית-שחיו, היה רק מושך את מגבעתו על עיניו, מהדק בין שיניו את מקטרתו התקועה תמיד בפיו וממהר הביתה, אל המיידאן.

שם חיכתה לו סטאנה שלו, שאף היא הזדקנה וכוחה תש, אך הייתה עדיין חרת לשון וקולנית. במרידות היה שופך באוזניה את תלונותיו על הצעירים הטורקים שמטיחים בו מילות גנאי וטוענים נגדו בעניין טריפולי שעד לא מכבר לא ידע כלל על קיומה. אבל סטאנה, כדרכה, הייתה מסרבת להתייחס אליו בהבנה ובחמלה וטענה שהוא עצמו אשם וראוי בהתנהגותו שיטיחו בו את כל העלבונות.

"אתה, אם היית גבר, מה שאתה לא, היית תוקע פטיש או מפסלת בראש הֶבֶלִיל שלהם, ואז לא היה עולה על דעתם להתעסק איתך, ובמקום זה היו קופצים לרום כשאתה עובר על הגשר."

"אוי, סטאנה, סטאנה, ענה האמן פרו בטוב לב נוגה, "איך יכה איש את רעהו בפטיש על הראש?"

כך חלפו להן שנים אלה בהתרגשויות קטנות וגדולות שאנשים נזקקו להן ונהו אחריהן, וכך גם הגיע סתיו שנת 1912 ולאחריו שנת 1913, ועימה מלחמות הבלקן וניצחונות הסרבים על הטורקים. באופן מוזר ובלתי-יצפוי, דווקא הדברים המכריעים בחשיבותם לגורל הגשר והקספה וכל מי שחי בה עברו בשקט, ער שכמעט ולא הורגשו.

ימי אוקטובר שהאדימו בהשכמת הבוקר ובדמדומי הערב ושפעו זהב בצהרי היום, עברו על הקספה בציפייה לקטיפת התירס ולשריפת י"ש חדש. עדיין אפשר היה לשבת על הקאפיה בשמש אחר הצהריים. הזמן כמו עצד מלכת מעל לקספה. ובדיוק אז אירע הדבר.

קודם שיכלו יודעי קרוא וכתוב להתמצא בכותרות העיתונות שהביאו חדשות סותרות לבקרים, כבר פרצה המלחמה בין טורקיה

לארבע מדינות בלקניות וכדרכה במלחמות קודמות, התפשטה אל הבלקן. ועוד לפני שאנשים תפסו את משמעות המלחמה והיקפה, היא נסתיימה בניצחון הסרבים ונשקם. כל זה הסתיים במקום רחוק, ללא מדורות אש על הגבול, בלי ירי תותחים וראשים כרותים מוקעים על הקאפיה. וכך, כפי שאירע בענייני הממון והמסחר, גם בשאר הדברים הגדולים התרחש הכול במקומות רחוקים ובמהירות מפליאה. אי-שם בעולם הרחוק מטילים קובייה או מנהלים קרב, ובמקום הזה מוכרע גורלו של כל אחד מאיתנו.

ואולם אף שלמראית עין לא חל כל שינוי במראה השלֹו של הקספה, עוררו האירועים הללו בלב הבריות סערת נפש שהייתה מלווה בהתלהבות כבירה מחר ובמועקה כבדה מאידך. שהרי כל מה שהתרחש בעולם בשנים האחרונות התקבל אצל סרבים ומוסלמים בקספה ברגשות מנוגדים; הצר השווה בין שתי האוכלוסיות היה אולי רק בעוצמת הרגשות שתססו בעמקי הלב. המאורעות עצמם עלו על תקוותיו של מחנה אחד והצדיקו את חששותיו הכבדים של המחנה האחר. שאיפות שבמשך מאות שנים היו בבחינת חזון רחוק שהקדים את מהלכה האיטי של ההיסטוריה נמצאו לפתע מפגרות אחר מעופה הנועז ומרחיק הלכת לקראת הגשמתן.

באובאץ, היכן שהגבול בין אוסטרו-הונגריה וטורקיה עובר לאורך נהר אובאץ הקטן, ובמקום שבו גשר עץ מפריד בין קסרקטין שוטרים אוסטרי למגרל שמירה טורקי, עבר קצין טורקי עם יחידתו לצר האוסטרי, ניפץ בתנועה תיאטרלית את חרבו על מעקה הגשר והסגיר את עצמו לידי השוטרים האוסטרים. אותה שעה ירד מן ההר חיל הרגלים הסרבי האפור והתמקם בעמדות חיל המשמר הטורקי הישן, לאורך גבול בוסניה והסנדוואק. הגבול המשולש בין אוסטריה, טורקיה וסרביה נעלם. הגבול הטורקי, שעד אתמול היה מרוחק כחמישה-עשר קילומטר מהקספה, נסוג לפתע והתרחק יותר מאלף קילומטרים היכנסו מעבר לאדריאנופול.

שינויים רבים וכבירים כאלה, שהתרחשו בפרק זמן קצר, זעזעו את הקספה עד היסוד.

השינוי היה גורלי לגשר הדרינה. מסילת הרכבת לסראייבו שיתקה בזמנו את כל מערכת הקשרים עם המערב, ועתה נותק בבת-אחת גם

הקשר עם המזרח; אותו מזרח שהקים את הגשר ועד אתמול עוד נמצא כאן, אמנם מעודער ונחשל ואף-על-פי-כן קבוע וממשי כמו השמיים והארץ, נעלם עתה כחזיון תעתועים, וכעת לא קישר עוד הגשר אלא בין שני חלקי הקספה ובין כעשרים כפרים נוספים שהיו פרושים משני עברי הדרינה.

גשר האבן הגדול, שעל-פי חזון הווזיר האדוק יליד סוקולוביץ ובתוקף החלטתו אמור היה להוות חוליית חיבור בין שני חלקי הקיסרות העות'מאנית, ו"ולמען אהבת האל" להקל על קשרי מזרח ומערב, נזנח עתה כספינה טרופה או מקדש נטוש. למעלה משלוש מאות שנה ניצב הגשר על עומדו, שרד את כל המתקפות ומילא את ייעודו. עתה נשתנו צורכיהם של בני-האדם, כפי שפני העולם נשתנו גם הם: כעת, ייעודו הוא שבגד בו. לפי ממדיו, יציבותו ויפיו עשוי היה לשמש עוד מאות בשנים מעבר לצבאות ולשיירות סוחר, אך במשחק הנצחי של תהפוכות בלתי-צפויות המתחוללות ביחסי אנוש ומדינות נמצא לפתע מפעל הווזיר מודח כבמטה קסם ומורחק מאפיקו של זרם החיים. תפקידו הנוכחי של הגשר לא הלם עוד בשום פנים ואופן את חזונו הצעירה הנצחית ואת ממדי הענק ההרמוניים שלו. ואולם הוא ניצב שם איתן על עומדו ובדמותו ההיא, כפי שחזה אותה בעיני רוחו הווזיר הגדול וכפי שהתגשמה בידי אדריכלו: איתן, מרהיב ומרומם לעד, מעל לכל שינוי ותמורה.

תושבי הקספה היו זקוקים לזמן ולמאמץ ניכר כדי להבין מה שנאמר כאן בשורות ספורות, והתחולל תוך חודשים אחדים. אפילו בחלום אין הגבולות מוסטים כה מהר ולמרחקים כאלה.

כל מה שהיה רדום בלבבות, עתיק כמו הגשר וכמוהו אילם וחסר תנועה, התחיה לפתע והחל להשפיע על חיי היומיום, על הלך-הרוחות הכללי ועל גורלו של כל יחיד.

ימי הקיץ הראשונים של שנת 1913 היו גשומים ופזורים. מדוכרכים ישבו מוסלמים מקומיים על הקאפיה בשעות היום. עשרה קשישים נקהלו סביב צעיר שקרא באוזניהם מהעיתון ופירש עבורם ביטויים לא שגורים, שמות זרים ומשונים ומושגים גיאוגרפיים. כולם עישנו דומם, מבטם מיוצב ושקט, אך ניכר עליהם שהם מתקשים להסתיר את דאגתם ואת הזעזוע הנפשי שהם חווים. כובשים את

סערת נפשם נרכנו מעל למפה שגבולות החלוקה העתידית של חצי האי הבלקני סומנו עליה. הם הביטו בנייר, הגם שהקווים המעוקלים עליו לא היו מובנים להם, וידעו ותפשו הכול, שכן הגיאוגרפיה שלהם ותמונת עולמם היו טבועות כתחושה ביולוגית בדמם.

"אושצ'ופ, למי תהיה?"⁵¹ שואל אדם זקן את הצעיר הקורא בשוויון-נפש מרומה.

"לסרביה."

"ולמי סלניק?"⁵²

"ליוון."

"אוי!"

"וינדרן?"⁵³ שואל חברו חרש.

"לבלגריה, כנראה."

"אוי ואבוי!"

לא היו אלה אנחות בכיניות של נשים או מיני חלשלושים, כי אם אנקות חנוקות מעומק הלב שבקעו מעשן הטבק שהסתנן דרך מעבה השפמים העבותים ונמוג באוויר הקיצי. רבים מהזקנים היו בני שבעים שנה ומעלה. בילדותם היה שלטון המעצמה הטורקית פרוש מחבלי ליקה וקורדון שבקרואטיה ועד לאיסטנבול, ומאיסטנבול עד לגבולותיהן הלא מוגדרים, הרחוקים והבלתי-עבירים של מרביות ערביסטאן (ואילו המונח "השלטון הטורקי" התייחס לקהילה ענקית, בלתי-ניתנת לחלוקה או להכחדה, של בני דת האסלאם, כל אותו מערך מגוון של ארצות ש"קול המואזין נשמע בהן"). את זה הם זכרו היטב, וזכרו גם איך לאחר-מכן, במהלך חייהם, נסוג השלטון הטורקי מסרביה אל בוסניה, ומבוסניה לסנדז'אק. וכעת נגזר עליהם לראות את השלטון הזה נסוג פתאום כנחשול בעת שפל, לאי-שם מחוץ לטווח מבטם, ומותיר אותם כאן עזובים לנפשם כאצות ים על יבשה, מרומים ומאוימים, מופקרים לגורלם המר. הכול נגזר מהשמיים, ואין ספק שגם תמורות אלו הן חלק ממחשבת האל ומצוותו, אלא שקשה

⁵¹ סקופיה שבמקדוניה.

⁵² סלניק.

⁵³ אדריאנופול.

לאדם לתפוש זאת; הנשימה נעצרת וההכרה מתערפלת, ואין מנוס מהרגשה כי בשפלות נמשכת האדמה כמו שטיח מתחת לרגליים וכי גבולות שהיו אמורים להיות נצחיים ויציבים מתהפכים לנגד עיניהם והופכים לנזילים והפכפכים, זזים, מתרחקים, נמוגים ונעלמים כנחל אכזב באביב.

שקועים במחשבות אלה יושבים זקנים על הקאפיה, ליבם כבד עליהם, והם מתקשים להתרכז ומאזינים בפיוורנפש לדברים הכתובים בעיתונים. הם מקשיבים דומם, אף שהדיבורים הללו בעיתון על מלכים ומדינות נראים בעיניהם גסים ושחצניים, טירוף ממש, וסגנון הכתיבה שלהם כדברמה שטני הנוגד חוקי יסוד נצחיים ואח הגיון החיים עצמו, משהו ש"שום טוב לא יצא ממנו" ושאדם הגון ונבון לא יוכל להשלים עימו. עשן הטבק מסתלסל מעל ראשיהם. גבוה ממעל משייטים בשמיים קרעים לבנים של ענני קיץ וצלליהם הרחבים חולפים ביעף על פני הארמה.

ובלילה יושבים על הקאפיה ער לשעות הקטנות בחורים ממשפחות סרביות ושרים בקולות רמים ומחגרים את השיר על התותח הסרבי, ואיש אינו קונס או מעניש אותם. ביניהם אפשר היה להבחין בסטודנטים ותלמידי תיכון רבים. על-פירוב אלה נערים חיוורים, כחושים וארוכי שיער, במגבעות שחורות שטוחות רחבות-שוליים. אף ששנת הלימודים כבר החלה, בסתיו זה הגיעו לעתים קרובות. הם באו ברכבת מסראייבו, עמוסים כמסרים ובסיסמאות, והיו צצים יש מאין על הקאפיה, אך כבר בבוקר יום המחרת נעלמו מהקספה, לאחר שצעירים מקומיים דאגו להעביר אותם לתחומי סרביה בנתיבים בטוחים דיים.

בחורשי האביב, בימי פגרת בתי-הספר, הייתה העיר מחזיה ועימה הקאפיה, שמלאה תלמידים וסטודנטים בני המקום, שהגיעו כדי לבלות את החופשה בבתיהם. לביקוריהם נודעה השפעה על מהלך החיים בעיר.

בסוף חודש יוני הגיעה קבוצת תלמידי תיכון שלמדו בסראייבו, ובמחצית הראשונה לחודש יולי, הופיעו זה אחר זה הסטודנטים למשפטים, לרפואה ולפילוסופיה מן האוניברסיטאות בווינה, פראג, גראץ וזגרב. בבואם חל שינוי אפילו בחזותה החיצונית של הקספה.

צעירים אלה, שהסתובבו ברחוב השוק ועל הקאפיה, נראו שונים וזרים ונבדלו מתושבי הקספה בהופעתם, בהליכותיהם, בדיבורם ובסגנון לבושם. הם לבשו חליפות בצבעים כהים ובגזרה מודרנית. הייתה זו אופנת "הפעמון" שנחשבה בכל אירופה כמילה האחרונה באופנה וכשיאו של הטעם הטוב. הם חבשו מגבעות פנמה מקש רך, ששוליהן המשוכים עוטרו בסרט צבעוני שנשזרו בו שישה גוונים עדינים, ונעלו נעליים אמריקניות רחבות זקורות חרטום. בלולאת בגדם נעצו תג מתכתי של אחת מאגודות הסטודנטים, אם "סוקול" ואם אחרת.

הסטודנטים היו מביאים עימם מילים, ניבים, בדיחות, שירים וריקודים חדשים מנשפי החורף, ובעיקר חוכמות וספרים חדשים בסדבית, צ'כית וגרמנית.

גם לפני-כן, במשך עשרים שנות הכיבוש האוסטרי, היו בחורים מהקספה יוצאים ללימודים, אך מספרם לא היה כה גדול והם לא היו נתונים להלכי רוח כאלה. אחדים סיימו את בית-הספר למורים בסראייבו, שניים או שלושה מהם למדו משפטים או פילוסופיה בווינה, אך אלה היו צעירים נדירים ויוצאי דופן, בחורים צנועים שהיו ניגשים למבחנים שלהם בשקט ובצנעה, ובתום לימודיהם נמוגים וטובעים באינסוף המשרות של מנהל המדינה האפרורי. ואולם כבר זמן-מה שמספר הסטודנטים בני הקספה גדל בעקומה חדה. בסיוע אגודות תרבות והשכלה וארגונים לאומיים נשלחו עתה ללמוד גם בניהם של איכרים ובעלי מלאכה זעירים. אבל עוד יותר מן הגידול במספרם חל שינוי דרמטי ברוחם של הסטודנטים ובהליכותיהם.

אלה לא היו עוד הסטודנטים מהשנים הראשונות לאחר הכיבוש, בחורים תמימים ומצניעי לכת, שרעתו של כל אחד מהם נתונה רק ללימודיו, גם לא הבליינים המקומיים משכבר הימים או בני סוחרים ובעלי מלאכה זעירים שבתקופה מסוימת בחייהם כילו את אונם ונעוריהם על הקאפיה ובני משפחתם היו אומרים להוריהם: "תשיא אותו, שיפסיק לשיר!" אלה היו אנשים חדשים, שלמדו והתחנכו בערים ובמדינות שונות והיו נתונים להשפעותיהן. הם היו מגיעים אל ביתם בקספה מן הערים הגדולות, שבהן היו אוניברסיטאות ובתי-ספר תיכוניים שבהם למדו, חדרוי עוז רוח וגאוה, האופייניים לצעירים

שידיעותיהם ראשוניות וחלקיות עדיין, כשהם נישאים על כנפי רעיונות נשגבים כגון זכות העם לחירות וזכות היחיד לחיי עונג וכבוד. בכל פגרת קיץ שלפו מאמתחתם השקפות מהפכניות חדשות בשאלות חברה ודת, מלובות עליידי התלהבותם מרעיון הלאומיות המתחיה, שבעת האחרונה, ובמיוחד לאחר ניצחונות הסרבים במלחמות הבלקן. הפכה לנחלת הכלל והצמיחה אצל צעירים רבים תשוקה קנאית להשתתפות פעילה ולהקרבה עצמית.

הקאפיה שימשה מקום מפגשם העיקרי. כאן היו נאספים לאחר ארוחת הערב. בחושך, מתחת לאור הכוכבים והירח, מעל הנהר הסואן, ושידיהם, בדיחותיהם וויכוחיהם הקולניים והאינסופיים שנשמעו חרשים, פסקניים וחדורי העזה באופן פן ותמים, התהדהדו אל תוך הלילה השקט.

עם הסטודנטים ישבו דרך קבע חבריהם מילדות שלמרו עימם בבית-הספר היסודי המקומי ולאחר-מכן נשארו בקסבה כשוליות, חניכי סוחרים ופקידים זוטרים במשרד עירוני זה או אחר. הם נחלקו לשני סוגים. חלקם היו שבעי רצון מגורלם ומחיהם בקסבה, שבה היו עתידים להישאר עד סוף ימיהם. הללו עקבו בסקרנות ובאהדה אחר חבריהם המשכילים, התפעלו מהם בלי להשוותם אל עצמם ובלא שמץ קנאה ליוו את התפתחותם וצמיחתם. חבריהם, לעומת זאת, לא הסכימו עם החיים בקסבה שנגזרו עליהם מכורח הנסיבות, והשתוקקו למה שבעיניהם היה טוב ונעלה יותר אך הלך והתרחק עד שנבצר מהישג ידם. צעירים אלה הוסיפו אמנם להתרועע עם ידידיהם הסטודנטים, אך הם נבדלו לרוב מחבריהם, אם בתגובותיהם האירוניות הבוטות ואם בשתיקתם המביכה, כשחשו שנמנע מהם להשתתף כשווי ערך בשיחות חבריהם המשכילים. הדימוי העצמי הפחות שלהם בעיני עצמם, שהסב להם ייסורים, גרם להם להבליט בהגזמה ובהתרסה את גסותם ובודותם בהשוואה לחבריהם המאושדים מהם, ובמרידותם היו לזעגים לכול ממרום עמדת הבערות שלהם. בשני המקרים הייתה קנאתם גלויה לעין ומודגשת היטב. ואולם הנעורים עדיין יש בכוחם לסבול ביתר קלות את נוכחות היצרים השפלים ביותר ובתוך כך להתנהל באופן חופשי ובוחיחות דעת.

היו ועוד יהיו לילות מכופכים, כשהשמיים נפרשים מעל לקסבה במלוא תפארתם, זרועי כוכבים ואור ירח. אך לא היה ואין יודע אם ישוב ויהיה עוד אי-פעם דור צעיר כזה, שופע רגשות ומאוויים כמותם, שישוב ויבלה על הקאפיה לילות תמימים כאלה. היה זה דור של מלאכים מורדים, גאים ונלהבים, חדורי הכרה בזכות למרוד וניזונים מכוחה המשלהב של זכות זו. בני איכרים, סוחרים ובעלי מלאכה אלה בקסבה הבוסנית זכו ללא השקעת מאמץ מיוחד מצדם למתת הגורל שבכניסה חופשית אל העולם הרחב ובאשליה הגדולה של חירות. מצוידים בתכונותיהם המולדות כבני קסבה נידחת יצאו אל העולם הגדול וזכו לבחור, אם בכוחות עצמם ועל-פי נטייה אישית או הלך-רוח זמני, ואם בכורח הנסיבות, אח נושא לימודיהם ומקצועם, את סגנון הביילוי המועדף עליהם ואף חוג מכרים וידידים כלבבם. לרוב לא השכילו ולא היו מסוגלים לתפוש ולהפנים הרבה ממה שהצליחו לדאות, אך לא היה בהם אחד שלא היה נתון להרגשה כי הוא מסוגל ורשאי לקחת מהחיים כאוות נפשו ושכל מה שהוא מאמץ לעצמו הינו שלו. החיים (מילה זו חזרה ונשנתה בשיחותיהם, וכן בספרות ובפוליטיקה של הימים ההם, ששם היא נכתבה באות רבתי) ניצבו לפנייהם כמושא השתוקקות, כזירת פעילות וכמסלול אישי פתוח שאתגר את חושיהם המשותתפים, את הסקרנות ותשוקת הדעת שלהם ואת מהלכיהם הדגשיים, שלא ידעו גבולות. כל הדרכים היו פתוחות לרווחה לפנייהם והשתרעו עד אינסוף; אמנם, על דוכן של דרכים אלו רגלם לא תדרוך לעולם, ועם זאת ההרגשה כי הם חופשיים לבחור ואף לעבוד ממסלול אחד למשנהו, ואפילו רק באופן תיאודטי, נסכה בהם שיכרון. כל מה שאנשים אחדים, בני גזעים שונים, באדמות אחרות ובזמנים שונים השיגו במהלך הדורות, במאמצים בני מאות שנים, במחיר ויתורים וקורבנות שהיו גדולים ויקרים מחייהם, היה מונח עתה לפתחם כירושה מקרית וכמתת גורל הדת סכנה. הדבר נראה הזוי ולא יאמן, ואף-על-פי-כן הוא אמיתי: הם יכלו לעשות בנעוריהם כרצונם, בעולם שבו חוקי המוסר החברתי והאישי הגיעו בימים ההם עד משבר, עד כמעט לגבול הפלילי, ופורשו באופן חופשי, כשהם מתקבלים או נדחים על-ידי קבוצות ויחידים באשר הם; רשאים היו להחזיק בכל דעה ולחרוץ משפט בכל

עניין כרצונם, באופן חופשי ובלתי-מוגבל; הם העזו לרבר ככל העולה על רוחם, ואצל רבים מהם נתפש הדיבור כזה למעשה. הדיבור סיפק יצר קדמוני, של רוח גבורה ותהילה, אלימות והרס, בעודו פטור מחובת העשייה או מאחריות לדברים הנאמרים. המוכשרים שבהם כזו לכל מה שטעון לימוד, זלזלו בכל מה שהיה בכוחם לעשות, ולעומת זאת התגאו במה שלא ידעו והתלהבו מכל מה שחרג מגבולות יכולתם. קשה לתאר דרך מסוכנת יותר של כניסה אל החיים, המובילה בווראות למעשים חריגים ולחורבן גמור. רק הטובים והחזקים שביניהם הטילו את עצמם בקנאות סגפנית למערכולת של עשייה שבה אופלו כחדקים בלהבות אש, מה שגרם לבני דודם להציבם במעמד של קדושים מעונים (שהרי אין דור שאין לו קדושים מעונים משלו) הראויים לשמש דוגמא ומופת נעלה.

כל דור חי באשליה משלו ביחס לתרבות האנושית; יש המאמינים כי הם מזינים את אש התמיד שלה ואחדים סבורים שהם ערים לרעיכתה. בפועל זו האש הדולקת שתמיד גם תאיים לכבות, תלוי בנקודת ראותנו כצופים. דור זה, שהתלבט על הקאפיה בשאלות פילוסופיות, חברתיות ופוליטיות, תחת שמי כוכבים ומעל לנהר, היה רק עשיר יותר באשליות; בכל השאר דמה לדורות האחרים. גם הוא היה נתון להרגשה שהוא מדליק את אש הציוויליזציה החדשה ובה בעת מכבה את להבותיה האחרונות של אש הולכת ודועכת אחרת. אפשר לומר שלא היה עוד דור שבו חלמו ודיברו בהעזה גדולה כזו על העונג והחירות שבחיים ואשר בניו קיבלו מהחיים כה מעט מזה; לא היה דור שחוה חורבן גדול יותר, ששועבד כמוהו ושנהרג בהמוניו במלחמה, כפי שאירע לבני הדור ההוא. ואולם בימי קיץ אלה של שנת 1913 היה כל זה עדיין בגדר השערה נועזת אך מעורפלת. הכול נראה בינתיים כמעין משחק חדש ומסעיר המתנהל על הגשר העתיק המבהיק באור הלבנה של ליל יולי, טהור וצעיר ובלתי-משתנה, מושלם ביופיו הקליל, וכאז כן עתה ניצב איתן ויציב נוכח כל תמורות העתים והשגות בני-האדם ומעשיהם.

פרק 19

כפי שליל קיץ חם אחד בחודש אוגוסט דומה למשנהו, כן רמו זו לזו השיחות שניהלו בימים ההם בקספה תלמידים וסטודנטים בני המקום.

מיד בתום ארוחת הערב המהירה, שמתקה להם לאחר בילוי שעות היום ברחצה ושיזוף, הם היו מגיעים זה אחר זה אל הקאפיה. יאנקו סטיקוביץ', בנו של חייט מהמידאן, הלומד כבד ארבעה סמסטרים מרעי טבע בגראץ, היה בחור רוזה ולו צדורית חדה ושיער שחור חלק, יהיר, טיפוס רגיש, לא מרוצה מעצמו ועוד פחות מזה מכל הסובב אותו. הוא קרא הרבה וכתב מאמדים שפדסם בשם עט מוכר למדי, בכתבי-עת מהפכניים לנוער בפראג ובזגרב, וכתב גם שידים, שפרסם בשם עט אחר. מבחר מהם עמד לצאת לאור בהוצאת "זורה" ("השחר", בית הוצאה לכתבים לאומיים). הוא גם הצטיין כנואם באסיפות סטודנטים, שבהן היטיב לנהל ויכוחים סוערים. גלימיר סטבאנוביץ' היה בחור בריא ומגודל, בן מאומץ ממוצא לא ברור, טיפוס מציאותי, אירוני, חסכן וחרוץ, שעמד בסיום לימודי רפואה בפראג. יעקב קראק, בן הרזור החביב מווישגראד, המקובל על הבריות, היה בחור שחרחר, נמוך, משפטן חד עין ושנון, סוציאליסט ופולמוסן שהתבייש בטוב ליבו והסתיר את רגשותיו. ראנקו מיכאילוביץ', צעיר שתקן נעים הליכות, שלמד משפטים בזגרב ותכנן קריירה פקידותית, לא הרבה להשתתף בוויכוחי חבריו ובשיחותיהם על אהבה, פוליטיקה, השקפת עולם וסדרי החברה. על-פי אמו היה נינו של האב מיכאילו, שראשו הערוף הוקע בזמנו על הקאפיה וסיגריה נעוצה בפיו.

היו שם גם כמה תלמידי תיכון, להוטים אחר דברי הבוגרים ושותים בצמא את סיפוריהם על החיים בערים הגדולות. בדמיונם הילדותי הזוחח ובמאוויהם הכמוסים הצטייר כל זה כגדול ומופלא מכפי שהיה ומכפי שיכול להיות. ביניהם היה גם ניקולא גלסינצ'נין, בן

למשפחת סוחרים מאוקלישטה שירדו מנכסיהם, צעיר חיזור ונוקשה שמחמת עוני, בריאות רופפת וחוסר הצלחה בלימודים נאלץ לעזוב את בית-הספר התיכון בתום השנה הרביעית, לשוב לקסבה ולקבל משרת לבלר בחברה גרמנית ליצוא עץ. סבו, מילן גלסינצ'ין, נפטר זמן קצר לאחר הכיבוש בבית-חולים לחולי נפש בסראייבו, לאחר שבנעוריו הפסיד את רוב כספו בהימורים. זה מכבר מת גם אביו פטר, שהיה גבר חולני וחלש ונעדר כוח רצון, שלא זכה להערכה. כעת היה ניקולא מבלה את כל שעות היום על חוף הנהר, לצד פועלים שגלגלו בולי עץ-אורן כבדים כדי להעלותם על דוברות, סופר ורושם את המטרות הרבועים שנמצאו במדירה, ולאחר-מכן רושם במשרדו את סיכומיו בספרי החשבונות. עבורה חד-גונית זו במחיצת אנשים קטנים, חסרי מעוף וצרי אופקים, והעדר כל סיכוי לשינוי במעמדו החברתי או סיכוי להתקדמות כלשהי, גרמו לצעיד תחושות מועקה וביזוי שהפכו אותו בטרם עת לגבר בוגר ולאדם שתקן מר נפש. בשעותיו הפנויות הרבה בקריאה אלא שהמזון הרוחני הזה לא חיזק ולא רומם את רוחו, כאילו החמיץ בתוכו בלי להתעכל. גודלו המד, הבדידות והסבל פקחו את עיניו וחידדו את מוחו ביחס לדברים רבים, אלא שגם רעיונות נשגבים ותכנים יקרי ערך לא הועילו אלא הוסיפו על רגשי המרירות והייאוש שבליבו, בחושפם ביתר בהירות את כישלונו ואת עליבות חייו נעדר התקווה בקסבה.

והיה שם גם נלאדו מאריץ, מסגר במקצועו, בחור עליז וטוב לב, שהיה חביב ומקובל על רעיו הסטודנטים והוזמן על-ידיהם לכל מפגשיהם, בזכות קול הבריטון החזק והיפה שניחן בו ופשטותן של הליכותיו הלבביות שהיו אהובים על הכול. בחור חסון זה שעל ראשו "כובע מסגרים" נמנה עם אותם אנשים מצניעי לכת ושמחים בחלקם, שאינם משווים את עצמם לזולתם אלא משכילים לקבל בהכרת תורה ובנחת את מה שהחיים מזמנים להם ולהעניק מעצמם לזולתם כל מה שהם יכולים.

אל הקאפיה באו גם המורות זורקה וגורקה, שתיהן בנות המקום. כל הבחורים התחרו על תשומת-ליבן, כרכרו סביבן והשתעשעו במשחקי חיזורים תמימים, נפתלים, מבריקים ומעיקים. כפי שבעבר התנהלו תחרויות חצר על ליבן של הגבירות, כך ניהלו את ויכוחיהם

הלוחטים באוניהן. בגללן היו יושבים אחר-כך על הקאפיה בחושך, מכונסים בעצמם ומעשנים בברידות, או מצטרפים לשירת חבורה עליזה שלפני-כן היטיבה את ליבה במשקה; בגללן ניעורו בין החברים רגשי איבה כמוסים, קנאה שהתקשו להסתיר ולעתים גם עימותים גלויים. בסביבות השעה עשר היו השתיים קמות ופורשות לבתיהן, ואילו הבחורים היו נשארים לשבת עוד שעה ארוכה, אך מצב-רוחם הלך ורעך ולהט טיעוניהם פג.

סטיקוביץ, שהיה בדרך-כלל ראש הדוברים, שתק הפעם ועישן. נרעש היה והרגיש בלתי-מרוצה, אך הסתיר זאת כפי שתמיד התאמץ להסתיר את רגשותיו האמיתיים, ואף פעם לא הצליח בכך. אותו יום אחר הצהריים נפגש לראשונה בסתר עם זורקה המורה, בחורה מעוררת עניין, מלאת גוף, שפניה חיזוריים ועיניה יוקדות. לאחר שסטיקוביץ הרבה להפציר בה, הצליחו השניים לממש דבר שלא היה קשה ממנו בקסבה: פגישה בין בחור ונערה במקום נסתר, בלי שאיש יראה או ידע. הפגישה ביניהם התקיימה בבית-הספר שבו לימדה, שעתה בימי הפגרה עמד ריק ושומם. הוא נכנס לבניין מרחוב אחד ודרך הגן, והיא מרחוב אחר, בכניסה הראשית. הם נפגשו בחדר אפלולי ומאובק, שספסלי התלמידים נעזמו בו עד התקרה. לא פעם אנוסה תשוקת האוהבים למצוא מקומות נידחים ומכוערים. לא היה להם מקום לשבת או לשכב. שניהם היו נבוכים ומגושמים. בלי לראות ולהבחין בכל הסובב אותם התחבקו והתפתלו בסערת חשק על אחד הספסלים הממודרטיים, שהיו מוכרים לה היטב. ראשון התפכח סטיקוביץ, שמיהר וניתק ממנה בגסות וחלל, כדרך אנשים צעירים, ליישר את חליפתו ולהיפרד לשלום. היא פרצה בבכי. שניהם היו מאוכזבים. לאחר שהרגיע פחות או יותר את הנערה יצא משם בבהילות בפתח צדדי, ככורח על נפשו.

בביתו מצא כי הרוור הביא לו את עיתון הנוער שבו פורסם מאמרו "הבלקן, סרביה ובוסניה והרצגובינה". קריאה מחודשת בכתוב הסיחה את דעתו ממה שחוה שעה קלה לפני-כן. במאמר היו שגיאות דפוס, משפטים אחדים נראו לו מגוחכים ועתה, כשלא היה אפשר לשנות דבר, נדמה לו שדברים רבים אפשר היה לבטא באופן יותר יפה, ברור ותמציתי.

ועתה הם מבלים את כל שעות הערב בישיבה על הקאפיה ובנוכחות אותה זורקה מתווכחים על מאמרו. ידיבו הראשי היה הראק הדברן והלוחמני, שהיה דן ושופט כל דבר מנקודת-ראותו כסוציאליסט מושבע. האחרים התערבו בוויכוח רק מפעם לפעם. ואילו שתי המורות הקשיבו דומם כשהן קולעות זר דפנה סמוי למנצח. סטיקוביץ' התגונן בשפה רפה; ראשית, כיוון שעתה הבחין גם הוא עצמו בפגמים ובמיני טיעונים חסרי היגיון במאמרו, אף כי בשום אופן לא היה מוכן להודות בכך בפני האחרים, ושנית, הציץ לו זיכרון אחר הצהריים בחדר הכיתה המאובק המחניק והדבר שאירע שם. במשך זמן רב הייתה המורה היפה מושא תשוקתו הלוהטת ובשידולה התמקדו כל מאמציו הנמרצים, אבל עתה נראה לו המעשה מגוחך ומכוער. (היא ישבה כאן בחשכת ליל הקיץ, מתכוננת בו בעיניים מתנוצצות). הוא הרגיש חייב ואשם, והיה נותן הרבה אילולא הלך אל בית הספר ואילולא ישבה פה עכשיו מולו. במצב-רוחו זה נראה לו הראק כאילו צרעה תוקפנית שקשה להתגונן מפניה. הוא הרגיש כי עליו להצטרף לא רק על מאמרו אלא גם על מה שאירע אחר הצהריים בבית-הספר. יותר מכול השתוקק להימצא לבדו רחוק מכאן, במקום שבו יוכל לחשוב בשקט על דברים שאינם קשורים במאמר או בנערה, ואולם אהבתו העצמית דחקה בו להוסיף ולהתגונן. סטיקוביץ' הסתמך על צוויץ' וֶשְׁטְרוֹסְמַאיֶר, והראק על קאוטסקי ופּוֹפֶל.

"אתה רוחם את העגלה לפני הסוסים," צעק הראק, מנתח את מאמרו של סטיקוביץ'. "אי-אפשר בשום מקום ובשום אופן להקים מבנה מריני ראוי ויציב עם האיכר הבלקני, השקוע עד צוואר בעוני ומצוקה. רק אם תושג תחילה עצמאותם הכלכלית של המעמדות העשוקים שהם רובו המכריע של העם – איכרים ופועלים – ייווצרו בפועל תנאים המאפשרים הקמת מדינות עצמאיות. זהו התהליך הטבעי וזו הדרך שצריך ללכת בה, ובשום אופן לא להיפך. לכן גם את השחרור הלאומי ואת האיחוד צריך לממש ברוח השחרור הסוציאלי והתחייה החברתית. שאם לא כן יביאו איתם האיכרים, הפועלים והזעיר-בורגנים למדינה החדשה את אביונותם המולדת ואת רוח העבדות הטכועות בהם כמחלה מידבקת, ומעמד קומץ הנצלנים שבהם ישליט עליהם את המנטליות הטפילית והריאקציונית עם

הדחפים האנטי-סוציאליים שלהם. מזה לא יוכלו לצמוח מדינה יציבה וחברה בריאה."

"כל זה, יקירי, הוא חוכמה שאובה מספרים זרים," השיב סטיקוביץ', "המתנדרפת נוכח העוצמה הטמונה בתקומתם של הכוחות הלאומיים המתעוררים בראש וראשונה בקרב הסרבים, ובעקבותיהם גם בקרב הקרואטים והסלובנים, שכולם שואפים להשיג אותה מטרה. דברים אינם מתפתחים על-פי תחזיותיהם של תיאורטיקנים גרמניים, אלא בתוקף נאמנותם לעומק משמעותה של ההיסטוריה שלנו ולייעודנו כבני גזע אחד. החל בקריאה "יכה כל איש את הטורקי שלו," שהשמיע בזמנו קרגיורג'יה, כל הבעיות הסוציאליות בבלקן נפתרות באמצעות מאבקהן של תנועות השחרור הלאומיות. והכול מתנהל באופן הגיוני לגמרי: מן הקטן אל הגדול ממנו, ומן האזורי והשבטי אל הלאומי והמדינתי. כלום לא היו ניצחונותינו בקומנובו ובפֶּגֶלְנִיצָה בה בעת גם ניצחונותיה הגדולים של המחשבה המתקדמת והצדק החברתי?"

"את זה נחיה ונראה," נכנס הראק לרבריו.

"מי שאינו רואה זאת עכשיו, לא יראה לעולם. אנחנו מאמינים..."

"אחם מאמינים, ואנחנו לא מאמינים לשום דבר אלא מבקשים הוכחות מעשיות ועובדות בשטח," ענה הראק.

"האם אין נסיגת הטורקים מארצנו והיחלשות המונרכיה האוסטרו-הונגרית, כשלב הראשון בהיעלמותה, משמשות ביטוי לניצחון העמים הדמוקרטיים הקטנים והשכבות המשועבדות, אלה השואפים לכבוש את מקומם תחת השמש?" המשיך סטיקוביץ' לטוות את חוטי מחשבתו.

"אילו הגשמת השאיפות הלאומיות הייתה מביאה גם למימוש הצדק החברתי, הרי שבארצות מערב אירופה, שרובן ככולן מימשו את האידיאלים הלאומיים שלהן ובמובן זה באו על סיפוקן, לא היו צריכות להתעורר יותר בעיות סוציאליות גדולות וגם לא תנועות פועלים ומאבקים מעמדיים. אבל אנחנו רואים שזה לגמרי לא כך, כי אם ובעיקר להיפך."

"ואני חוזר ואומר לך," ענה לו סטיקוביץ' בלאות-מה, "שבלי הקמתן של מדינות עצמאיות על בסיס האחדות הלאומית ואימוץ

תפיסה חדשה של חירות אישית וחברתית, אין מה לדבר על 'שחרור סוציאלי'. שהרי כמו שאמר הצרפתי ההוא, הפוליטיקה קורמת לכול..."

"הקיבה היא זו שקודמת!" נכנס הראק לדבריו.

כאן התערבו האחרים בשיחה, ועד מהרה הפך ויכוח הסטורנטים התמים להתנצחות אופיינית בין צעירים שבה כולם מדברים ביחד ונכנסים איש לדברי חברו ולמשמע הבדיחה הראשונה הכול מתפוגג לפתע באחת וטובע בים של צחוק וקריאות ביניים.

לסטיקוביץ' הייתה זו הזדמנות מבורכת לפרוש מהוויכוח ולהשתתק, בלי שהדבר ייחשב לו לנסיגה או תבוסה.

לאחר שבסביבות השעה עשר יצא זורקה וזגורקה בדרך לבתינה בלוויית ולימיר וראנקו, החלו גם האחרים להתפזר. לבסוף נותרו על הקאפיה רק סטיקוביץ' וניקולא גלסינצ'ין.

השניים היו בוגרי אותו מחזור כשהחלו את לימודיהם בגימנסיה, ובסראייבו אף התגוררו יחד. הם הכירו היטב איש את רעהו ודווקא משום כך לא יכלו להעריך נכונה או לאהוב זה את זה באמת. עם השנים גדל באופן טבעי הפער ביניהם ונעשה מעיק יותר. בכל חופשה היו שניהם נפגשים בקסבה ואומדים איש את רעהו במבט קרוב, כצמר בלתי-נפרד של חברים-יריבים. עתה ניצבה ביניהם גם דמות המורה זורקה היפה התוססת, שבחודשי החורף הארוכים הייתה מיודדת עם גלסינצ'ין, אשר לא הסתיר ולא היה מסוגל להסתיר עד כמה הוא מאוהב בה. הוא נאחז באהבתו בכל הלהט שאנשים ממורמרים וחסרי סיפוק עשויים להשקיע בחוויות כאלה. ואולם משהגיעו חודשי האביב ועימם הסטודנטים, לא חמקה מעינו הרגישה של גלסינצ'ין תשומת-הלב שהמורה מעניקה לסטיקוביץ'. בשל כך גבר ביניהם המתח הישן נושן, שהשכילו לא להפגין ברבים, ושבאחרונה הלך והתעצם. בחופשה הנוכחית עריין לא נמצאו שרויים ביחידות כמו הפעם.

ועתה, משנותרו במקרה לבדם, הייתה המחשבה הראשונה של כל אחד מהם למצוא דרך מהירה וזריזה להיפרד בלי להיכנס לשיחה שקרוב לוודאי לא תנעם לשניהם. ואולם הלך-רוח מגוחך מעט של התחשבות הדדית, האופייני לאנשים צעירים, מנע מהם לנהוג כפי

שאינו בליבם. במבוכתם בא המקרה לעזרתם והקל באופן זמני על השתיקה המעיקה שהשתררה ביניהם.

קולות נשמעו בבירור מתוך החשכה. קולותיהם של שניים שטיילו לאיטם ונעצרו בקרבת הקאפיה, מאחורי בליטה חדת זוויט, כך שממקום מושבם על הספה לא יכלו סטיקוביץ' וגלסינצ'ין לראותם או להיראות לעיניהם. הקולות היו מוכרים להם היטב. השניים היו חבריהם הצעירים, טומה גאלוס ופֶהִים פֶהִטיִיִדְבִיץ'. השניים שמדו על ריחוק מסוים מקבוצת התלמידים והסטודנטים שהייתה נאספת מדי ערב על הקאפיה סביב סטיקוביץ' והראק, שכן על אף גילם הצעיר נחשב גאלוס, שהיה משורר ולאומני בתפיסותיו, ליריבו של סטיקוביץ', שאותו לא אהב ולא הוקיר, ואילו בהטייריביץ' היה שתקן, יחיד ומסויג, כיאה לנכד לאצולת הבגים.

טומה גאלוס היה בחור גבה קומה, סמוק לחיים וכחול עיניים. אביו, אלבן גאלוס (אלבן פון גאלוס), שהיה צאצא אחרון למשפחה מבורגנלנד, הגיע אל הקסבה כפקיד מיד לאחר הכיבוש. כעשרים שנה שימש כחפקיד "יועץ לענייני העדות" וכעת חי בקסבה כגמלאי. בבואו נשא לאישה את בתו של אחד מנכבדי העיר, האדוני-טומה סטנקוביץ', רווקה שחרחרות חסונה ונחושת רצון. הוא הוליד עימה שתי בנות ובן, שהוטבלו כולם בכנסייה הסרבית וגדלו כבני הקסבה מבטן ומלידה וכנכדיו של האדוני-טומה.

גאלוס הזקן, גבר גבוה ויפה תואר בצעירותו, שחיוך עדין נסוך על פניו ושערו השופע לבן כולו, הפך זה מכבר לאיש הקסבה, ל"אדון אלבו", כה מעודה ומקומי, שהצעירים לא יכלו להעלות כלל על דעתם כי הוא בעצם זר שהגיע לכאן ממקום רחוק. שני תחביבים היו לו שלא הפריעו לאיש, הציד והמקטרת. היו לו חברים ותיקים וטובים שתשוקת הציד קירבה ביניהם בכל דחבי המחוז, הן בקרב הסרבים והן בין האיכרים המוסלמים. וכאילו נולד וגדל עימם אימץ לו רבות מתכונותיהם, ובמיוחד את שתיקתם העליזה ואת אופן שיחתם הנינוח, האופייניות למעשנים כבדים חובבי יערות וציד ושהייה במרחבים פתוחים ואוויר צח.

גאלוס הצעיר עמד השנה בבחינות הבגרות בסראייבו ובסתיו עמד להתחיל בלימודיו בווינה. בשאלת לימודיו נחלקו הרעות במשפחתו.

אביו רצה שבנו ילמד מדעים טכניים או יערנות, בעוד הבן השתוקק ללמוד פילוסופיה. טומה גאלוס דמה לאביו רק במראהו, אבל בנטייתו ובתחומי העניין שלו פנה לכיוון ההפוך. הוא היה אחד מהתלמידים הטובים ביותר, מאלה המאופיינים בתום לב ומשמשים מופת לכול, שעוברים בקלות רבה וכלאחר־יד את כל המבחנים אף כי ענינם הממשי והאמיתי מוקדש למאוייהם הרוחניים הבלתי־מגובשים עדיין ושמחוץ לתוכנית הלימודים הרשמית. תלמידים תמי לב אלה ניחנים בנפש סקרנית ותאבת דעת, ושלא כרבים מחבריהם ובני גילם, בדרך־כלל אין הם נוטים להתנסות במשברים הקשים והמסוכנים של חיי החושים והרגש, אך לעומת זאת הם מתקשים לשכך את התסיסה הרוחנית שבנפשם ורבים מהם נותרים כל ימיהם מעין חובבנים תמהוניים, חסרי עיסוק קבוע או מחויבויות מוגדרות. מכיוון שכל צעיר נאלץ להתמודד לא רק עם תביעותיהן הטבעיות של תשוקות הנעורים ומהלך ההתבגרות שלו, אלא גם לשלם בתוך כך את חובו לזרמים רוחניים בני זמנו כמו גם לאופנה ולהרגלים קיקיוניים שבני נוער נתפסים להם, גם גאלוס כתב חרוזים והיה פעיל בארגוני תלמידים לאומניים ומהפכניים. בנוסף לכך למד כחמש שנים צרפתית כמקצוע רשות ועסק בספרות ובמיוחד בפילוסופיה, זאת נוסף להיותו קורא ספרים נלהב ובלתי־נלאה. את חומר הקריאה בלשונות זרות שרווח בין הצעירים בגימנסיה של סראייבו סיפק בימים ההם בית ההוצאה הגרמני *Reclam's universal bibliothek*. החוברות הקטנות הזולות הללו, בכריכתן הצהובה ובאותיות דפוס זעירות במיוחד, היוו את המזון הרוחני העיקרי שהיה זמין לתלמידים בימים ההם; מהן יכלו להכיר לא רק את הספרות הגרמנית אלא גם את היצירות הגדולות של ספרות העולם בתרגום לגרמנית, והן היו המקור לידיעותיו של גאלוס על הפילוסופים הגרמניים בני זמנו, ובמיוחד על ניטשה וְשְׁטֵינְר, בעודו שקוע בשעת טיול על גדת המִלְיֶצְקָה בשיחות אינסופיות עליהם, בהתלהבות נעורים וזוהת דעת, בלי למצוא, בדומה לרוב הצעירים, קשר כלשהו בין הרעיונות שהתוודע אליהם לבין חייו האישיים. דמות זו של תלמיד גימנסיה שבגר בטרם עת, הטעון בידע מגוון אך שעדיין אינו מגובש דיו, הייתה שכיחה למדי בחוגי הנוער המשכיל בעת ההיא.

גאלוס, בחור תם ותלמיד טוב, התוודע לחירות נעורים בלתי־מסויגת רק במונחי תעוזה מחשבתית וקריאה בלתי־מוגבלת.

פהים בהטיירביץ' היה בן הקספה רק מצד אמו. אביו היה מרוגטציה, שם שימש בתפקיד הקאדי, אך אמו הייתה בת משפחת אוסמנג'י' המקומית המסועפת. משחר ילדותו בילה חלק מפגרת הקיץ עם אמו בבית קרובי משפחתה בקספה. הוא היה עלם תמיר, מעורן למראה אך חסון. כל חזותו הביעה מתינות, איפוק וריסון. פניו הסגלגלים הענוגים נראו צרובי־שמש, כאפויים, עורו היה שחום וסמוק קמעה, תנועותיו נדירות ופתאומיות; אישוניו השחורים היו מוקפים לובן תכלכל, מבטו היה יוקד אך נטול ברק, גבותיו התחברו מעל אפו, ומעל לשפתו המקושטת הסתמנה חתימת שפם דקה. דמויות גברים כאלה נראות לעתים על מיניאטורות פרסיות.

גם הוא עמד השנה בבחינות הבגרות וציפה למלגה ממשלתית כדי להמשיך את לימודיו בלשונות המזרח, באוניברסיטת וינה.

שיחת שני הצעירים התחילה עוד קודם־לכן ונמשכה בעוברים על הגשר. הנושא היה בחירתו של בהטיירביץ' במקצוע הלימודים שלו. גאלוס התאמץ להוכיח לחברו שבחירתו במזרחנות מוטעית. הוא דיבר בשטף ובערנות, שכן התרגל לקהל מאזינים ואהב להרצות, ואילו בהטיירביץ' דיבר מעט ובקיצור, כאדם המחזיק בדעה משלו ואין לו צורך לשכנע את זולתו. גאלוס, כרוב הצעירים המרבים לקרוא, דיבר מתוך התלהבות תמימה ממילים, מביטויים קולעים ומהשוואות הנוטות להכללה, בעוד שבהטיירביץ' התנסח ביושב, בצמצום, כמעט כלאחר־יד.

נסתרים מן העין בצל מושבי האבן שלהם, החרישו סטיקוביץ' וגלסינצ'ין כאילו נדברו ביניהם דומם להאזין לשיחת חבריהם בלי להתגלות על־ידיהם.

בסכמו את הוויכוח בעניין הלימודים אמר גאלוס בלהט:

"לעתים קרובות אתם, בני בגים מוסלמים, טועים בעניין זה. הזמנים החדשים מבלבלים אתכם, פוגעים בחוש המציאות שלכם עד שאינכם יודעים עוד היכן מקומכם האמיתי בעולם. הנהייה שלכם אחרי כל סממן מזרחי אינה אלא גלגול מודרני של אותה 'שאיפה לשלטון' המושלת בכם; לתפיסתכם, דפוסי החיים והחשיבה המזרחית קשורים

לבלי הפרד במשטר חברתי ומדיני שעליו התבסס שלטונכם במשך מאות שנים. אפשר להבין זאת. אבל זה לא אומר בשום פנים שאתם מגלים הבנה למזרחנות כמדע. אין ספק שאתם בני המזרח, אבל טעות בידכם לחשוב שנועדתם להיות מזרחנים. ובכלל, אינכם מצטיינים במקצועיות ולא בנטייה אמיתית למרעים."

"באמת!"

"וראי, בפירוש: ואין בטענתי זו שום דבר פוגע או שלילי. נהפוך הוא. אתם האדונים היחידים בארץ הזאת, מכל מקום זה מה שהייתם; במשך דורות הפצתם את מרותכם, ביצרתם אותה או גוננתם עליה בחרב ובעט, מבחינה משפטית, דתית וצבאית; כך התעצבתם כלוחמים, מנהלים ושליטים, אך מעמד זה אינו מטפח בשום מקום בעולם את המדעים המופשטים, אלא מותיר אותם בידי מי שאין להם נכסים אחרים ואשר מסוגלים לעסוק רק בזאת. אתם מתאימים ללימודי משפטים וכלכלה, כי אתם אנשים בעלי ידע מן הסוג המעשי. אנשים מסוגכם משתייכים תמיד ובכל מקום למעמדות השליטים."

"פירושו של דבר שעלינו לוותר על השכלה."

"לא. פירושו של דבר שאתם חייבים להישאר מה שהנכם, או אם תרצה, מה שהייתם; חייבים, כי איש אינו יכול להיות גם מה שהינו וגם ההיפך מזה."

"אבל כבר איננו המעמד השליט. היום כולנו שווים," קטע בהטייבין' שוב את דבריו באירוניה דקה, מהולה במרירות וגאווה. "לא, כמובן שאינכם. הנסיבות שגרמו לכם להיות מה שהייתם השתנו זה מכבר, אבל אין זה אומר שאתם מסוגלים להשתנות באותה מהירות. זה לא מקרה ראשון וגם לא האחרון שהקדקע נשמטת תחת רגליו של מעמד חברתי מסוים, אך הווייתו בשלעצמה אינה משתנה. נסיבות החיים משתנות, אך המעמד נותר כפי שהיה, כי רק כמות שהינו הוא מסוגל להוסיף להתקיים עד שיכלה."

שתיקתו של בהטייבין' קטעה לרגע את שיחת הדוברים הסמויים מן העין.

בקצה האופק, מעל רכסי ההרים השחורים, הגיח חרמש ירח פגום, משייט בשמי יוני הבהירים כספינה ללא משוט. לוח האבן נושא

הבתובת על הקיר הואר לפתע בחשכה כחלון קטן שאור קלוש הועלה בו.

בהטייבין' אמר משהו, אך קולו היה כה חרישי עד שרק מילים בודדות נעדרות הקשר הגיעו אל אוזני סטיקוביץ' וגלסניצ'ין. שיחתם כבר עברה לנושא אחר, כפי שקורה אצל אנשים צעירים שמחשבתם מהירה ושופעת אסוציאציות נועזות. עתה דנו בתוכן הכתובת על הלוח הלבן, בגשר ובמי שהקים אותו.

קולו של גאלוס היה הרבה יותר חזק ונמדץ. בתגובה על השבחים שבהטייבין' הרעיף על מחמד-פחה סוקולוביץ' ועל ההנהגה הטורקית שהקימה מבנים אלה, פרש כעת בערנות רבה את תפיסותיו הלאומניות ביחס לעבר העם ועתידו, לתרבות ולציוויליזציה. (שהרי בשיחות נעורים אלה כל אחד דבק בתפיסותיו).

"אתה צודק בהחלט," אמר גאלוס, "האיש אכן היה גאון. הוא לא הראשון ולא האחרון מבני עמנו שפעל גדולות בשירות ממלכה זרה. עמנו העניק מאות אנשים כאלה לאיסטנבול, לרומא ולווינה – מדינאים, מצביאים ואמנים. משמעות האיחוד שלנו במסגרת מדינת לאום אחת גדולה, חזקה ומודרנית היא בכך שהכוחות הגלומים בנו יישארו בארצנו, פה הם יתפתחו ואת תרומתם לתרבות האנושית הם יעניקו כאן ובשמנו, ולא במרכזי שלטון זר."

"ואתה חושב שה'מרכזים' האלה נוצרו במקרה ושאפשר להקים מרבזים חדשים בכל זמן ובכל מקום שמישהו רוצה?"

"במקרה או לא, כיום כבר לא זאת השאלה; לא חשוב איך הוקמו, חשוב שכיום הם הולכים ונעלמים, שפדיחתם הגיעה לסופה והם מתנוונים וחייבים לפנות את מקומם למרכזים אחרים, חדשים, שבאמצעותם יוכלו עמים צעירים ובני-חודין, העולים כיום על בימת ההיסטוריה, למצוא את ביטולם."

"ואתה חושב שמחמד-פחה סוקולוביץ', אילו נשאר שם למעלה בכפרו וגדל כבן איכרים, היה הופך למה שהפך ובין השאר מקים את הגשר הזה שעליו שנינו עומדים עכשיו ומדברים?"

"בימים ההם, כמובן שלא. אך בסופו של דבר, איסטנבול לא התקשתה להקים מבנים כאלה לאחר שגולה מאיתנו, כפי שגולה משאר העמים המשועבדים, לא רק את רכושנו ושכר עמלנו, אלא גם

את מיטב הכוחות שהיו בנו. במחשבה על כל מה שנגזל מאיתנו במרוצת הדורות, הרי שכל המבנים האלה הם כאין וכאפס. אבל כאשר נשיג עצמאות לאומית ומדינית, וישקעו כל המשאבים שלנו רק לסיפוק הצרכים שלנו ויהיו מיועדים לטובתנו, וכל מה שיושג יישאר ברשותנו. כך נקומם את התרבות הלאומית שלנו. היא תהיה טבועה בחותמנו, תישא את שמנו ותביא בחשבון את אושרם ורווחתם של המוני בני עמנו."

בהטיירביץ' התריש ושתיקתו, ממש כאילו הייתה התנגדות מילולית נמרצת, אתגרה את גאלוס והאיצה בו להרים את קולו ולהחריף את נימת רבריו. במרץ הטבעי שלו ובאוצר המילים שרווח בימים ההם בספרות הנוער הלאומי פירט את המשימות העומדות בפנינו נוער זה ואת תוכניותיו. כל הכוחות הגלומים בבני עמנו יקיצו וייכנסו לפעולה. הם ינחיתו על המלכות האוסטרו-הונגרית, צינוק העמים, מכה שתמוטט אותה עד שתתפורר בדומה לטודקיה האירופית. כל הכוחות האנטי-לאומיים הדיאקציוניים בימינו, שמפלגים, מרדימים ומסיטים את כוחות הלאום מרכזם, עתירים לנחול תבוסה ולהידחק הצדה. משימה זו ניתנת לביצוע, כי רוח הזמן החדש עומרת לימינו, וכך גם העמים הקטנים והמשועבדים סביבנו, השואפים גם הם להשתחרר ותומכים בנו. הלאומיות החדשה תתעלה מעל לכל אפליה דתית, תגבר על רעות קדומות שעבר זמנן ותשחרר את העם משעבודם של הנצלנים הזרים ומהשפעותיהם. ארזא תקום מדינת הלאום.

לאחר-מכן הפליג גאלוס בתיאור מעלותיה ונפלאותיה של מדינת הלאום, כאשר סרביה, בדומה לפיימונטה שבאיטליה, תשמש מרכז שסביבו יתלכדו כל מרכיבי שבט הסלאבים הדרומיים על בסיס שוויוני ויהנו מסובלנות רחית ומשוויון זכויות אזרחי. בדבריו נמהלו מילים נועזות וביטויים בעלי משמעות מעורפלת שתיארו באופן מדויק את צורכי החיים בפועל. העמוקים שבמאוויהם של בני העם, שלרוב נידונים להישאר לעד בגדל מאוויים – נוסחו על-ידי כשאפיות צודקות וניתנות להגשמה; אמיתות גדולות, המבשילות ומתגבשות במשך דורות אך רק הנוער מסוגל לחוש בקיומן בטרם הבשילו ולהעז לנסחן ולהעניק להן ביטוי. התערבבו בדבריו באותן

אשליות נצחיות שלעולם אינן דועכות כליל אך לעולם גם אינן מתגשמות בפועל, אלא מועברות מרור לדור כמו הלפיד המיתולוגי. נאומו של הצעיר כלל כמובן גם הנחות רבות שייתכן ולא היו עומדות בביקורת המציאות, אך הייתה בו אותה רעננות מיוחדת, אותו עסיס חיים יקר-ערך, המחפש את נעורי הגזע האנושי. בהטיירביץ' שתק.

"עוד תראה, פהים," דיבר גאלוס הנלהב על לב חברו, כאילו היה הדבר בר-ביצוע עוד הלילה או למחרת היום, "תראה שנקים מדינה שתהווה תרומה ייחודית ויקרה מאין כמוה לקרמה האנושית, מדינה שבה כל מאמץ יבורך, וכל הקרבה תקודש, ואשר בה כל ביטוי מקורי במילים ובמעשה יישא את חותמנו ואת שמנו. ניצור דברים שלעומתם כל מה שנוצר במשך מאות שנים של ממשל זר ייראה כמשחק ילדים. אנו נגשר על כל הנהרות והתהומות העמוקים. נבנה גשרים חדשים, חזקים וטובים יותר, ולא כדי לקשור ערי בירה זרות עם חבלי ארץ משועברים, אלא כדי לקשור בין מחוזותינו ובין המדינה שלנו לבין שאר העולם. כי אין עוד ספק בכך שהגורל הטיל על בני דורנו להגשים את שאיפת כל הדורות הקודמים: הקמת מדינה בת תורין המבוססת על אדני הצרק, כחלק מהתגשמות מתשבת הבורא עלי אדמות."

בהטיירביץ' החריש. גם גאלוס היסה את קולו. ככל שדיבורו נטען במשמעות כן הנמיך ונצרך קולו, עד שהפך ללחישה חזקה נרגשת, שהתפוגגה לבסוף בדממת הלילה. שני הצעירים שתקו כעת. אף-על-פי-כן, שתיקתו של בהטיירביץ' נכחה, מובדלת, כבדה, נחרצת ומתעצמת כחומה בצורה בדממה הלילית, כופרת בעצם קיומה בדברים שנאמרו וניצבת ביניהם כביטוי אילם לתקפותה של העמדה האחרת, הברורה והבלתי-מעורערת, שהייתה עשויה להתנסח באופן הבא:

"יסודות העולם ואושיות חייהם של בני-אדם ומערכות יחסיהם נקבעו לדורי דורות. אין זה אומר שאין הם נתונים לשינויים, אך בהתייחס למשכם הקצר של חיי האדם הם נראים נצחיים. היחס בין קיומם לבין משך קיומו של האדם הוא כיחס שבין מימיו השוצפים במהירות של נהר לבין קרקעיתו האיתנה והיציבה, שכל שינוי

באור הירח הקלוש השתברו פניהם בכתמים חדים של אור וצל ונראו הרבה יותר מבוגרים מגילם. הסיגריות הדולקות בידיהם הפיקו אור זרחני. שניהם חשו לחוצים. מסיכות שונות היה כל אחד מהם נתון למועקה, ושניהם כאחד השתוקקו לדבר אחד: לקום ולהסתלק. אף-על-פי-כן הוסיפו שניהם לשבת כממוסמרים אל מושבי האבן, שעדיין אצרו בתוכם את חמימות יום השמש. שיחת חבריהם הצעירים שימשה להם קודם אמתלה לדחות את המשך השיחה שהתחילו ואת ההסברים הנלווים, והם בירכו על כך, אולם כעת לא היה עוד מנוס מכך.

"קראת את הראק? מה דעתך על הטיעונים שלו?" פתח סטיקוביץ', חוזר לוויכוח מתחילת הערב, ובן במקום חש כי הוא מונע על-ידי רחף לא בריא ביסודו.

גלסינצ'ין, שחש ביתרון הרגעי שבמעמדו כפוסק, לא מיהר לענות. "בחיך", המשיך סטיקוביץ' בקוצר-רוח, "לדבר היום על מלחמת המעמדות ולהמליץ על פעילויות בקנה מידה מזערי, כשלאחרון האנשים אצלנו ברור שהמשימה הדחופה ביותר שהחברה ניצבת בפניה היא איחוד לאומי ושחרור באמצעות מהפכה! זה ממש מגוחך!"

מקולו של סטיקוביץ' עלתה שאלה המזמינה לדר-שיח. ואולם גלסינצ'ין בחר גם הפעם שלא להשיב. בדומייה הטעונה והעוינת שהשתררה ביניהם הגיעה לאוזניהם מוסיקה שהחלה מתנגנת במחנה הקצינים שעל החוף. החלונות בקומת הקרקע המוארת היו פתוחים לרווחה. זו הייתה נגינת כינור מלווה בצלילי פסנתר. הכנר היה רופא הגדוד, ד"ר בלאש, מלווה על-ידי אשת מפקד המחנה, אלוף-משנה באוור. השניים התאמנו על חלקה השני של הסונטינה לפסנתר וכינור של שוברט. הם התחילו יפה ובאופן מתואם, אך עוד לפני הגיעם למחציתה הקדים הפסנתר את הכינור. הכינור פסק לנגן. כעבור דממה קצרה, שבמהלכה נועצו מן הסתם ביחס למקום הבעייתי, חזרו השניים לנגן. השניים החמידו באימוני הנגינה המשותפת ועסקו בהם בכל ערב עד שעות הלילה, כאשר אלוף-משנה יושב בחדר הסמוך, שקוע עד בלי די במשחק הקלפים פךפרנס, או פשוט מנמנם על כוס

המתחולל בה איטי וסמוי מן העין. עצם המחשבה על העתקת ה'מרכזים' ממקום אחד אל משנהו היא רעיון עוזעים שאינו ניתן לביצוע. כאילו רצה משהו להתיק ממקומם את מקורות הנהרות הגדולים או את מיקומם של רכסי ההרים. התשוקה לחולל שינוי מהיר וכפוי מופיעה לרוב אצל בני-הארס כנגיף מחלה המתגברת במוחות אנשים צעירים; אלא שהם עדיין אינם מסוגלים לשפוט את המציאות כראוי ובסופו של דבר גם אינם מצליחים להשיג דבר, אפילו לא להציל את נפשם. לא רצון האדם מושל בעולם וקובע את מהלכיו. הרצון כמוהו כאבק שהרוח מעלה ומסיעה ממקום למקום, עד שלפעמים הוא מאפיל על שדה הראייה, כשהרוח שוככת הוא שוקע ונמוג בהותירו את מראה העולם הישן והנצחי כמות שהיה. מפעלים בני-קיימא מתגשמים בעולם רק על-פי רצון האל, והאדם הוא כלי שרת עיוור וכונוע לו. יצירה הצומחת מכוח שאיפת אנוש בדרך-כלל אינה זוכה להתגשם, מכל מקום אין היא מאריכה ימים ושום טובה לא תצמח ממנה. כל הכיסופים הבווערים וההיבורים הנלהבים תחת שמי הלילה על הקאפיה אין בכוחם לשנות דבר מיסודו; הם ירחפו מעל לאדני הממשויות הגדולות, הקבועות לעולם ועד, עד שיתפוגגו במקום שבו כל השאיפות נמוגות וכל הסערות שוככות. בדומה למבנים גדולים, כך גם אנשים גדולים מופיעים במקום שהועידה להם מחשבת הבריאה האלוהית ושם הם יוסיפו להופיע, ללא קשר למשאלת לב האדם ביהירותו הנבובה והקיינית.

ואולם בהטייריביץ' לא אמר דבר. אנשים כמוהו, צעיר מוסלמי ונצר לאצולת הבגים, נושאים בדמם את השקפת חייהם וחיים ומתים על קירוסה, אך אינם מסוגלים לבטאה במילים וגם לא חשים צורך בכך. לאחר שתיקה ממושכת ראו סטיקוביץ' וגלסינצ'ין את אחד משני חבריהם הסמויים מן העין משליך מעבר למעקה את הסיגריה שפלתה, ואת גץ הפבדל הבווער צונח מן הגשר אל הדרינה בקשת ארוכה. מעט לאחר-מכן נשמעו השניים מתרחקים לאיטם בדרכם לעבר כיכר השוק, ועד מהרה נבלעו צעדיהם בחושך ונדמו כליל. משנותרו שוב לבדם, נפנו סטיקוביץ' וגלסינצ'ין והסתכלו זה בזה כאילו נפגשו זה עתה.

יין מוסטאר וסיגריה "שוואכית", בעוד הקצינים הצעירים מתלוצצים על חשבון צמד המוסיקאים המאוהבים.

בין הגברת באואר והרופא הצעיר אכן התנהל כבר כמה חודשים סיפור מורכב וקשה. אפילו דקיההבחנה שבין הקצינים לא השכילו לעמוד על טיבה האמיתי של מערכת היחסים ביניהם. חלקם טענו כי מדובר רק בקשר רוחני (וכמובן צחקו על כך) ואחרים גרסו שגם הגוף זוכה כאן למנת חלקו בפרשה. בכל אופן השניים הפכו לצמד בלתי-נפרד, בהסכמה אבהית של אלוף-המשנה, אדם טוב-לב ביסודו שכבר קהה מחמת השירות הארוך ומעמסח הגיל, היין והטבק.

כל אנשי הקספה הכירו את השניים כבני-זוג, ולעומתם חיה לה חבורת הקצינים כחברה נפרדת ונבדלת שניהלה חיים עצמאיים, במנותק מתושבי העיר או עם הפקידים הזרים ומבלי לקיים כל קשר איתם. ככניסה אל גני הקצינים, שהיו ערוכים בערוגות עגולות ומטופחות עתירות פרחים וצמחי נוי נדירים, ניצב שלט האוסר על אנשים לאפשר לכלביהם לשוטט בגן ולהם להיכנס אליו. המסיבות ונשפי הריקודים שארגנו הקצינים היו נגישים רק ללובשי המדים. כל חייהם התנהלו כחיי כת גדולה המסוגרת בתוך עצמה ומטפחת את ייחודה ונבדלותה כעיקר כוחה, בהסתירה מתחת לחזות קפואה ונוצצת כל ביטוי או תגובה על חוויות חייהם אם ברגעי גדולתם ואם בעתות מצוקה, על המתוק והמר שהם מזמנים לאדם.

ואולם יש דברים שמעצם טבעם לא יוכלו להישאר כמוסים והם פורצים כל מסגרת וגבול, גם הנוקשה ביותר. ("שלושה דברים אי-אפשר להעלים", כמאמר העות'מאנים, "אהבה, שיעול ודלות.") זה מה שאירע לזוג נאהבים אלה. לא היו בקספה זקן או ילד, גבר או אישה, שלא נתקלו בהם באחד מטיוליהם, כשהיו מהלכים בשבילים מבודדים, שקועים בשיחה, עיוורים וחירשים לכל מה שמסביבם. הרועים התרגלו לראותם כפי שמתרגלים לצמדי חיפושיות הצצים על העלווה שבצדי הדרך; תמיד בשניים ובצמוד. הם נראו בכל מקום: ליד הדרינה והרזאב, מתחת לחורבות העיר העתיקה, בדרך המוליכה מן העיר וליד סֶטְנֵז'יִשְטָה, ובכל שעה משעות היום. שהרי לאוהבים יקצר תמיד הזמן ושום דרך אינה ארוכה דיה. לעתים רכבו על סוסים או שנסעו ככרכרה, אך לרוב הלכו ברגל, בצער שהעיד בהם כי אינם

קיימים אלא זה למען זו ובאותו הילוך אופייני שאין לטעות בו, האומר כי לשניים אלה אין דבר חשוב בעולם מאשר מה שהם משמיעים עתה זה לזה.

הוא היה הונגרי ממוצא סלובקי, בנו של פקיד עני שהמדינה מימנה את לימודיו, צעיר מוסיקלי שאפתן ורגיש מדי, במיוחד בשל מוצאו שמנע ממנו לראות את עצמו שווה ערך לקצינים הגרמנים או ההונגרים, שהיו בני משפחות עשירות ומיוחסות. האישה הייתה בשנות הארבעים שלה והייתה מבוגרת ממנו בשמונה שנים. אישה תמידה, בהירת שיער, שסימני בלייה ראשונים ניכרו בה אך עורה עדיין מושלם בצחותו הוורדרה ועיניה הכחולות גדולות ומבריקות. בחזותה ובכל הופעתה דמתה לאחד מאותם דיוקנאות של מלכות המהלכות קסם על נערות צעירות.

לכל אחד משניהם היו סיבות אישיות כבדות משקל, אם ממשיות ואם מדומות, לאי-שביעות-רצון מחייו. לכך נוספה הסיבה העיקרית, שהייתה משותפת לשניהם: הם חשו אומללים וכמעט רדופים בקספה הנידחת, בחברת קצינים שהיו לרוב ריקניים וחרלי-אישים. על כן נאחזו זה בזה כניצולי ספינה טרופה. הם התעמקו איש ברעותו והיו שוקעים בשיחות ארוכות תוך שכחה עצמית גמורה, ממש כמו בשעה זו, כאשר ניגנו יחדיו. אלה היו אפוא הנגנים הסמויים, שהמוסיקה שניגנו הפיגה להרף עין את המועקה שהשתדרה בין שני הצעירים בדממת הלילה.

ברגע מסוים שוב הופרה המוסיקה שזרמה אל תוך הלילה השקט, ולפרק זמן נקטעה. בדממה שהשתררה אמר גלסינצ'ין בקול נוקשה, בהגיבו על דברי סטיקוביץ' האחרונים.

"מגוחך? אכן כן, בוויכוח הזה יש למען האמת הרבה דברים מגוחכים."

בתנועה חדה שלף סטיקוביץ' את הסיגריה מפיו וגלסינצ'ין המשיך להציג את עמדתו. דיבורו היה איטי אך החלטי וניכר שהנושא מטריד אותו מזה זמן רב, עוד הרבה לפני שיחתם הערב.

"אני מקשיב בתשומת-לב רבה לכל הוויכוחים האלה, של שניכם ושל משכילים אחרים בעיר, וגם קורא עיתונים וכתבי-עת. וככל שאני מרבה לקרוא ולשמוע אני משתכנע כי רוב הוויכוחים וחילוקי-הרעות

ביניכם תלושים מהמציאות ואין להם שום קשר לצורכי החיים ולבעיותיהם האמיתיות. את החיים האמיתיים, שלי ושל אחרים, אני רואה מקרוב וחווה על בשרי. ייתכן שאני טועה, וגם לא מיטיב להתבטא כראוי, אך לעתים קרובות עולה בי מחשבה שההתקדמות הטכנולוגית והשלום היחסי יצרו בעולם סוג של רגיעה מלאכותית המאפשרת לבני המעמד המכונים אינטלקטואלים להתמסר כאוות-נפשם למשחק משעשע, מעניין ומלא ברעיונות חדשים ובישקפות על החיים והעולם. בעיני זוהי חממה רוחנית עם אקלים מלאכותי וצמחייה אקזוטית שאינה קשורה כלל לאדמה הממשית הקשיחה שעליה חיים ומהלכים המוני האנשים. אתם חושבים שאתם עוסקים בגורלם של המונים אלה ובצורכיהם, במאבקם למען המטרות שאתם מועידים להם, אך לאמיתו של דבר אין שום קשר למה שמסתובב בראשיכם לבין חיי ההמונים או לחיים בכלל. לכן במשחק שאתם מנהלים טמונה סכנה גדולה, לאחרים וגם לעצמכם."

גלסינצ'ין השתק. סטיקוביץ' הופתע במידה כזאת עלידי הרצאתו הרהוטה והמגובשת, שלא העלה בדעתו לקטוע אותה או לענות על דבריו. רק למשמע המילה "סכנה" הניף ידו בתנועת ביטול. זו הקניטה את גלסינצ'ין, שהוסיף נמרצות:

"כמובן, כשאדם מאזין לדבריהם הוא עשוי לחשוב שכל הבעיות נפתרו וחלפו מן העולם לנצח, שההדורים יושרו וכל הדרכים נסללו ושצריך רק להתחיל ללכת בהן. אבל בחיים, בפועל, אין שום פתרון, פתרונות קלים אינם קיימים, ואין גם כל דרך להגיע לפתרון מושלם, כי הכול קשה, מסובך ויקר מדי, וכל צעד כרוך בסיכונים עצומים, שאינם עומדים בשום יחס לסיכויי ההצלחה; בחיים אין זכר לשאיפותיו הנועזות של הראק או להשקפותיו מרחיקות הלכת. האדם חי מאז ומתמיד בסבל, אף פעם אין לו מה שהוא צריך, כל שכן מה שהיה רוצה. כל התיאוריות שלכם משמשות רק כרי לספק את יצר המשחק הנצחי הטבוע באדם ולהחניף לאהבה העצמית שלכם, והן מוליכות שולל גם אתכם וגם אחרים. זו האמת, בכל אופן ככה זה נראה לי."

"זה לא נכון. עליך רק להשוות בין תקופות היסטוריות שונות כדי להיווכח בהתקדמות ובמשמעות מאבקו של האדם, ולפיכך גם במשמעות ה'תיאוריות', אשר מעניקות כיוון למאבק." בדבריו קלט גלסינצ'ין רמז להפסקת לימודיו וכדרכו במקרים כאלה, הגיב בחלחלה.

"אני לא לומד היסטוריה," פתח ואמר.

"אתה רואה, כי אילו למדת היית רואה..."

"אבל גם אתה הרי לא לומד היסטוריה."

"מה זאת אומרת, כלומר... אני דווקא כן לומד."

"בנוסף למדעי הטבע?"

קולו רעד, בטינה. להרף עין נבוך סטיקוביץ' וכעבור רגע ענה בקול כבש:

"אז אם אתה דווקא רוצה לדעת, בהחלט כן: בנוסף למדעי הטבע

אני עוסק גם בבעיות מדיניות, היסטוריות וחברתיות."

"יש לך מזל שאתה מספיק הכול. עד כמה שידוע לי, בנוסף על כל

אלה אתה גם נואם, עסקן, משורר ואפילו מאהב."

סטיקוביץ' נענה בצחוק מלאכותי. פגישת אחר הצהריים בחדר בית-הספר המושבת חזרה אליו כמשהו רחוק אך מטריד, והוא נזכר שלפני בואו העירה התקיימו בין גלסינצ'ין וזורקה קשרי חיבה. אדם שאינו מאוהב אינו מסוגל לחוש את עוצמת האהבה הרוחשת בלב הזולת ולא את כוח הקנאה או הסכנה שעשויה להיות טמונה בה.

שיחת שני הצעירים נהפכה כאחת למריבה אישית מרה שרוחה ריחפה ביניהם מהרגע הראשון. אנשים צעירים אינם בורחים ממריבה אלא נמשכים אליה כגורדים הנשאבים על-נקלה למשחקים פרוצים וסוערים.

"זה לא ענייניו של אף אחד מה אני וכמה אני עוסק. ואני לא שואל

אותך על המטרים המעוקבים ועל כולי העץ שלך."

"עזוב את כולי העץ שלי. אני מתפרנס מהם בכבוד, כלי להשוויץ,

לפתות ולהטעות אחרים."

"את מי אני מפתה?"

"את כל מי שמוכנים להתפתות."

"זה לא נכון."

"זה כן נכון. ואתה יודע שזו האמת. ואם כבר משכת אותי בלשוני, אני רוצה להגיד לך מה אני חושב."

"זה לא מעניין אותי."

"אבל אני כן רוצה לומר זאת, כי גם אדם המתהלך כל היום בין כולי עץ עדיין יכול לראות וללמוד משהו, לחשוב ולהרגיש. אני רוצה להגיד מה אני חושב על התיאוריות הנועזות שלך, על השירים וגם על האהבות שלך."

סטיקוביץ' עשה תנועה חטופה כמבקש לקום ממקומו, אך נותר לשבת. נגינת הפסנתר והכינור במחנה התחדשה וצלילי החלק השלישי של הסונטינה העליזה ושוקקת החיים זרמו אל חיק הלילה והתפוגגו בשאון הנהר.

"תודה, כבר שמעתי מספיק מאחרים, חכמים ממך."

"לא, לא. אחרים או שאינם מכירים אותך או שהם משקרים לך, או שהם חושבים כמוני אבל שותקים. כל התיאוריות שלך, כל המון העיסוקים הרוחניים שלך, וגם אהבותיך והחברויות שלך, כל אלה יסודם בשאפתנות הכוזבת והחולנית שלך, שמקורה ביהירות ואהבה עצמית, ורק בהן."

"חה-חה-חה!"

"כן. וגם הרעיונות הלאומניים שאתה מטיף להם בהתלהבות כזאת אינם אלא ביטוי ייחודי לאותה אהבה עצמית. כי אתה לא מסוגל לאהוב אפילו את האמא שלך ולא את אחיותיך ואחייך מבטן ומלידה, לא כל שכן רעיון מסוים. רק מתוך יהרהרה אתה מסוגל להיות טוב, נדיב ומוכן להקרבה. כי הכוח העיקרי המניע אותך זו היהרה. זה קודש הקורשים שלך, הדבר היחיד שאתה אוהב יותר מעצמך ובשרך. מי שאינו יודע זאת עשוי בקלות לטעות למראה החריצות והלוחמנות שאתה מפגין, מסירותך לאידיאל הלאומי, למדע, לשירה או לתכלית נעלה אחרת. אבל אתה אינך מסוגל להתמיד לאורך ימים בשום דבר או לשמור אמונים לאיש, כי יהרתך לא נותנת לך. ובדגש שלא מדובר עוד בה, הכול הופך מבחינתך לדבר רחוק וזר, שלא תהיה מוכן לנקוף אצבע למענו. בגללה תבגוד אפילו בעצמך, כי אינך אלא עבד נרצע ליהרהרה שלך. אין לך מושג ער כמה אתה שבוי בה. אני מכיר אותך היטב ורק אני יודע איזה אדם מפלצתי אתה מרוב יהרהרה."

סטיקוביץ' לא השיב. ברגע הראשון נדהם מן ההוקעה המגובשת והחרפה של חברו, שלפתע נתגלה לו באור חדש ובתפקיד חדש, בלתי־צפוי. דברי חברו המרירים והחד־משמעיים העליבו והרגיזו אותו, אבל בכללותם החלו מעוררים בו עניין שגבל בהנאה. מילים בודדות אמנם ננעצו בליבו כמדקרות מכאיבות, אך החיטוט המעמיק והשוצף באופיו גם החניף ונעם לו באופן מיוחד במינו. שהרי לומר לאדם צעיר כמוהו שהוא מפלצת עשוי לאתגר את רוח ההתרסה שבו ולהעצים את אהבתו העצמית. ואכן, לאמיתו של דבר השתוקק שגלסניצ'ין ימשיך בחיטוט האכזרי בעמקי אישיותו ובחשיפת השפעתה העזה עליו, כי הייתה בכך הוכחה נוספת לייחודו ועליונותו. מבטו הקפוא נח על לוח האבן הלבן על הקיר ממול, שבלט באור הירח על רקע האבן האדמדמה. בלי להניר עפעף הסתכל בכתובת הטורקית הזרה, כקורא בה את משמעותם העמוקה של דברי השטנה שהוטחו בו על־ידי רעו הניצב כאן לידו.

"לך לא אכפת מכלום, ואתה באמת לא אוהב ולא שונא, כי לשם כך אדם צריך ולו לרגע לחרוג מעצמו, להיחשף, לשכוח, להתעלות על עצמו ועל היהירות שלו. ואתה אינך מוכשר לכך; וגם אין דבר שבשבילו היית נוהג כך, גם אילו יכולת. צערו של אדם אחר אינו נוגע בלבך, ובוודאי שאינו עשוי להכאיב לך; ואפילו לא צערך, אלא אם כן הוא מחניף לאהבה העצמית שלך. אתה לא משתוקק לכולם ואין שום דבר המשמח את לבך. אין בכך אפילו רגשי קנאה, אך לא מהיותך טוב לב, אלא בגלל אנוכיות חסרת גבולות, כי אינך מבחין לא באושר הזולת ולא באסונו. שום דבר אינו עשוי לרגש או להפעיל אותך. אין דבר שיעצור בערך, אך לאו דווקא מהיותך אמיץ, אלא מפני שכל הדחפים הבריאים התנוונו בך, ולמעט אהבתך העצמית, מבחינתך לא קיימים לא קשרי משפחה ולא מיני התחשבויות מקובלות, לא אלוהים ולא אדם ואפילו לא קרוב או חבר. אפילו את מעלותיך שלך אינך מעריך. מצפונך אינו עשוי להציק לך, רק גאוותך הפגועה יכולה עוד להכאיב לך, כי רק היא תמיד מדברת מגרונך ומכתיבה את צעריך."

"האם זה בגלל זורקה?" שאל לפתע סטיקוביץ'.

"אז אם אתה דווקא רוצה, נדבר גם על זה. כן, גם בגלל זורקה. זה לא שממש אכפת לך ממנה. זה רק כיוון שאתה לא מסוגל לעצור

ולוותר כשמזדמן לך משהו רגעי המחניף לאהבתך העצמית. לכן אתה כובש את ליבן של מורות מסכנות, נכוכות וחסרות ניסיון, כשם שאתה כותב מאמרים ושירים או נואם ומרצה. עוד לפני שהצלחת לכבוש כליל את ליבן הן כבר הופכות למעמסה עליך, כי רדיפת הכבוד שלך כבר דוחפת אותך לחמוד כיבושים נוספים. אבל זוהי גם קללתך. שאינך מסוגל להיעצר בשום מקום ולעולם אינך מסתפק ואינך יודע שובעיה. אצלך הכול משועבד לרדיפת הכבוד, אבל אתה עצמך הנך העבד הנרצע שלה וקורבנה העיקרי. ייתכן שעוד תזכה בתהילה ובהצלחות גדולות יותר מניצול חולשתן של נשים שהצלחת לשגע, אבל אף אחת מהן לא חשביע את רצונך, משום שאהבתך העצמית תדחף אותך הלאה, כי היא בולעת הכול, גם את הגדולות שבהצלחותיך, שאותן היא ממחרת לשכוח, בעוד שכל כישלון פעוט וכל עלבון קל שמורים לעד. בויכרונה. ולאחר שהיא מכרסמת, שוברת, מזהמת, משפילה, מרחיקה או משמידה כל מה שמסביבך, תישאר בודד בשממה שנותרה, פנים אל פנים עם אהבתך העצמית, שלא יהיה לך עוד במה להשביעה. או תאכל את עצמך, אבל זה לא יעזור לך, כי היא, המורגלת בנתחים שמנים יותר, תבזו למזון עלוב זה ותרחח אותו. כן, כזה הינך, גם אם בעיני רוב האנשים אתה נראה שונה, ואפילו אם יש לך דעה אחרת על עצמך. אבל אני מכיר אותך היטב.

לפתע נדם גלסינצ'נין.

על הקאפיה כבר הורגשה צינת הלילה ובאוור שררה רממה, מלווה בהמיית המים מתחת. הם לא הרגישו כשהמוסיקה שהתנגנה על החוף נפסקה. שקועים היו איש במחשבותיו ושכחו כליל היכן הם נמצאים ומה מעשיהם. בקנאתו ובמצוקת נפשו דיבר "רשם המטרים המעוקבים" על מה שפעמים כה רבות העסיק את מחשבותיו, דברים נסערים שרחשו בעמקי ליבו, אף שמעולם לא הצליח למצוא להם ביטוי הולם, ועתה בהמיית ליבו דיבר עליהם בקלות, בשטף ובנפש מרה. סטיקוביץ' האזין לדבריו קופא במקומו, כוהה בלוח הלבן עם הכתובת כאילו היה מסך קולנוע. כל מילה פגעה בו כמדקרה, ועם זאת בדברים הבוטים שחברו הטיח בו לא ראה כל עלבון או סכנה. להיפך, נדמה לו שעם כל מילה נוספת שמוטחת מפי גלסינצ'נין הוא

גדל ונישא ביעף על כנפיים עלומות, ממריא באבחת מעוף חרישי, נועז ומרגש ומתנשא גבוה מעל לכל האנשים הרוחשים על פני האדמה על כל קשריהם, חוקיהם ורגשותיהם, בורר, גא, גדול ומאושר או לפחות חש משהו שצריך להיות דומה מאוד לאושר. הוא מעופף מעל לכול, וקול ידיבו, המטיח בו את דבריו הבוטים, הינו כרחש המים והמיית הדברים הבלתי־נראים אי־שם עמוק בעולם מתחתיו, שביחס אליו הוא איש ואחת היא לו מה חושבים ומה אומרים עליו שם, שהרי במעופו הוא מתנשא מעל כל אלה כציפור הגומאת במעופה מרחקי ארץ.

שחיקתו הרגעית של גלסינצ'נין הביאה להתפכחותם. הם לא העזו להישיד מבט איש אל רעהו. אלוהים יודע באיזה כיוון הייתה המריבה מתפתחת אלמלא הופיעו על הגשר כמה שיכורים בדרכם מן השוק כשהם שרים וצועקים זה אל זה ועל כולם גובר קול טנור רם השד במקוטע את הזמר הנושן:

הינך יפה וחכמה

בת אבדאנה היפהפייה!

על־פי קולותיהם הכירו כי אלה כמה מחבורת צעירי הסוחרים. חלקם עשו דרכם בהליכה איטית ובצעד ישר, ואחרים בצער מתפתל, מתנודד ומועד. על־פי ההלצות הקולניות שהשמיעו ניכר בהם שהגיעו מן הבילוי "תחת הצפצפות".

עוד לפני שהחלו בבניין המסילה, לפני למעלה מחמש־עשרה שנים, הגיע אל הקספה גבר הונגרי עם אשתו. שם משפחתו היה טרריק, ושם אשתו יולקה, ילידת נובי סאד שדיברה סרבית. מיד נודע ברבים שכאו מתוך כוונה לפתוח בקספה בית עסק מן הסוג שלא נודע במקומם. הם אכן פתחו בית כזה בקצה העיר, מתחת לעצי הצפצפה הרמים הצומחים לרגלי סטרו־ישטה, בבית עתיק שהיה שייך למשפחת כגים ועבר שיפוץ יסודי.

זה היה המקום המביש בקספה. בבית זה היו החלונות מחופים בוילונות מבוקר עד ערב. עם חושך הודלקה מעל פתחו מנורת־קנפיד שדלקה כל הלילה. מקומת הקרקע בקו קולות שירה וצלילי פסנתר אוטומטי. צעירים ומשולחים למיניהם היו מזכירים

שמות של נערות שהובאו על-ידי טרריק ושוכנו בבית ההוא, שם החזיק בהן. תחילה היו ארבע בלבר: אירמה, אילונה, פרידה ואנקה. מדי יום שיש אפסר היה לראות את "הבחורות של יולקה" נוסעות בשתי כרכרות אל בית-החולים לבדיקה השבועית. הן היו מאפרות, סמוקות לחיים, חבושות מגבעות עטורות פרחים, בידיהן שמשיות ארוכות ניצב שגימורית-חרה מתנפנפים בקצותיהן. נשי הקספה היו סרות מדרך הכרכרות ומסלקות משם את בנותיהן בראש מוסב הצדה וברגשות מעורבים של תיעוב, כושה וחמלה.

משהחלו עבודות מסילת הרכבת ועימן זרמו העירה כספים וכוח עבודה, גדל מספר הבחורות. לצד הבניין הטורקי הישן בנה טרדיק מבנה חדש, "על-פי תוכנית", עם גג רעפים אדום, שנראה למרחוק. שלוש מחלקות היו בו: אולם כללי, אולם מיוחד ואולם הקצינים. האולמות נבדלו זה מזה במחירים ובסוג האורחים. כאן, "מתחת לצפצפות", כפי שכינו זאת בקספה, יכלו כעת להוציא כספים שירשו או הרוויחו בניהם ונכדיהם של מי שבזמנו נהגו לשותות בפונדק זאריה, או לימים אצל לוטיקה. כאן היו מתהוללים בגסות רבה, ופה אירעו הקטטות הידועות, מסיבות השתייה הפרועות ומיני מחזות רגשיים למכביר. במקום זה היו נעוצים שורשיהם של רבים מהאסונות האישיים והמשפחתיים שאירעו בקספה.

חבורת השיכורים שבילתה את חלקו הראשון של הלילה "מתחת לצפצפות" הגיעה כעת לקאפיה לשאוף אוויר צח. תשומת-לבם התמקדה בבחור בשם ניקולא פציקוזה, פתי טוב לב שבני הסוחרים נהגו להשקות לשוכרה כדי להשתעשע ולצחוק.

בטרם הגיעו השיכורים אל הקאפיה הם נעצרו ליד הגדר. אל אוזניהם של הבחורים הגיעו קולות מריבה רמים. ניקולא פציקוזה התערב על שני ליטרים יין שילך על מעקה האבן עד לקצה הגשר. ההתערבות סוכמה והבחור טיפס על המעקה והחל ללכת בזרועות פרושות הצידה, מתקדם כסהרורי עקב בצד אגודל. בהגיעו אל הקאפיה הבחין בשני הבחורים המאחרים בנשף, אך לא אמר להם דבר, אלא המשיך כדרכו, מפזם לעצמו ומתנודד בשכרותו, מתקדם בהליכתו המסוכנת, מלווה מאחור בחבורה העליזה. צלו הגדול ריצד על הגשר באור הלבנה הקלוש והשתבר על המעקה מגד.

חבורת השיכורים חלפה גם היא על פניהם בצעקותיהם הפרועות ובהערות הלוואי האוויליות שלהם. שני הצעירים קמו ממקומם וכלי ברכת שלום פנו והלכו משם איש לעבר ביתו.

גלסינצ'ין התקדם בחושך, לאורך הגדה השמאלית, משם הוליכה הדרך למעלה, אל ביתו באוקולישטה. סטיקוביץ' פנה בצער איטי בכיוון ההפוך, לעבר השוק. הוא התקדם לאט וכהיסוס. לא היה לו חשק לעזוב את המקום המואר, הקריר יותר מאשר בעיר. בקצה הגשר עצר ליד המעקה. היה לו צורך להיאחז במשהו, למצוא משענת.

הירח עמד מעל נידוכה גוֹרָה. שְׁעוֹן על מעקה האבן שבקצה הגשר, התבונן הצעיר שעה ארוכה בצללים הגדולים ובאורות הנרירים של עיר הולדתו, כדואה אותם בפעם הראשונה. רק שניים מחלונות המועדון היו עדיין מוארים. שום קול נגינה לא נשמע עוד. זוג האנשים האומללים, הרופא ואשת הקצין, ניהלו שם מן הסתם עדיין את אחת משיחותיהם על מוסיקה ואהבה או על גורלם האישי, שלא נתן להם מנוח ושניהם לא מצאו לו פתרון.

ממקום עומדו יכול היה סטיקוביץ' לראות שגם בבית-המלון של לוטיקה מואר עדיין חלון יחיר. הבחור הסתכל בחלונות המוארים משני עברי הגשר, כאילו ציפה מהם לדבר-מה. מותש היה ועצוב. צעדיו הלולייניים של פציקוזה המשוגע העלו בו בבת-אחת זיכרון משחר ילדותו, כשבדרכו לבית-הספר ראה בערפילי הבוקר החורפי את צורקן הגוץ מרקד על אותו מעקה. זכר המעשה עורר בו עצב ומבוכה. תחושת הגדולה האימתנית הסוחפת, ההינשאות והריחוף מעל לכל הסובב, שהעירו בו הדברים הקשים שהטיח בו גלסינצ'ין בנהמת ליבו, התפוגגה כעת. נדמה היה לו שבבת-אחת נפל ממרום ושככל האחרים הוא מזדחל במאמץ על פני האדמה החשוכה. גם זיכרון האירוע עם המורה הציק לו, הדבר לא היה צריך לקדות, כאילו אדם אחר נהג כך בשמו, ובדומה לכך עינה אותו גם זכר מאמרו בכתב-העת, שנראה לו עתה פושד ורצוף פגמים, כאילו מישהו אחר כתב אותו בשבילו ובניגוד לרצונו ופרסם אותו בשמו, ונוסף לכך נאוו הארוך של גלסינצ'ין, שלפתע נראה לו ארסי וטעון משטמה, רצוף עלבונות קשים וצופן סכנה ממשית.

גופו הצטמרר והוא דער מצינת הלילה שעלתה מהנהר. וכמו הקיץ מתרדמה ראה כי בשני חלונות המועדון כבה האור. אחרוני האורחים נראו יוצאים מהבניין. חרבותיהם הארוכות שקשקו והצטלצלו בלכתם בכיכר השוק החשוכה ובחלל האוויר הדהד דיבורם הקולני, המעושה. הצעיר ניתק בקושי מן המעקה, שלח מבט נוסף אל האור שבחלון בית-המלון, האחרון בקספה הדוממת, ובצעד איטי עשה את דרכו אל ביתו הדל במעלה המיידאן.

פרק 20

היחיד מבין חלונות בית-המלון שעדיין עמד בו אור, כסימן אחרון של ערות וחיים בלילה ההוא בקספה, היה חלון חדרה הקטן של לוטיקה שבקומה הראשונה. ממש כמו לפני עשרים שנה ומעלה כשהייתה סרה לאותו חדרון כדי לפוש קמעה מן ההמולה והלחץ במלון ההומה אדם, ישבה לוטיקה ליד שולחן העבודה הקטן שלה, העמוס לעייפה, אלא שעתה הכול היה חשוך ושקט שם למטה.

כבר בסביבות השעה עשר פדשה לוטיקה אל חדרה והתכוננה לשכב לישון. לפני שעלתה על יצועה ניגשה קודם אל החלון לשאוף ממשב האוויר הרענן שהגיע מהנהר ולהעיף מבט על הנוף היחיד שנשקף דרך קבע מחלונה: אחרון קימורי הגשר, שניבט אליה באור הירח החיוור. אלא שאז נזכרה באיזה חשבון ישן שאבד לה והתיישרה אל שולחנה הקטן כדי לחפשו. בעודה בורקת את החשבונות שקעה בהם עוד ועוד, שכחה את השעה המאוחרת ואת הצורך לישון, ובמשך למעלה משעתיים נשארה לשבת ליד שולחנה. שעת חצות חלפה זה מכבר ולוטיקה, ערגנית מכדי לישון, שקעה במלאכתה, מחברת את המספרים והופכת דפים בזה אחר זה.

היא הייתה עייפה. במשך היום, בעודה שרויה בשיחה ונתונה לעיסוקיה, עדיין עמדו לה מרצה הטבעי, גמישות איבריה וחרירות לשונה, אך משנותדה בלילה לברה, חשה במשא השנים ובכובד העייפות היצוקה בה. פניה קמלו. מיופיה בימים עברו נותרו אך שרידים. גופה כחש, גון פניה היה צהוב, הברק ניטל משערה שנידלדל על פדחתה, ושיניה, שבימים עברו הבהיקו כאגלי הברד, פחתו והצהיבו. בעיניה השחורות, שעדיין התנוצצו, נשקף מבט קשה ולפרקים נוגה.

לוטיקה הייתה עייפה, אלא שלא הייתה זו העייפות המתוקה המבורכת שבאה לאחר עבודה מאומצת המביאה רווחים נאים, זו

שבעבר האיצה בה לבקש בחרר זה הפוגה ומנוחה. עם הזקנה באו עליה ימים רעים.

היא לא הייתה מסוגלת לבטא במילים, או להסביר זאת אפילו לעצמה, אך על כל צעד ושעל חשה כי הזמנים משתנים לרעה, בעיקר לגבי מי שלנגד עיניו עמדה תמיד רק ניוחתו ורווחת בני משפחתו. כאשר הגיעה לפני שלושים שנה לבוסניה והתחילה בעבודה, נראו החיים כעשויים מקשה אחת. הכול הלכו בכיוון שבו הלכה גם היא: עסקים ומשפחה. כל אחד נמצא במקום משלו והיה מקום לכל אחד. ומעל כולם עמדו אותו סדר ואותו חוק: סדר נוקשה וחוק מחמיר. כך נראה אז העולם בעיני לוטיקה. ואילו כעת הכול נהפך על פניו וסדר הדברים השתנה. בני-האדם נחלקים ומבדלים את עצמם, וכפי שזה נראה בעיניה, הם מתפרקים מכל סדר או משמעת גלויה לעין. החוק הנשגב של רוח והפסד, שמאו ומתמיד כיוון את צעדי האנשים, כמו איבד את חוקפו, אנשים רבים כל-כך פועלים, מדברים וכותבים דברים שהיא לא מוצאת בהם טעם או תכלית, ואשר גורמים רק צרות ונזקים. החיים נקרעים, מתפוררים ומתפזרים. ובכלל, נדמה שהדור הזה מייחס חשיבות רבה יותר להשקפותיו על החיים מאשר לחיים עצמם. בעיניה זה מטורף ובלתי-נחש, אבל ככה זה. החיים מאבדים מערכם ומתבזבזים במילים. לוטיקה ראתה זאת באופן ברור וחשה בכך בכל צעד שעשתה.

העסקים, שפעם פיזו בעיני רוחה כעדר כבשים עליו, רובצים כעת מתים וכבדים כאבני המצבה הגדולות בבית-הקברות היהודי. זה עשר שנים חל צמצום ניכר בעבודת המלון. היערות הסובבים נכרתו וכריתתם, הנמשכת עדיין, הולכת ומרחיקה מהקספה את טובי הלקוחות והרווחים. טרדיק הגס וחסר הבושה פתח בחוצפתו את "הבית" מתחת לצפצפות ומשך אליו רבים מאורחיה של לוטיקה, בהציעו להם בקלות ובלי למצמץ את מה שבבית-המלון שלה הם לא יכלו לקבל בעד כל הון שבעולם. לוטיקה מחתה ממושכות נגד התחרות הבלתי-הוגנת והמבישה וטענה שפלו כל הקיצין, שאין עוד שום חוק וסדר או אפשרות להתפרנס בכבוד. בהתחלה כינתה אותו במר ליבה "רועה זונות", אבל הוא תבע אותה לדין ובית-המשפט פסק לה תשלום קנס על הרצאת דיבה ופגיעה בכבודו. ובכל-זאת גם

היום אין היא מכנה אותו בשם אחר, אבל מקפידה שלא לומר זאת באוזני כל אחד. למועדון הקצינים החדש יש מסעדה, מרתף יינות משובחים וחדרי לינה משלו, שבהם משכנים אורחים וכבדים. גוסטאב הזועף והנגרן, שהיה מנוסה ומהימן על אף מזגו הרע, עזב את המלון שלה כעבור שנים רבות של שירות, ופתח בית-קפה בכיכר השוק, במקום הומה ארם, וכך הפך משותף למתחרה חסר פניות. למקהלות ולחוגים למיניהם, שצצו בקספה בשנים האחרונות, היו בתי-קפה משלהם, ואלה משכו אורחים רבים.

גם באולם הגדול אין החיים שוקקים כבעבר, לא כל שכן באותו "חדר מיוחד", ה-Extra-Zimmer. כיום סוער כאן מפעם לפעם אחד הפקידים הרווקים, קורא עיתון ולוגם קפה. מדי יום סר לשם בשעות אחר הצהריים עליבג פאשיץ' השתקן, ירידה הנלהב של לוטיקה מימי צעירותה. עדיין מנהגו מתון, ריבורו שקט והליכותיו עדינות, וכאז כן עתה הוא לבוש בקפידה ומטופח למשעי, אך שערו הלבין כליל וגופו שמן. בשל סוכרת קשה שהוא סובל ממנה כבר שנים מוגש לו קפה ממותק בסכרין. הוא מעשן בשקט, מחריש כדרכו, קשוב לשיחתה של לוטיקה. כשמיגיע הזמן ללכת הוא קם ממקומו חרש והולך בנחת אל ביתו אשר בצרנצ'ה. גם שכנה של לוטיקה, ארון פאבלה דנקוביץ', סר מדי יום אל בית-המלון. כבר שנים שאין הוא לובש עוד את מדיי הלאומיים כי אם מגיע בחליפה האירופית ה"הדוקה", אך הוא עדיין חובש את תרבושו האדום והקטום. על חפתיה העגולים של כותונתו בעלת החזית המעומלנת והצווארון הקשיח, הוא רושם מספרים וחשבונות לעת מצוא. זה מכבר הצליח לכבוש לעצמו מקום ראשון בעולם העסקים של וישגראד. עתה מעמדו מבוסס ואיתן, הגם שאין הוא חסד דאגות וקשיים. ככל המבוגרים האמידים בני דורו, הוא עומד נכון ואובד עצות נוכח הזמנים, הרעיונות, סגנון החיים ואורחות המחשבה והביטוי החדשים. כל אלה מתמצים מבחינתו במילה אחת ויחידה: "הפוליטיקה". "הפוליטיקה" הזו הכעיסה אותו ומידרה את חייו בשנים שבהן ציפה לחיות בשלווה ונחת לאחר שנים כה רבות של עבודה, חיסכון וויתורים. בשום אופן לא רצה להיבדל מרוב בני עמו או להתנכר אליהם, אך באותה מידה לא היה מעוניין להתנגש עם השלטונות, שכלפי חוץ לפחות ביקש לחיות עימם

בשלום. אבל זה היה קשה מאוד, כמעט בלתי-אפשרי. אפילו עם בני יוצאי חלציו אין הוא מסוגל עוד להגיע לידי הבנה ממשית. ככל בני הנוער הם מבחינתו בלתי-מובנים ובלתי-צפויים. ואשר למבוגרים שבמכריו, רבים מהם נוהים אחרי הנוער, אם מתוך צורך ואם בגלל חולשה. על-פי הליכותיהם והתנהגותם נראים הצעירים בעיני ארון פאבלה כאילו הם שרויים בברירה מסדרי העולם שבהם עליהם לחיות ולמות, ואינם מכילים ביניהם לבין חיים בהפקר כשורדים ביער. הם אינם אחראים לדברים היוצאים מפייהם או למעשיהם, אוכלים לחם בלי לחשוב מאין הוא בא, אינם מחשבים את הוצאותיהם, ופחות מכול עוסקים בענייניהם. במקום זה הם מדברים ומדברים, "נוכחים על הכוכבים" כפי שהיה ארון פאבלה אומר כשהתווכח עם בניו.

אורח חיים זה של התפלספות אינסופית, דיבור בלתי-מסויג וחיים בלי חשכון הביאו את הארון פאבלה, אדם שכל ימיו היה שוקל ומחשב את מהלכיו, לידי זעם וייאוש. כשהתבונן בהם והאזין לדבריהם היה נתקף אימה. נדמה לו שבחוסר זהירות ונקלות-דעת הם פוגעים ביסודות החיים עצמם, בכל מה שהוא אוהב, מוקיר ומקדש. בבקשו מהם הסבר העשוי להניח את דעתו ולהרגיעו, היו עונים לו בכזו ובהתנשאות, במילים גדולות ומעורפלות: חירות, עתיד, היסטוריה, מדע, תהילה, גדולה. עורו היה מצטמרר לשמע המושגים המופשטים. על כן אהב לשבת לכוס קפה עם לוטיקה, שעמה יכול היה לדבר על עסקים ועל דברים שברומו של עולם בהתבסס על חישוב מוסכם ומקובל, הרחק מ"הפוליטיקה" ומהמילים הגדולות המסוכנות, המטילות ספק בכול ואין בהן כדי להסביר או להוכיח דבר. בשעת שיחה היה לעתים קרובות שולף את העיפרון הקטן שלו, אמנם לא זה ששימש אותו לפני עשרים וחמש שנים, אך כמוהו משופשף וזעיר מכדי שייראה לעין, ובו במקום היה מעמיד את מה שמדובר ביניהם במבחן המספרים הנחרץ, שאין עליו עוררין. פה ושם הייתה מתחיה בסיפוריהם חוויה משכבר הימים, או בדיחה שרוב משתתפיה כבר שוכני עפר, ולאחר-מכן היה ארון פאבלה חוזר שחוח ומוראג אל חנותו בכיכר השוק, ולוטיקה הייתה נשארת לבדה עם חשבונותיה ודאגותיה.

מצב המניות של לוטיקה לא היה טוב ממצב רווחי המלון. בשנים הראשונות לכיבוש די היה לקנות איגרות חוב של כל מפעל שהוא כדי שהביטחון בהשקעה יהא מובטח, נותרה רק שאלת שיעור הרווח. ואולם באותם ימים היה בית-המלון בראשית דרכו וכרשותה של לוטיקה לא היה כסף מזומן ולא האשראי שזכתה בו לימים. ועד שרכשה את הממון והאשראי, כבר נשתנה מצב השוק. אחד המשברים המחזוריים הגדולים אירע בממלכה האוסטרו-הונגרית בסוף המאה התשע-עשרה וראשית המאה העשרים. המניות של לוטיקה החלו מרצות כגרדי אבק פורח. לוטיקה בכחה מזעם כשעברה מדי שבוע על שערי המניות המעורכנים ב"מרקור הווינאי". בכל ההכנסות מבית-המלון, שבימים ההם עדיין הניב רווחים נאים, לא היה די כדי להשלים את הפערים שיצרה המפולת בניירות הערך. לוטיקה התמוטטה וסבלה ממשבר נפשי קשה שארך שנתיים תמימות. הכאב כמעט הטריף עליה את דעתה. היא דיברה עם אנשים בלי שתקשיב לדבריהם או תיתן את דעתה לדברים היוצאים מפייה. הייתה מישירה מבט אל פניהם אך לא ראתה אותם כי אם את המשבצות הועירות שב"מרקור" המבשרות על זכייה או הפסד מר. אר-אז התחילה לרכוש כרטיסי הגרלה. אם הכול אינו אלא הימור ומשחק שרירותי שהמזל מכריע בו, היא תשחק ותהמר ער הסוף. כל כרטיסי ההגרלה האפשריים מכל הארצות נרכשו על-ידיה. כך למשל, הצליחה להשיג כרבע ממפעל ההגרלה הספרדי של חג המולד, שסכום הזכייה הגדולה בו עמד על 15,000,000 פֶּזֶטות. לפני כל הגרלה הייתה דוערת כולה ואחריה ממררת בכבי מעל לרשימת המספרים הזוכים. היא התפללה לאלוהים שיקרה נס והמספר שלה יזכה בפרס הראשון, אך היא מעולם לא זכתה בו.

שבע שנים לפני-כן חבר גיסה צאלר לשני גמלאים אמידים ויחדיו הקימו בקֶסֶפה את "חברת המחלבות המודרניות". לוטיקה השקיעה בעסק שלוש חמישיות מהון היסוד של המפעל. העסק תוכנן בהיקף רחב. על-פי התכנון נוערו ההצלחות הראשונות, שהיו צפויות, למשוך את תשומת-ליבם של משקיעים זרים, אפילו מחוץ לגבולות בוסניה. ואולם בריוק כשהמפעל היה בשלב המיוחל של המעבר הגורלי, חל משבר הסיפוח, ועימו הקיץ הקץ על כל תקווה למשוך

משקיעים חדשים והון זר. מחוזות הגבול הפכו עד כדי כך בלתי-בטוחים, שאפילו ההון שכבר הושקע החל נסוג ובורח. כעבור שנתיים חוסל המפעל בהפסד גמור, וכל ההון שהושקע בו ירד לטמיון. כדי לכסות את ההפסד נאלצה לוטיקה לפדות את הטובים והבטוחים שבניירות הערך שהחזיקה, כגון מניות מבשלת הבירה בסראייבו ובית-החרושת לסודה "סלובאי" בטוולה.

כד בבר עם ההפסדים הכספיים וכל הכרוך בהם, באו גם דאגות ואכזבות משפחתיות. אחת מבנותיו של צאלר, אירנה, נישאה אמנם בהצלחה מפתיעה (לוטיקה מימנה את הנדוניה). ואולם הכת הבכורה מינה נותרה ברווקותה. מתוסכלת עקב נישואי אחותה הצעירה וחסרת מזל עם מחזויה, פיתחה תכונות של רווקה חדת לשון ומרת-נפש, שחמיצותה הקשתה על החיים בבית ועל העבודה במלון באופן שהפכו לבלתי-נסבלים אף יותר משהיו קודם-לכן. צאלר, שמעולם לא היה אדם פעיל ונמרץ, נעשה עוד יותר כבד הליכות ומהוסס, וחי בבית כאורח אילים טוב מזג שאינו גורם נזק אך גם אינו מביא תועלת כלשהי. אשתו החולנית רבורה ילדה בגילה המתקדם בן זקונים, שהיה נחשל בהתפתחותו ובעל מום. זה עתה מלאו לו עשר ועדיין לא היה מסוגל לדבר ולעמוד על רגליו, התבטא בהגיים לא ברורים וחל על ארבע בבית. יצור אומלל ומכמיר לב זה דבק בדודתו לוטיקה שאהב יותר משאהב את אמו יולדתו, והיא – לצד כל דאגותיה ועיסוקיה – הייתה מטפלת גם בו, מאכילה, מלבישה ומשכיבה לישון. בראותה מרי יום את היצור המעוות ומוכה הגורל, הייתה נפשה דואבת על כי העסקים אינם טובים ואין לה די כסף לשלוח אותו אל גדולי הרופאים בווינה או למוסד מתאים, והיא התייסרה על כי נסים אינם מתרחשים עוד וכי אין מרפא למוכי הגורל, לא מידי האל ולא מכוח מעשיהם ותפילותיהם של בני-האדם.

גם בני חסותה של לוטיקה מגליציה, קרובי משפחה שלוטיקה מימנה במשך שנים את לימודיהם ודאגה להשיאם, גרמו לה דאגות ואכזבות למכביר. אמנם היו ביניהם גם כאלה שהקימו משפחה משלהם, הצליחו בעסקיהם וצברו רכוש, והקפידו לשלוח אל לוטיקה בקביעות איגרות ברכה ומכתבים ששפעו רחשי כבוד והכרת תודה, ולו בדיווחים שוטפים על מצב המשפחה, ואולם בני משפחת

אפֶּלְמַאָר, שלוטיקה העמידה על רגליהם ודאגה לספק להם קורת גג ולהקנות להם חינוך ראוי, לא לקחו על עצמם שום אחריות בסיוע ובאימוץ קרובי משפחה עניים אחרים שנותרו בגליציה; פוזורים בערים רחוקות שבהן הצליחו להשתקע הייתה כל ראגתם נחונה אך ורק לעצמם ולילדיהם. מבחינתם עיקר הישגם היה בשכחה המוחלטת שלהם את טארנוב ואת בית גידולם הדל והעלוב שם, ממנו למרבה המזל נחלצו, זאת בשעה שלוטיקה עצמה לא יכלה עוד להרשות לעצמה להפריש כספים כדי להעמיר את קרוביה העניים המרודים והנשכחים בטארנוב על רגליהם. לא היה יום שבו עלתה על יצועה והתעוררה משנתה מבלי שתחלוף בליבה בכאב חד המחשבה שבעצם הרגעים האלה ממש מישו משארי-בשרה שם בטארנוב שקוע עד צוואר ולצמיתות במצבו הנואש – בכורות, בלכלוך וכעוני מחפיר, מצב שלוטיקה היטיבה להכיר ושנגרד נלחמה כל ימי חייה.

אולם גם בין אלה שלוטיקה הצליחה להעמיד על רגליהם היו מי שגרמו לה עוגמה וחוסר סיפוק. דווקא הטובים שביניהם סטו או כשלו לאחר ההצלחות הראשונות והתקוות הגדולות. אחיינית, פסנתרנית מוכשרת, שכתמיכת לוטיקה סיימה את המדרשה למוסיקה בווינה, הרעילה את עצמה לפני כמה שנים, דווקא בשיא הצלחותיה הראשונות, ואין יודע מרוע ולמה.

אחיינה אלברט, תקוות המשפחה ומקור גאוותה של לוטיקה, השלים בהצטיינות את לימודיו בגימנסיה ובאוניברסיטה, ורק בגלל יהדותו נשללו ממנו קידום והסמכה לתואר sub auspiciis regis ולא הוענקה לו הטבעת המלכותית, כפי שלוטיקה קיוותה בסתר ליבה. אף-על-פי-כן ראתה אותו לוטיקה בעיני רוחה לכל הפחות, לאחר שבגלל יהדותו נחסמה לפניו הדרך אל הפקידות הממשלתית הגבוהה, כעורך דין נכבד בווינה או בלוב, הישג שהיה הולם את שאיפותיה יותר מכול. בזאת הייתה מוצאת גמול לקורבנות שהקריבה למען חינוכו. ואולם גם במקרה זה נגזר עליה לחוות אכזבה מרה. הדוקטור הצעיר למשפטים פנה לעסוק בעיתונות ונעשה חבר במפלגה הסוציאליסטית ועור באגף הקיצוני שלה, שהתבלט במהלך השביתה הכללית בווינה בשנת 1906. לוטיקה נאלצה לקרוא במו עיניה בעיתוני וינה כי "במהלך טיהור וינה מן היסודות החתרניים הזרים

גורש גם מחרחר המהומות היהודי הידוע ד"ר אלברט אפֶּלְמַאיר, לאחר שריצה תחילה את העונש שנגזר עליו, עשרים יום מאסר. עליפי עולם המושגים של הקספה נשמע הרבר כאילו הצטרף לחבורה של היידוקים שורדי רכבים. כעבור חודשים מספר קיבלה לוטיקה מאלברט יקירה מכתב ששיגר אליה מבואנוס איירס, שם מצא מקלט כמהגר.

לוטיקה לא מצאה באותם ימים מרגוע לנפשה אפילו בחררה. עם המכתב בידה, כולה נואשת, הייתה ניגשת אל גיסה ואחותה, שרק התייפחה בבכי, וזועקת באוזניה בחמת-זעם:

"מה יהיה עלינו? אני שואלת אותך מה יהיה עלינו, אם איש מהם אינו מסוגל לקום ולעמוד על רגליו. ברגע שמפסיקים לתמוך בו הוא מתמוטט וקורס. מה יהיה בסופנו? אנחנו מקוללים, זה מה שאנחנו!" "גוט, גוט, גוט," הייתה רבורה העלובה נאנחת ומזילה דמעות גדולות, חסרת אונים מול שאלותיה של לוטיקה. לוטיקה גם היא לא מצאה תשובה, והייתה סופקת כפיים ונושאת את עיניה לשמיים, אך לא בבהלה ותחנותים כאחותה רבורה, כי אם בחרון וייאוש.

"סוציאליסט הוא נעשה! סוציאליסט! לא די שאנחנו יהודים, אז גם זה! הוי, אלוהים הגדול והאחד שבשמיים, מה חטאתי שאתה מעניש אותי ככה? סוציאליסט!"

לוטיקה ביכתה את אלברט כמתאבלת על מת ולא הוסיפה עוד לדבר עליו.

אחיינית אחרת, אחותו של אותו אלברט, נישאה כעבור שלוש שנים בבודפשט, בשירון מצוין. לוטיקה דאגה לנדוניה ודעתה הכריעה במשבר המוסרי שנישואים אלה עוררו במשפחת אפֶּלְמַאיר מטאורנוב, שעיקר עושרה היה ילדים רבים ואדיקות דתית. בעלה המיועד של אחיינית זו, משקיע עשיר בבורסה, היה נוצרי קלוויניסט שכתנאי לנישואים דרש שהנערה תתנצר. ההורים התנגדו ואולם לוטיקה, שלנגד עיניה עמדה באותה מידה טובת המשפחה כולה, טענה שקשה לצוף על המים כשהסיפון עמוס בנפשות כה רבות בלי לסטות פה ושם מהדרך, וכדי להצילן קורה שנאלצים לעתים להשליך לים חלק מהמטען. היא תמכה בנערה ודעתה הכריעה לבסוף. הנערה התנצרה ונישאה. לוטיקה קיוותה שבעזרת בן המשפחה החדש

תצליח להכניס לעולם העסקים של בודפשט לכל הפחות אחד מהדודנים והאחיינים הבוגרים. ואולם לדוע המזל המשקיע העשיר מבודפשט נפטר כבר בשנה הראשונה לנישואיו. מעוצם היגון יצאה האישה הצעירה מדעתה. עברו חודשים ודיכאונה לא פג. וכאז כן עתה, ארבע שנים מאז נפטר, חיה האלמנה הצעירה בבודפשט, שקועה ביגונה כבתוך טירוף-דעת שקט. בד שחור חיפה את דירתה הגדולה המהודרת. מדי יום פקדה את בית-העלמין, ישבה ליד קבר בעלה וקראה לו חרש ובדבקות את רשימת שערי הבורסה של אותו יום מתחילתה עד סופה. על המאמצים הרבים לשכנע אותה לחדול ממנהגה ולחלץ עצמה מקהות החושים ששקעה בה, ענתה ברוך כי הדבר שהיא עושה היה הרבר האהוב ביותר על המנוח והמוסיקה שערכה לאוזניו יותר מכול.

כך התגבבו בחדר הקטן גורלות רבים ושונים. חשבונות שרבים מהם מפוקפקים ורבים אחרים שלא נגבו ושנמחקו לעד מן הפנקסנות הגדולה והמסועפת שלוטיקה ניהלה. ואולם שיטת העבודה לא השתנתה. לוטיקה הייתה עייפה וסחוטה אך לא נואשת. לאחר כל הפסד או כישלון התעשתה, חשקה שיניים והמשיכה להתגונן, שכן כל מלאכתה בשנים האחרונות הסתכמה בהגנה. היא התגוננה באותה נחישות ובאותו קשי עורף שבכוחם השכילה בעבר להתפרנס ולבנות. היא הייתה האישה עם "ראש של גבר" בבית-המלון ובקספה נודעה כ"דודה לוטיקה". עדיין היו רבים כאן וברחבי העולם שציפו וייחלו לעזרתה, לעצתה או לפחות למילה טובה מפיה בלי לשאול אח עצמם או להעלות על הדעת שלוטיקה עייפה. ואכן עייפה הייתה, עייפה יותר משאיש העלה בדעתו, יותר מכפי שירעה היא עצמה.

שעון העץ הקטן שעל הקיר הורה שעה אחת אחד חצות. לוטיקה קמה בכבדות ממקומה, ידיה תומכות את שיפולי גבה. בזהירות כיכתה את המנורה הגדולה הירוקה שעל מעמד העץ ובצערים קצרים של אישה זקנה, כפי שהרשתה לעצמה רק כשהייתה בחדרה ורק ככה, לפני השינה, קרבה אל מיטתה.

על הקספה הרדומה דבק חושך מוחלט.

אנשים בימים ההם עדיין ביקשו הצדקות לאלימות ולטירוף הרצחני בכינויים שנשאבו מן המאגר הרוחני של המאה הקודמת. לכל מה שאירע הייתה עריין מראית-עין של הרת-כבוד שניחנה בקסם ראשוני אימתני, קצר ימים, שאינו ניתן לביטוי ושלמים התפוגג כליל, עד שגם אלה שחוו את מלוא עוצמתו לא יכלו להעלותו בזיכרונם.

ואולם כל הרברים הנזכרים כאן עוד ייחקרו, יפורשו וישוחזרו בעתיד באופנים בלתי-משוערים, בכוח חירות המחשבה ותעוזת הרוח העולה לאין שיעור על זו שהווייתנו ניחנת בה. מן הסתם ימצא אז גם הסכר לשנה מזוזה זו וייקבע המקום היאה לה בתולדות העולם ובהתפתחות המין האנושי, אבל מבחינתנו אנו זו הייתה בראש וראשונה שנה הרת-גורל לגשר הררינה.

הקיץ של שנת 1914 יישאר חרות בזיכרונם של אלה שחוו אותו כאן כקיץ הבהיר והיפה מכל אלה הזכורים להם, שכן בתודעתם נותר זוהר כאור יקרות מעל אופק כביר חשוך וקודר שכולו אסון ואובדן, המשתרע למרחקים אינסופיים.

ואכן, תחילתו של הקיץ הייתה יפה ומבורכת מכל עונות הקיץ שקרמו לו. עצי השזיף הניבו פרי בשפע נדיר וכמוהם גם שדות הקמה, על יכולם השופע. אחרי עשור שהיה רצוף משברים וזעזועים קיוו האנשים לפחות לתקופת רגיעה ולשנת ברכה, שמבחינות רבות עשויה הייתה לפצות אותם על הפסדי השנים הקודמות ונוקיהן. אלא שחולשתו הטראגית של האדם היא ללא ספק אייכולתו לראות את הנולד, חולשה העומדת בניגוד חריף לכל כישוריו, למיומנותו ולעולם הידע האנושי שהוא נושא באמתחתו.

קורה שלפעמים פוקרת את המקום שנה יוצאת דופן בזכות השפעת הגומלין הברוכה שמתקיימת בין חום השמש ולחות האדמה, ושפלת וישגראד רוטטת אז כולה מן השפע שמעתיר עליה הטבע החדור בתשוקת פיריון חובקת עולם. הארמה תופחת וכל מה שחי עליה נובט, מלבלב, מוריק, פורח ומניב מאה מונים יותר. תשוקת הפיריון של הטבע נראית ממש לעין, רוטטת כאר כחלחל המרחף על כל תלם ורגב. פרות ועוים מפשקות את רגליהן האחוריות, פוסעות לאיטן כמתקשות בהליכה מכובד עטיניהן התפוחים. במורד הרזאב

פרק 21

הנה גם שנת 1914, האחרונה בתולדות גשר הררינה. ככל השנים הקודמות הגיעה גם שנה זו בקצב מהלכו המוכר של הזמן עלי ארמות, מלווה בהד עמום וקודר של אירועים חדשים, מזורים יותר ויותר, שהתנשאו זה על זה כנחשולים ים.

שנים רבות עברו על הקספה הסמוכה לגשר ועור רבות מזומנות לה. היו ויהיו שנים שונות ומשונות, ואולם שנת 1914 תיזכר כיחידה במינה. כך בכל אופן היא זכורה לאלה ששרדו אותה. להם נראה שכל כמה שירברו ויכתבו על כך, לעולם לא יהיו מסוגלים לתת ביטוי לאימי הגורל האנושי שנפערו לעיניהם במהלך אירועי הזמן ההוא. איש לא יוכל, חשבו, להעביר לזולת את עוצמתה של הטלטלה העזה שאחזה בבת-אחת בהמוני אנשים, ומיצורים חיים עברה בהמשך גם לעצמים דוממים, מחוזות ובניינים. כי איך ניתן לתאר את אופיו של אותו נחשול שערכל כך את בני-האדם, החל מאימה חיתית ועד להתלהבות אוברדנית, ומיצורים רצחניים שפלים ותאווה גזל בזויה וער לשיאי מסירות נפש והקרבה נאצלת, כשארם מתעלה על עצמו ולהרף עין נוגע ברשות אחרת ונשגבת של עולם הנשלט על-ידי חוק אחר? לעולם לא יהיה אפשר להביע רברים אלה במילים, כי מי שחוו אותם ונותרו בחיים נאלמו דום, והמתים אינם מסוגלים לרבר. אלה דברים שאינם נאמרים, שנוטים להישכח, כי אלמלא נשכחו – איך ייתכן שהם חוזרים ונשנים?

בקיץ של שנת 1914, כששליטי הגורל האנושי הובילו את אירופה מזירת המערכה על זכות הבחירה לכול אל זו של חובת השירות הצבאי, שהוכשר בעור מועד, שימשה הקספה דוגמא קטנה אך מאלפת לגילויה הראשונים של מחלה אנושה שעם הזמן פשטה באירופה והרביקה את העולם כולו. היה זה פרק זמן שבין שתי תקופות בהיסטוריה האנושית, שממנו ניתן היה להבחין באופן ברור יותר בקיצו של העירן המסתיים מאשר בתחילתה של העת החרשה.

מצטופים רגיגים לבנים המגיעים מרי שנה בתחילת הקיץ להטיל את ביציהם בשפך הנהר ובשנה זו הם מופיעים בהמונים, עד שהילדים ששולים אותם בדליים מן המים הרדודים שופכים את עודפיהם חזרה על אדמת הגדה. אפילו אבן הגשר הנקבובית כמו תופחת ומבשילה, כאילו חלחלו החיים גם אליה, והיא נראית כיצור חי שלבו פועם ככוח השפעה הבוקעת אליו מן הארמה ומרחפת כאר חמים מעל לקספה, שהכול בה נושם עתה מהר יותר ומשגשג ביתר שאת.

עונות קיץ כאלה אינן שכיחות בשפלת וישגראד. ואולם כשמגיע קיץ כזה, אנשים שוכחים את ימיהם הרעים בעבר ואינם חושבים על מה שעוד עלול לבוא, אלא חיים בעוצמה כפולה ומכופלת את חיי העמק הלום הפריון במלוא ברכתו השופעת, כהיותם חלק בלתי-נפרד ממשחק הלחות, החום ועסיס החיים המבעבע.

גם האיכרים, שמעולם לא החמיצו סיבה לקבול על משהו, הסכימו כי זוהי שנת ברכה, אלא שלכל מילת שבח הוסיפו התניה, "אם זה ימשך, כמוכן...". סוחר כיכר השוק שקעו בעסקיהם כדבורים וצרעות הרבקים בגביעי הפרחים. הם פקדו את הכפרים הסמוכים לקספה כרי לשלם לאיכרים דמי קרימה ולהבטיח את חלקם ביבולי התבואה והשזיפים בעודם בפריחתם. האיכרים, נבוכים נוכח התנפלות הלקוחות הערמומיים ומשפע היכול החרגי בממדיו, נעמדו ליד עצייהם הכורעים מכובד הפרי או ליד שדה הדגן המתנחשל, ונהגו זהירות מופלגת ואיפוק במגעם ומשאם עם העירוניים הטורחים סביבם. הזהירות והאיפוק שיוו לפניהם הבעה מתוחה ודאגה, רומה להפליא למסכה העגומה שהיו לובשים בשנים עקרות.

אבל אל הסוחרים הסיטונאים והחזקים היה מגיע האיכר כעצמו. חנותו של הסוחר פאבלה רנקוביץ' המתה בימי השוק מאיכרים שנוקקו לכסף, וכמוה גם חנותו של הסוחר סנטו פאפו, שכבר זמן רב היה ראש וראשון לסוחרים היהודים. אמנם, כבר שנים קיימים כאן כנקים שניתן לקבל מהם אשראי בהסדרי משכנתא, אבל האיכרים העדיפו, ובמיוחד המבוגרים שביניהם, ללוות כספים כדרך הישנה, אצל סוחר העיר שמהם היו קונים מצרכים ושאף אכותיהם היו לוויים מהם כספים.

חנותו של הסוחר סנטו הייתה אחת מן הגבוהות והמגובשות שבכיכר השוק של וישגראד. בנויה הייתה מאבן מוצקה, קירות עבים ורצפה מרוצפת אריחי אבן. הדלת והחלונות הקרמיים היו עשויים ברזל מחושל, וסורגים עבים הגנו על החלונות העליונים הצרים.

חלקה הקדמי של החנות שימש למסחר. על הקירות הותקנו מדפי עץ עמוקים, שהיו גדושים בכלי אמייל. על התקרה, שהייתה גבוהה באופן יוצא דופן ער שנמוגה באפלולית, נתלתה סחורה קלת משקל: פנסים בכל הגדלים, פינג'אנים לקפה, כלובי ציפורים, מלכודות עכברים וחפצים שונים קלועים מחוטי ברזל. כל אלה השתלשלו מלמעלה, כרוכים באשכולות גדולים. סביב הרוכן הארוך התגבבו ארגזי מסמרים, שקי מלט, גבס וצבעים שונים, לצד מעדרים, אתים וקרדומים חסרי קתות שתלו על חוט ברזל עבה כמחרוזות ענקית. בפניות היו מוצבים פחים גדולים גדושים בנפט, לקה, טרפנטין ושמן פשתן. כאן היה קריר גם באמצע הקיץ וחשוך בצהרי היום.

ואולם חלק הארי של הסחורה נמצא בחדרים האחוריים, לשם הוביל פתח נמוך שעליו סגרה דלת ברזל. כאן אוחסנה הסחורה הכבדה: תנורי ברזל, מוטות, קורות, סמוכות, להבי מחרשות וכלים כבדים למיניהם. מלאי הסחורות כאן נערך בערמות בגובה הקירות, שמעברים צרים הפרידו ביניהן. המקום היה חשוך תמיד ולא ניתן היה להיכנס אליו בבטחה בלי פנס.

אוויר קר וטחוב, שדבר אינו יכול לחממו או להפיגו, בקע מן הקירות העבים, רצפת האבן וערמות כלי הברזל. אוויר קר זה היה הופך תוך כמה שנים מתלמידים צעירים עדניים וסמוקי לחיים לשוליות שתקניים, חיוורים ונפוחי פנים, אך הפך אותם גם למיומנים, חסכנים ומתמידים במלאכתם. אין ספק שהמקום הסב נזק לזרורות של חנוונים במשפחת בעליו, אבל בה בעת היה גם מתוק וחיבי עליהם, באששו את הרגשת הקניין שלהם ואת המחשבה על רווחיהם ומקור עושרם.

הגבר שישב כעת בחלקה הקדמי של החנות הקרירה והאפלה ליד שולחן קטן, לצד קופת הפלדה הגדולה מתוצרת ורטהיים, לא דמה במאום לסנטו הערני הנמרץ שלפני שלושים שנה היה עשוי לצעוק בסמכותיות "רום בשביל צ'ורקן!" השנים והעבודה בחנות חוללו בו

לשיניו, "באמת ככה?" רק כדי שתהיה שהות בידו להשוות את הסכום שחישב בעצמו עם החישוב של סנטו.

"ככה זה, איִפְּרָגָה, ככה וכשום אופן לא אחרת," נענה סנטו בנוסח המקודש שלו במקרים כאלה.

לאחר שסיכמו ביניהם את מצב החוב הנוכחי, התכונן האיכר לבקש הלוואה חדשה וסנטו עמד להבהיר את האפשרויות והתנאים שהוא מציב. אלא שלא הייתה זאת משימה מהירה וגם לא קלה. בין השניים התפתחה שיחה שדמתה בכל פרטיה לשיחות שאביו של איִפְּרו מאוזבניצה היה מנהל לפני כחמישים שנה באותו מקום עצמו עם מנטו, אביו של סנטו, לפני האסיף. מטרת השיחה ונושאה העיקרי נבלעו בשטף דיבורים סחמיים שלא אמדו דבר ונשמעו כמיותרים וכמעט חסרי שחר. מי שנקלע לחברתם והאזין לתומו מן הצד לדבריהם עשוי היה לחשוב ששיחתם אינה עוסקת כלל בהלוואה ובכספים. כך מכל מקום נראו לרגעים הרברים.

"השזיפים הניבו יפה השנה, וגם שאר היבולים אצלנו טובים יותר מבכל מחזור אחר," אומר סנטו. "מחכה לנו שנת ברכה שכבר מזמן לא הייתה כמותה."

"נכון, תודה לאל, היבולים די טובים; ואם אללה ימשיך ככה, יהיו גם פירות וגם לחם, זה בטוח, רק מה, לך תרע באיזה מחירים," אומר האיכר בדאגה, משפשף אגודלו בתפר מכנסיו הרחבים העשויים בר ירוק גם ומפזיל מבט אל סנטו.

"עכשיו עוד אי־אפשר לדעת, אבל כשתביא את הסחורה לווישגראד, ירעו. איך אומרים: המחיר בידי בעל הסחורה."

"זה נכון. הלוואי רק שמהשמיים יברכו," חוזר האיכר להתנות. "כמובן, בלי ברכת שמיים אין כלום, לא קטיף ולא קציר; כמה שאדם לא יגרע עין מהשדה שזרע, רק ברצון האל יראה ברכה, שום דבר אין בלעדיו," נכנס סנטו לדבריו ומחווה בידו כלפי מעלה, מהיכן שהברכה אמורה להגיע, אי־שם מעל למתלה השחור הגבוה, שממנו משתלשלים פנסי פח כפריים בגדלים שונים וסחורות מכל הסוגים והגדלים.

"נכון, בלי זה אין כלום," נאנח איִפְּרו. "הבן־אדם יכול לטעת ולזרוע כמה שירצה, אבל בלי שאלוהים הגדול והיחיד יעזור, כל זה

שינוי. עתה היה כבר בשר ופניו הצהיבו; סביב עיניו נראו עיגולים כהים שירדו עד אמצע לחייו; ראייתו נחלשה ומבעד לערשות העבות במשקפיו הנתונים במסגרת מתכת ניבטו עיניו השחורות, הבולטות מאוד, בהבעת חומרה אך בביישנות מה. עריין חבש תרבוש בגון הרובדבן, כשריד היחיד למלבושו הטורקי בימים עברו. אביו, אדון מְנָטו פאפו, זקן ועיר קומה ולבן שיער, עמד בשנות השמונים שלו. מצבו הבריאותי היה עדיין טוב, למעט ראייתו, שבגדה בו. בימי שמש היה בא לחנות. בעיניים רומעות שנראו כעומדות להתמוסס מאחורי משקפיו העבים, היה מעיף מבט בבנו ליד הקופה ובנכדו ליד הרוכן, שואף אל קרבו את הכל החנות וחוזר אל ביתו בהילוכו האיטי, נשען ביד ימינו על כתף נינו בן העשר.

לסנטו היו שש בנות וחמישה בנים, רובם נשואים. בכורו היה רפו שהיה כבר אב לילדים בוגדים שעזרו לו בחנות. אחד מבניו של רפו, שנקרא על שם סבו, למד כבר בגימנסיה בסראייבו – נער חיוור, רק גו וקצר רואי, שבגיל שמונה כבר היטיב לרקלם במסיכות בית־הספר משירי זְמַאי־יוֹבָה,⁵⁴ ועם זאת היה חלש בלימודים, לא אהב ללכת לבית־הכנסת וגם לא לעזור בחופשות בחנות של סבא, ודיבר על רצונו להיות שחקן ובכל מקרה שונה, מפורסם ומיוחד.

אדון סנטו ישב רכון מעל לפנקס החשבונות הגדול, השמונני והבלוי, הערוך לפי סדר האלף־בית, ולצדו, על ארגז מסמרים ריק, השתופף האיכר איִפְּרו צ'מְלוֹבִיץ' מאוֹבְנִיֶצָה. אדון סנטו עסק בחישוב הסכום הכולל של חובותיו של איִפְּרו עד כה ואת שיעור ההלוואה החדשה שיוכל לתת לו בהתאם לכך.

"סִינְקוֹאֶנְטָה, סִינְקוֹאֶנְטָה אי אוֹצִי ... סִינְקוֹאֶנְטָה אי אוֹצִי, סִינְקוֹאֶנְטָה אי טֶרֶס ..."⁵⁵ לחש אדון סנטו את סיכום הספרות.

האיכר הסתכל בו בציפייה דרוכה, כאילו מרובר בכישוף ולא בחשבון שהכיר על בוריו עד הפרוטה האחרונה אפילו בשנתו. בסיימו הכריז אדון סנטו על סכום החוב כולל הדיבית, והאיכר סינן מבעד

⁵⁴ המשורר הנודע Jovan Jovanović Zmaj (1833–1904).

⁵⁵ חמישים, חמישים ושמונה ... חמישים ושמונה, שישים ושלוש (לדינו).

לא שווה כלום, וכמו שאומרים, הבן־אדם זורע – אולי יאכל ואולי לא, כי אפילו שתעדור, תגזום תַעֲשֶׂב ותשמיר מוֹיָקִים, אם לא בירכו אותך מלמעלה, לא תראה פרוטה מכל עמלך.

אבל אם אלוהים יברך את יבולי הקיץ אף אחד לא יסבול, כל אחד יוכל גם להחזיר את החובות וגם לקחת חובות חדשים. ושאלוהים ייתן לנו רק בריאות!"

"אה, בריאות היא לפני כל דבר אחר. אין דבר יותר חשוב מבריאות. ככה זה עם הבן־אדם: תן לו הכול ואת הבריאות קח ממנו, זה כאילו לא נתת לו כלום," אומר סנטו בשכנוע פנימי ומטה במיומנות את השיחה לאפיק הזה.

האיכר גם הוא מציג עתה את השקפותיו על הבריאות, אותם דברים שגרתיים בדומה לדברי סנטו, ולרגע נרמה שהשיחה הפליגה וגלשה לה לריבורים סתמיים ולנושאים כלליים. ואולם ברגע המתאים, כבטקס עתיק יומין, היא חוזרת אל נקודת המוצא. אִרְאֵז מתחילים השניים להתמקח על תנאי ההלוואה החדשה, על גובה הסכום והריבית ועל אופן התשלום ומועדיו. כל אחד מהם מציג באריכות את עמדתו, רגע בערנות ובמרץ ורגע בשקט ובדאגה, אך לבסוף הם מגיעים לעמק השווה ולהסכמה הדדית. סנטו קם ממקומו, שולף מכיסו את צרור המפתחות ובלי להפריע מהשרשרת פותח את הכספת. הכספת נפתחת בנקישה קלה וחגיגית, ולאחר רגע, ככל הכספות הגדולות, נסגרת ברחש מתכתי עדין כאנחה. (איזה יופי!) סנטו מונה את המטבעות שהוא מוסר ביד האיכר, כולן עד לפרוטת הנחושת האחרונה, באותה קפידה ובארשת נוגה ורצינית. ואז בקול חיוני ונמרץ הרבה יותר, הוא פונה לאיכר:

"זה בסדר, איכר, אתה מרוצה?"

"מרוצה, באמת שכן," אומר איכר, חרש, מהורהר.

"או שיהיה לך במזל טוב ובברכת האל! ושנשוב וניפגש בריאים ושלמים ומתוך הבנה," אומר סנטו, שופע חיות ועליזות, ושולח את נכדו להזמין אצל מוכר הקפה ממול פעמיים קפה, "האחד מר והשני מתוק."

בפתח החנות כבר עומד איכר נוסף המחכה לתורו, לשם אותה מטרה ובגלל אותם חשבונות.

איכרים אלה וההתחשבות שלהם על יבולי הקיץ והקציר הממשמשים ובאים מביאים אל חשכת חנותו של סנטו את משבה החם והכבד של שנת ברכה יוצאת מגרר הרגיל. אפילו כספת הפלדה הידוקה מעלה אד לח, וסנטו מְרוּוח באצבעו את מפתח כותונתו הסוגרת על צווארו השמן, הצהוב והרך ומנגב בממחטה את עדשות משקפיו המתעמעמות.

כך התחיל הקיץ שעמד בפתח.

ואולם על ראשיתו של אותו קיץ מבורך העיב פרק קצר של חרדה ועצב. בימי ראשית האביב פרצה באובאץ, יישוב קטן על הגבול הטורקי־אוסטרי לשעבר ועתה הסרבי־אוסטרי, מגפת טיפוס הבטן.

מכיוון שהמקום שכן על הגבול ובשני מקרים חלו אנשים ממחנה המשמר, יצא הרופא הצבאי של וישגראד ד"ר בלאש בדרכו לאובאץ, מלווה באח ובמלאי תרופות. בהגיעו נקט הרופא בתבונה ובנחישות בכל האמצעים הררשיים כדי לבודד את החולים והוא עצמו השגיח על הטיפול בהם. כתוצאה מכך רק שניים מתוך חמישה־עשר החולים מתו והמגפה נבלמה על הסף ולא חרגה מעבר לגבול אובאץ. אחרון החולים היה ד"ר בלאש עצמו. השאלה כיצד נדבק, מִשְכָּה הקצר של מחלתו, הסיבוכים הבלתי־צפויים ומותו הפתאומי – כל אלה היו טבועים בחותם טראגי מאין כמוהו.

בגלל סכנת ההידבקות נאלצו לקבור את הרופא הצעיר באובאץ. הגברת באואר עם בעלה ועוד כמה קצינים השתתפו בהלוויה. היא ראגה להקים על קברו של הרופא מצבה מסותתת מאבן גולמית. מיד לאחר־מכן עזבה את הקֶסֶפָה ואת בעלה. שמועות אמרו שנסעה לסנטוריום ליד וינה. על שמועות אלו בעצם התלחשו הנערות בקֶסֶפָה, בעוד המבוגרים, מיד כחלוף סכנת ההידבקות ומשִׁטְלו אמצעי הזהירות שננקטו בגלל המגפה, שכחו את הרופא ואת אשת הקצין. הנערות המקומיות, בלתי־מנוסות וחסרות השכלה, לא ידעו בריוק מה פירוש המילה סנטוריום, אך ידעו היטב מה זה אומר כששניים מטיילים בשבילים ובשרדות כפי שטיילו שם עד לא מכבר הרופא ואשת סגן־האלוף, וכשהיו מבטאות את המילה הזרה בשיחותיהן החשאיות על בני־הזוג האומללים, אהבו לדמיין כי מה

שמכונה *סנטוריום* הוא מין מקום מסתורי, רחוק ועצוב, בו נשים יפות וחוטאות מכפרות על אהבתן האסורה.

אותו קיץ בלתי־צפוי ומלבב הלך והבשיל בשדות ועל ראשי הגבעות המקיפות את הקספה. חלונות מועדון הקצינים שמעל לנהר וליר הגשר היו מוארים ופתוחים בערב לרווחה כבקיץ הקודם, אך צלילי הכינור והפסנתר לא בקעו מהם עוד. סגן־אלוף באואר ישב אל שולחנו בחברת כמה מהקצינים המבוגרים, טוב מזג, צוחק ומזיע מחום היום הקיצי ומן היין הארום.

בלילות החמים היו צעירי העיר יושבים על הקאפיה ושרים. סוף חורש יוני התקרב וכמדי שנה בעונת הקיץ, עמדו התלמידים והסטודנטים להגיע לחופשה. בלילות ההם על הקאפיה נדמה היה כאילו הזמן עצר מלכת בעוד החיים זורמים לאינסוף, עשירים וקלילים, מבלי יכולת לצפות את נתיבם ואת משך מהלכם.

הרחובות הראשיים היו מוארים כעת גם בשעת לילה זו, כי מאז אביב השנה ההיא הותקנה רשת חשמל גם כקספה. כשנה לפני־כן הוקמו ליד הנהר, במרחק כשני קילומטרים מהעיר, מנסרה חשמלית ובית־חרושת לעיבוד נסורת עצי אורן, לשם הפקת טרפנטין מפסולת האורנים. בית־החרושת הגיע להסדר עם העירייה בהתחייבו להאיר באמצעות המרכזייה החשמלית שלו גם את רחובות העיר. כך נעלמו פנסי הנפט הירוקים ופרהאט הגבוה שהיה מנקה ומרליק אותם. הרחוב הראשי, העובר לאורכה של העיר החל מן הגשר ועד לשכונה החרשה, הואר במנורות גדולות מזכוכית חלבית, והרחובות הצדדיים, שהסתעפו ממנו שמאלה וימינה והתפתלו סביב ביקאבאץ או אלה שטיפסו למיידאן ואוקולישטה, הוארו בנורות קטנות רגילות. בין טורי האורות הזהים הללו השתרעו שטחים חשוכים. היו אלה החצרות או הגינות רחבות הידיים המפוזרות על מדרוני הגבעות.

באחת החצרות החשוכות ישבה המורה זורקה בתברת ניקולא גלסינצ'ין.

הקרע שנוצר ביניהם בשנה שעברה עם בואו של סטיקוביץ' בימי החופשה נמשך עד לראשית השנה החדשה. כמדי שנה בעונה זו החלו במועדון הסרבי בהכנות לחגיגת סאוה הקדוש. התוכנית כללה קונצרט והצגה, ובהכנות השתתפו גם זורקה וגלסינצ'ין. בדרכם

הביתה לאחר החזרות החלו מדברים זה עם זה לראשונה מאז קיץ אשתקד. בתחילה היו דבריהם קצרים, עצורים וקנטרניים, אבל הם הוסיפו להיפגש ולשוחח, כי צעירים מעדיפים מריבות אהבים, ולו גם מרות ונאושות, על שממת הבדידות בהערר שעשועי אהבה ומחשבות אוהבים. באחד הימים, במהלך הוויכוחים האינסופיים שניהלו, התפייסו בלי להרגיש איך קרה הדבר, ומאז היו נפגשים בקביעות בלילות הקיץ החמים. מפעם לפעם דמותו של סטיקוביץ' שבה ועמרה ביניהם והמריבה הבלתי־פתורה חזרה והתלקחה, אלא שעתה לא הפרידה ביניהם ולא הרחיקה אותם זה מזו, שכן התפייסותם שהלכה והעמיקה קירבה אותם עוד יותר.

בחשכה החמה ישבו עתה על גזע אגוז זקן שנכרת, שקועים כל אחד במחשבותיו ומביטים באורות העיר המשתרעת מתחת, אורות גדולים וקטנים המרצדים בקרבת הנהר שהמה בקצב חרגוני. גלסינצ'ין, שדיבר שעה ארוכה, נרם לרגע. זורקה החרישה כל אותו הערב כפי שנשים עשויות לשותק כשמחשבתן טרודה באהבתן, שבעיניהן היא חשובה ודוחקת יותר מכל דבר בחיים.

בשנה שעברה, משהגיע סטיקוביץ', חשבה שנפתחים לפניה מרחביו האינסופיים של גן עדן שבו קרבה רגשית מלאה ומאוויים זהים נפגשים בנשיקה שמתיקותה כמשך החיים עצמם. האשליה לא האריכה ימים. אף שהייתה חסרת ניסיון ושבויה בקסמו, לא יכלה שלא להבחין שלפניה ארם שהתלהבותו ניצתת על־נקלה כשם שהיא דועכת באופן פתאומי, על־פי כלליו שלו, בלי כל התחשבות בה וללא כל קשר למה שבעיניה היה גדול וחשוב ממנה וממנו. הוא עזב אותה כמעט בלי ברכת פרדה. היא נותרה בהרגשת תסכול שהציקה לה כפצע נסתר. המכתב שקיבלה ממנו היה מנוסח באופן מושלם, מופת של מיומנות ספרותית, אך שקול כחוות־דעתו של עורך דין ושקוף ככלי זכוכית ריק. הוא דיבר על אהבתם, אך באופן שיצר רושם כאילו שניהם מונחים כבר מאה שנים כל אחד בקברו, כזוג שוכני עפר מהוללים. מכתב התשובה החם והלבבי ששלחה לו נענה בגלויה: "בין ובתוך הטרדות והראגות הרובצות עלי ומשסעות אותי לגזרים אני הוגה כך כמו כליל וישגראד השלל, המלא בהמיית מי נהר ובניחות דשאים סמויים מן העין." וזה הכול. לשווא התאמצה להיזכר

הבלתי-מובנת והאכזרית לעומתן. אילו יכלה לשאול בעצת מישהו הייתה בוודאי חשה הקלה, אך הבושה מנעה ממנה לפנות לזולת. ממילא נדמה לה לעתים קרובות שכל העיר יודעת על האכזבה שנחלה וכי מבטי לעג מרושעים מופנים אליה בעוברה בכיכר השוק וצורבים את בשרה. בשום מקום לא מצאה הסבר למה שעובר עליה, לא בקרב אנשים ולא בספרים, ואילו היא לא הייתה מסוגלת להסביר כלום בכוחות עצמה. אם באמת לא אהב אותה, לשם מה הייתה כל הקומדיה הזאת בחופשת הקיץ האחרונה, כל הדיבורים האלה על תשוקה והניסיון העיקש לשכנעה? איזו משמעות הייתה לדבר שקרה ביניהם בחדר הכיתה השומם, מעשה שרק האהבה עשויה לשמש לו צידוק ובהעדרה הוא מביש וגורם השפלה קשה מנשוא? הייתכן שיש גברים שכל-כך ממעיטים בערך עצמם ובכבוד זולתם, עד שהם מניחים לעצמם להיגרר למשחקים כאלה? מה רודף אותם, אם לא האהבה? אבל זאת איננה אהבה! הדבר ברור לה והיא מכירה בכך יותר מכפי שהייתה רוצה. ואין היא מסוגלת להשלים עם זה. (ומי משלים אי-פעם?) מצוקת נפשה הביאה אותה לבסוף להרהר במוות, האורב בסופם של כל החלומות על אושר. למות, חשבה זורקה, לצנוח מהקאפיה לנהר, כביכול במקדה, בלי להשאיר מכתב פרידה, בלי וידי וכלי הביזיון הכרוך בכך. "למות!" חשבה רגע לפני ששקעה בשינה ועם אור ראשון של יקיצה וגם תוך כדי שיחה ערנית ומתחת למסווה כל חיוך שעלה על פניה.

הדבר חזר ונשנה בתוכה, ותמיד באותו אופן – למות! למות! – אלא שמלב שבור לא מתים, כי אם מוסיפים לחיות עם המחשבה הבלתי-נסבלת שבנבכי הנפש.

בפגרת חג המולד גברו ייסורי נפשה. מחשבות ושאלות מסוג זה, הנותרות בלי מענה, מרעילות את הנפש והורסות אותה יותר ממחלה. קרובי משפחה, חברותיה ואף מנהל בית-הספר, אדם שמח, אב למשפחה מרובת ילדים – הבחינו במצבה הירוד ומתוך דאגה יעצו לה לפנות לרופא, אבל ההקלה באה ממקום שהיה צפוי פחות מכול.

למזלה, התנהלו בימים ההם חזרות לחגיגת סאוור הקדוש. וכך, כעבור חודשים כה רבים החלה שוב לדבר עם גלסינצ'ין. עד אז התחמק גלסינצ'ין מכל פגישה ושיחה עימה, ואולם אוירת

מתי שמעה את המיית הנהר וחשה בריח הדשאים הסמויים. הם התקיימו רק באיגרת שלו. היא על כל פנים לא זכרה אותם, כפי שהוא כנראה לא זכר דבר ממה שהתרחש ביניהם. עולמה חשך עליה במחשבה שטעתה והוטעתה, אבל אז חזרה והתנחמה ברעיון מפליא שהיא עצמה התקשתה להשיגו. "הוא בלתי-נחפש", אמרה לעצמה, "זר וקר ואנוכי, הפכפך ומחושב, אך אולי כל הגברים יוצאי הדופן הם כמותו." בכל מקרה מה שחשה דמה יותר לסבל מאשר לאהבה. סערת הנפש והמשבר שחוותה בעומק הווייתה גרמו לה להרגיש כי משא האהבה שהעיר בה מוטל כולו עליה, בעוד שהוא הולך ונעלם אי-שם במרחק הערפילי שאת שמו האמיתי לא העזה להגות. שהרי אישה מאוהבת, גם אם אוהבה אכזב אותה כליל, אוהבת את אהבתה כמו-תינוק שהגורל מנע ממנה. היא הקשיחה את ליבה ולא ענתה על הגלויה שלו. כעבור שתיקה ארוכה בת כחודשיים שוב הגיעה גלויה דואר. הוא כתב לה מאחד מהרי האלפים הגבוהים. "בגובה אלפיים מטר, מוקף בשפות זרות ובבני לאומים שונים, אני צופה באופק האינסופי והוגה כך ובקיץ אשתקד." זה הספיק אפילו לגילה ולניסיונה הזעום. אילו נכתב שם: "לא אהבתי אותך, אינני אוהב אותך ולעולם לא אוכל לאהוב אותך" לא היה הדבר ברור או מכאיב יותר מזה. כי בסופו של דבר הרי מדובר באהבה, באהבתם ולא בזיכרונות רחוקים, בגובה ההרים מעל פני הים ובוודאי שלא באילו שפות ובני לאומים הוא מוקף בשעת הכתיבה. ואין זכר לאהבה!

כיתומה מאב ואם גדלה זורקה בבית קרובי משפחתה שבעיר. בתום לימודיה במדרשה למורות בסדאייבו קיבלה משרת הוראה בוויגראד וחזרה אל בית האנשים האמידים למדי אך הפשוטים, שאליהם לא חשה שום קשר אמיתי.

זורקה רתה, פניה חווירו והיא התכנסה בעצמה, אך את מה שבליבה לא גילתה לאיש כשם שלא ענתה גם על ברכת חג המולד ששלח לה סטיקוביץ', ברכה קצרה, צוננת ומושלמת בסגנונה. היא ביקשה להתמודד בכוחות עצמה עם רגשי האשם והבושה שחשה בלי להזדקק לעזרתו או לניחומיו של איש, אך בהיותה חלשה ומדוכדכת, צעירה ובלתי-מנוסה, רק התפתלה והסתככה ברשת הסכוכה של חוויותיה הממשיות, תשוקותיה העמוקות ומחשבותיה על התנהגותו

התחזקה והחלימה במהירות ובאופן טבעי, כפי שיכולים להשתנות רק אנשים צעירים. כך עבר עליה גם הקיץ הפורה והתוסס הזה, שבמהלכו אנשים כבר התרגלו לראות בזרקה וגלסינצ'ין שניים ש"יוצאים יחד".

נאומיו הארכניים של גלסינצ'ין, שבתחילה האזינה להם בקשב רב וגמעה אותם כשיקוי מרפא, נשמעו לה עתה מעט פחות מעניינים והצורך בוידויים הדריים התחיל להעיק עליה לרגעים. בחרדה ובפליאה אמינית שאלה את עצמה מאין נובעת קרבת הלב שצמחה ביניהם, ואז הייתה נזכרת כי בחורף האחרון "הציל את נפשה", וכבעלת חוב התגברה על השעמום והאזינה לדבריו בקשב רב ככל האפשר.

בליל קיץ זה החזיק בידה (זה היה קצה גבול העזתו הצנועה). חומו של הלילה הקיצי השופע חלחל לתוך מגעו. ברגעים אלה חש בווראות גמורה כי באישה זו, שלצדו, טמון אוצר, ושהתסכול ואי־שביעות־רצונו מחייו הופכים בו לכוחות פורים שרי בהם להוביל שני אנשים לכל יעד, רחוק ככל שיהיה, ובלבד שיהיו מאוחדים בכוח אהבתם המחזקת.

בעלטה, בעודו טעון ברגשות אלה, לא היה עור אותו גלסינצ'ין שהיה באור היום, פקיד זוטד במפעל גדול בווישגראד, אלא גלסינצ'ין שונה, חזק ובוטח, השולט בחייו ומנהל אותם כבן חורין מרחיק ראות, כאדם שלנגד עיניו ובתוך לבו רוחשת אהבה אמינית, גדולה ולא אנוכית, שאפילו אם היא חד־דדית, בכוחה לפתוח אופקים, אפשרויות ודרכים הנותרות זרות וחסומות לעד בפני כל־כך הרבה אנשים אחרים, מוכשרים, שאפתניים ואנוכיים.

הוא אמר לצעירה היושבת לידו: "נראה לי שאינני טועה; ולו דק מהסיבה שאותך אינני מסוגל לרמות. בזמן שחלק מהאנשים מדברים ומרבים להג ואחרים עובדים ומתפרנסים, אני עוקב אחרי הכול ונוכח יותר ויותר לדעת שלחיים כאן אין עתיד. זמן רב יעבור עד שישררו כאן שלום וסדר ועבודה נושאת פרי. ואנשים בסטיקוביץ' והראץ לא יחוללו את השינוי. להיפך, יהיה עוד יותר גרוע. צריך לברוח מכאן, כמו מבית מתמוטט. המון מבשרי הישועה המבולבלים, שפוגשים על

החמימות השוורת בדרך־כלל במהלך הכנת מופעי תיאטרון ומוסיקה למסיבות הנערכות במקומות קטנים, והדרך שעשו יחד בשובם הביתה בלילות הצוננים לאחר החזרות, תרמו להפגת המתח בין שני הצעירים ולהתקרבות ביניהם. היא מכוח הצורך להקל על מצוקת נפשה והוא מתוך אהבתו אליה, שכמו כל אהבה כנה ועמוקה אינה מתקשה לסלוח ולשכוח.

המילים הראשונות שהחליפו ביניהם היו כמובן צוננות, מסויגות ונאמרו בהתרסה, ושיחותיהם הראשונות מלאו הסברים ארכניים שהגיעו למבוי סתום. ואולם אפילו כך, די היה בהן כדי לגרום לצעירה להרגיש הקלה. לראשונה יכלה לדבר עם אדם חי על סבלה הנפשי ועל תחושת הביזוי הממלאת אותה בלי להיאלץ להודות בפרטים מבישים ומכאיבים. גלסינצ'ין שוחח עימה ארוכות, מתוך התעניינות אך בהתחשבות וברוח לבבית ונמנע מפגיעה בכבודה. אפילו ביחס לסטיקוביץ' לא התבטא ביתר חריפות מכפי הצורך: ההסבר שהציג היה דומה לעמדה שהפגין בלילה ההוא על הקאפיה: קצר, חד משמעי ונתרץ: סטיקוביץ' הוא מפלצת אנוכית מבטן ומלידה, אדם שאינו מסוגל לאהוב איש, ואשר בגלל תסכול וחוסר סיפוק אישי עתיד כל חייו להמיט ייסורים על מי שיתפתה להתקרב אליו. על אהבתו לא הרבה גלסינצ'ין לדבר, אך היא כצבצה מכל מילה שאמר ומכל מבט ותנועה. רוב הזמן הקשיבה הנערה לדבריו בשתיקה, אבל שיחותיהם נעמו לה. משיחה לשיחה חשה רגועה ושקטה יותר. אחרי חודשים רבים חוותה לראשונה רגעי מנוחה מסערת הנפש שייסרה אותה ולראשונה עלה בידה שלא להתייחס אל עצמה כאל ברייה נחותה וחסרת ערך. מרביר הצעיר, שהיו חדורי אהבה ויחס של כבוד כלפיה, התחילה להבין שהרגשת האובדן המותלט שהשתלטה עליה אינה בלתי־הפיכה וכשם שהחלום הקיצי תעתע בה, גם יאוששה אינו אלא סוג של תעתוע. מילותיו של גלסינצ'ין חילצו אותה מן הקדרות האובדנית ששקעה בה והחזירו אותה אל המציאות האנושית החיה, שבה לכל דבר כמעט יש עצה ומרפא.

שיחותיהם נמשכו גם לאחר חגיגת סאוונה הקדוש. החורף חלף ואחריו גם האביב והם נפגשו מדי יום ביומו. הצעירה התעשתה,

כל צעד ושעל, הם סימן מובהק לאסון המתקרב. וכשאינ באפשרותך לעזור, מוטב לפחות להציל את עצמך".
הנערה החרישה.

"מעולם לא דיברתי איתך על כך, אבל חשבתי על זה הרבה וגם נקטתי צעדים מסוימים. את יודעת שבוגדן ג'ורוביץ', חברי מאוקולישטה, נמצא כבר שלוש שנים באמריקה. מאז השנה שעברה אנחנו מתכתבים. הראיתי לך את התצלום ששלח לי. הוא מזמין אותי אליו ומבטיח לי עבודה בטוחה ופרנסה טובה. אני יודע שלא קל ולא פשוט לממש את זה, אך גם לא בלתי-אפשרי, לדעתי. חשבתי על זה וחישבתי הכול. אוכל למכור את הנכס שלי באוקולישטה. אם תסכימי, אנחנו נתחתן מוקדם ככל האפשר ובלי לגלות לאיש דבר ניסע לזגרב. בזגרב יש חברה המטפלת בהעברת המהגרים לאמריקה. נחכה שם חודש או חודשיים, עד שבוגדן ישלח לי את ה'אפידיוויט', ובינתיים נוכל לנצל את הזמן ללמוד אנגלית. אם לא נצליח, קרוב לוודאי שבגלל צו הגיוס שלי, נוכל לעבור לסרביה ולצאת משם. אני אדאג לכול, כדי להקל עלייך ככל האפשר. ושם, באמריקה, נוכל שנינו לעבוד. יש שם בתי-ספר משלנו, הזקוקים למורות, ומה שנוגע אלי – אני אמצא עבודה בקלות, באמריקה כל האפשרויות פתוחות וזמינות לכולם. נוכל להיות חופשיים ומאושרים. אסדיר הכול, אבל רק אם את תרצי... אם את מסכימה."

כאן עצר הצעיר בדבריו. במקום תשובה, היא הניחה את שתי ידיה על ידיו והוא חש בכך ביטוי של הכרת תודה גדולה. ואולם תשובתה לא הייתה חיובית או שלילית. היא הביעה את תודתה על דאגתו, על רגישותו ועל טוב ליבו האינסופי, וביקשה שהות של חודש ימים להשיב לו: בסיום שנת הלימודים.

"תודה רבה לך, ניקולא, תודה! אתה כל-כך טוב אלי", לחשה ולחצה את ידו.

מהקאפיה עלה קול שירתם של הצעירים. היו אלה בחורים מווישגראד, ואולי כבר גם תלמידים מסראייבו. בעוד כשבועיים עתידים להגיע הסטודנטים תלמידי האוניברסיטאות הזרות. עד אז לא תוכל להגיע לכל החלטה שהיא. הכול מכאיב לה, במיוחד טוב ליבו, אך לפי שעה אין היא יכולה להגיד לו כן אפילו אם יחתכו אותה

לגורים. היא לא מקווה למאום, רק לראות עור פעם אחת את "האיש שאינו מסוגל לאהוב אף אחד". עור פעם אחת, ואז, יהיה מה שיהיה. היא יודעת שניקולא יחכה.

הם קמו ממקומם ויד ביד החלו לרדת לאיטם בדרך לעבר הגשר, קשובים לקול השירה שהגיעה משם.

רוטטים, והנערות בלחיים מכוסות סומק עז ובעיניים מושפלות, כנכלמות מחשש פן יחשוף מבטן את גודל החמדה שהריקוד מעורר בהן.

אוחה שעה, כשהפיקניק אך זה התחיל, הופיעה קבוצת שוטרים בקצה מישור מזאלין. באור הצהריים נראו שחורים ונוצצים במדיהם ובנשקם. מספרם היה גדול מהרגיל למשמר מצוי המפגין נוכחות שגרתית בירידים ובפיקניקים, והם התקדמו היישר אל סככת המוסיקה. בלא תיאום נכמו כלי הנגינה זה אחר זה. מעגל הרוקדים התנדנד ונעצר. בחלל האוויר נשמעו קולות מחאה של צעירים שהביעו את מורת רוחם, אך המחוללים הוסיפו להחזיק יריים. כמה מהם היו כה משולהבים וטעוני קצב עד שהמשיכו לרקוד במקום, כממתנינים להמשך הנגינה. ואולם הנגנים כמו ממקומם בבת-אחת והחלו עוטים בשעונויות את הכינורות והחצוצרות. השוטרים המשיכו מהם אל הסככות עם המשפחות הפזורות על פני הדשא. בכל מקום שעצר בו השמיע הסמל את דברו בשקט ובתקיפות, וכל אדם שהתקרב אליו ניתר ממקומו, עזב הכול ומיהר לאסוף את חפציו ולהסתלק. כבמטה קסם דעכה השמחה שזה עתה ניצתה, השיחה נקטעה והריקוד נעצר. מעגל בני הנוער הרוקדים היה האחרון להתפזר. הצעירים התקשו להשלים עם כך שהשמחה והבילוי לא יימשכו ומיאנו לעזוב את הריקוד בחיק הטבע, ואולם מול פניו החיוורים ועיניו השטופות ברם של סמל המשטרה ויתרו ונסוגו לבסוף גם העקשנים שביניהם.

מאוכזבים ונבוכים נגררו האנשים לשוב ממזאלין בדרך הלבנה הרחבה וככל שהעמיקו להיכנס אל העיר נתקלו יותר ויותר בקולות לחישה סתומים ומבוהלים על התנקשות שאירעה אותו בוקר בסרטיבו, שבה נרצחו הארכידוכס פראנץ פרדיננד ורעייתו, ועל רדיפות הסרבים שצפויות מעתה בכל מקום. בפתח בניין הרשות נתקלו בעצורים הראשונים, ביניהם הכומר הצעיר מילן, מובל על-ידי השוטרים אל בית הכלא.

כך נהפכה על פניה מחציתו של יום הקיץ ההוא, שהיה אמור להיות חגיגי ושמח, ועתה נמלא מבוכה, מרירות ודריכות חרדה מפני הבאות.

פרק 22

כמדי שנה ערכו חברות הסרבים בחג ויטוס הקרוש פיקניק המוני במזאלין. במפגש הנהרות, שם הרזאב נשפך אל הדרינה, הוקמו תחת עצי אגוז עבותים שעל רמת הגדה הירוקה סככות, שבהן הוצעו משקאות למכירה ובפתחיהן הסתובבו חרש טלאים משופדים מעל לאש. בצל התיישבו משפחות שהביאו לכאן את ארוחת הצהריים שלהן. במקום הקריר תחת חופת ענפים ירוקים כבר השמיעו הנגנים מוסיקה קולנית. על חלקת קרקע כבושה סבב עוד משעות הבוקר מעגל ה'קולו'. רקדו בו הצעירים ביותר והפנויים מכל עיסוק אחר, שבאו למזאלין היישר מן הטקס בכנסייה. הקולו ה'אמיתי', שעתיד היה להיות רבי-משתתפים, עמד להתחיל בשעות אחר הצהריים, אך הרוקדים כבר סבבו בריקוד סוער, חינני ונלהב יותר מן המיועד, שאז יצטרפו למעגל נשים נשואות, אלמנים חסרי מרגוע וילדים קטנים, והקולו יהפוך למקלעת ארוכה עולזת אך אקראית ומפוזרת. מעגל הקולו המצומצם שבו הצעירים היו רבים מן הצעירות, חג כמחרוזת, כשהוא סובב בתנופה מסוחררת. כל מה שסבב את המעגל התנועע והתנחשל: האוויר בקצב הנגינה, צמרות העצים העבותות, ענני הקיץ הלבנים, מימי הנהרות הצלולים. סחור-סחור נעה האדמה תחת רגלי המחוללים, שהשתדלו להתאים את תנועותיהם לתנועת המעגל. צעירים הגיעו בריצה מהדרך הראשית והצטרפו אל המעגל. לעומתם נהגו הנערות ביתר אפוק, תחילה משתהות ומתבוננות ברוקדים, כמונות את הקצב וממתנינות לאות חשאי מתוך תוכן, בטרם יזנקו פתאום ויצטרפו אל המעגל בברכיים כפופות מעט ובראש מושפל, כמטילות עצמן בחשוקה אל המים הקרים. זרם מחשמל כמו בקע בעוצמה מתוך האדמה הקיצית היישר אל הרגליים המחוללות והתפשט דרך שרשרת כפות הידיים הלוהטות שהרטיטו את מעגל הקולו כיצור חי יחיד במינו, שדם אחד וקצב אחד פועמים בו ומניעים את יצורי גוו. הצעירים רקדו בראש מופשל, חיוורי פנים, נחיריהם

"החלטנו לברוח. הערב. ולאדו מאריץ' ועוד שניים. אני חושב שהצלחנו לחשוב על הכול ושנצליח לעבור. אבל אם זה לא... אם משהו יקרה. זורקה!"

לחישתו של הצעיד נקטעה. בעיניה המתרחבות זיהה פחד ומבוכה. הוא נראה נסער, כאילו התחרט על כי דיבר ובא להיפרד ממנה. "חשבתי שמוטב להגיד לך."

"תודה! אם כך, התוכנית שלנו מתבטלת... אין יותר אמריקה!" "לא, זה לא 'אין יותר'. אילו הסכמת לבצע את התוכנית מיד כשהצעתי לך לפני חודש ימים, אולי היינו עכשיו רחוקים מכאן. אבל אולי מוטב כך. עכשיו את רואה מה קורה. אני חייב ללכת עם החברים. יש פה מלחמה, ומקומנו עכשיו בסרביה. מוכרחים, זורקה, מוכרחים, מחובתנו להילחם. ואם אצא מזה חי ונזכה לשחרור, אולי לא נצטרך לנסוע לארץ שמעבר לים, כי תהיה לנו כאן אמריקה משלנו, ארץ שבה אנשים יוכלו לעבוד קשה ובמסירות והחיים בה יהיו טובים וחופשיים. ויהיה בה מקום לשנינו, אם עדיין תרצי. זה יהיה תלוי בך. אני... אשוב עלייך, ואת... לפעמים..."

כאן הצעיד השתתק, המילים נעתקו מפיו והוא הרים את ידו ובתנועה מהירה ליטף את שערה החום השופע. מאז ומתמיד השתוקק לעשות זאת, ועתה, בדומה למורשע בדין, התיד לעצמו להגשים את משאלתו. הנערה נרתעה בבהלה והוא נותר על עומדו כשידו מורמת באוויר. השער נסגר חרש וכעבור דגע הופיעה זורקה בחלון, חיוורת, עיניה פעורות לרווחה ואצבעות ידיה שלובות בעווית. הצעיד התקרב לחלון, זקף את ראשו וחשף פנים מחייכים, חסדי דאגה, כמעט יפי תואר. כחוששת לחזות במה שעומד להתרחש נסוגה הנערה אל החרר שכבר החשיך. כאן התיישבה על הספה, הרכינה את ראשה ופרצה בבכי.

תחילה בכתה חרש וככל שגבר בבייה כן מצאה סיבות נוספות לבכי ולהרגשה כללית של מבוי סתום בכל מה שקורה מסביבה. אין מוצא ואין פתרון: לעולם לא תוכל לאהוב באמת ובתמים את ניקולא הטוב וההגון, המסתלק מכאן; לעולם לא תחווה אהבה מצד האיש שאינו מסוגל לאהוב אף אחד; לעולם לא ישובו הימים השמחים היפים, כאלה שחווה כאן רק בשנה שעברה; לעולם לא יצליח איש מבני

על הקאפיה, במקום מצב-הרוח החגיגי והעולץ של אנשים המבלים את שעות הפנאי שלהם, השתררה דממת מוות. במקום הוצב משמר. חייל במדים חדשים פסע בצער מדוד ואיטי הלוך ושוב החל מהספה ועד למכסה הברזל שהותקן על פתח העמוד הממוקש, חוזר באופן בלתי-נלאה על אותם חמישה-שישה צעדים, ובכל פעם שהסתובב הבזיקה החנית שלו, כמין איתות מתנצנץ באור השמש. כבר למחרת היום הופיעה על הקיר, מתחת לכתובת הטורקית, מודעה רשמית לבנה באותיות דפוס גדולות, ממוסגרת בקו שחור עבה, המודיעה לעם על ההתנקשות ביורש העצר בסדאייבו והמוקיעה את המעשה הנפשע. ואולם איש מן העוברים ושבים לא עצר לקרוא את הכתוב, אלא עבר ליר המודעה והמשמר בראש מושפל וכמהירות האפשרות. מאותו יום ואילך נותר המשמר על הגשר. איתו נעצר בקספה בבת-אחת מהלך החיים כולו, בדומה למעגל הקולו במזאלין באותו יום קיץ של יוני שנועד להיות חגיגי ושמח.

הימים המשונים שבאו על העיר עברו בקריאה דמומה ומתוחה בעיתונים, בדיבורים על מרי, בחששות, במעצרי סרבים ועוברי אורח חשודים ובתגבור מזורז של ביצורי הגבול. לילות הקיץ חלפו בלי שירה, ללא פגישות צעירים על הקאפיה, בלי התלחשויות של זוגות בחשכה. בעיר נראו בעיקר אנשי הצבא. וכאשר כתשע בערב היו החצוצרנים בצריפים בביקאבאץ ובמחנה הגדול ליד הגשר משמיעים את מנגינת האשכבה האוסטרית הנוגה, היו הרחובות מתרוקנים כמעט כליל. היו אלה זמנים רעים לאוהבים המשתוקקים להיפגש ולשוחח באין רואה. מדי יום היה גלסינצ'ין עובר לפנות ערב ליד ביתה של זורקה, שעמדה בחלון הפתוח של קומת הקרקע. כאן היו מדברים אן שיחתם הייתה חטופה, כי הוא מיהר להמשיך בדרכו כדי לחצות את הגשר ולשוב לאוקולישטה לפני רדת החשכה.

כך הגיע גם בערב ההוא. חיוור, מגבעתו בידו, ביקש מהנערה לצאת אל השער, כי ברצונו להגיד לה משהו בסוד. בהיסוס יצאה וניגשה אליו. בעומדה על מפתן שער החצר הייתה בגובה אחד עם הצעיר, שדיבר אליה בקול נרגש וכמעט בלתי-נשמע.

עמה להיחלץ ממחנק ההרים הקודרים, לראות את אמריקה או להקים כאן מדינה שבה, כפי שאומרים, האנשים עובדים הרבה אבל החיים טובים וחופשיים. לעולם!

למחרת היום פשטה שמועה כי ולאדו מאריץ', גלסינצ'ין ובחור נוסף נמלטו לסרביה. שאר הסרבים עם משפחותיהם וכל רכושם נשארו בקלחת הרוחחת הזו כבתוך מלכודת. מדי יום הורגשה ביתר שאת אווירת הסכנה והאיום. לבסוף, באחד מימי יולי האחרונים, פרצה על הגבול הסערה שהתפשטה אחר-כך על פני העולם כולו והייתה עתידה להמיט אסון על ארצות וערים רבות, ובכלל זה על גשר הדרינה.

בקספה החלה עתה רדיפה ממשית של סרבים ושל כל מי ומה שקשורים בהם. אנשים נחלקו לרודפים ונרדפים. החיה הרעבתנית השוכנת באדם ואינה מעיזה להופיע אלא אם סולקו המעצורים שמעמידים נגדם החוק וכללי ההתנהגות, יצאה עתה לחופשי. הגרר נפרצה והמחסומים קרסו. וכפי שקורה לא פעם בהיסטוריה האנושית, הרצועה הותרה בשתיקה, ועימה גם הותרו לביצוע מעשי האלימות, הגזל והרצח, בשמם של אידיאלים ואינטרסים בעלי חשיבות עליונה, מלווים. בסיסמאות המכוונות נגד מספר מוגבל ומוגדר של אנשים הנקראים בשם מסוים ודוגלים בהשקפות מסוימות. אדם מפוכח שעניו בראשו, שחי בימים ההם, יכול היה לראות בבירור כיצד התפנית המשונה הזו מתחוללת ואיך בן-לילה חברה שלמה משתנה כליל מול עיניו. בהרף עין אחד נמחקה שגרת חיים שהתבססה על מסורת בת מאות שנים, שלא הייתה חפה משנאה נסתרת, מאי-סובלנות דתית, מגסות רוח ונקמנות אכזרית, אך בתוך כך היו בה גם גילויי אנושיות וחמלה ושררו בה סדרים וסייגים, ואלה תחמו את הניגודים בגבולות נסבלים ובסופו של דבר הכפיפו אותם לאינטרס של כלל הציבור. אנשים שבמשך ארבעים שנה נמנו עם ראשי הרוברים בכיכר השוק נעלמו בן-לילה, כאילו גוועו ומתו כולם בבת-אחת ועימם נגוזו הרגלים, אורחות וסדרי חיים שייצגו באישיותם.

כבר למחרת הכרזת המלחמה על סרביה החל גרוד המשמר לסייר בחוצות העיר. הגרוד צויד בחיפזון ונועד לעזור לרשויות ברריפת

הסרבים. הוא היה מורכב מצוענים, שיכורים ועוברי בטל, שהיו בעיקרו של דבר אנשים שזה מכבר פדשו מחברה הגונה והתנגשו עם החוק. אחד מהם, הוסו קוקושר, צועני חסר כבוד ומקצוע שעגבת כדסמה את אפו עוד משחר נעוריו, הנהיג כעשרה יחפנים חמושים ברובים ישנים מתוצרת וֶרְנֶרְל ומצוידים בכירונים ארוכים, והיה לראש המסיתים.

נוכח האיום הזה פנה הסוחר פאבלה ונקוביץ', ראש הקהילה הסרבית על מוסדותיה, מלווה בעוד ארבעה מנכבדי הקהילה אל סְפֶלְיאק, קצין מחוז קוטאר. סבליאק, קרואטי במוצאו, היה גבר שמן, חיוור וקירח לחלוטין, שלא מכבר התמנה לתפקידו בווישגראד. עתה היה נרגש, חסוך שינה, עפעפיו דלוקים ושפתיו חֲבֻכות. לרגליו נעל מגפיים והוא ענד שני סמלים, אחד שחור והשני צהוב, שהיו נעוצים ברש אפודת הציידים הידוקה שלבש. הוא קיבל את פניהם בעמידה ומבלי להזימנם לשבת. הסוחר פאבלה, פניו מכורכמים ועיניו מתלכסנות כשני חרכים שחורים, אמר בקול חנוק וזר:

"אדוני קצין המחוז, אתה רואה מה שנעשה ומה שמכינים, ואתה

יודע שאנחנו, אזרחי וישגראד הסרבים, לא רצינו בזה."

"אני לא יודע כלום, אדוני," קטע קצין המחוז את דבריו בקשיחות, "ואני לא רוצה לדעת כלום. יש לי עכשיו דברים יותר חשובים מלהקשיב למיני נאומים. זה כל מה שיש לי להגיד לכם."

"אדוני קצין המחוז," פתח שנית הסוחר פאבלה בנימה רגועה, כמבקש לשכך את זעמו של האיש השוצף, "באנו כדי להציע לך את שירותינו ולהוכיח..."

"אין לי שום צורך בשירותים שלכם ואין מה להוכיח לי. בסראייבו כבר הראיתם מה אתם מסוגלים."

"אדוני קצין המחוז," הוסיף הסוחר פאבלה לדבוק במשימה, "במסגרת החוק היינו רוצים..."

"ככה, פתאום נזכרתם בחוק! על איזה חוק בדיוק אתם מעיזים להסתמך?"

"על חוקי המדינה, אדוני קצין המחוז, החלים על כולם."

פניו של קצין המחוז הרצינו ונרגעו קמעה. הסוחר פאבלה מיהר לנצל את השקט הרגעי.

"אני בחיים לא אתעסק בעניינים כאלה. ואם יש לך שכל, גם אתה לא. אתה לא רואה שהכופרים נלחמים זה בזה על גבנו ושכסוף אנחנו נשלם את המחיר?"

ובאותה לשון רהוטה כפי שהתנצח פעם על הקאפיה עם אוסמן אפנדי קרמאנלי הוכיח שמבחינת הטורקים והאינטרסים שלהם לא תצמח כאן שום טובה משום צד, ושכל מעורבות שלהם תגרום נזק בלבד.

"כבר מזמן שאף אחד לא שואל אותנו ולא מתייחס אלינו. השוואבו נכנס לבוסניה, אבל לא השולטן ולא הקיסר שאלו אותנו: רבותי הבגים הטורקים, הדבר מוסכם עליכם? ואז התקוממו סרביה ומונטנגרו, שער לאחרונה נמנו עם הכאיה, והשתלטו על חצי ממלכה בלי שאיש יעיף מבט לעברנו. ועכשיו, הקיסר מכה את סרביה, ושוב איש לא שואל אותנו, אלא רק מחלקים לנו רובים ומדים כדי שאנחנו נרדוף את הסרבים ונעשה את העבודה בשביל השוואבים, שהם לא יצטרכו לקרוע את התחת שלהם. אז בחייך, לא עולה בדעתך שאם בדברים כל-כך גדולים וחשובים מבחינתנו כבר שנים אף פעם לא שאלו את פינו, מאיפה פתאום צץ עכשיו הכבוד הגדול הזה, שאפשר להתפוצץ ממנו? ואני אומר לך שאלה חשבונות גדולים ומוטב לא להתערב בזה יותר ממה שמוכרחים. העימות פרץ פה על הגבול, אבל מי יודע עד היכן יגיע. יש מי שעומד מאחורי סרביה. לא ייתכן אחרת. אבל מה, מהחלון שלך, בנזוקה, רואים רק את ההר ושום דבר מעבר לו. עזוב את מה שהתחלת: אל תצטרף למשמד ואל תשכנע אחרים. מוטב שתחלוב את עשרת האריסים שעוד נותרו לך, כל עוד תוכל להפיק מהם משהו."

כולם ישבו מחדשים, רציניים וחסרי תנועה. גם נאילבג, שניכר כי נעלב אף שהוא מסתיר זאת, ישב שותק, חיוור כמת, שוקל איזו החלטה לקבל. דברי עלי-חוג'ה עוררו ספק וצינו את התלהבותם של כל הנוכחים, חוץ ממנו. הם עישנו והביטו דומם בשיירה האינסופית של רכבים צבאיים וסוסים עמוסים לעייפה שהזדחלה בדרכה הלאה, אל מעבר לגשר. לאחר-מכן קמו זה אחר זה ונפרדו לשלום. נאילבג יצא אחרון. על ברכת השלום הזעופה שלו הישיר עלי-חוג'ה מבט אל עיניו ובעצב כבוש אמר:

"ארוני קצין המחוז, הרשה לנו לשאול אותך, האם חיינו ורכושנו נחיי בני משפחותינו מוכבחים? ואם לא, מה עלינו לעשות?"

קצין המחוז פרש את זרועותיו כשפנים כפותיהן מופנה אל הסוחר פאבלה, משך בכתפיו, עצם את עיניו וקפץ את שפתיו הדקות והחיוורות.

הסוחר פאבלה הכיר היטב הבעה אופיינית זו של קשיחות המעמידה פני עיוור-חירש-אילם, שנציגי המדינה מאמצים ברגעי הכרעה, והבין שאין עוד כל תועלת בהמשך השיחה. ואילו קצין המחוז הוריד את ידיו, פקח את עיניו, זקף את ראשו ואמר בנימה קצת יותר דכה:

"שלטונות הצבא יורו לכל אחד מה עליו לעשות."

עתה היה זה תורו של הסוחר פאבלה לפרוש את ידיו, לעצום את עיניו ולמשוך קלות בכתפיו. בקול עמוק, שונה לגמרי, אמר:

"תודה, אדוני קצין המחוז!"

ארבעת נציגי הקהילה הסרבית החוו קידה נוקשה וגמלונית, ויצאו מהחדר כנידונים.

העיר נמלאה אי-שקט תזזיתי והסתודדויות חרישיות.

בחנותו של עלי-חוג'ה ישבו כמה מנכבדי הטורקים, נאילבג טורקוביץ', אוסמאנה שבאנוביץ', סוליאנה מז'לג'יץ'. חיוורים ומודאגים היו, ועל פניהם נסוכה אותה הבעה קפואה ומוטרדת של אנשים שיש להם מה לאבד כאשר הם מוצאים עצמם מאוימים על-ידי מאורעות בלתי-צפויים ותמורות גרולות. הם נדרשו על-ידי הרשויות להתייצב בראש משמרות הסיוור. עתה נפגשו כאן כמו באקראי, נמנעים מלמשוך אליהם חשומת-לב יתרה, כדי להיוועץ ולטכס עצה כיצד עליהם לנהוג. חלקם סברו שיש להיענות לקריאה בחיוב ואחרים גרסו שיש לנהוג באיפוק. עלי-חוג'ה, נסער, בפנים סמוקים ועיניים שהברק הישן ניצת בהן, דחה נחרצות כל מחשבה על הצטרפות למשמר הסיירים. דבריו כווננו במיוחד אל נאילבג, שסבר כי עליהם להצטייד בנשק וכאנשים נשואי פנים לעמור בראש המתנדבים המוסלמים, במקום הצוענים.

"אני רואה שהחלטת להצטרף. מתחשק לך למות ואתה חושש שהצוענים יקדימו אותך. אבל תזכור מה שהזקנים נהגו לומר עוד לפני שנולדת: לא הגיעה העת למות, כי אם להיווכח מה טיבו האמיתי של כל אחד מאיתנו. הדברים נכונים גם לימים אלה."

השוק שהפריד בין חנותו של עלי-חוג'ה לבין הגשר היה חסום בכלי רכב, בסוסים, בחיילי החילות השונים, בכלי נשק מכל הסוגים ובאנשי מילואים שהתייצבו לשירות. מפעם לפעם נראתה קבוצת אנשי משמר מוליכה קבוצת סרבים כפריים או סרבים תושבי העיר, שהובלו בידיים כבולות. האוויר היה ספוג אבק. כולם דיברו בקולות רמים ותנועותיהם היו מהירות מכפי שנדרש לדברים שאמרו או עשו. פניהם המלוהטים הזיעו. מכל עבר נשמעו קללות בכל השפות. העיניים נצצו מאלכוהול, מחוסר שינה ומאיה-השקט והמועקה המשתררים בנוכחות סכנה ואירועי דמים.

במרכז השוק, ממש מול הגשר, עסקו כמה חיילי מילואים הונגרים, לבושי מדים תדשים, בניסור קורות עץ. פטישים הלמו בדפיקות מהירות והמסורים ניסרו. בשוק עבר לחש: מקימים פה גרדום. סביבם התקבצו ילדים. ממקומו אצל דלפק החנות ראה עלי-חוג'ה כיצד זוקפים את שתי הקורות ומציבים אותן במאונך וחייל מילואים משופם עולה ומחבר אל קצותיהן את הקורה השלישית, במאוזן. אנשים נהרו למקום כאילו חילקו שם חלבה להמונים, והצטופפו במעגל סביב הגרדום. רובם היו חיילים, אך היו ביניהם גם מוסלמים מכלת העם, כמה כפריים וצוענים מתושבי העיר. ברגע מסוים פינו בקהל מקום ואיי-משם הובאו שולחן ושני כיסאות לקצין וללבלר. אנשי חיל המשמר הביאו לשם תחילה שני איכרים ואחריהם אחד מתושבי העיר. האיכרים היו אריסים מכפרי הגבול פוֹדְרָצ'יץ' וקֶמְנִיצָה, והעירוני היה נְאִיו, שלפני שנים הגיע מליקה כקבלן והתחתן בעיר. כל השלושה היו כבולים, מבוהלים ומאובקים. המתופף הצבאי החל מכה בעוז בתוף. בתוך הרעש והמהומה נשמע התיפוף כקול רעם רחוק. דממה השתררה במעגל שהקיף את הגרדום. הקצין, סרן מילואים הונגרי, קרא בקול חד את פסק-דין המוות בגרמנית, וסמל תרגם את דבריו. כל השלושה נידונו על-ידי בית-הדין האזורי למוות, על סמך עדות בשבועה שבלילה הם נראו משגרים

איתותי אור אל הגבול הסרבי. התלייה תבוצע בפומבי, בשוק, ליר הגשר. האיכרים עמדו שותקים, מעפעפים במצוקה. ואיו, איש ליקה, מחה את הזעה מפניו ובקול רך ונוגה טען כי הוא חף מפשע, ועיניו הגדולות חיפשו סביבו כמוכות טירוף משהו שאליו עדיין יוכל להפנות את דברו.

כשעמדו לבצע את גזר-הדין, נדחק ררך טבעת הנאספים חייל אדום שיער, נמוך קומה ועקום רגליים. היה זה גוסטאב, שבעבר שימש מלצר במלון של לוטיקה ועתה החזיק בבית-קפה בעיר התחתית. לבוש היה מדים תדשים ועליהם דרגת רב-טוראי, פניו סמוקים ועיניו שטופות דם יותר מן הרגיל. החל דין ודברים ונשמעו הסברים. המפקד השתדל להרחיקו, אך בעל-בית הקפה הפגין עמדה לוחמנית. "חמש-עשרה שנים הייתי מודיע של השלטונות, וחוגי צבא מהדרגות הגבוהות ביותר מתייתסים אלי באמון," צוות בגרמנית, בקול של שיכור, "וכבר לפני שנתיים הובטח לי בווינה שבבוא היום יורשה לי לתלות שני סרבים במו ידי. אתם לא יודעים עם מי שאתם מתעסקים. את הזכות הזאת אני הרווחתי. ועכשיו, אתם..."

קולות רחש ומלמול עברו בקהל. המפקד היסט. תוקפנותו של גוסטאב גברה והוא דרש במפגיע להפקיד בידיו את שני הנידונים כדי שיתלה אותם במו ידיו. הסרן, ארם רוה וקודר בעל חזות אדנותית, נואש כאילו הוא עצמו הנידון, קם ממקומו ופניו חיוודות כסיד. אף שהיה שיכור נעמד גוסטאב דום ורק שפמו האדמוני הדק רטט ועיניו שוטטו ימינה ושמאלה. הקצין קרב אליו והסמיך את פניו אל פני גוסטאב האדומים כאילו עמד לירוק בהם.

"אם לא תסתלק מכאן עכשיו תיכף ומיד, אצווה שיובילו אותך כבול לבית-הסוהר. ומחר תתייצב לפני. הבנת? ועכשיו לך מכאן! קדימה!"

הסרן דיבר גרמנית בהיגוי הונגרי ובקול שקט אך נוקב ומר כלי-כך, עד שבעל בית-הקפה השיכור התכווץ ונבלע בקהל במלמלו דברי סליחה.

רק עתה הוסבה תשומת-ליבו של הקהל אל הנידונים. שני הכפריים, שניהם בעלי משפחות, ניצבו בעמידה זהה, ממצמצים מול השמש ומזעפים פניהם נוכח הבל נשימתו החמה של הקהל הצובא מולם,

אל הקסבה הגיעו זו אתר זו יחידות צבא חדשות ועימן נשק, מזון וציוד. הן הגיעו לא רק ברכבת העמוסה לעייפה אלא גם בדרך העגלות הישנה, העוברת ברוגטיצה. כלי רכב וסוסים עברו על הגשר יומם ולילה והמראה הראשון שנגלה לעיניהם ככניסה לעיר היו שלושת האנשים החלויים על הגרדום בכיכר השוק. ומכיוון שראש השיירה היה בדרך-כלל נתקע ברחובות הומי אדם, נאלצה כל אחת מהשיירות להתעכב על הגשר או בכיכר השוק, ליד הגרדום, עד שהדרך תתפנה. מאובקים, אדומי-פנים וצרודים מצעקות וזעם, עברו הסמלים הרכובים על סוסיהם בין כלי הרכב והסוסים הטעונים, כשהם מחזוים בידיהם נואשות ומקללים בכל שפוח הממלכה האוסטררי-הונגרית את קדושי כל הדתות שבה.

השכם בבוקר היום הרביעי או החמישי, כששוב נחסם הגשר בכלי רכב שהתקדמו לאיטם דרך השוק ההומה אנשים, נשמעה מעל לקסבה שריקה חדה ומשונה ובאמצע הגשר נחת פגז שפגע במעקה האבן, ליד הקאפיה. רסיסי ברזל ואבן ניתזו על האנשים והסוסים. קמה מהומה כללית, הסוסים הזדקפו על רגליהם האחוריות והחלה מנוסה מבוהלת. אחרים ברחו קדימה, לעבר כיכר השוק, ואחרים אחורה, אל הדרך שבה הגיעו. מיד נחתו במקום עוד שלושה פגזים, שניים בתוך המים והשלישי על הגשר, אל בין הסוסים והאנשים שהצטופפו שם. כהרף עין התרוקן הגשר מאדם; בשטחו הפנוי נראו כתמי גוויות כהים של אנשים וסוסים לצד כלי רכב הפוכים. מסלעי בוטקוב פתח חיל התותחנים האוסטרי בסדיקות אחר מקום הסוללה ההררית הסרבית שהפגיזה את אנשי השיירה הפוזרים משני עברי הגשר.

מאותו יום ואילך הפגיזה הסוללה ההררית מפאנוס ללא הפוגה את הגשר והמחנה הסמוך. באחד הימים שלאחר ההפגזה הראשונה, גם הפעם בשעת בוקר, נשמע קול חדש ממזרח, מרוחק ועמוק יותר, מכיוון גולש. הפגזים שנורו משם חלפו מעל לקסבה באוושה עמומה. היו אלה תותחי-הוביצר, שניים בלבד. הקליעים הראשונים נפלו אל הדרינה ולאחר-מכן בשטח הדיק שלרגלי הגשר, כשהם גורמים נזקים לכמה בתים, ביניהם המלון של לוטיקה ומועדון הקצינים. זמן קצר לאחר-מכן, מטווחים בבטחה, החלו פוגעים במרווחי זמן קצובים רק

כאילו כל מצוקתם מסתכמת בכך. ואילו ואיו הוסיף לטעון בקול בוכים חלוש כי הוא חף מפשע ושהמתחרה שלו טמן לו פח וכי הוא עצמו לא שירת כלל בצבא ומעוררו לא שמע שאפשר לשלוח איתותים באמצעות אור. הוא ידע מעט גרמנית וחיפש נואשות ביטוי משכנע דיו שיוכל לעצור את מחול השדים המטורף שסוחף אותו מאתמול ועתה מאיים לסלק אותו מן העולם על לא עוול בכפו.

"Herr Oberleutnant, Herr Oberleutnant, um Gottes willen ... Ich, unschuldiger Mensch...viele Kinder... Unschuld! Lüge! Alles Lüge!"⁵⁶ בחר ואיו את המילים בחפשו את האחת הנכונה, העשויה להצילו.

החיילים כבד ניגשו אל האיכר הראשון. בחנועה מהירה הסיר הלה את מגבעתו, הפנה את פניו אל המיידאן, ששם ניצבה הכנסייה, והצטלב פעמיים בתנועה נמרצת. במבט עין, סימן הקצין לגמור עם ואיו ראשון. בראותו שהגיע תורו נשא בן ליקה הנואש את ידיו לשמיים בתחינה וזעק בקול גדול:

"Nein! Nein! Nein! Nicht, um Gottes willen! Herr Oberleutnant, Sie wissen... Alles Lüge... Gott... Alles Lüge!"⁵⁷ אוחזים ברגליו ובמותניו ומעמידים אותו על שרפרף העץ שמתחת לחבל התלייה.

הנאספים ליוו את המתרחש בנשימה עצורה, כאילו מדובר במעין משחק המתנהל בין הקבלן האומלל לבין הסרן, רועדים מסקרנות לראות מי יזכה ומי יפסיד.

עלי-חוג'ה, שעד לאותו רגע שמע קולות לא ברורים ולא שיער מה מתרחש במרכזו של מעגל המצטופפים, ראה פתאום את פניו המבועתים של ואיו נישאים מעל לשאר הראשים, ובו במקום ניתר ממקומו והגיף את חנותו, אף ששלטונות הצבא דרשו במפורש שכל החנויות תישארנה פתוחות.

⁵⁶ אדוני הרב-סרן, בשם אלוהים. אני אדם חף מפשע. הרבה ילדים! חף מפשע! שקרים! הכול שקרים! (גרמנית).

⁵⁷ לא! לא! לא! בשם אלוהים, לא! אדוני הרב-סרן, דע לך, הכול שקר. אלוהים, הכול שקר. (גרמנית).

בגשר ובמחנה. כעבוד שעה אחת בלבד עלה המחנה בלהבות. חיילים שניסו לכבות את האש הופגזו על-ידי סוללת ההרים בפאנוס. לבסוף ננטש המחנה והופקר לגורלו. ביום הלוהט הזה הוא נשרף כאילו היה עשוי כולו עץ, ועל שרידי הכערה נחתו מפעם לפעם פגזים שהחריבו את פנים הבניין. כך נהרס ח'אן האבן בפעם השנייה ורק עיי-חורבות נותרו ממנו.

שני תותחי ההוביצר שהוצבו בגולש הוסיפו להמטיר פגזים על הגשר כל הזמן, וכווננו במיוחד אל העמוד האמצעי. הפגזים היו נוחתים פעם בנהר, משמאל או מימין לגשר, פעם על עמודי האבן הכבדים, ופעמים נחתו גם על הגשר עצמו, אך שום פגז לא פגע במכסה הברזל שכיסה את פתח העמוד האמצעי הממוקש, ואשר בו נטמן החומר שנועד להריסת הגשר.

באופן כללי לא גרמו עשרת ימי ההפגזה נזק גדול במיוחד לגשר. הפגזים פגעו בעמודי האבן החלקים ובקימורים העגולים, ניתזו מהם והתפוצצו באוויר בלי להותיר עקבות על קירות האבן, למעט שריטות קלות, לבנות, כמעט בלתי-נראות. ואילו רסיסי הפגזים נהדפו מהקירות החלקים המוצקים כאילו היו נטיפי ברד. רק פגזים שנחתו על המעבר עצמו הותירו בחצץ הכבוש חורים שטחיים ומקומות פגועים, שניתן היה להבחין בהם בעת הליכה על הגשר. בסופה החדשה שהתרגשה על הקסבה ושעקרה מהשורש הרגלים ישנים וטלטלה עד היסוד אנשים חיים וחפצים דוממים, ניצב הגשר על תילו כשהיה, לבן, איתן ובלתי-פגיע, כפי שהיה מאז ומתמיד.

פרק 23

בגלל ההפגזה המתמדת הופסק מעבר של קבוצות אנשים על הגשר; תושבי העיר עברו עליו כבודדים, ואיש לנפשו, ואפילו החיילים עברו אותו בריצה אחד אחד, שכן כשהייתה מופיעה עליו קבוצת אנשים, היו מיד ממטירים עליה פגזים מהפאנוס. כעבור ימים אחדים נוצר דפוס פעולה. אנשים ירעו להבחין מתי האש חזקה, מתי היא נחלשת או חדלה, ובהתאם לכך היו מכוונים את סידור ענייניהם החיוניים, כל עוד משמרות האוסטרים לא מנעו מהם לנוע.

סוללת ההרים הפגיזה מהפאנוס רק בשעות היום, ואולם מגולש פעלו תותחי ההוביצר גם בלילות וניסו לסכל כל מעבר של יחידות-צבא ורכבי-אספקה משני צדי הגשר. תושבים שבתייהם שכנו בלב העיר, קרוב לגשר ולדרך, עקרו עם משפחותיהם לבתי קרובים ומכרים על המיידאן או בשכונות מרוחקות, שבהן היו מוגנים מהפגזה. המנוסה עם הילדים והציוד החיוני הזכירה את הלילות הקשים, כש"השיטפון הגדול" התרגש על הקסבה. אלא שהפעם נשמרה ההפרדה בין בני הדתות והעדות, ובניגוד לעבר לא קישרה בין האנשים תחושת סולידריות ושיתוף גורל והם לא ישבו יחד כמו אז, כשביקשו למצוא עידוד והקלה בשיחת נעים. הטורקים התארחו בבתי הטורקים ואילו הסרבים רק בבתי הסרבים. ואולם אפילו כך, כשהם מפורדים וחלוקים, התנהלו חייהם באופן רומה למדי. דחוקים בבתי זרים, מתקשים להעסיק את עצמם בשעות המתמשכות שלפניהם, חסרי מעש ויושבים בידיים ריקות כניצולי שרפה וכליבם תקוות ורצונות מנוגדים שאותם, מכורח המציאות, הסתירו איש מרעהו, חררו לחייהם ולרכושם והיו אכולי ראגה.

כמו בעבר, בימי השיטפונות הגדולים, השתדלו זקני העדות להסיח את דעת בני קהילתם בהלצות ובסיפורים משעשעים, כהפגנים כאופן מאולץ ומלאכותי רוח שלוה ומצב-רוח טוב. ואולם נראה שלאסון בסדר גודל כזה לא הספיקו הבידור והיסח-ההרעת שכבר יחיות

הוא ישב בבית בחברת עלייחוג'ה ועישן בשרשרת, מיעט בדיבור והיה שקוע במחשבות שמועקתן ניכרה בכל הבעה מהבעות פניו ובכל תנועה מתנועותיו. הוא התקשה לשבת במנוחה. מפעם לפעם היה קם, יוצא מהבית, נעמד בחצר וסוקר את ההרים המקיפים את הקספה משני עברי הנהר. בראש מורם חקר במבטו את השמיים כאומד את מזג האוויר. עלייחוג'ה השתדל לא להותיר אותו רגע לבדו, ניסה לקשור עימו שיחה ולהרגיעו, זיצא בכל פעם החוצה בעקבותיו.

בגן היפה רחב הידיים שחלקו תלול, שלטו השקט והבשלות של ימות הקיץ. הבצל כבר נאסף; החמניות עמדו בשיא פריחתן, ודבורים וצרעות חגו בזמזום סביב ראשיהן השחורים הכבדים. הפרחים הזעירים בשולי הגן כבר החלו מזריעים. ממרום המקום הזה ניתן היה לראות מלוא העין את הקספה משתרעת למטה על פני לשון הארמה החולית שבין זרועות הדרינה והרזאב, מוקפת בשרשרת הרים בגבהים שונים ובצורות מגוונות. מישור הקספה והמרונות התלולים של הגבעות עטו משטחים רחבים וצרים של שעורה בשלה, לצר חלקות התירס הירוקות. בתים צחורים ברקו באור והיערות השחירו על ראשי ההרים. לאורו של היום שזה עתה נולד, מול הארמה רחבת הידיים ומרחב שמי הקיץ הבהירים, נדמה קול התותחים המדור משני העברים בצליל ירי חגיגי ותמים.

נוכח המראה אפילו מויאגה המיוסר מדאגה פתח את סגור ליבו. הוא נענה למילותיו הטובות של עלייחוג'ה וסיפר לו את סיפורו, לא מפני שעלייחוג'ה לא ידע עליו דבר אלא משום שבאן, בשמש, חייב היה איכשהו להתיר את פקעת המועקה שחנקה את גרונו, בהדגישו שגורלו עומד לפני הכרעה כאן ועכשיו בכל רגע של היום הקיצי הזה עליידי כל ירי תותח שיגיע מצד זה או צד אחר.

למויאגה טרם מלאו חמש שנים כשהטורקים נאלצו לפנות את ערי סרביה. העות'מאנים עקרו לטורקיה, אך אביו, סוליאגה מוטפרודיץ', שהיה עדיין גבר צעיר אך כבר נחשב לאחר מנכבדי הטורקים באודיזה, החליט לעקור לבוסניה, ארץ מוצאם של אבותיו. הוא העמיס את ילדיו בסלי משא ועם סכום הכסף שבימים ההם אפשר היה לחלץ תמורת האדמה והבתים עזב את אודיזה לצמיתות. עם

ובסיפורים ישנים שאיברו את טעמם ומובנם למול החדשים שנוצרו לאט ומתוך מועקה.

בלילה היו כולם מעמידים פני ישנים, אף שלמעשה לא היה ברור להם מפני מה ומדוע הם נזהרים כאשר מדי רגע מרעים ממילא קול התותח, פעם הסרבי ופעם האוסטרי. אנשים נתקפו פחד מחשש ל"איתות לאויב", אף שאיש מהם לא ירע איך מאותתים ומה זה אומר בפועל. ואולם הפחד היה כה גדול, עד שאיש לא העז אפילו להצית גפרור שלא לדבר על להדליק אש. כשרצו לעשן היו הגברים מסתגרים בקיטון ללא חלונות או מתכסים בשמיכת חורף מעל לראש, וכך עישנו. האוויר הלח היה כבד ומחניק. אף שכולם היו שטופי זיעה היו הדלתות נעולות, החלונות סגורים והתריסים מוגפים. הקספה דמתה לאדם מוכה אסון, שבעליבותו אינו יכול להתגונן מהמכות הניתחות עליו והוא יושב בתנוחת המתנה ומסוכך כיריו על עיניו. כל הבתים נראו כאילו נתפרדו בחוט של מוות, שכן מי שרצה להישאר בחיים נאלץ להעמיד פני מת, וגם זה לא תמיד עזר.

בבתי המוסלמים הייתה האווירה קצת פחות קפואה והחיים לא דעכו כליל. לא מעט מיצרי המלחמה הנושנים אמנם ניעורו בליבם, אלא שלא זה היה הזמן ללבותם והם נותרו, על אף חיוניותם, חסרי מטרה ונעדרי כיוון בדו־קרב בין סוללות התותחים, שתיהן נוצריות, שהתנהלה מעל לראשיהם. בנוסף לכך נצרו בליבם את דאגתם הגדולה ואת מצוקותיהם, שהיו נעדרות פתרון ומוצא נראה לעין.

ביתו של עלייחוג'ה מתחת למצודה המה ילדים. אל ילדיו הרבים צורפו גם תשעת ילדיו של מויאגה מוטפרודיץ'; רק שלושה מהם היו בוגרים והשארו פעוטים וטעוני טיפול. כדי להימנע מהצורך לשמור עליהם ולהתרוצץ אחריהם כל הזמן ברחבי החצר סגרו אותם יחד עם ילדי עלייחוג'ה בקומת הקרקע הרחבה המוצלת, שם התרוצצו הפעוטים בהמולה צווחנית בלתי־פוסקת כשהם נתונים להשגחת אימותיהן ואחיותיהן הבוגרות.

מויאגה מוטפרודיץ', המכונה איש־אודיזה, השתקע בקספה רק לאחרונה. גבר גבה קומה היה, בשנות החמישים לחייו, לבן שיער, בעל אף נשרי, פנים חרושות קמטים, קול עמוק ותנועות חרות, צבאיות. אף שהיה צעיר בעשר שנים מעלייחוג'ה, נראה מבוגר ממנו.

בתקופה זו של חוסר ודאות ושל פרנסה בדוחק, כשאפילו סוחרים מבוססים התקשו להרוויח, לא הייתה זו משימה קלה. בעיקרו של דבר התקיים בעיקר מחסכונותיו, בציפייה לימים טובים ושקטים מאלה. והנה, כעבור שנתיים בלבד של חיי פליטות בקסבה מתרגשת עליהם הסערה הזאת, שאינו יודע אם ואיך יצליח להתמודד עימה; כל מה שנותר לו הוא לעקוב בדאגה אחר מהלכה ולצפות בלב חרד לתוצאותיה ולסיומה.

על כך דיברו עכשיו שניהם חרש ומתוך קרבה, באופן חלקי ובמקוטע, כפי שמשוחחים כשהנושא מוכר וידוע ושכיחס אליו אין מוקדם ומאוחר. עלי-חוג'ה, שאהב והוקיר את מויאגה, השתדל למצוא מילות עידור מרגיעות ככל האפשר, לא מפני שסבור היה שיוכל לעזור, אלא מכיוון שחש צורך להביע את אהדתו והרגיש כי מחובתו להשתתף באופן כלשהו בגורל המר שפקד מוסלמי הגון ונאמן זה. מויאגה ישב ועישן: חזונו הייתה כשל אדם שהגורל הטיל על שכמו נטל כבד מנושא. על מצחו ועל רקותיו בצבצו אגלי זעה גדולים שגרלו ותפחו לאיטם וכעבור רגעים אחרים, בוהקים מהשמש, החלו לזלוג לאורך פניו הקמוטים. מויאגה לא חש בהם ולא מחה אותם. במבט מעורפל הסתכל בעשב, מרוכז וקשוב רק למתרחש בליבו שהיה חזק ומרעיש יותר מכל רברי נחמה ומכל ירי תותח. מפעם לפעם רק הגיע קלות בירו ופלט דבר-מה שהיווה המשך לשיח הפנימי שהתנהל בקרבו יותר מאשר תגובה לדברים שנאמרו לו או למה שהתחולל סביבו.

"הגיעו כאלה ימים, עלי-חוג'ה יקירי, שאין לאן לברוח. האלוהים אחד, והוא רואה שעשינו הכול, אבי המנוח ואני, כדי לחיות במקום שבו שוררת הדת הטהורה והאיסלאם האמיתי. סבא שלי הותיר את עצמותיו באוז'יצה, והיום אין זכר לקברו. את אבא קברתי בנובה וארוש ומי יודע אם קברו לא נרמס בינתיים עלידי עדרי הנוצרים. חשבתי שלפחות אני אמות כאן, איפה שעדיין שומעים את קול המואזין, אבל נדמה לי שככה רצה הגורל, שזרענו יימחה ולא יישאר שריד מקברו של איש מאיתנו. זה רצון האלוהים, לא כן? כי הרי כל מה שאני רואה זה שמכאן אין עוד לאן ללכת. הגיעו זמנים שבהם לנאמני דת האמת אין דרך ואין מוצא ומה שנותר להם זה רק שברון

קומץ המוהאדז'ירים, פליטי המקום, הגיע לבוסניה, שהייתה עדיין בשליטת הטורקים והשתקע עם משפחתו בווישגראד, שענף ממשפחתו החגורר בה משכבר הימים. עשר שנים חי בקסבה וכשרק החל לבסס את מעמדו בשוק, בא הכיבוש האוסטרי. בהיותו אדם קשה עורף ומרדן סבר שאין טעם לברוח משלטון נוצרי אחד כדי למצוא את עצמך לבסוף חי תחת שלטון נוצרי אחר. כשנה לאחר השתלטות האוסטרים שוב עזב עם כל משפחתו את בוסניה בחברת עור כמה משפחות שסירבו לחיות בארץ ש"פעמוני הכנסיות מצלצלים בה", ועקר לנובה וארוש בסנדז'אק, שהייתה עדיין תחת שלטון הטורקים. בימים ההם היה מויאגה נער כבן חמש-עשרה. בנובה וארוש פיתח אביו סוליאגה את מסחרו, וכאן נולדו שאר ילדיו, אך הוא מעולם לא הצליח להתגבר על צער עזיבתו את אוז'יצה וכל מה שאיבד בה, כשם שלא הסתגל לסביבה החדשה ולאורח החיים השונה בסנדז'אק. בשל צערו מת בטרם עת. בנוותיו, שכולן היו יפות ויצא להן שם טוב, נישאו בהצלחה. הבנים הצליחו במסחרם והרחיבו את ירושת אביהם, אבל בדיוק כשלקחו להם נשים והחלו מכים שורשים בסביבתם החדשה פרצה מלחמת הבלקן של שנת 1912. מויאגה השתתף בקרב שנערך בסביבת נובה וארוש, כחלק מהמערכה שניהלו כוחות ההתנגדות של צבא טורקיה שנחלצה לסייע לצבאות סרביה ומונטנגרו. ההתנגדות הייתה קצרת מועד, ולמרות שאין לומר שהייתה חלשה או שלא צלחה כשלעצמה, פינה הצבא הטורקי את חבל סנדז'אק, כאילו באורח פלא גורל המלחמה וחיייהם של אלפי אנשים הוכרעו באופן שאינו תלוי בהם כי אם עלידי כוח כלשהו אי-שם במרחקים, ללא קשר לכל התנגדות שהיא, אם חזקה ואם חלשה.

כיוון שמיאן לחכות לאויב שמפניו נס בילדותו מאוז'יצה ועתה מצא את עצמו מתגונן מפניו בלא הצלחה, ומשום שלא מצא מקום מקלט אחר, החליט מויאגה להימלט שוב לבוסניה, אף שהייתה נתונה לשלטון שאביו ברח מפניו בזמנו. וכך, כפליט בפעם השלישית, הגיע עם כל משפחתו אל הקסבה שבה עברו עליו ימי ילדותו.

בעזרת מעט מזומנים ובסיוע הטורקים בווישגראד, שביניהם היו לו קרובי משפחה, השתדל בשנתיים אלה להקים לעצמו עסק. ואולם

האש רק אליהם ואל הבית שבו הם נמצאים. רק לאחר ששריקת הפגז במעופו וקול ההתפוצצות התפוגגו, יכלו לחזור ולדבר, בקול שונה, כשהם משכנעים זה את זה שהפגז שנחת כל-כך קרוב אליהם היה מסוג מיוחד, מאוס מקודמיו.

רוב הסוחרים הסרבים שנמלטו מכיכר השוק מצאו מקלט בבית ריסטיץ', שהיה סמוך אל בית הכומר, ממוקם מעט מעליו, אך גדול ויפה ממנו ומוגן משני צדדיו מאש התותחים עלידי מדרונות משופעים של מטעי שזיפים. ביניהם היו מעט גברים והרבה נשים שבעליהן נאסדו או נלקחו כבני-ערובה והן מצאו כאן עם ילדיהן מחסה.

הבית היה מרווח ועשיר; התגוררו בו רק בעל הבית מיכאילו ריסטיץ' עם אשתו וכלתו, אלמנה שלא רצתה להינשא שנית וגם לא לחזור אל בית הוריה לאחר שהתאלמנה, אלא נשארה לגדל כאן את הילדים לצד בני הזוג הזקנים. בנה הבכור נמלט שנתיים לפני-כן לסרביה ונפל כמתנדב בקרנליצה. הוא היה בן שמונה-עשרה.

אדון מיכאילו הזקן, אשתו וכלתו טיפלו באורחים המיוחדים כמו בעת חג משפחתי. במיוחד היה הזקן פעיל באופן בלתי-נלאה. גלוי ראש היה שלא כהרגלו, שכן ככלל לא הסיר מעורו את תרבושו האדום, שערו הלבן העבות היה שמוט על אוזניו ומצחו, ותחת שפמו הכסוף העבה, ששורשיו הצהיבו מטבק, התעגל פיו בחיוך קבוע. כשהבחין כי משהו מאורחיו נתקף בהלה או עצב כבד במיוחד, היה ניגש אליו, מדבר עימו ומכבד אותו ביי"ש, בקפה ובטבק.

"אני לא יכולה, אבא מיכאילו, אני מודה לך שאתה כמו אבא, אבל לא יכולה, זה ממש חונק אותי פה," מתגוננת אישה צעירה ומצביעה על צווארה העגול הלבן.

הייתה זו אשתו של פטר גטאלו מאוקולישטה. פטר יצא לפני ימים אחדים לסרביה בעסקי מסחר. שם תפסה אותו המלחמה ומאז לא שמעה האישה ממנו. הצבא גירש אותה ואת ילדיה מביתם והם מצאו מחסה בבית האדון מיכאילו, שלמשפחת בעלה היו קשרי סנדקות איתו במשך דורות. האישה הייתה שבורה מצער וראגה לבעלה ולבית שעזבה. היא ישבה שם, פוחדת את אצבעותיה, בוכה ונאנחת לסירוגין.

הלב. מה אני יכול לעשות במצבי? להצטרף למשמדות של נאילבג כדי להיהרג עם הרובה השוואבי ביד שלי, שזו בושה וחרפה בעולם הזה ובעולם הבא, או לשבת במקום ולחכות שסרביה תשתלט גם על השטח הזה, ולקדם את פני אותה מציאות שממנה ברחתי במשך חמישים שנות חיי כפליט נודד ממקום למקום?"

על-יחוג'ה פתח את פיו כדי לומר משהו מעורר ומעורר תקווה, אך נבלם באחת על-ידי מטח של הסוללה האוסטרית מסלעי בוטקוב, שנענה מיד בירי התותחים מפאנוס. בעקבותיהם ירו גם התותחים מגול'ש. הקליעים חלפו היישר מעל ראשיהם במעוף נמוך ופגזים בגרלים שונים עברו מעליהם ביעף, מלווים בשריקה אימתנית שהופכת את הקרביים ומקפיהם עד כאב את הדם בוורידים. על-יחוג'ה קם ממקומו והציע למצוא מחסה מתחת לקורת הגגון, ומויאגה הלך כסהרורי אחריו.

שלא כמוהם, בבתי הסרבים הצפופים סביב הכנסייה על המיידאן לא הושמעו קובלנות על העבר ולא ביטויי חרדה מפני העתיד; היו רק הפחד וקשיי ההווה. כאן שלטה מין אווידת פלהה מיוחדת, אילמת, שלעולם אינה מרפה מאנשים לאחר שחוו את המכות הגדולות הראשונות שהנחיתו עליהם הטרור, המעצרים והרציחות הפראיות בלא משפט. אך מתחת לאימה נותר הכול כפי שהיה בעבר; אותה דריכות חשאית כמו אז, לפני יותר ממאה שנים, כאשר על הפאנוס דלקו מדורות המורדים, אותה תקווה, אותה זהירות ואותה נכונות נחושה לשאת הכול, אם אין ברירה, גם אותה אמונה בסוף הטוב, אי-שם בקץ הימים.

נכדים ונינים אלה של אבותיהם שחיו על אותה גבעה עצמה, שאף הם הסתגרו בזמנו מוראגים ומבוהלים בבתיהם כשהתאמצו בהתרגשות גדולה לשמוע את הדו הקלוש של תותח קרנליצה מעל לונ'טובו, הקשיבו עתה בחושך החם לקול פגזי ההוביצר הכבדים שרעמו מעל ראשיהם, כשהם מנחשים איזה מהם סרבי ואיזה משל השוואבים, ובהתאם לכך ממציאים להם שמות חיבה או גנאי. כך זה נמשך כל עוד הפגזים עפו גבוה ופגעו אי-שם, אך כשהירי הנמיך מעל הגשר והעיר, נאלמו רום ודבדיהם נקטעו, כי בדומייה המוחלטת שבתוך המרחב הענק יכלו להישבע שכל אחד מהצדדים מכון את

השמח והסנדק הצטרפו שכנים וקרובי משפחה. במורד הדרך מאוקולישטה נעצרו לעתים קרובות כדי ללגום משקה חריף מצפחת היי"ש הגדולה של הסנדק. בעוברם על הגשר הגיעו לקאפיה והתיישבו לנוח קמעה וללגום פעם נוספת מהמשקה המשמח. היה יום קר של שלהי הסתיו, מוכר הקפה כבר סגר את דוכנו וגם הטורקים לא באו מהעיר להסב לשתיית קפה. על כן התיישבו שם בנוחות אנשי אוקולישטה, פתחו את סלי המזון ופתחו צפחת נוספת של יי"ש. בעודם שותים איש לחיי רעהו ומלווים כל כוסית בדברי ברכה לבכיים מעומק הלב, שכחו את התינוק ואת הכומר שהיה אמור להטבילו לאחר טקס התפילה. וכיוון שבימים ההם, בשנות השבעים למאה התשע-עשרה, עדיין לא היו פעמונים בכנסיות שכן הרב נאסר, לא השגיחו המסובים העליזים כי התפילה הסתיימה זה מכבר. שקועים בשיחה שתחזיות נועזות לגבי עתיד הילד חברו בה לסיפורי עבר מחיי ההורים, הזמן, שאותו נבצר מהם לאמור, נשכח מהם לחלוטין. פעמים אחדות אמנם התעורר מצפונם של הסנדק והוא ניסה להתריע כי צריך למחר ולזוז, אך השאר מיהרו להשתקו.

"נלך כבר, אנשים, יש לגמור את מה שמוטל עלינו, זו חובתנו הנוצרית," גמגם הסנדק.

"נו באמת, תפסיק, למה אתה מתעקש למהר, הרי עוד לא קרה שמישהו אצלנו נשאר ללא טבילה!" ענו לו כשכל אחד מהם משדל אותו להתכבד מהצפחת האישית שלו.

זמן-מה האץ בהם גם האב למהר וללכת, אך היי"ש השתיק והניח לבסוף את דעתם של כל הנוכחים. האיש, שעד כה החזיק את התינוק בידים מכחילות מקור, הניחה אותו על מושב האבן ועטפה אותו בצעיף הצמר הסגוני שלה. התינוק שכב רגוע כבתוך עריסה, דגץ ישן ורגע פוקח עיניים סקרניות, כאילו לקח חלק בשמחה. ("רואים שהוא בן המקום הזה, קספלי אמיתי," אמר הסנדק, "אוהב חברה ומקום בילוי!") "לחיך, יאנקו," קרא אחד משכניו, "שהבן שלך יהיה מאושר ויארץ ימים, שאלוהים ייתן שיעשה לך כבוד בין עשירי הסוחרים ושיהיה מקור גאווה ותפארת לסרבים, שיבורך בכבוד, בשפע וכל טוב. ו...ש..."

אדון מיכאילו לא גרע ממנה את מבטו והיה ניגש אליה שוב ושוב. הבוקר נורע כי בדרכו חזרה מסראייבו נלקח פטר ברכבת כבן-ערוכה, הובל לווארדישטה ושם, בגלל התראת שווא, נורה למוות בטעות. את הידיעה המרה הזאת עדיין הסתידו ממנה, ואדון מיכאילו עשה ככל יכולתו שהדבר לא ייוודע לה פתאום באופן אקראי. מדי כמה רגעים הייתה קמה ממקומה כדי לצאת לחצר ולהביט על אוקולישטה, אך מיכאילו היה עוצר בעדה ומדבר על ליבה בכל דרך אפשרית, שכן ירע כי בתי גטאלו באוקולישטה כבר עולים באש, ואת החיזיון הזה ביקש לחסוך מהאומללה. הוא הדבה לחיך ולהתלוצץ ולא חדל לשדל אותה להתכבד במאכל ומשקה.

"תנסי, סטניקה, נשמה שלי. רק כוסית אחת. זה לא סתם יי"ש, זה משקה מחיה נפשות ומפיג דאגה."

האיש צייתה ורוקנה את הכוסית בלגימה. ארון מיכאילו עבר בין אורחיו מאיש לאיש ובלבכיות בלתי-נלאית שידל כל אחד מהם לטעום משהו להשיב את נפשו. אחר-כך שב וחזר אל אשת פטר גטאלו. ואכן, הגוש שחסם את גרונה נמס כעת. היא הייתה שקטה יותר, ורק בהתה מהורהרת נכחה. מיכאילו לא עזב אותה, והמשיך לספר לה כאילו הייתה ילדה איך כל זה יעבור בקרוב ופטר שלה יחזור אליה מסראייבו בריא ושלם, וכולם ישובו אל ביתם באוקולישטה.

"אני מכיר את פטר, הייתי בטקס הטבילה שלו. כולם דיברו על הטקס הזה. אני זוכר אותו כמו היום: הייתי בחור צעיר אז, כבר בשל לנישואים, כשהלכתי עם אבי המנוח, שהיה סנדק לילדי בית יאנקו באוקולישטה, כדי להטביל את פטר שלך."

והוא מספר את הסיפור המוכר והידוע לכול, שברגעים מיוחדים אלה באישון לילה נשמע להם כחדש, על הטבלת פטר גטאלו. הגברים והנשים מתקרבים, בעוד מיכאילו מפליג בסיפורו, מאזינים לדבריו ובתוך כך שוכחים את הסכנה ותשומת-ליבם אינה נתונה עוד לרעם התותחים.

בימי השלום הברוכים, כשהאב ניקולא כיהן בתפקידו, לאחר שנות נישואים רבות שבהן נולדו לו רק בנות, נולד ליאנקו גטאלו מאוקולישטה בן. בראשון בשבת נלקח הילד להטבלה ואל האב

"אולי מוטב קורם לגמור עם הטבילה?" מפסיק אבי התינוק את דבריו.

"יהיה בסדר עם הטבילה," צעקו כולם כאחד והתכבדו בלגימה נוספת מהמשקה.

"גם את ראגיב אפנדי בורוכץ לא הטבילו, ותראו איזה בחור גדול נהיה, אפילו הסוס קורם תחתיו," אמר אחד השכנים לקול צחוקם.

ואולם אם יושבי הקאפיה איבדו כליל את חוש הזמן, לא כן האב ניקולא, שהמתין זמן-מה בפתח הכנסייה ולאחר-מכן התכעס, התעטף בגלימת עור השועל שלו וירר מהמיידאן העירה. מישוהו אמר לו שהאנשים עם התינוק יושבים על הקאפיה. הוא יצא לשם כדי לנזוף בהם כהוגן, אך הם קידמו את פניו בכל-כך הרבה שמחה ונכונות ובדברי התנצלות חגיגיים ואיחולים חמים ובשפע מילים מלבבות, עד שאפילו האב ניקולא, שמטבעו היה קפרן וחמור סבר ועם זאת קסבלי בכל רמ"ח איבריו, ויתר ונענה אף הוא ליי"ש ולכיבוד. הוא רכן מעל לתינוק ומרוב חמרה אמר איזה-בן-זונה-המתוק-זהה, והתמוגג מנחת, בעור התינוק מביט במנוחה בפניו הגרולים עם העיניים הכחולות והזקן האדמוני השופע.

אין מן הממש בסיפורים שהתינוק אף הוטבל על הקאפיה, אך זו אמת לאמיתה שהם בילו שם במשך שעות בדיבורים ממושכים שהיו מלווים בשתייה כבדה ובשפע ברכות. רק בשעות אחר הצהריים המאוחרות עלתה החבורה העליזה למיידאן, שערי הכנסייה נפתחו והסנדק, מלעלע בלשונו ומגהק, ניצר את חוצנו מן השטן בשמו של הקסבלי הפעוט שנוסף לעירם.⁵⁸

"אז ככה הטבלנו את פטר, שיהיה בריא ושלם, וככה גם הגיע לגיל ארבעים ולא חסר לו כלום," סיים מיכאילו את סיפורו.

הכול התכבדו במנה נוספת של ייי"ש וקפה, שוכחים את המציאות כדי שיהיה בכוחם לשאתה ומדברים ביתר קלות ובאופן יותר משוחרר, כאילו קלטו מחדש שבחיים יש גם דברים אחרים, אנושיים ושמחים יותר מן החושך, הפחד והירי הרצחני.

וכך עבר עליהם הלילה ועימו החיים, מלאי סכנות ואסונות אך עדיין נהירים, ודאיים ואמיתיים. מונחים על-ידי יצרי ליבם המוכשים עתיקי היום מין חילקו אותם לרשמים רגועים ולצרכים מידיים, בעודם מרוכזים ומשוקעים רק בהם. שהרי רק כך, כשחיים כל רגע בנפרד ולא מביטים קדימה או אחורה, אדם יכול לסבול חיים כאלה ולשמור את עצמו לימים טובים מאלה.

וכך עלה השחר, שמשמעותו לגביהם היא רק שהירי יתגבר ושממשק המלחמה השרירותי, שאין רואים את סופריימשך ביתר שאת לאור השמש. שהרי הימים כשלעצמם הם כעת נטולי שם ונעדרי מובן כמו הזמן שאיבד את משמעותו וערכו. בני-אדם יכולים רק לחכות בפחד לבאות. והם חושבים, פועלים, מדברים ומתנועעים באופן מוכנן, כאוטומטים.

כך גם חיים בני העם בשכונות הפרושות על פני המדרונות התלולים שמתחת למבצר ועל המיידאן. למטה, בכיכר השוק עצמה, נותרו תושבים מעטים בלבד. כבר ביום הראשון למלחמה יצאה פקודה שהחנויות חייבות להישאר פתוחות, כדי שהצבא יוכל לערוך את קניותיו, ועוד יותר כדי להראות לתושבים שהאויב רחוק וכי שום סכנה לא אורבת לקסבה. פקודה זו נותרה בתוקף גם כעת, בימי ההפגזות, אך כל אחד השתדל למצוא סיבה מתקבלת על הדעת כדי להחזיק את החנות סגורה במשך רוב שעות היום. החנויות הסמוכות לגשר ולח'אן האבן, כחנויותיהם של הסוחר פאבלה ונקוביץ' ועלי-חוג'ה, נותרו סגורות כל שעות היום, שכן היו חשופות מדי להפגזה. גם המלון של לוטיקה פונה ונסגר. גגו ניזוק מפגיעת פגז וקירותיו נוקבו בריסיסים.

רק פעם או פעמיים ביום היה עלי-חוג'ה יורד העירה כדי לבדוק אם הכול כשורה, ולאחר-מכן חוזר לביתו שעל הגבעה.

עוד ביום הראשון, כשהחלו בהפגזת הגשר, עזבה לוטיקה עם כל משפחתה את בית-המלון. הם עברו לגדה השמאלית ומצאו מקלט בבית טורקי חדש ומרווח. הבניין נמצא במרחק מה מאם הדרך, מוגן על-ידי מיקומו השקוע מעט ביחס לפני הקרקע, וטובל בגן של עצי פרי עבותים, ורק גגו האדום בלט לעין. בעליו עם כל משפחתו עקר לאחד הכפרים.

⁵⁸ זה חלק מטקס ההטבלה, כשהסנדק אומר פסוק שבו בשם הרוך הנולד הוא מנער את חוצנו מהשטן.

את חמלון עזבו בשעת דמדומים, שעה שבה בדרך-כלל שררה הפסקת אש גמורה. מכל עובדי המלון נותר עימם רק מילן הנאמן והבלתי-משתנה, עודנו רווק וזקן ומטופח למשעי, רק שזה זמן רב לא היה לו את מי לסלק מהמלון; האחרים, כפי שקורה במקרים כאלה, התפזרו ונפוצו כבר לשמע שריקת הפגז הראשונה. כמו תמיד, כך גם בעקירה הזאת הייתה זו לוטיקה שארגנה וניהלה את ההעברה בכוחות עצמה וללא כל התנגדות. היא אשר קבעה מה יש לקחת כציוד חיוני או כבעל ערך ומה יש להשאיר; מה ילבש כל אחד מהם; מי יישא את ילדה הנכה של דבורה, מי יוביל את דבורה החולנית והבכינית ומי ישגיח על מינה, הבתולה הזקנה עבת הבשר, שהייתה טרופת-דעת מגודל החרדה. וכך, כשהם מנצלים את חשכת ליל הקיץ, חצו לוטיקה, צאלר, דבורה ומינה את הגשר על מטענם, עם הילד החולה בעגלה והמזוודות והצוודות בזרועותיהם. המלון, לאחר שלושים שנה, נותר לראשונה סגור, חשוך ונטוש, וללא נפש חיה. לאחר שנפגע כבר במטח הפגזים הראשון, נראה כחורבה ישנה. בני המשפחה הקשישים והחלושים התקשו בהליכה כבר בצעדיהם הראשונים על הגשר; מגושמים, בלתי-מורגלים להליכה ברגל, עקומי רגליים וכבדי תנועה, נראו לפתע כקומץ פליטים יהודים עניים ומסכנים, הנודדים מימי בראשית ברחבי העולם.

כך עברו לגדה השנייה והגיעו לבית הטורקי המרווח שבו השתכנו. כאן ערכה לוטיקה את מיטלטליהם המעטים וקבעה סדר ומקום לכל פריט ולכל אחד מבני המשפחה. אך כשנאלצה לעלות על משכבה בחדר זר ריק למחצה, בלי חפציה ובלי הניירת שהעסיקה אותה תמיד, נשבר לפתע ליבה ומאז עמדה על דעתה לראשונה בחייה כל כוחה עזבה. ברחבי הבית הטורקי פשט קול היללה שבקעה מפיה, שאיש מעולם לא שמע כמוהו ולא שיער שדבר כזה ייתכן: קול בכייה המחריד של לוטיקה, כבד וחנוק כבכיו של גבר, התפרץ מקרבה בלא מעצור. הזעזוע שפקד את בני המשפחה ההמומים התבטא תחילה בשתיקה מבוהלת, שאחריה פרצו כולם בזעקות בכי. להם הייתה אפיסת כוחה של דורה-לוטיקה מכה קשה יותר מן המלחמה, המנוסה ואובדן הבית והרכוש, כי עימה ובעזרתה אפשר היה להתגבר ולעבור הכול, ובלעדיה לא היו מסוגלים לתאר לעצמם כל פעולה שהיא.

כשהאיר למחרת היום בוקר קיץ צח רווי טל, שופע ציוץ ציפורים ושמי עננים אדמדמים, הוא מצא במקום דמותה המוכרת של לוטיקה, שעד ליל אמש עדיין ניהלה ביד רמה את חייהם של בני המשפחה, יהודייה זקנה מכורבלת חסרת אונים על הרצפה, אישה שאינה מסוגלת לדאוג אפילו לעצמה, רועדת מהתקף חרדה סתומה, בוכה כתינוקת שאינה יודעת להגיד מה מפחיד אותה או מה כואב לה. ארזא אירע דבר נוסף בלתי-צפוי ומפליא. צאלר הקשיש, כבד תנועה ומנומנם, מי שבעצם מעולם לא היה צעיר ואפילו בנעוריו לא הביע רצון או דעה משלו. אלא הניח ללוטיקה לנהל גם את חייו כפי שניהלה את כל המשפחה, הוכיח את עצמו לפתע כראש משפחה אמיתי, המשכיל לנהוג בחוכמה ובביטחון עצמי ומגלה כושר לקבל החלטה ולפעול לביצועה. הוא עודד את גיסתו, טיפל בה כמו בילדה חולה וכפי שהיא נהגה בעבר כך קיבל עתה על עצמו את הדאגה לשאר בני המשפחה. בשעות ההפוגה היה יוצא העירה ומביא מהמלון הנטוש מצרכי מזון, חפצים ובגדים. הוא אף מצא דופא והביאו אל החולה. הרופא קבע שהקשישה סובלת מתשישות גמורה והתמוטטות עצבים חמורה, המליץ להרחיק אותה בהקדם האפשרי מאזור הפעילות הצבאית, דרש לה טיפות הרגעה וחש לטפל במשלוח הפצועים. צאלר הסדיר עם שלטונות הצבא קבלת רכב כדי להעביר את כל המשפחה תחילה לרוגטיצה ומשם לסראייבו. צריך היה לחכות רק יום או יומיים עד שלוטיקה תתאושש די הצורך לעמוד במסע. ואולם לוטיקה שכבה כמשותקת, גועה בבכי רם ובשפתה הציורית המעורבת פולטת רברים חסרי קשר שהביעו ייאוש תהומי, פחד וסלידה. לצרה זחל על הרצפה החשופה ילדה הנכה של דבורה, תולה עיניים סקרניות בפני דודתו ופונה אליה באותן קריאות גרוניות בלתי-מובנות, שלוטיקה היטיבה להבין ועתה לא הגיבה עליהן. היא מיאנה לאכול, לא יכלה לראות איש וסבלה מהזיות שהסבו לה סבל גופני איום. רגע נדמה לה ששני קדשים ברצפה נפערים לפתע מתחתיה כמלכודת והיא נבלעת בתהום אימתנית, ומלכד הזעקה הבוקעת מפיה אין דבר העשוי להגן עליה או לעצור את נפילתה. ברגע אחר נדמה לה שהיא גדולה, חזקה ונעה בקלילות, רגליה ענקיות ולגופה מחוברות כנפיים ענקיות והיא רצה כמו בתייענה,

העיד הגיעו. פה ושם נקלעו למקום חייל או קצין. מזון ופירות נמצאו להם בשפע. מילן לא פסק לקלות קפה. הכול יכול היה להיראות כמין בילוי חג ממושך בכפר אלמלא נמלא חלל האוויר מפעם לפעם בזעקתה הנואשת של לוטיקה, ואלמלא רעם התותחים העמום שמילא את העמק כנהמת זעם והזכיר לשומעיו כי משהו בעולם אינו כשורה וכי הפורענות העומדת להתרגש קרובה וגדולה הרבה יותר משניתן בכלל לשער על-פי מראהו התמים של היום הצח.

זה מה שהמלחמה עוללה למלון של לוטיקה ולדייריו.

גם חנותו של הסוחר פאבלה דנקוביץ' הייתה סגורה. ארון פאבלה נלקח כבר ביום השני למלחמה לשמש כבן-ערובה, יחר עם כמה מנכבדי הסרבים. אחרים מהם הוחזקו בבית-הנתיבות, שם ערכו בחייהם למשמעת ולקיום הסדיר של התחבורה הציבורית, ואחרים בצריף עץ קטן בקצה השוק, לא הרחק מהגשר, שבימי השוק ניצבו בו המאזניים העירוניים ושם היו גובים את מס השקילה. במקום זה הוחזקו כדי לערוב בחייהם שאיש לא יפגע בגשר ויהרוס אותו.

הסוחר פאבלה ישב שם על כיסא של בית-קפה. בתנוחת ישיבתו, כשיריו מונחות על ברכיו וראשו מושפל, נראה כדיוקן מושלם של אדם מותש שלאחר מאמץ כביר התיישב לנוח קמעה, אלא שהוא ישב באותה תנוחה ללא ניע במשך שעות. ליר הדלת, על ערמת שקים ריקים ישבו שני חיילי מילואים. הדלת הייתה נעולה ובצריף האפלולי נדחס האוויר מחום ולחות. כשפגז ששוגר מן הפאנוס או מגולש חלף מעליו ביעף, היה הסוחר פאבלה בולע את רוקו ומטה את אוזנו לשמוע היכן פגע. הוא ידע שהגשר ממוקש כבר זמן רב ולא חדל לחשוב על כך ולשאול את עצמו אם פגז אחד כזה עשוי במקרה של פגיעה חודרנית להצית את חומר הנפץ. בכל חילופי המשמרות שמע את הוראותיו של הקצין התורן לאנשי המשמר, שהסתיימו במילים: "על כל ניסיון או אפילו רמז על כוונה לפגוע בגשר יש להוציא את האיש תיכף ומיד להורג." הסוחר פאבלה כבר התרגל לשמוע את הדברים במנוחה, כאילו אינם מתייחסים אליו. הוא היה מוטרד הרבה יותר מהפגזים שהתנפצו לעתים בסמוך לצריף וריססו את הקרשים בחצץ ושברי ברזל, אך בעיקר הציקו לו הזמן הארוך האינסופי ומחשבותיו הקשות מנשוא.

בצעדים ארוכים יותר מן המרחק מכאן לסראייבו. במרוצתה מתנפצים תחת כפות רגליה נהרות וימים כשלוליות קטנות ועם כל צעד נוסף שהיא עושה מתרסקים ערים ויישובים כחצץ ושברי זכוכית. בגלל הריצה היא חשה דפיקות לב עזות וקוצר נשימה. היא לא יודעת היכן תיעצר וגם לא להיכן מובילה הריצה המכונפת הזאת, אך היא יודעת שהיא משתחררת וכי ניצלה מהקרשים הבוגדניים תחת רגליה, שחוברו בעורמה ואשר פן-רגע התמוטטו ונשמטו. היא יודעת שהיא דורכת על האדמה, שלא טוב להיעצר בה ולהלך עליה, אדמת ביצות ורפש, ושהיא משאירה מאחור יישובים וערים גדולות שבהם האנשים מרמים את עצמם במילים ובמספרים וכשהמילים בוגדות בהם והמספרים מסתבכים, הם משנים לפתע את כללי המשחק והופכים את התמונה על פיה בדומה לקוסם על הבמה, ואז בניגוד לכל הריבורים והחישובים שלהם הם מקדמים את התותחים והרובים ומציגים זן חדש של אנשים שענייהם שטופות רם ונבצר לדבר עימם ולהגיע איתם להבנה והסכמה. נוכח המצוקה הזאת לפתע אין היא עוד הציפור העניקת השופעת און שרצה בדרך כי אם זקנה חסרת אונים ומובסת המוטלת על הרצפה הנוקשה. והאנשים נאספים בהמוניהם, במאות, באלפים, במיליונים; הם יורים, טובחים, חונקים, משמידים את כולם ער אחד באכזריות ובלא כל היגיון. אחד מהם גוחן מעליה; אין היא רואה את פניו אך היא חשה כי הוא מכוון את חור כידונו אל רום בטנה, במקום שבין הצלעות, שהוא הרגיש והרך ביותר שבגוף.

"אההה, אההה! לא, הצילו! הצילו!" התעוררה לוטיקה בזעקות אימים והחלה תולשת את גרילי הסודר האפור שעוטף אותה.

הילר הנכה השתופף, שעון אל הקיר, ורק הסתכל בה בעיניו השחורות הגרולות שמהן ניבטה סקרנות ואימה ולא רדוקא חמלה. מינה נכנסה מהחדר הסמוך, הרגיעה את לוטיקה, מחתה את הזיעה הקרה מפניה והשקתה אותה במים שאליהם הקפידה להוסיף את מנת טיפות הוולדיאן.

מחוץ לבית, יום הקיץ הארוך שמעל לעמק הירוק נראה אינסופי, עד שלא ניתן היה לזכור מתי האיד השחר ומתי ירד שוב החושך. בבית שרר חום, אך לא שרב לוהט. בחללו הדהדו צעדים. כמה מתושבי

יותר להרוויח כספים ולבזבזם. הוא ניצל את הרווחים ונמנע מבזבזם. כך עלה בידו להקים בית עסק ומקור פרנסה משלו. בימים ההם לא היה קשה להתפרנס. דבים הרוויחו והפסידו בקלות וקשה היה לשמור על הקניין, ואולם הוא השכיל לשמור על רכושו והורות לרווח היומי הגריל אותו. משהגיעו השנים האחרונות ועימן המהומות ו"הפוליטיקה", אף שהיה כבר בגיל העמירה, השתדל ככל יכולתו להבין את הזמן החדש, להתנגד להשפעתו ולהסתגל לחידושים בלי להינזק או להמיט על עצמו חרפה. הוא כיהן כסגן ראש העירייה, כנשיא הקהילה הסרבית, כיושב ראש אגודת הזמרה הסרבית "אחרות", כבעל מניות ראשי בבנק הסרבי וכחבר הנהלת הבנק החקלאי. הוא עמל רבות כדי להתנהל בחוכמה וביושר, לנהל את מסחרו על-פי כל הכללים, לפלס את דרכו בין הכוחות המנוגדים ההולכים וגדלים מרי יום ביומו, לגבור על הקשיים שנערמו על דרכו ולצאת בלי הפסד, ובתוך כך לא להתגרות בשלטונות וגם לא להמיט על עצמו קלון. ואכן בעיני כל תושבי העיר הוא נחשב כמופת לחריצות, למיומנות ולאמינות.

וכך עמל למעלה מחצי יובל שנים, חסך והשקיע מאמצים רבים, נזהר בגדולות בבקטנות, נכנע לשלטונות והוסיף להתקדם כשהוא מישיר מבט אל מה שלפניו, אך מחריש ונותן דעתו לעסקיו, כדרכו ובדרכו. ולאן הובילה אותו דרך זו? הנה הוא כאן, יושב בין שני חיילים כאחרון העבריינים, וחייו תלויים מנגד באיזה פגז או מתקן שטני אחר שיפגע בגשר ובגללו ישחטו אותו או יירו בו. ויותר מכול הכאיבה לו המחשבה כי לשווא עמל וסבל, שדרכו כולה הייתה שגויה, שבניו וכל "החברה הצעירים" צדקו כשאמרו כי הגיעו זמנים חדשים שאין בהם שום חשבון ולא כל אמת-מידה, גם לא סייגים וחישובים חדשים כלשהם וכי בכל מקרה החישוב שלו היה מוטעה ואמת-המידה שלו הכזיבה.

ככה זה, אמר הסוחר פאבלה בליבו, כל מה שמסביבך לימד אותך לעבוד ולחסוך, הכנסייה והשלטונות וגם השכל הישר שלך. ואתה שמעת ונשמעת, נזהרת וחיית ביושר, ובעצם לא חיית כלל אלא עבדת וחסת ודאגת, ובאלה כלית את חייך. ואז לפתע כל הדבר הזה נהפך על פניו ומשתבש; מגיע זמן שבו כל העולם לועג לחבונה, הכנסיות

עסוק היה במחשבות על מה שאירע לביתו ולכל רכושו הגדול. וככל שהרבה לחשוב, כן גרמה כל זה בעיניו לחלום בלהות. כי אחרת, איך יוכל להסביר לעצמו את כל מה שהתגולל עליו בימים האחרונים. שני בניו הסטודנטים נלקחו על-ידי השוטרים כבר ביום הראשון. בביתו נותדה אשתו לברה עם הבנות. משרפת היין הגדולה שלו באוסויניצה כלתה באש לנגר עיניו. קרוב לוודאי שגם בתיהם של צמיתיו בכפרים הסמוכים נשרפו וכי הם עצמם נפוצו לכל עבר. החובות הגדולים שחבו לו בכל המחוז – אבודים, חתנות שלו, שהייתה היפה מכל חנויות הקספה, רק במרחק צערים ספורים מכאן, נסגרה וקרוב לוודאי שישדרו אותה או שתשרף מפגיעת פגז. ואילו הוא עצמו יושב בצריף האפלולי הזה כבן-ערובה, ערב בחייו למשהו שכלל אינו תלוי בו: לגדול הגשר.

שלא כדרכו, המחשבות התרוצצו בו באי-סדר, התנגשו זו בזו והתפוגגו להן. איזה קשר יש לאדם כמוהו, שכל ימיו דאג בעיקר לעסקיו ולביתו, אל הגשר? הוא לא מיקש אותו ולא הוא זה שמפגין אותו. אפילו כשהיה שוליה ובטרם נשא אישה לא ישב כשאר בחורי וישגראר על הקאפיה ולא בילה שעות בשירה ובדיחות בחברת בליינים עוברי בטל. כל חייו עברו כעת לנגד עיניו ובהם פרטים שנשכחו ממנו זה מכבר.

הוא זכר איך הגיע מסנדז'אק כנער בן ארבע-עשרה, רעב ובנעליים קרועות. הסוחר פטר שכן אותו לעבודות שירות תמורת חליפת בגדים אחת, מזון ושני זוגות נעליים לשנה. הוא עזר בבית עם הילדים, סייע בחנות, היה מביא מים ומטפל בסוסים. כמקום לינה שימש לו קיטון צר וחשוך בלי חלון מתחת למדרגות, שבו לא יכול היה לשכב מלוא קומתו. הוא עמד בתנאי החיים הקשים וכשמלאו לו שמונה-עשרה שנים עבר לעבודה רק בחנות ו"תמורת תשלום משכורת", ובמקומו נשכר בחור כפרי חדש, מסנדז'אק. בימים ההם עמד על חשיבות החיסכון ומשמעותו וחש את הכוח הפלאי הטמון בו. חמש שנים ישן בחדרון קטן בירכתי החנות. בשנים אלה מעולם לא הסיק אש ולא הדליק נר. במלאת לו עשרים ושלוש שנים השיא אותו הסוחר פטר לנערה טובה מבית סוחרים עשיר בצייניצה. כעת חסכו בשניים. הגיעו ימי הכיבוש האוסטרי ועימם ניצור ושגשג המסחר, נעשה קל

במרחק־מה מהצריך חנתה בבוקר ההוא יחידה צבאית לא שגרתית. חייליה לבשו מדים לבנים וחבשו קסדות טרופיות לבנות. היו אלה חיילי הצבא הגרמני, מן היחידה המכונה גרוד סקאדר. לפני המלחמה נשלחו לסקאדר שעל גבול אלבניה ומונטנגרו, שם הוטל עליהם לשמור על סדר ורגיעה תוך שיתוף פעולה עם גרודים ממדינות אחרות, כחלק מצבא בינלאומי. בפרוץ המלחמה נצטוו לעזוב את סקאדר ולהעמיד עצמם לרשות המפקדה האוסטרית הקרובה שעל גבול סרביה. הם הגיעו בערב הקודם ועתה נחו בעמק שחצץ בין השוק לבין העיר. בשטח המוגן הזה המתינו לפקודה לצאת למתקפה. הם מנו כמאה ועשרים איש. מפקדם, גבר אדום שיער ושמן, שהתקשה לשאת את החום, נזף כעת בסמל הז'נדרמריה דנילו קפאץ, כדרך שמפקד בכיר בצבא הגרמני נוהג לנזוף בפקודיו, בקול־קולות ובנוקשות חסרת כל התחשבות. המפקד קבל על כי הוא וחייליו גוועים בצמא וזקוקים למצרכים חיוניים, כאשר החנויות, שמן הסתם מלאות כל טוב, כולן סגורות על אף הפקודה המפורשת להשאירן פתוחות.

"מה אתם פה? ז'נדרמים או דחלילים? אני צריך לגווע עם האנשים שלי בצמא! או שאולי אנחנו צריכים לפרוץ לחנויות בכוח, כשודרים וגנבים? מצאו את כל בעלי החנויות האלה ודאגו שיספקו לנו את המצרכים הדרושים ומשקאות בריאים! תיכף ומיד! אתה מבין מה זה תיכף ומיד?"

עם כל מילה גבר חרונו של המפקד. במדיו הלבנים, בראשו המגולח שהאדים כפרג, עמדה חמתו של הסרן להתלקח כאבוקה בוערת.

הסמל רפאץ, קפוא על עומדו, רק עפעף בעיניו וחזר ואמר:

"אני מבין, אדוני המפקד. תיכף ומיד. אני מבין. מיד."

ואז בבת־אחת התנער מקיפאונו וכאחוז תזזית של טירוף סבב לאחור ורץ אל כיכר השוק. נראה היה שבשל קרבתו למפקד אתזה גם בו חמת־הזעם, ודחקה בו לרוץ, לגעור, לאיים ולהרביץ.

היצור האנושי החי הראשון שבו נתקל במרוצתו היה על־יחוג'ה, שעשה את דרכו אל שכונת מגוריו כדי לבדוק שהכול כשורה בחנותו. בראותו את הסמל רפאץ המוכר לו היטב כשהוא שועט לעברו כפרא

נאטמות ונאלמות דום ובמקום שלטון יש רק אלימות, וכל האנשים שעבדו ביושר וצברו את רכושם בעמל ויגע מפסידים ומאבדים את עולמם, בעוד האלימים והכוחניים זוכים מן ההפקר. איש אינו מכיר עוד במאמצין ואין מי שייחלץ לעזרתך או ייעץ לך איך תוכל להגן על רכושך וחסכונוֹתֶיךָ. האם כל זה ייתכן? שאל הסוחר פאבלה את עצמו בלי הרף, ומשלא מצא מענה לשאלותיו נשאב שוב לנקודת המוצא של מחשבותיו על האובדן הכולל של כל מה שהשיג בחייו.

כל כמה שהשתדל לחשוב על דבר אחר, לא עלה הדבר בידו. שוב ושוב חזר אל אותה מחשבה. ואילו הזמן זחל באיטיות מייסרת. נדמה לו שהגשר הזה, שאלפי פעמים עבר עליו ושמעולם לא התכונן בו כראוי, מוטל כעת בכל כובר משקלו על כתפיו כנטל גורלי בלתי־מפוענח, מעיק כחלום בלהות שאין יקיצה ממנו.

וכך ישב הסוחר פאבלה שפוף בכיסאו, בראש מורכן וגב שחוח. זיעה פרצה מכל נקבוביות עורו מתחת לכותונתו המעומלנת, בעלת הצווארון והחפתים הנוקשים, ופלגיה ניגרו מתחת לתרכושו. הוא לא מחה אותה והניח לאגלי הזיעה הכבדים לנשור על הרצפה. נרמה לו כי חייו הם הניגרים ואוזלים לאיטם מגופו.

שני החיילים, איכרים הונגרים קשישים, אכלו בשתיקה לחם ופרוסות קותל־חזיר זרוי בפפריקה. הם אכלו לאיטם, פודסים באולר קטן פיסת לחם ופרוסת קותל־חזיר לסירוגין, כאילו ישבו לסעוד את ליבם בשרה. לאחר־מכן לגמו מלוא הפה יין ממימייה צבאית והדליקו את המקטרות שלהם. במצמוץ שפתיים העיר אחד מהם חרש:

"בחיים שלי עוד לא ראיתי מישהו מזיע ככה."

לאחר־מכן המשיכו לעשן בדממה גמורה.

לא רק גופו של הסוחר פאבלה הגיר את זיעתו המרה בעורו שוקע בחלום שאין מתעוררים ממנו. על חלקת הארץ שבין הדרינה לבין הגבול החרב, בקספה, בכפרים, בדרכים וביערות, בכל מקום ביקשו אנשים בקיץ ההוא בזיעת אפם את מותם ואת מות זולתם, בעודם בורחים על נפשם מהמוות ומתגוננים מפניו בכל האמצעים והכוחות שעמדו לרשותם. המשחק האנושי המוזר הקרוי מלחמה התפשט והלך, עד שהשתלט על כל החי והדומם.

אדם שאל החוג'ה המופתע את עצמו, אם הגבר המשתולל בחמת-טירוף הוא אכן הסמל המוכר לו כאדם שקט, אדיב ומנומס, שבמשך שנים נראה עובר בנחת ליד חנותו. כעת הסתכל בו רפאץ הקורד והגרום בעיניים זרות שלא הכירו איש ולא ראו מאום זולת הפחד שמילא את ליבו. הסמל החל מיד לצעוק, חוזר על מה שזה עתה ראה ושמע מהמפקד הגרמני:

"יימח שמכם, צריך לתלות אתכם, את כולכם! מה זה, לא שמעתם את הפקודה שהחנויות חייבות להישאר פתוחות! בגללכם אני..." ועוד לפני שהספיק החוג'ה המופתע להגיד מילה סטר לו רפאץ על לחיו הימנית בחזקה, עד שצניף החוג'ה הוסט מאוזנו הימנית אל השמאלית.

טרוף דעת רץ הסמל הלאה במאמציו לפתוח את שאר החנויות. ואילו החוג'ה החזיר את הצניף למקומו, הוריד את דלפק החנות והתיישב עליו, המום מגודל הפליאה. ליד החנות החלו נקהלים חיילים שונים במראם, במדים לבנים שכמותם לא ראה מעורו. כל זה נרמה לחוג'ה כמתרחש בחלום. אלא שבימים אלה, כאשר סטירות נפלו מהשמיים, שום דבר לא היה עשוי עוד להפתיעו.

כך עבר החודש כולו, תוך הפצצות הגשר וצליפת רובים, לסירוגין, מן ההרים סביב, בסבל ובאלימות מכל הסוגים וחשש מפני פגיעות קשות מאלה בעתיד. כבר בימים הראשונים עזבו רוב התושבים את העיר שנמצאה בתווך, בין שני מקורות האש. בסוף ספטמבר הוחל בפינוי הסופי של הקספה. אחרוני עוברי הציבור נסוגו בלילה דרך הכביש בעוברים על הגשר, לאחר שמסילת הרכבת כבר נותקה. לאחר-מכן נסוג גם הצבא מן הגדה הימנית של הירינה. נותרו רק יחידות מאסף קטנות של חיל חילוץ וכיתות זנדרמים פזורות, עד שהגיע גם תורם לעזוב.

הגשר נשאר כמי שנגזר דינו למות, אך כפי שהוא בינתיים עדיין שלם וללא פגע בין שני עולמות שביניהם מתנהלת מלחמה.

פרק 24

במשך הלילה קדרו השמיים כמו בעונת הסתיו והעננים התגודדו מעל ראשי ההרים ונערמו עד שכיסו את העמק כולו. האוסטרים ניצלו את הלילה האפל לנסיגת אחרוני הגדודים שלהם. עוד לפני עלות השחר הספיקו לא רק להעביר את כוחותיהם לגדה השנייה של הירינה אלא גם להיערך על הרמות שמאחורי הרי לייסקה, מחוץ לטווח הראייה והירי של תותחי הסרבים.

עם שחר ניתך גשם סתווי דק. בגשם הזה בדקו משמרות אחרונים את הבתים והחנויות בקרבת הגשר כדי לוודא שאיש לא נותר בתוכם. הכול שמם מאדם: מועדון הקצינים, בית-המלון של לוטיקה, הקסרקטין החרב והחנויות הספורות שבמבוא השוק, ששם נתקלו בעלי-חוג'ה שזה עתה הגיע מביתו ועסק בהורדת דלפק החנות. הזנדרמים, שהכירו את החוג'ה כתמהוני, הזהירו אותו בחומרה לסגור בו במקום את החנות ולעזוב את השוק, שכן השהייה בקרבת הגשר אסורה איסור חמור והיא "כרוכה בסכנת נפשות". החוג'ה הסתכל בהם כבשיכורים שאינם יודעים מה הם שחים, וכבר עמד להשיב להם כי החיים כאן כבר מזמן מסוכנים וכי ממילא כולם חשובים כמתים ורק נקברים איש בתורו, אך לאחר הניסיון השלילי שהיה לו עימם באחרונה התחרט, ותחת זאת השיב בטבעיות ובנחת שהגיע רק כדי לקחת משהו מהחנות ומיד ישוב הביתה. הזנדרמים, שניכר כי הם ממהרים, הזהירו אותו פעם נוספת להתרחק מהאזור ונחפזו בדרכם משם לעבר הגשר. עלי-חוג'ה ליווה אותם במבטו כשהתרחקו חרישית על הדרך המאובקת, שהגשם הראשון הפך את עפרה למרבד רטוב עבה. הוא הוסיף ללוות אותם במבטו בעוברים על הגשר, מוסתרים על-ידי מעקה האבן ורק כתפיהם וראשיהם, לצד הכידונים הארוכים בראש רוביהם, נראים לעין. מעל לקורקור סלעי בוטקוב האירה השמש.

כל ההוראות שלהם כאלה, חמורות סבר, חשובות, אך ביסודו של דבר אוויליות, חשב עלי-חוג'ה וחיך בליבו כילד שהערים על המורה. הוא הרים את הרלפק די הצורך להשתחל פנימה ולאחר-מכן רק השעין אותו, כך שמבחוץ נראתה החנות סגורה. לברו בחושך, נסוג אל הקיטון הצר מאחור, ששימש אותו כל-כך הרבה פעמים כמקום מקלט מלחץ האנשים וממועקת השיחות המרעילות והמייגעות, נוכחות המשפחה ודאגות החיים. הוא התיישב על הספסל הקצר והנוקשה, שיכל את רגליו תחתיו ונשם לרווחה. עוד שעה קלה געשו בנפשו רשמים שספגה מן החוץ, עד שרוחו נרגעה והתאזנה כמאזני שקילה באיכות טובה. החלל הצר נמלא עד מהרה בחמימות גופו והחוג'ה התמכר כולו למתק הברירות, השקט והשכחה, שהפכו את החדרון האפל והמאובק למרחב פתוח של גנים שמימיים שופעי פריחה, חופים ירוקים וכפוף מעינות סמויים.

בחדש החדרון הדחוק הצר הרגיש עדיין ברעננות הבוקר הגשום ובשמש הזורחת. בחוץ היה שקט מן הרגיל והשקט למרבה הפליאה לא הופרע עלי-ידי שום ירייה, קולות אנוש וצעדים. עלי-חוג'ה הוצף ברגשות חסד ובהכרת תודה. הנה, הרהר בליבו, די לו לאדם בכמה קרשים, ובעזרת היושב במרומים הם ממציאים לו בעוד מועד מקלט שמציל אותו כספינה פלאית מכל פגע ופורענות, מדאגות חסרות פתרון ומתותחים פולטי אש ששני אויבים בנפש, כופרים שאין לדעת מי מהם מרושע יותר, יורים מעל לראשו. מאז פרוץ המלחמה לא הייתה דממה כזאת, חשב החוג'ה בשמחה, וכמה היא מתוקה ומיטיבה; היא מחזירה, ולו רק לשעה קלה, מקצת מחייהם האמיתיים של בני-אדם, שזה מכבר, תחת רעם תותחי הכופרים, מתמעטים ונבלעים בשכחה. הדממה יפה לתפילה; וכשלעצמה, כמוה כתפילה.

בעצם אותו הרגע חש החוג'ה כי הספסל תחתיו מונק מעלה ועימו מורס גם הוא כבוכת צעצוע ואיך הדממה "המתוקה" שלו נקרעת והופכת בבח-אחת לשאון מחריש אוזניים, הממלא את חלל האוויר במהומה שכמוה לא חווה מימיו; איך המדפים על הקיר ממול חורקים והחפצים שעליהם עפים לעברו והוא מועף אליהם. איי! זעק החוג'ה. ליתר דיוק, מחשבתו היא שזעקה בקרבו, שכן הוא עצמו כבר היה חסר קול או שמע, כשם שלא מצא עוד מקום על פני האדמה.

הרעש המחריר בלע את הכול, החריש הכול, ועימו נעקר גם הוא ממקומו והוטח בסחרור. נדמה לו, אף כי הדבר היה בלתי-סביר, כי לשון האדמה שבין שני הנהרות, שעליה נטועה הקספה, נעקרה בשאגה אימתנית מאחיות הקרקע והוטלה אל חלל האוויר והיא עדיין עפה בתוכו; ששני הנהרות נעקרו מאפיקיהם וזינקו מעלה אל השמיים ועתה הם נופלים אל אגנם הריק בכל כובר מימיהם הגועשים וניתכים כשני אשדות אדירים בטרם ייעצרו או יישברו. האומנם הגיע יום הדין שעליו מדברים הספדים ואנשים מלומדים, ועוד רגע ישרוף את עולם השקר והכזב, שיכבה כניצוץ? אבל לאיזה צורך זקוק אלוהים, המצית ומכבה עולמות במבטו, לכל החוזה הזה? ואם אין זה כוח אלוהי, מנין ליד אנוש עוצמה כזאת? ואיך בכלל ימצא תשובה בעודו מופתע, מרומה, המום כל-כך מן המכה השפלה המנפצת הכול, מחרושה את האוזניים ומשתקת את המחשבה? לא, הוא לא יודע מהו הדבר שהעיף אותו כך, להיבן הוא עף ואיפה ייעצר, אך הוא יודע שהוא, עלי-חוג'ה, צדק תמיד ובכול. איי, זעק שוב בכאב, כי הדבר שהרימו הטיח אותו בחבטה לא אל מקום מושבו הקודם כי אם אל הרצפה, בין מחיצת העץ ובין הספסל ההפוך. ראשו נחבט והוא חש כאב בברכיו ובגבו. עתה היו אלה אוזניו בלבד שעוד הבחינו בצליל שכאילו ניתק לעצמו מן הרעם הכללי ולאחריו במשהו המכה על גג החנות, מלווה בצלצול מחריש אוזניים מאחורי המחיצה וברעש התרסקותם של חפצי מתכת ועץ. דומה שהחפצים בחנות לבשו לפתע חיים והם עפים ומתנגשים במעופם. עם המכה הזאת חדר פנימה מטח רסיסי אבנים שהתפזרו על הגג ועל השביל המרוצף. אלא שהוא כבר איבד את הכרתו ושכב חסד ניע על רצפת החדרון.

בחוץ כבר היה אור יום מלא.

הוא לא היה מסוגל להעריך אפילו בקירוב כמה זמן שכב כך. מה שהעיר אותו מעלפוניו העמוק היה האור וקולות האנשים. הוא התקשה להתעשת. הוא ידע כי הוא נמצא בחושך גמור ושקדן אור בוקעת דרך המעבר הצר שבחנות. הוא זכר את הרעש שהחריד קודם את המקום, רעש שממנו האוזניים מצלצלות והבטן מתכווצת בכאב. בעת שרר שקט, אך לא באותה דממה שכה מתקה לו לפני שהכול הזדעזע סביבו והפיל אותו לרצפה, אלא כעין אחותה המרשעת של זו.

"בסדר בסדר, שיהיה טוב והגון, אבל אם עוד פעם אחת אמצא שהחנות שלו פתוחה ללא השגחה, זה לא יעבור לו בשלום". החמושים עקרו משם והלכו לדרכם.

"אלה הם האחרים," אמר החוג'ה לעצמו, בשולחו מבט אחריהם. "למה הם צריכים להיתקל דווקא ב? נראה ששום שינוי לא יכול להתחולל בעיד הזאת בלי שהראש שלי ייתקע באמצע!"

כך ניצב ליד חנותו הפגועה, המום, ראשו כבד וגופו רצוף. השוק שנגלה לעיניו באור הראשון של בוקר נראה כזירת קרב, זרוע כולו באבנים קטנות וגדולות ובשברי לבנים ועצים. מבטו סב אל הגשר. הקאפיה ניצבה במקומה, ומיד מאחוריה נקטע הגשר. העמוד השביעי היה חסר: בין השישי לשמיני נפער חלל ריק שדרכו התלכסנו לעין מי הנהר הירוקים. מן העמוד השמיני ואילך נמשך הגשר עד לגדה השנייה, חלק, ישר ולבן כפי שהיה אתמול ומתמיד.

החוג'ה מצמץ בעיניו בחוסר אמון ואז עצם אותן. הוא נזכר בחיילים שראה לפני כחמש-שש שנים, חופרים בהסתר מתחת לאוהל ירוק, בתוך העמוד, ואחר מכסים אוהו במכסה הברזל שבמשך שנים אחריכך כיסה את פתח הפיר הממוקש. הוא נזכר גם בחזות פניו המסתורית אך ההחלטיה של הסמל ברנקוביץ', חירשת, עיוורת ואילמת, לאחר מעשה. החוג'ה ננער ופקח שוב את עיניו, אך מה שראה נותר ללא שינוי: כיכר השוק הייתה זרועה באבנים גדולות וקטנות, וחלל נפער בין שני קמרונים המנופצים של הגשר חסר העמוד.

רק בחלומות חווים ורואים דברים כאלה. רק בחלומות. משהסב גבו אל החיזיון הלא-ימאן הזה, ניצבה לפניו חנותו המנופצת כשבמרכזה מונחת האבן הגדולה, אחד משברי העמוד השביעי. אם אמנם חלום הוא זה, הרי שהוא שורר בכל מקום.

מן השוק למטה עלו קולות צעקה, פקודות קולניות בסרבית וצעדים מהירים שהלכו והתקרבו. עלי-חוג'ה מיהר להרים את הדלפק, נעל את הברית במנעול הגדול ופנה ללכת אל ביתו שבמעלה ההר.

גם לפני-כן קרה שבלכתו כך בצדי הדרך התקצרה נשימתו והוא חש שליבו פועם שלא כרגיל. בעצם כבר זמן רב, מאז שנתו החמישים, שהגבעה המוכרת הופכת יותר ויותר תלולה והדרך אל ביתו הולכת

עד כמה עמוקה הייתה הדממה הבין עלי-פי הקולות החלושים שהגיעו אליו כמו ממרחק רב וקראו בשמו.

כשקלט שהוא חי ונמצא בחדרון שלו, הצליח החוג'ה להשתחרר מהחפצים שנחתו עליו, התרומם ממקומו וחזר ונאנח: "איי! הקולות ברחוב קראו בשמו. הוא התכופף וחל החוצה דרך הפתח הנמוך, המוביל אל החנות. החנות הייתה מלאה וחסומה למעבר בשברי חפצים שנפלו ממקומם ופתוחה לרווחה, כי מעוצמת הזעזוע התמוטט ונפל גם דלפק הנעילה.

בא-הסדר הכללי, באמצע החנות שסחורותיה התפזרו לכל עבר הייתה מוטלת אבן כבדה בגודל ראש ארס. החוג'ה הרים את מבטו. אור היום שחדר פנימה הגיע גם מלמעלה. נראה שהאבן ניפצה את הגג הרעוע ואת תקרה העץ וכך חדרה פנימה. הוא הביט שוכ באבן, שהייתה לבנה, נקבובית, שני צדיה חלקים ומסותתים ויתרה מחוספס וגולמי עם שבר חר במקום שנעקרה ממקומה. "איי, הגשר!" חשב החוג'ה, אך הקולות מן הרחוב חזרו וקראו בשמו וקטעו את הרהוריו.

רצוף ועריין המום מצא החוג'ה את עצמו מול חבורה של חמישה-שישה צעירים לא מגולחים ומאובקים, לבושים במדים אפורים, חובשים כובעי פרווה ועל רגליהם מנעלי איכרים. כולם היו חמושים וחגורים בתצלובת רצועות קליעים זעירים בצבע בהיר. אחד מהם היה המסגר ולאדו מאריץ', הפעם בלי מצחיית המסגרים שנהג לחבוש, כי אם בכובע פרווה ורצועות צולבות גם את חזהו. אחד האנשים, קרוב לוודאי המפקד, ארס בעל שפם רק, תווי פנים ישרים וחרים ועיניים לוהטות, פנה מיד לעבר החוג'ה. את רובהו נשא בסגנון הציידים וביר ימינו אחז במקל רק עשוי מענף אגוז. האיש קילל בכעס ומיד הרים את קולו.

"אז זה אתה, מה? ככה משאירים את החנות פתוחה לרווחה? הרי כשמשוהו יעלם לך, תגיד שהחיילים שלי שדרו את החנות. מה חשבת, שאני אשמור לך על הסחורה?"

פני האיש היו שלווים וכמעט שלא זעו, אך קולו היה נזעם והמקל שאחזו כידו התרומם באיום. בתוך כך ניגש אליו ולאדו מאריץ' ובשקט לחש דבר-מה על אוזנו.

ידע זאת, אבל היום גם אחרון השוטים יכול להיווכח בזה. כעת החלו לפגוע במוצק ובאיתן מכול והם מחסדים ממנו, עושקים ומתנכלים לחלקת אלוהים הקטנה עלי אדמות. ומי יודע איפה זה ייעצר! הנה גם גשר הווזיר מתחיל להתפזר כמחרוזת פנינים, וכשההרס מתחיל, איש לא יוכל לעצור זאת.

החוג'ה עצר שנית. נשימתו אפסה והשיפוע שלפניו הפך למדרון יותר ויותר תלול. שוב נאלץ להרגיע את פעימות ליבו בנשימות עמוקות. ושוב עלה בידו לאזן את נשימתו, להתאושש ולהמשיך בדרכו.

אין דבר, הוסיף לחשוב, אם כאן הורסים, הרי שבמקומות אחרים אנשים אחרים מקימים ובונים. ישנם בוודאי גם מחוזות וארצות של שלום ושלווה, שם חיים בתבונה ובחסר האל. אלוהים אולי התייאש מהקספה העלובה הזאת על שפת הדרינה, אבל הדי לא ייתכן שהתייאש מכל העולם תחת השמיים? והם הרי לא ימשיכו בזה עד אין סוף. אבל מי יודע? (אזי, לו רק יכול היה לנשום קצת יותר עמוק ולשאוף קצת יותר אוויר!) מי יודע? ייתכן שרת-הכופרים הבוזיה הזאת, שנאמניה כל הזמן מסדרים ומתקינים, מנקים, משפצים ומשכללים רק כדי להחריב ולטרוף לבסוף הכול, עתידה להתפשט על פני העולם ולהפוך את הבריאה האלוהית למדבר שממה, שישמש טרף למלאכת הבנייה חסרת התוחלת וההרס הנפשע וכך לסיפוק רעבונם הבלתי-נדלה ויצריהם הבלתי-נתפשים? כן, הכול ייתכן. ורק דבר אחד לא ייתכן: לא ייתכן שייעלמו מן העולם אחת ולתמיד אנשים דגולים, הניחנים בחוכמה ובשאר רוח, שמאזת האל מקימים מבנים איתנים ועמידים, העשויים להקל על חייהם של בני-האדם ולשוות להם חן ויופי. אם ייעלמו גם הם, משמע שאהבת האל תדעך כליל ותאזל מן העולם. זה לא ייתכן.

שקוע בהרהורי אלה עשה החוג'ה את דרכו בכבדות ובאיטיות שהלכו וגברו עם כל צער.

כעת נשמעו בבירור קולות שידה עולים מכיכר השוק. אילו רק יכול היה לשאוף קצת יותר אוויר, אילו הדרך הייתה מעט פחות תלולה, אילו ניתן לו להגיע הביתה, לשכב במיטתו, לדאות ולשמוע משהו מקיריו! זה הדבר היחיד שהוא עדיין משתוקק אליו. אבל הוא לא

ומתארכת. אבל היום השתוקק כפי שלא השתוקק מעולם להתרחק מהשוק ולהגיע הביתה במהירות האפשרית. ליבו הלם בחזהו בקצב בלתי-סדיר ונשימתו כבדה עד שנאלץ לעצור.

שם למטה, אנשים שרים עכשיו. ושם, למטה, נמצא גם הגשר ההרוס, חצוי באכזריות לשני חלקים. זוועה. הוא לא צריך (וגם אינו רוצה, בעד כל הון שבעולם) להפנות את ראשו כדי לחזות במראה העמוד הכרות סמוך ליסודותיו, גדם עץ ענקי שאלף שבריו התפזרו על פני כל הסביבה, הקמרונים משמאלו ומימינו קטועים, וחלל פעור ברוחב חמישה-עשר מטרים מפריד בין צלעותיהם הנטויות אלו אל אלו בכמיהה לאובה.

לא, בעד כל הון שבעולם לא יפנה את ראשו! ואולם אין הוא מסוגל להתקדם במעלה ההר, כי ליבו שם מתנק לגרונו ורגליו ממאנות להישמע.

הוא עצר כדי לשאוף אוויר, לאזן את קצב נשימתו ולנשום עמוק יותר. הדבר תמיד עזר לו בעבר, וכך גם הפעם. התעוקה בחזהו התפוגגה מעט. נוצר איוון בין נשימתו הקצובה העמוקה ובין הלמות הלב. הוא המשיך בהליכה והמחשבה שהוא מתקרב הביתה ואל המיטה רכבנה אותו להמשיך.

לאט ובמאמץ התקדם בדרכו, כשמראה הגשר ההרוס אינו סר מעיניו. לא די לאדם שיפנה עורף למשהו כדי שזה יחדל לרדוף ולייסר אותו. גם אם יעצום את עיניו, יראה את החיזיון הזה. ורק אותו.

כעת, חשב החוג'ה ביתר ערנות, לאחר שרווח לו מעט והוא נשם ביתר קלות, כעת אפשר לראות את טיבה ותכליתה האמיתית של כל עסקנותם הפעלתנית, ומה היה פשרה של כל החריצות, היעילות והזריזות שלהם. (תמיד צדק, תמיד ובכול, ובניגוד לדעת כולם. אלא שכעת שוב אין זה גורם לו סיפוק. לראשונה בחייו זה לא אכפת לו. הוא צדק, יותר מדי צדק!) שנים כה רבות התבונן בהם: איך טיפלו בגשר, איך טרחו לנקות ולקשט אותו, איך תיקנו את יסודותיו, התקינו בו צנרת מים ואור חשמל, ואז יום אחד, היום, פוצצו והעלו הכול באוויר כאילו היה סלע מסלעי ההר ולא מבנה לתפארת, מורשת אבות כלילת יופי והדר. עכשיו רואים מה הם ומה כוונתם האמיתית. תמיד

יכול עוד. אפילו לאזן בין הנשימה והלמות הלב נבצר ממנו; נשימתו חוסמת את הלב, כפי שקורה לו לפעמים בחלום, אלא שמכאן אין עוד יקיצה גואלת. הוא פער את פיו לרווחה וחש כי עיניו יוצאות מחוריהן. עקומת השיפוע ההולך וגדל הפכה תלולה יותר ובבת־אחת התקרבה אל פניו. שדה הראייה שלו נמלא בעפר היבש והקשה של הדרך עד שהפך לחושך האופף את כל כולו. במעלה הדרך אל המיידאן שכב עלי־חוג'ה ובפרפורים קצרים הוציא את נשמתו.

נצח החלוף

מאת

דינה קטן בן־ציון

למבקר בעיר וישגראד שבבוסניה מזומנת חוויה מעניינת: מראה הגשר המפורסם מהרומן גשר על הדרינה, שזיכה את מחברו איוו אנדריץ' בפרס נובל לשנת 1961. אדם החי במאה העשרים ואחת ראה כמובן גשרים גדולים, יפים ומפוארים ממנו, והוא עשוי לעמוד נפעם למראהו של גשר שבתודעתו של סופר גדול הפך לסמל אוניברסלי של אחווה וקשר בין יחידים ועמים שמפרידה ביניהם תהום של איבה, יריבות ומלחמות דמים. אף שהרומן מתאר תקופה היסטורית ארוכה ורחוקה בזמן, הקורא ער לרלוונטיות העמוקה של המסופר ולמשמעות הכלל-אנושית שהמחבר השכיל להעניק לגשר ולסיפורי חיים הקשורים בו, כממשות וכסמל.

תרגומו הראשון של הרומן לעברית נעשה מגרמנית בירי עדנה קורנפלד ויצא ב-1959 בהוצאת "עם עובד" בשם גשר הדרינה. הוא רואה אור כעת בתרגום חדש, בשפה בת זמננו, שעם זאת מעמידה לעיני הקורא הוויה של זמנים עברו – כל-כך שונים, ואף-על-פי-כן כה דומים למה שהקורא המצוי חווה מדי יום ביומו: אובדן ותקומה, אימה והעזה, מחשבה ומעשה, יאוש ותקווה, אשליית הנצח וודאות החלוף.

הרומן משתרע על פני תקופה בת כשלוש מאות וחמישים שנה, החל משנת 1566, כאשר החלה בניית הגשר ועד לפרוץ מלחמת העולם הראשונה ב-1914. גיבורו האמיתי הוא הגשר שנבנה על נהר הדרינה ביוזמתו של מחמד-פחה סוקולוביץ', שר דם דרג בממשל הטורקי שבילדותו נלקח מכפר הולדתו בבוסניה במסגרת "כופר דם", כפי שהיה נהוג באזורי שלטונה של האימפריה העות'מאנית. בזיכרון הילד נותר מראה הנהר, שבימים ההם אפשר היה לחצותו רק באמצעות מעבורת עלובה.

סביב בניית הגשר, ובהמשך, בקיומו לאורך השנים, מתוארים ביד אמן סיפורי חיים, על העימותים בין קבוצות ויחידים וההתפוכות

רומן זה, שנכתב בעיצומה של מלחמת העולם השנייה, רואה אור בתרגום עברי חדש בימי מבחן קשים לחזון הרב-תרבותיות ולסיכויי להתגשם בעשור השני למאה העשרים ואחת. האם, כיצור ובאיו מידה עשוי קודא בן זמננו בפגישתו עם רומן זה, ממיטב ספרות המאה העשרים, להגיע להבנה עמוקה יותר בדבר סיכוייה וגורלה של חברה הטרוגנית, המורכבת מיסודות שונים וחדורה במסודות, באמונות, במנהגים, באורחות חיים ובהלכי מחשבה הטעונים בזכרי אנטגוניזמים עתיקי יומין, אשר מייצרים יריבויות חדשות ומתחדשות?

בדברי אתייחס לחייו ולכתביו של איוו אנדרייץ על רקע מקומו וזמנו ולרומן גשד על הדרינה כהמשגה פואטית של תפיסה דיאלקטית ביסודה. ביצירה זו היא באה לידי ביטוי הן באופן שזירתם של סיפורי החיים בתוך מכלול הנתפס כביטוי מטונימי לרצף הקיום האנושי, והן בניסיון המחבר להתמודד עם המתח המובנה בחיי אנוש הגשמיים להווייתם המטפיזית.

איוו אנדרייץ – חייו וכתביו על רקע מקומו וזמנו

איוו אנדרייץ (1892-1975) נולד בעיירה הבוסנית דולאץ הסמוכה לטראווניק. בן שנתיים היה כשהתייתם מאביו ומאז גדל בבית קרובי משפחה בווישגראד, העיר שעליה נסוב הרומן הזה. בסדאייבו סיים את לימודיו התיכוניים, ולאחר-מכן למד באוניברסיטאות זגרב, וינה, קרקוב וגראץ. עבודת הדוקטור שלו עסקה בהשפעת שלטון הטורקים על התפתחות החיים הרוחניים בבוסניה.

אנדרייץ חזה מבשרו תהפוכות היסטוריות. שורשיו מילדות נטועים במזרח העות'מאני על מורשתו, בתקופת העימות בינו לבין דפוסי הציוויליזציה המערבית. עימות זה, על כל מה שכרוך בו, בא לידי ביטוי מובהק הן ברומן ימי הקונסולים (בעברית י"ל ב' 1999), העוסק במפגש בין מזרח למערב בחלקה הראשון של המאה התשע-עשרה, והן ברומן זה, לאורכן של כשלוש מאות וחמישים שנה.

בנעוריו של אנדרייץ הייתה בוסניה חלק מן הממלכה האוסטרו-הונגרית, שאלה סופחה בתוקף החלטת קונגרס ברלין

בממשל ובמשטר, על רקע אובדן כוחה ונסיגתה של האימפריה העות'מאנית ועלייתה של אוסטרו-הונגריה, שהחל ממחציתה השנייה של המאה התשע-עשרה משתלטת על מחוזות אלה. על רקע זה בולטים ניגודי האינטרסים והעימותים בין חלקי האוכלוסייה השונים, ובהם המוסלמים, הקרואים ברומן "הטורקים", הסרבים האורתודוקסים, המיעוט הקתולי וקומץ של יהודים.

כל אחד מפרקי הרומן הוא סיפור אנושי בלתי-נשכח, שבמרכזו גורלו של אדם כיחיד וכחלק מקהילתו הלאומית-דתית, על מאפייניה, השקפת-עולמה, אמונותיה, מנהגיה ודרכיה. לאורך הרומן מוצג הגשר כסמל לרעיון הקשר בין ארצות, תרבויות ושונויות, ובבחינת חלקת אלוהים הקטנה עלי אדמות, שבאה לעולם הודות ליוזמת הוויר, שנתפס כמי שפעל בחסד האל וכעושה דברו עלי אדמות. כל פרק כמעט מסתיים במשפט המתאר את הגשר כסמל של יציבות, איתנות ועוצמה בעולם בן חלופ, הנתון לתהפוכות ותמורות – ובד בבד גם כסמל לקשר בין מקומות, אנשים ותרבויות.

כאשר ניגשתי לכתיבת אחרית הדבר, ביקשתי למצוא כותרת אוקסימורונית העשויה לבטא קמצוץ מרוחה של יצירה ספרותית גרולה זו, שהיא מצד אחד אוסף של "סיפורים פשוטים" על חייהם של בני-אדם במקום נידח בבלקן בזמנים ובמצבים שונים, ומצד שני ביטוי מופלא לכוחו של דמיון הסופר המיוחד הזה להעמיד דימוי רב עוצמה המשמש כעין ציר מרכזי; סביבו נרקמים סיפורים המאוחדים ברוחה של ברית טמירה בין הפשוט למורכב, בין פני השטח לזרמי המעמקים, בין רגע ההולדת לרמזי הכיליון ובין פני הנוכחות לדרכי ההיעלמות.

כיצירה ספרותית אפשר לתאר את הרומן הזה באופנים שונים, שהמכנה המשותף ביניהם טמון בכוחו להעמיד דמויות וגורלות אנוש מזמנים דחוקים ואירועים המתרחשים בנסיבות חיים שונות ומשונות, באופן שבחווית הקורא הם נתפסים כרלוונטיים לחייו, לחוויותיו ולרגשותיו של אדם בן זמננו, אם כאזרח העולם הגדול ואם כאינדיבידואל המזוהה עם סביבתו הקרובה – בביתו ובעולמו האינטימי.

בנסיבות חייהם, עולמם חרב עליהם כשהרסן הותר ונפרצו כל הגבולות:

אנשים נחלקו לרודפים ונרדפים. החיה הרעבתנית השוכנת באדם ואינה מעיזה להופיע אלא אם סולקו המעצורים שמעמידים נגדם החוק וכללי ההתנהגות, יצאה עתה לחופשי. הגרר נפרצה והמחסומים קרסו. וכפי שקורה לא פעם בהיסטוריה האנושית, הרצועה הותרה בשתיקה, ועימה גם הותרו לביצוע מעשי האלימות, הגזל והרצח, בשמם של איריאליים ואינטרסים בעלי חשיבות עליונה, מלווים בסיסמאות המכוונות נגד מספר מוגבל ומוגרר של אנשים הנקראים בשם מסוים ודוגלים בהשקפות מסוימות. אדם מפוכח שעיניו בראשו, שחי בימים ההם, יכול היה לראות בבירור כיצד התפנית המשונה הזו מתחוללת ואיך בן-לילה חברה שלמה משתנה כליל מול עיניו. בהרף עין אחר נמחקה שגרת חיים שהתבססה על מסורת בת מאות שנים, שלא הייתה חפה משנאה נסתרת, מאי-סובלנות דתית, מגסות רוח ונקמנות אכזרית, אך בתוך כך היו בה גם גילויי אנושיות וחמלה ושררו בה סדרים וסייגים, ואלה תחמו את הניגורים בגבולות נסבלים ובסופו של דבר הכפיפו אותם לאינטרס של כלל הציבור. (מתוך פרק 22)

כבן זמנן של שתי מלחמות העולם, אופיינית לאנדרייך' ולסופרים אחרים בני דורו אכזבה מן האידיאליים שלמענם לחמו ומבט ביקודתי על פירותיו הבאושים של החלום "התורן" בתהליך התגשמותו. אנדרייך' פנה אל העבר, שזימן לו אפשרות להציג את קווי ההיבר של מהפכים באורחות חשיבה, בסדרי החיים ובהתנהלות השלטונות. במרכז השקפתו כסופר עומד עולם הנתון לתהליכי תמורה אשר מביאים על היחיד אסון ואוכרן, על רקע מאבק המתחולל בגלוי ובסמוי בין ישן לחדש, בין שמרנות למה שנתפש כחרשנות וקדמה, בין "השקט המתוק" (אם באמת ואם לכאורה) של ימים עברו, לבין המודרנה, המאיצה את הקצב ומשנה את פני המציאות עד לבלי הכר. בדגישות רבה עוקב המחבר אחר כוחו של השלטון להפוך על פניהם את חייהם של יחידים ושל ציבור שלם, והוא מתאר רגעים אלה בעט סופר המיטיב להתכונן ולרשום את העוול כתולדת האבסורד של

ב־1878 – כפי שמתואר גם ברומן זה. בבחרותו היה איוו אנדרייך' פעיל בתנועה שדגלה בשחרור לאומי של הסלבים הדרומיים. ב־1914, לאחר רצח יודש העצר האוסטרי פראנץ פרדיננד בירי מהפכן סרבי, היה גם אנדרייך' בין העצורים הסרבים; הוא נכלא בחשד להשתייכות לארגון הלאומני המהפכני "בוסניה הצעירה" ובמשך כשלוש שנים, עד 1917, התגלגל בבתי-כלא שונים. בין שתי מלחמות העולם כיהן איוו אנדרייך' במשך כעשרים שנה בשירות הדיפלומטי של ממלכת יוגוסלביה, שקמה לאחר מלחמת העולם הראשונה. כהונתו הדיפלומטית האחרונה הייתה בברלין, שם שירת כשגריר ארצו עד לפרוץ מלחמת העולם השנייה, כאשר חזר לבלגראד. גשר על הדרינה נכתב בבלגראד בתקופה שבין יולי 1942–דצמבר 1943, דהיינו: בעיצומה של מלחמת העולם השנייה, כאשר המחבר ישב ספון בביתו בעיר הכבושה. גם שני הרומנים האחרים – ימי הקונסולים והעלמה (בעברית י"ב ב־2009) נכתבו בתקופה זו, ושלושתם יצאו לאור בשנת 1945.

במהלך חייו פרסם איוו אנדרייך' נובלות, סיפורים קצרים ופרקי עיון והגות. בשנות העשרים פרסם קובצי שירים, נובלה וקובץ סיפורים, שחומריהם לקוחים מהווי בוסניה, ובהם עסק כדרכו בבעיות אוניברסליות. שניים משלושת הרומנים של איוו אנדרייך' הן כרוניקות של ערים: של טראווינק (ימי הקונסולים) ושל וישגראד (גשר על הדרינה). בשני המקרים משמש לו רישום העבר כמראָה המשקפת לקורא את פני ההווה של חייו. ואכן, בעקבות גתה רשם אנדרייך' ש"כרוניקה נכתבת רק בירי מי שההווה חשוב לו."

גשר על הדרינה – חלום ושברו בעולם משתנה

גשר על הדרינה נכתב בימים שבהם רכבות אנשים בסביבתו המיידית של המחבר הוצאו אל מחוץ לחוק ובן-לילה גורשו מבתיהם, רכושם נגזל וחייהם היו להפקר. מוראות המציאות הזו מחלחלות לכרוניקות שכתב איוו אנדרייך' ולא ייפלא כיצד בספרו על ימים עברו, הרחוקים בזמן ובנסיבות החיים, הוא מעלה לעיני הקורא מה שאירע לאנשים בעבר הרחוק כאשר מצאו את עצמם במצבים דומים, שגם אם נברלו

על-נקלה את הגבול בין החיים למוות. העבר, המייצר הרחקה הכרחית ליצירת ראייה פנורמית ולגיבוש פרספקטיבה, הציע למחבר את זירת ההתנגשויות והדרמה שהיו לה מקבילות בהווה, ואפשר לו להציג תוך הכללה אלגורית של משמעותם בדבר עם הצפנת המסרים, אשא בעידן הטרור האידיאולוגי שהספר נכתב בו לא היה מנוס ממנה. בדמויות שנשאבו ממרחקי העבר יכול היה המחבר להביא לידי ביטוי אח מה שהציק לו בהווה, ובכלל זה רגשות סותרים, מתחים שאינם ניתנים לגישור ותגובות בלתי-צפויות ברגעים מכריעים. אנדרייץ נטה לא אחת לבחור בגיבורים חריגים, שבדמותם נקשרת רוחניו מעודנת הכרוכה בעיוות אכזרי ובתוקפנות גולמית, שמקורם בתחושה טרגית ביחס לחיים ולגורל האנושי (אחת מן הבולטות ברומן זה היא דמותו של צ'ורקן). במובן זה הוא אֶתגר בכישרון רב את מורשת הרומנטיקה, שאליה ניגש מתוך עמדה ביקורתית, מעמדה של היסטוריון לא פחות מאשר כסופר. בניגוד לנאו-רומנטיקנים לא נקט אנדרייץ מיסטיפיקציה של העבר או של עולם המזרח, אלא השתדל להציג באופן מפורכ את ההתלהבות האיריאליסטית הרומנטית של היחיר, לעתים תוך פרודיזציה של תפיסות רומנטיות, כיאה לאינטלקטואל בן המאה העשרים, שרוח ההשכלה והתבונה קרובות לליבו.

ברומן זה מתואר המאבק בין התרבות העות'מאנית על עמדותיה השמרניות לבין אורחות החיים, המחשבה והפעולה של הציוויליזציה המערבית העמלנית, הקורחת וטורחת עד בלי די כדי לשנות, לשפץ, לתקן ולשדרג, ובתרבות הימים נמצאת מחריבה את מפעלה כמו יריה. בתוך כך נידונים מושגי העידן החדש, כאשר באמצעות חדירת הציוויליזציה המערבית אל מחוזות נירחים שבמרחב שלטונה של האימפריה העות'מאנית, מחלחלים לתוכם רעיונות חדשים בדבר חירות אינדיבידואלית, רפורמות חברתיות וקדמה טכנולוגית. באמצעות כל יחיר בקסבה הווישגרארית שחיו בה התנהלו תוך התייחסות אל מוקד שייכות חיצוני (ביניהם מוסלמים, סרבים, קתולים ויהודים), גם הקסבה הבוסנית הנידחת וישגראד עוברת תהליך של התכללות בעולם הרחב.

מנגנוני שררה הרבקים בעמדות נחרצות, תמיד מתוך הזדהות עמוקה עם הקורבן וחשיפת שרירותיותן של מערכות שלטון נוקשות ולא אחת מסואבות. אנדרייץ מייטיב לתאר את "האדם הקטן" הנתון להתעמרות שלוחי השלטון, המצטייר כמנגנון אטום שניציגו ממיטים על קורבנותיהם עונשי מוות שרירותיים, ורק עדות הסופר גואלת אותם מאלמוניותם ומשכחת גילויי העוול המושל בכיפה וחוזר ומתחדש מרור לרור.

הגשר, שהוקם כדי להקל על חייהם של בני-האדם ולחבר בין מזרח ומערב, משמש מראשית הקמתו כמקום מפגש בין ההיסטוריה לבין החיים, בין החוק החברתי לחוקי טבע, ובין האישי לציבורי. הגשר מעמת את האנשים שלחוף הנהר עם המשמעות החברתית של החיים והמשמעות ההיסטורית של הקיום. עמדתו של הסופר כרשם המציאות היא פרשנית ביסודה, וניכר הניסיון להבין את הסיבות שביסודם של תהליכים הגורמים ל"תופעות בשטח", שלרוב מתוארות בהקשר סיבתי ומתוך שאיפה להבין את גורמיהן ואת משמעותן. כך למשל כבר בהתחלה מתמודד המחבר עם פירוק המיתוס על הווילה שהורסת את הגשר, וטוען את מלאכת הקמתו במשמעות היסטורית וחברתית. כמו כן, בנסיבות רודנותו של אבידאגה הופכת ההתנגדות לבניית הגשר ביטוי של התנגדות לחיי עבדות, ואילו הבאב החר המשע מפעם לפעם את חוזה הוויזר הוא זכר לטראומה של גזילת הילרים וגם רמז סמוי לבאות, כשקצו של הוויזר בא עליו מידי דרוויש מטורף, בנסיבות מקום וזמן אחר. ואולם לצד התפיסה הסיבתית נבנה ברומן גם רובד אתר, מיתי ביסודו העמוק, והוא בא לידי ביטוי בשילוב סיפורי אגדה השאובים מן המסורת העממית, כמו למשל במוטיב חלב האם האגדי, כאובייקט הגזל והכפייה וכאחד מסמליהם. אולם הגשר מצטייר לעין לא רק בממרו הגשמיים ובשימושי היומיומיים, אלא גם כשגריר בורר מעולם מואר וכסמל לגשרים ולקשרים חוצי עולם בין חופים ובין בני-אדם, כמלוא עוצמתה של הפונקציה המטפיזית שהמחבר מעניק לו.

גיבוריו של אנדרייץ נמצאו לו בעבר יותר מאשר בהווה. ההווה לא יכול היה להציע לו דמויות שהלמו את אישיותו של סופר זה ואת טעמו: אנשים בעלי רגשות עזים ותגובות בלתי-צפויות המוחקות

מפגיש בין הפיזי, הגשמי והמעשי לבין האידיאלי, הרוחני והפואטי, ובין הנגלה לנסתר, הבר-קיימא לנכחד, ההמשכי לכלה והפרגמטי לפואטי. לאורך הרומן הקורא ער להקבלה בין עלי-חוג'ה, בן למשפחת מוטוולין, שמקדמת דנא הייתה מופקרת על שלום הגשר, לבין הגשר עצמו, ול"מפגש" בין גורלם. גם באופן זה הסיפור על הגשר "הנצחי" מאוים במידה הולכת וגדלה מפרק אחד למשנהו על-ידי מהותו הטרגית של הסיפור האנושי המצטבר, שכרומן הזה קשור במתח שבין תרבות הקופאת על שמריה לבין תרבותה של ציוויליזציה תאבת שיפור, שינוי וקדמה; זו תמיד מצויה בשלב כלשהו של עשייה קרחתנית, החל מאיסוף מידע שיטתי וכלה בשינויים מתוכננים. נושא הרומן הוא אפוא המודרניזציה על גילוייה ופניה השונים, בעימות עם מסורת עתיקת יומין הנמצאת בנסיגה מצד אחד, ובתהליכי התמרה מצד אחר. הכובש משקיע בפיתוח הארץ הנחשלת. הוא מאופיין בגילוי יוזמה, חריצות ועמלנות, בחידושים ושיפוצים, כסימן מובהק של המודרניזציה. לשינויים ולשיפורים אין גבול, כי זוהי משמעות תהליך המודרניזציה עצמו – להרחיק את הגבול ולהרחיבו, להציב התנגדות לתהליך הכלילון הטבעי, ובתוך כך למיין, לסווג, לארגן מחדש ולשלוט בתהליכי התיים עצמם. הנתנים, לעומת זאת, מגלים התנגדות וספקנות ביחסם למהלכים אלה.

בניסיונו לייצג את מחשבותיהם, רעותיהם ועמדותיהם של יחידים כמו גם בתיאור האירועים המתרחשים בחייהם, נתון המחבר לנקודת-ראות אמביוולנטית ביסודה. לצד תפיסת עולם דטרמיניסטית במהותה מתקיימת ההכרה בחשיבות הרצון ובאפשרות הבחירה. גישה אמביוולנטית מעין זו ביצירה ספרותית הרואה אור בסוף מלחמת העולם השנייה ובראשית העידן הקומוניסטי, כשבמרחב התודעתי שולטות אמיתות מוחלטות, עשויה להעיד על עמדה חתרנית. האמביוולנטיות החבויה מתחת למעטה הוודאות המוצהרת מפגישה את הקורא עם המדומה כשלל מופעיו, בדמותה של "מציאות חיה" שמתחתיה רוחשות האמיתות השתוקות. היא מתעתעת בנראות ובעצם היותה ביטוי לספק היא מציבה סימן שאלה אל מול סימני קריאה איריאולוגיים באשר הם. בדומה לכך גם הצגת נקודת הראות הפרובינציאלית-קסקלית מזה, בדבר עם השאיפה

ראוי לשים לב לחוסר ה"חשיבות" של דמותו הפרטית של ממד-פחא לעומת חשיבות מפעלו; מכאן עולה התובנה כי חשיבותו ומשמעות קיומו של אדם טמונות במפעל תייו, שתמיר ובכל עת כרוך בקורבנות. אצל רוב האנשים החיים תמיד מנצחים; רק המיעוט, יחידים, משלמים בגורלם את מחיר הדרמה האמיתית שבין ישן לחדש (כמו למשל הצליין הנווד, הבחור הכפרי מילָה או החייל פרון). מה שקרוי מחשבה נהפך למושג ומוצא את דרכו אל ההיסטוריה, ולפיכך כל הרעיונות שלנו נושאים אופי של רבר שניצל מחורבן. הם טבועים בסימני ההיכר של העולם הטרנסצנדנטי השכוח, שהנפש במעגל חיה עלי אדמות חשה זיקה אליו ובכמיהתה התמידית להסתגל לנתוני העולם הזה היא כואבת את אובדנו. מכאן אולי אפשר להבין שגם ככותב כרוניקה היסטורית היה איוו אנדריץ' ליריקן יחיד במינו.

הגשר שהוקם על נהר הדרינה הוא ממשי וסמלי בעת ובעונה אחת: בחזון הקמתו, באיתנותו ובשימושיו במשך הדורות, ולבסוף, גם באופן הפגיעה בו ובמשמעותה. במחשבתו האחרונה של עלי-חוג'ה, שומר-מפעל הוויזר ומורשתו, גלום המסר על חורבן כל מה שנותר מ"רצון האל": בהתמוטט הגשר דבר לא יוכל עוד לשרוד – זו המחשבה הסופית של הפסימיות האנתרופולוגית וההיסטורית שמתגלמת בעלי-חוג'ה הספקן. ומצד אחר, בד בבד עם ההכרה בפגיעות הגשר המסמל קביעות, איתנות וסיכוי לערוצי הידברות בין עולמות המייצגים שונות מובהקות, באה גם המחשבה האחרונה שליבו הכושל של החוג'ה שואב ממנה נחמה ותקווה – שאם במקום הזה דבר-מה נהרס, במקום כלשהו בעולם דבר אחר נבנה.

המשגה פואטית של תפיסה דיאלקטית, דר-ערכית ואמביוולנטית

גיבורו – הגלוי וגם הסמוי – של רומן זה הינו הגשר בדמותו הגשמית מזה, וכדימוי וסמל מזה, שבעצם מהותו טמונה תפיסה דיאלקטית של החיים והמציאות על ריבוי פניה. בשני אופנים אלה של קיומו, הפיזי והסמלי, משמש הגשר כמקום מפגש לשוניות בלתי-ניתנות לגישור, אף שכולן תקפות ובמובנים רבים נאלצות להכיל זו את זו. הגשר

אלא אשליה שכולה מעשה ידי האדם, המסוגל לא רק להקים אלא גם להחרים מעוזים כאלה. במובן זה נפתח הקורא אל המסר האנטי-מלחמתי שבדומן, שחיי גיבוריו מתוארים כשבריריים, תלויים להם מנגד ומותנים בגחמות והחלטות שמעבר לשליטת היחיד, בעודן חורצות את גורלו.

בכל הרומנים, ובפרט מהסיפורים שכתב איוו אנדריץ', מופיעות דמויות של יהודים.⁵⁹ ברומנים ימי הקונסולים וגשר על הדרנינה, שבהם הפרספקטיבה ההיסטורית דומיננטית, דמויות היהודים מייצגות טיפוס אינדיבידואלי של הפרט כבן עדתו הדתית-לאומית, שהיא אחת מארבע העדות בסביבה הבוסנית הרב-תרבותית. בגשר על הדרנינה מופיעות אמנם כמה דמויות של יהודים (מורדו פאפו, הארזי-ליאצ'ו, סנטו פאפו, דוד לוי, בוקוס גאון), אך אלה בעיקרן של דבר דמויות משניות לעומת זו של לוטיקה, המייצגת את יהודי אשכנז המגיעים מגליציה לבוסניה בעקבות הכיבוש האוסטרו-הונגרי. בעידן המעבר של בוסניה מהדגם המזרחי אל הדגם התרבותי האירופי מייצגת לוטיקה את היהודים האירופיים. בתקופה של מודרניזציה, של "אידופאיזציה" ושל אמנציפציה. לוטיקה מצטיינת בכישוריה ה"גבריים", בניהול העסק המשפחתי ההופך למשך זמן מסוים מקום מפגשה של העלית החברתית של וישגראד. גיבורה זו היא נציגת העולם החדש וההשקפה המודרנית, אך לא פחות מכן גם נציגה מודרנית של הקהילה היהודית לדורותיה, על עולם המושגים הייחודי שלה בדבר ערכות הדת. היא עובדת וחוסכת כדי להיטיב עם משפחתה המשופעת בעלובי חיים ותשוקתה הגדולה היא לתמוך בהם ולקדמם. אורחיה, לעומת זאת, הם מבלי עולם ובזבזנים שמהם נבנה הונה. על רקע תפיסת העולם הפטריאכלית השכיל אנדריץ'.

⁵⁹ בהקשר זה ראו הפרק "איוו אנדריץ': גבורת הקיום", בתוך: דינה קטן כן-ציון, נוכחות והיעלמות יהודים ויהדות ביוגוסלביה לשעבר בראי הספרות, מאגנס ירושלים 2002, עמ' 136-145; בדברי הבאים הסתייעתי גם בהוצאה שנשאה ד"ר קרינקה וידאקוביץ' "פטרוב על יהודים ביצירתו הספרותית של איוו אנדריץ'": Krinka Vidaković – "Petrov Jevrejski likovi u delu Ive Andrića" (בדפוס).

הגלויה להתרחק ממנה כדי לתאר אותה באופן "אובייקטיבי" וכניגודה של הנאורות היא דוגמא לאמביוולנטיות הכוללת האופיינית לראותו של המחבר ולביטוייה בפואטיקה שלו. מכאן ניתן להסיק גם שעמדתו של איוו אנדריץ', שבחיי הבוגרים היה בן דורן של שתי מערכות שלטון טוטליטריות – הגרמנית-נאצית מזה והקומוניסטית מזה – הייתה ספקנית, בהכידה בתקפותה ובאמיתותה של נקודת הראות האמביוולנטית בלבד. זו הייתה, ככל הנראה, עמדת הספק הגואל מן השקר בעידן שבו כל מערכות החיים היו נתונות לשליטתן ללא מצרים של מערכות אידיאולוגיות שהפכו למשטרי טרור ודיכוי.

הגשר כדימוי היציב, הנצחי, הבלתי-משתנה מכיל אפוא בה בעת ובאופן דיאלקטי גם את היפוך משמעותו, את סתירת ודאות קיומו ה"נצחי", את האיום בפגיעה אנושה בו, בהריסתו. כלומר, לא דימוי פשוט וחר-ערכי לפנינו, כי אם סמל מודכב, המשמש להפליא ברומן שנושאו הגדול הוא המודרניזציה בעימות עם עולם הולך ונכחד. בניגוד לעבר, האוטוריטה של הקאדי מומרת באוטוריטה המופשטת של "המנגנון הגרול", שרובו סמוי מן העין ונחשף רק בקצותיו. דומה שבנקודה זו חובר הרומן הזה לעולם שקפא כה היטיב לתאר את קווי מתארו. במקום עולם המסדרים המשפחתיים, האגדות והאמונות מציעה המודרניזציה אידיאולוגיה – הצורה החדשה של התודעה השבויה. לכאורה היא מציעה גם את חופש המחשבה והבחירה, אך האומנם בזכותם מגיעה הציוויליזציה לפתרונות הנכונים, האומנם האיום על הישגיה ועל החיים עצמם מצטמצם והולך?

דיוקנו המטפיזי של הגשר – גם כתמונה פואטית הנצרכת בזיכרון החזותי – משמש בעת ובעונה אחת ביטוי לקינה על חלוף היופי ולהכרה דרמטית במהותו הבלתי-ניתנת להכחדה. שהרי היפה, בעצם היותו, נמצא תמיד מאוים בהכחדה.

פן חשוב נוסף ברומן מצוי בקשר בין העולם האנושי השביר והיקיוני לבין הכוחות הסטיכיים בטבע ושרידות ההיסטוריה. מכאן האנושיות המלבבת ומלאת החיות של הדמויות, ומכאן תהליכים "היסטוריים" כמעט עיוורים שמעבר לשליטת היחיד, אף שתייו תלויים בהם באופנים שונים. קיומו השבירי של האדם מוצג על רקע ומול הגשר האיתן הנתפס כמעוז היציבות, ער שמתברר שגם זו אינה

במקומות מסוימים אימצתי פתרונות יפים שנמצאו לי בתרגום הישן, אך בעיקרו של דבר זהו תרגום חדש לכל דבר.

בהיות הטקסט המקורי משופע ב"טורקיוזמים" והם חלק מן האווירה ברומן זה, בחרתי לשמר שמות של מקומות ושל בעלי תפקידים שונים כנתינתם במקור, דהיינו בטורקיה, מה שלהבנתי ולטעמי מוסיף נופך אותנטי ברוח המקום והזמן ומשמר מקצת מאופן הנוכחות הלשונית של שפה ועולם מושגים בתוך שפה אחרת, זו של העם הנשלט, וממחיש בחוויית הקורא את החותם העמוק שתרכות הכובש הותירה בשפת הנכבש. ברוח זו שמרתי על המילה "קספה", כפי שהמחבר בחר לכנות במקור את העיר הקטנה וישגראד, כמקובל במרחב העות'מאני. כשהיה צורך להנהיר מילה או מושג הנמנים עם הטורקיוזמים שהפכו לחלק טבעי וחי בשפת המקור, הערפתי להוסיף הערת שוליים ולא להזדקק למילון טורקיוזמים בסוף, כנהוג ברומנים של איוו אנדריץ.

בנוסף לכך, היות שהפואטיקה, כתכונתה המהותית של היצירה הספרותית בכלל וברומן זה באופן מיוחד, משמשת גם היא ביטוי לעמדה פרשנית, ניסיתי ככל יכולתי לשמור על עולם הדימויים ועל הקצב הפנימי של המקור, ולתרגם מטבעות לשון, פתגמים והברקות לשוניות באופן שיהא קרוב ככל האפשר לדוח המקור. גשד על הדרינה בא לעולם כמכלול רחב היקף של זיכרונות, אישיים וקולקטיביים. מקורות הרומן הזה רבים ושונים. "החומר ששימש אותי בכתיבת הספר", כתב אנדריץ בתשובתו למכתב תלמידה בשנת 1965, "היו אגדות שהשתמרו במסורת העממית מן הימים ההם וכן כתבים היסטוריים ומסמכים שנשתמרו בארכיונים." ברומן זה חוברת פואטיקת הסיפור העממי הנמסר מדור לדור, כסוג ייחודי של עיצוב ספרותי, לשפת המודרנה וחובר עולם דימויים ציורי, עממי ופיוטי, לשפת החשיבה השכלתנית האנליטית. כך הופכת גם הפואטיקה ביטוי בלתי-נפרד מכורח המפגש בין שפתן של ציביליזציות שונות, על ביטויה גם בעולם מחשבתו של היחיד ובשיח הפנימי המתנהל בקרבן, שבהדרגה הופך לשיח הכללי; מה שהיה פעם בבחינת הסכמה בשתיקה – הופך נושא לדיון ולחלק מן השיח. החוק הכתוב החליף בהדרגה את המסורת בע"פ (שסמלה ברומן זה הוא עלי-חוג'ה). קשה

לעצב דמות המהווה הוכחה חיה כי נשים מוכשרות מסוגלות גם בעולם פטריארכלי הנשלט על-ידי תפיסות סקסיסטיות לצמוח ולהגיע להישגים במונחי זמן ומקום, בתוקף אישיותן וכישרונן בלבד. לוטיקה מגיעה להצלחה כלכלית וחברתית בכוח חוכמתה וכישרונה ולא פחות מכך הורות לבחירה בעבודה קשה ובוויתורים אישיים. מפלתה אינה תוצאה של כישלון אישי, כי אם של שינוי בחוקי המשחק, כאשר הכסף, עולם הממון, ההופך במהלך חייה מאמצעי לקירום והיחלצות מעוני – למטרה בפני עצמה. בחיים המודרניים קובע משקל הבורסה, האדישה לערכים. הבורסה היא זירת המשחק שבו מתרחשים השינויים המבניים, כאשר סחורה אחת מעלה או מורידה מערך האחרת, ואשר בה הצלחה וכישלון אינם תלויים עוד בכישורים האישיים.

לוטיקה היא גם נציגה מובהקת של אסון היחיד שבא עליו עקב תהפוכות המשטר ותמורות העתים. כשהיא ומשפחתה נאלצים לעזוב את בית-המלון שהקימה, הנתון להפגזות, הם הופכים לבני דמותם של רלת העם היהודית בנרודיהם ברחבי אירופה. קורא בן זמננו לא יוכל להתעלם מן ההקשר העמוק של דברי המספר בפרק 23, לקראת סיום הרומן, הנסבים על גורלו של הסוחר פאבלה, אך לא פחות ממנו גם על גורלה של לוטיקה ושל בני עמה בימי השואה, כאשר "לפתע כל הדבר הזה נהפך על פניו ומשתבש; מגיע זמן שבו כל העולם לועג לתבונה, הכנסיות נאטמות ונאלמות דום ובמקום שלטון יש רק אלימות, וכל האנשים שעבדו כיושר וצברו את רכושם בעמל ויגע מפסידים ומאבדים את עולמם, בעוד האלימים והכוחניים זוכים מן ההפקר. איש אינו מכיר עוד במאמציך ואין מי שייחלץ לעזרתך או ייעץ לך איך תוכל להגן על רכושך וחכונותיך" – ועל עצם חייך.

הערה אישית בשולי התרגום החדש

על תרגומו החדש של רומן זה שקדתי תוך השוואה לתרגום הישן, שהיה טוב ויפה לזמנו, אך כיום שפתו אינה עוד רעננה, חיה ורלוונטית דיה באופן העשוי לקרב את הזמנים הרחוקים ההם לקורא בן זמננו.

במיוחד היה תרגומן של מטבעות לשון עממית, שאנדרייץ' כה היטיב לבטא באמצעותן את אורח המחשבה, עולם הערכים, סגנון דיבור והלכיהנפש של גיבוריו. אני מקווה שלפחות מקצת מן האוצר הזה, שכל-כך קשה להעביר לשפה אחרת, נשמר גם בתרגום.

באחרית הדבר ראיתי לנכון להציג את הרומן הזה גם בהקשר למה שנכתב על יצירתו של איוו אנדרייץ' על-ידי טובי החוקרים בעת האחרונה, ולשם כך הסתייעתי במאמרים שנכתבו על הרומן בשנים האחרונות.⁶⁰ תודה מיוחדת למיה לוי ירון, עורכת התרגום, על הערותיה המכימות. ותודה לעמיתי בהוצאת 'כרמל', שלא חסכו מאמץ ורצון טוב כדי שהספר יצא רהוט ומוקפד.

אוגוסט, 2012

⁶⁰ Radovan Vučković, "Andrić, Istorija i ličnost", *Ogledi o književnosti*, Beograd, 2002, pp. 5-34

Radovan Vučković, "Trajnost Andrićevog dela", *Sveske ZIA* 27/2010, pp. 351-359; Beograd, 2002, pp. 5-34

Zoran Milutinović, "Mašina prolazi kroz Višegrad", *Sveske ZIA* 21/2004, pp. 101-124

; Aleksandar Jerkov, "Imanentna poetika Andrićevog romana"...

Ivo Tartalja, *Put pored znakova*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva; Sarajevo 2006, pp. 47-58

Tihomir Brajović, "'Sudnji čas' lepote – ambivalentno lice moderniteta u romanu 'Na Drini ćuprija'", *Sveske ZIA* 22/2005, pp. 279-315